

Branko Horvat

Dinamični ekonomski razvoj

EVROPSKI CENTAR ZA MIR I RAZVOJ
Univerziteta za mir Ujedinjenih nacija

DINAMIČNI EKONOMSKI RAZVOJ

BRANKO HORVAT

*EVROPSKI CENTAR ZA MIR I RAZVOJ
UNIVERZITETA ZA MIR UJEDINJENIH NACIJA*

BRANKO HORVAT
DINAMIČNI EKONOMSKI RAZVOJ

IZDAVAČ:
Evropski centar za mir i razvoj (ECPD)
Univerziteta za mir Ujedinjenih Nacija
Terazije 41, 11000 Beograd
tel: (+381 11) 3246-041, 3246-042, 3246-043, 3246-044, 3246-045,
2652-190, 2652-170; fax: 3240-673, 3234-082, 2651-344;
e-mail: ecpd@EUnet.yu, ecpd@org.yu

ZA IZDAVAČA:
dr Negoslav P. Ostojić,
Izvršni direktor ECPD

DIZAJN:
Nataša Ostojić-Ilić, M.A.

LEKTOR:
Tamara Gruden

ŠTAMPA:
GRAFIKOM-UNO, N. Beograd

Godina izdanja: 2007.

Tiraž: 1 000 primeraka

© All rights reserved. No part of this book may be reproduced in any form without permission from the publisher.

ISBN: 978-86-7236-048-6

BRANKO HORVAT

PREDGOVOR

Dr. Negoslav Ostojić, nakon rasprava na dvama međunarodnim simpozijima što ih je organizirao Europski centar za mir i razvoj (ECPD) Univerziteta za mir Ujedinjenih naroda (2005. i 2006. godine), spoznavši da je za „nacionalnu i međuetničku pomirbu i vjersku tolerantnost na zapadnom Balkanu“ iznimno važno nadvladati stanje ekonomske stagnacije na promatranom području, predložio mi je da iz velikog znanstvenog opusa Branka Horvata odaberem najrelevantnije radove, koji se tiču ubrzavanja ekonomskog razvoja. Izborom radova, u ovom svesku, nastoji se današnjem čitaocu predložiti dio koji se tiče ekonomskih uvjeta ubrzanja gospodarskog rasta, teme koja je vječno aktualna.

Podaci o visini ostvarenog bruto domaćeg proizvoda u 2005. godini, na jugoistoku Europe¹ indiciraju na ozbiljnost ekonomske situacije: po tim podacima najveći broj tranzicijskih zemalja godine 2005. bio je ispod nivoa ostvarenog realnog dohotka u davnoj godini 1989. (ako je 1989. = 100, tada je Bosna i Hercegovina godine 2005. bila na nivou 70, Bugarska 94, Crna Gora 69, Hrvatska 100, Makedonija 88, Rumunjska 105 i Srbija 60). Ako tome dodamo činjenicu da su osamdesete godine značile uglavnom stagnaciju ekonomskog razvoja tih zemalja (Bugarska 104, Jugoslavija 107 i Rumunjska 98, sve 1989. prema 1980. godini²) i to u uvjetima kad je svijet ekonomski napredovao brže nego ikada prije u svojoj ekonomskoj povijesti,³ tada ovo zaostajanje dobiva dramatične akcente. Nasuprot više nego udvostručenju svjetskog bruto domaćeg proizvoda (indeks 222), proizvod jugoistočne Europe tek se godine 2005. vratio na nivo iz 1980. godine. Ta dugoročna – četvrtstoljetna – sta-

---

¹ Kako ih daje Europska banka za obnovu i razvoj (ERBD) iz Londona u najnovijem svom Izvješčaju Transition Report 2006 (London, oktobar 2006.).

² Prema studiji A. Maddisona: The World Economy: Historical Statistics, OECD, Paris 2003.

³ Prema OECD-podacima ekonomski je razvoj svijeta u cjelini iznosio (ako je 1980. = 100, tada je svjetski bruto domaći proizvod iznosio 1989. godine 133, 2001. godine 186, a 2005. godine čak 222) A. Maddison (ibid).

gnacija bruto domaćeg proizvoda na ovom području ima duboke posljedice na sve aspekte društvenog života.

To uzrokuje nezadovoljstvo stanovništva stanjem u kome se nalazi (a koje prodorom televizije, slobodnijim kretanjem stanovništva i drugim komunikacijama postaje sve očitije stanovnicima), pa otuda nezadovoljstva, ali i iseljavanja (uglavnom mlađe, obrazovane populacije). Smanjena zaposlenost, uz istodobni porast stanovništva starijeg od 65 godina, onemogućava održavanje i dotadašnjeg socijalnog osiguranja (penzije ne mogu držati korak s platom zaposlenih; prava zdravstvenog osiguranja moraju se smanjivati, iako potrebe rastu; obrazovanje postaje sve skuplje, a izdaci za znanost sve manji itd.).

Prekinuti te negativne tendencije moguće je samo ubrzanjem ekonomskog razvoja zemalja na ovom prostoru. No, kako to postići? Odgovor je, dakako, u domenu ekonomske politike. Zato sam prihvatio sugestiju N. Ostojića da predložimo poglede Branka Horvata na ubrzanje ekonomskog rasta. Iako je njegov opus stvaran u drugim uvjetima i na drugačijim pretpostavkama, njegove analize o faktorima dinamičkog razvoja i danas su validne.

Horvatom ogromni opus, razasut u brojnim knjigama i stotinama studija, tiskanih diljem svijeta, tražio je da se selektira i današnjem čitaocu predloži dio koji se tiče ekonomskih uvjeta ubrzanja ekonomskog rasta, teme koja je itekako aktualna na ovim prostorima danas.

Bio je jedan od najodličnijih ekonomista Hrvatske i Jugoslavije u drugoj polovici 20. stoljeća, s visokim ugledom u svijetu. Kao plodan znanstvenik i predani pedagog, bio je borbeni zagovornik novih pogleda na gospodarstvo, s aktivnom državnom politikom. Kao znanstvenik objavio je čak 29 knjiga, od kojih su mnoge prevedene i na više jezika. Nabrojio sam više od 650 naslova objavljenih studija, znanstvenih i stručnih radova, tiskanih i objavljivanih na mnogim jezicima. Izvod sa samo stotinjak naslova iz te iznimno bogate bibliografije, prilažem ovom Predgovoru. No, Horvatom znanstveni i stručni opus velik je ne samo po broju knjiga, monografija i ostalih radova, već i po dubokom tragu, kog je ostavio u ekonomiji i političkim znanostima, sociologiji i filozofiji.

Suprotstavljanja i razočarenja, do kojih je dolazilo, nisu umanjile Horvatom napore. Naprotiv, davale su mu podsticaj daljnjoj razradi hipoteza, na kojima je temeljio svoje uvjerenje, na potpunije obrazlaganje zamisli, koje se nisu ostvarivale kako je on predviđao. Zato je njegovo djelo puno kritičkih tonova, polemika i rasprava s drugačijim gledištima (*audiatur et altera pars* za njega je bila neminovnost).

Životni put. Branko Horvat rodio se u Petrinji 1928. godine, ali je osnovnu i srednju školu pohađao u Slavonskoj Požegi. Odrastao je u obitelji intelektualaca. Kada je napunio 16 godina pridružio se partizanskom pokretu što

je ostavilo dubokog traga na njegov kasniji život i rad. Maturiravši nakon završetka II. svjetskog rata upisao se 1946. godine na Sveučilište u Zagrebu: prvo je studirao elektrotehniku da bi se 1947. godine prebacio na ekonomiju. Diplomirao je potkraj 1951. godine. Svoj je prvi doktorat iz ekonomije stekao davne 1955. godine, na Sveučilištu u Zagrebu radom *Ekonomika jugoslavenske naftne privrede* kojeg je kasnije u izvodima tiskao u tri knjige.

Drugi je doktorat stekao – nakon trogodišnjeg studija u Engleskoj – 1959. godine na University of Manchester, obranivši temu pod naslovom *Towards a Theory of a Planned Economy* (koju je pod istim naslovom objavio 1961. godine u Beogradu, a prevedena je s engleskog izdanja na španjolski (1970.) i njemački jezik (1973.).

Svoj znanstveni put započeo je kao asistent na Institutu za naftu u Zagrebu (1952–53.), iz kog prelazi na rad u Ekonomski institut u Zagrebu (1954–55.). Godine 1955. bio je premješten u Savezni zavod za planiranje u Beogradu. Svoj prijelaz u Beograd uvjetovao je studijem u Engleskoj i mogućnošću osnivanja znanstvenog ekonomskog instituta. Ovo posljednje konačno ostvaruje 1963. godine, kada metodološki odjel Saveznog zavoda za planiranje, kojeg je dotada vodio, prerasta u Jugoslavenski institut za ekonomska istraživanja. Horvat postaje njegov prvi direktor i ostaje na tom položaju do 1970. godine.

Razvio je aktivnost tog Instituta u smjeru istraživačkih projekata i obrazovanja. Osnovao je međunarodnu poslijediplomsku školu koja je dugo vremena bila najbolja poslijediplomska škola u regiji. Tijekom razdoblja, u kojem je vodio Institut, Horvat je gostovao kao profesor na Sveučilištima u Beogradu (1962–63.) i Ljubljani (1967–69.). Redovni profesor ekonomije na Sveučilištu u Zagrebu postaje 1975. godine gdje prvo radi na Fakultetu za vanjsku trgovinu, a nakon njegove integracije s Ekonomskim fakultetom predaje tamo sve do umirovljenja 1992. godine. Na Ekonomskom fakultetu formira i vodi poslijediplomski studij iz ekonomske analize.

Njegov je životni put bio nerazdvojivo vezan s Ekonomskim fakultetom u Zagrebu. Na njemu je studirao, doktorirao i nakon rada po čitavom svijetu, zadnjih 18 godina svoje radne karijere, na njemu je bio redoviti profesor. Predavao je nekoliko predmeta – posljednji je nosio naziv Ekonomska analiza I i II. Taj, po njemu izabran naslov „krio“ je studij moderne mikro- i makroekonomske teorije, s kvantitativnim metodama. Kad ga je uvodio smatralo se to „buržoaskom“ disciplinom. Bio je, međutim, inovator u nastavi; sjajan nastavnik, oko sebe je okupljao talentirane studente (redovite i postdiplomske); bio je zahtjevan prema studentima, ali im je i nesebično pružao svoje ogromno znanje i bogato iskustvo.

U mirovini je od 1993. godine, ali time nije prekinuo svoj znanstveni i pedagoški rad. Predaje u inozemstvu, objavljuje znanstvene priloge i knjige,

boreći se za afirmaciju svojih ideja i ideala. Još dok je bio u beogradskom Institutu osnovao je prestižni časopis *Ekonomska analiza i radničko upravljanje* (*Economic Analysis and Workers' Management*, 1967. godine) i ostaje njegovim urednikom punih 27 godina. Časopis je 1978. godine postao službeni časopis Međunarodnog udruženja za ekonomiku samoupravljanja (*International Association for the Economics of Self-management*) koje u 1994. godini prerasta u Međunarodno udruženje za ekonomiku participacije (*International Association for the Economics of Participation*). Branko Horvat je izabran za doživotnog počasnog predsjednika tog udruženja dok je sam časopis prerastao u *Economics Analysis – Journal of Enterprise and Participation*, kog izdaje Carfax Publishing. Uz uređivanje *Ekonomске analize* Horvat je bio i član uređivačkih odbora brojnih časopisa od kojih su najpoznatiji bili *European Economic Review*, *World Development*, *Journal of Comparative Economics and Economic and Industrial Democracy*. Vrlo se rano proćuo svojim znanstvenim doprinosima (po čemu je i nastala kovanica marksizam-horvatzizam koju je u ekonomsku teoriju unio Benjamin Ward), pa je bio pozivan kao gost profesor na preko osamdesetak sveučilišta i znanstvenih institucija u svijetu. Spomenut ću *University of Michigan* (1968), *University of Florida* (1970.), *American University, Washington* (1970, 1972, 1974.), *Catholic University of Chile* (1972.), *University of Stockholm* (1973/4.), *University of Dar Es Salaam* (1975.), *University of Notre Dame* (1978.), *University of Paris* (1978.), *Yale University* (1984–85.), *Cambridge University* (1986), *University of Southern California* (1987.), *University of California at Berkeley* (1993.).

Istaknuvši se svojim radovima, već 1961. godine predsjedava Komitetom 15 nacija za industrijalizaciju u Ujedinjenim nacijama. Kao takav bio je značajni čimbenik pri donošenju odluke o formiranju *United Nations Industrialization and Development Organization* (UNIDO), agencije UN koja je od svog osnutka do danas značajno dopriniјela industrijskom razvoju brojnih zemalja u razvoju. Budući da je smatran stručnjakom za planiranje i razvoj, Horvat je bio često angažiran kao savjetnik vladama različitih zemalja (Peru, Brazil, Bangladeš, Turska, Ukrajina), uključujući i različite vlade bivše Jugoslavije.

Kao takvom, *Ekonomski* ga je fakultet 2002. godine predložio za profesora emeritusa Sveučilišta u Zagrebu, što je Senat Sveučilišta i prihvatio u rujnu 2003. godine. Nažalost, to je priznanje došlo kasno: Branko je Horvat bio već teško bolestan i umro je u Krapinskim toplicama 18. prosinca 2003. godine, a pokopan je u obiteljsku grobnicu u Varaždinu 29. prosinca iste godine.

Branko Horvat je dugogodišnjoj karijeri primio mnoga znanstvena i stručna priznanja od kojih ovdje navodimo:

- Nagrade na četiri festivala studenata Sveučilišta u Zagrebu 1948–51. – svake školske godine njegov se rad smatrao ponajboljim na Sveučilištu.
- Nagrada za najbolji rad iz statistike koju je dodijelilo Manchester Statistical Society (1958.).
- Nagrada Ekonomskog fakulteta „Mijo Mirković“.
- Stipendije British Council-a, Fullbright-a i Ford Foundation-a.
- Na osnovu knjige Towards a Theory of Planned Economy lansiran je termin „marksizam-horvatizam“.
- Knjiga Political Economy of Socialism proglašena je knjigom godine u Sjedinjenim Američkim Državama i bila je podloga za nominaciju Branka Horvata za Nobelovu nagradu.
- U Londonu je 1998. godine izdana posebna knjiga u čast Branka Horvata povodom njegovog 70 rođendana (urednici su bili M. Uvalić i V. Franičević).
- Znanstvena biografija Branka Horvata objavljena je u desetak međunarodnih biografskih leksikona.

Pedagoška aktivnost resila je Branka Horvata. Slično svom putu pri znanstvenom radu, neucrtanim je putovima kročio i na području obrazovanja ekonomista. Dok je bio direktor Instituta za ekonomsko istraživanje osnovao je prestižnu međunarodnu poslijediplomsku školu. U toj školi svake se godine okupljalo po desetak novih istraživača, koji su i učili ali i istraživali probleme gospodarskog razvoja. Stvarala su se prijateljstva na radu i studiju: koordiniranim naporima Horvata i njegovih suradnika formirala se generacija mladih, nekonformističkih ekonomista, koji su težili dostići visoke kriterije slobodne ekonomske znanosti, a odbacivali doktrinarne i političke limite, koji su gušili slobodnu misao. Vjerojatno nije pretjeran sud po kome je utjecaj tog postdiplomskog studija na razvoj ekonomske znanosti i demokratsku emancipaciju bio veći od ijedne druge slične institucije u bivšoj zemlji. Bio je oštar, ali pravedan kritičar polaznika, što je najbolji pristup pri odgoju mladih znanstvenih i nastavnih radnika iz ekonomije (ali ne samo njih).

U 1980-im je osnovao grupu na Ekonomskom fakultetu našeg Sveučilišta koja je uključivala sve mlade ekonomiste, studente i znanstvene radnike, koji su se redovito sastajali na „radionicama“ i seminarima. Unio je u obrazovanje ekonomista strogoću i preciznost matematičke analize približivši time ekonomski studij na Sveučilištu u Zagrebu onima u inozemstvu. Ta kvaliteta bila je poznata i u susjednim zemljama kao „Zagrebačka škola ekonomije“, koja je privlačila zaista najbolje studente. Iz nje su izlazili budući premijeri, ministri financija, guverneri centralnih banaka, profesori ekonomije, ali i vrlo cijenjeni profesionalni ekonomisti i poduzetnici. Tako je kroz znanstve-

ni i pedagoški rad Horvat utjecao na afirmaciju ekonomije kao znanosti kojoj pripada iznimno važna uloga u društvu, ali kojom se uspješno mogu baviti samo oni koji su temeljito savladali analitički instrumentarij.

Po cijenu i žrtve u pogledu osobne karijere, Horvat je dosljedno radio na ugradnji načela društvene pravde, ekonomske i političke demokracije u tkivo društva u kojem je živio. Njegove kritike institucionalnih, političkih i ekonomskih procesa donijele su mu istodobno glasne kritike (i neugodnosti) uz tihe iskaze podrške i pohvale. Horvat u devedesetim godinama postaje više nego ikada, zbog svoje dosljednosti znanstvenim idejama i svojim idealima, sve manje „poželjna ličnost“; većina medija koristi ga tek za iniciranje vrućih i kontroverznih debata. On se nije ustručavao čak i osobne nepopularnosti kako bi ukazivao na, po njegovu sudu, propuste ili slabosti nosioca ekonomske politike i/ili političara.

Kritički se osvrtao i na programe rada na Ekonomskom fakultetu. Još 1983/4. uspio je uvjeriti tadašnji republički programski savjet o potrebi odvajanja ekonomskog studija (koji bi bio orijentiran na analizu mikro i makro-ekonomskih fenomena) od poslovnog studija (usmjerenog na vođenje ekonomskih poslova u poduzećima). Iako je tada razradio Program tih dvaju studija, njegov je prijedlog bio odbačen. To ga je boljelo, ali se nastavio boriti za taj svoj novi program, pa ga je ponovio 1988. godine. Program nije „prolazio“, njegovi su se prijedlozi ignorirali, pa je 1989. godine stupio u štrajk – prvu meni poznatu obustavu rada na sveučilištu. Obavijestio je o tome Rektora (koji mu odgovara da je „u današnjoj konstelaciji snaga nemoćan da bilo što poduzme“) i ministra prosvjete (koji mu uopće na to nije ni odgovorio). U pismu Dekanu piše, između ostalog: „Od mene, kao sveučilišnog nastavnika, očekuje se obrazovanje profesionalnih ekonomista. Stoga mi moje moralne skrupule ne dozvoljavaju da učestvujem u procesu proizvodnje intelektualnih invalida. Ova zemlja nalazi se u teškoj krizi, u čijem razrešavanju je uloga kompetentnih ekonomista i poslovnih kadrova izuzetno značajna. Proizvodnja profesionalnih invalida ne znači samo krajnju neodgovornost prema mladim ljudima koji su se odlučili posvetiti ekonomiji, već isto tako i prema zemlji u cjelini“. Taj njegov odlučni stav nije donio očekivanih rješenja – bio je duboko time pogođen – pa je napisao sljedeće gorke riječi i konstatacije: „Nakon desetgodišnjih bezuspješnih nastojanja pouzdano znam da se ništa ne može promijeniti. Politički režimi se mijenjaju, ali fakultet ostaje isti: balkanski, provincijski i u zapečku Europe“. Nije u tome imao pravo: njegove ideje se ipak postupno ostvaruju, doduše s nepotrebnim zakašnjenjem, ali se realiziraju. Na tom ga je planu i Vijeće fakulteta predložilo za profesora emeritusa, usvajajući njegov plaidoyer za modernizacijom nastave.

Znanstveni opus. Prije nego što prikazem Horvatov znanstveni Opus, želim istaći da pišem o prijatelju, s kim sam davne 1947. godine – prije goto-

vo 60 godina – počeo studirati ekonomske znanosti. Bili smo kolege, prijatelji na studiju, i cijeli smo život proveli na paralelnim kolosjecima. Zajednički smo radili u Ekonomskom institutu Zagreb (1953–55.) i u Saveznom zavodu za privredno planiranje (1957–60.); dopunjali smo obojica u Engleskoj svoje ekonomsko obrazovanje stečeno u Hrvatskoj (1957–58.). Kasnije smo bili nastavnici na zagrebačkom Ekonomskom fakultetu, s kojeg smo i počeli svoj put. I obojicu su nas, u isto vrijeme, umirovili. Na svakoj od tih naših zajedničkih postaja imao sam zadovoljstvo dijeliti s Horvatom dobro i zlo; jednako trenutke ushita nad dobro izvršenim poslom, ali tuge i čemera nad neshvaćanjem okolice nad objavljenim radovima ili dometima datih preporuka.

Radili smo u različitim strukama ekonomske znanosti: nismo se ni sudarali niti apologetski pisali jedan drugom recenzije. Vezivalo nas je, međutim, jedno: obojica smo željeli i sve radili kako bi ova naša Domovina postigla što veće blagostanje, nadoknađujući stoljetno gospodarsko zaostajanje na koje je bila osuđena živjeti na ovoj historijskoj vjetrometini. Vjerovali smo, prožeti neuništivom mladenačkom naivnošću, da će ekonomske i socijalne spoznaje, do kojih smo dolazili, biti prihvaćene oduševljeno, jer su obećavale brzi razvoj, s minimiziranjem negativnih popratnih ekonomskih fenomena (poput inflacije, smanjenja akumulativne sposobnosti, birokratizma i korupcije te drugih nevolja brzog privrednog rasta). Zato je ovaj Predgovor istodobno i svjedočanstvo o jednom prohujalom dobu, ali i o dostignućima, koje je postigao.

U ličnosti Horvata sretno se spajaju dvije velike škole mišljenja: marksistička i suvremena makroekonomska teorija. On nije eklektik, koji samo preuzima dogme jedne i druge škole mišljenja. Stvarajući koherentni sustav, on, primjerice, rezolutno odbija marksov takozvani Zakon pretežnog razvoja prvog odjeljka društvene reprodukcije, analitički dokazavši njegovu neodrživost; napušta i druge postulate sovjetske ekonomske škole. Ali, isto tako, ne prihvaća apriorno veličanje slobodnog tržišta s odgovarajućim teorijama novca, kredita i poslovnih ciklusa, kao što su to činili L. Mises, F. Hayek, M. Friedman i mnogobrojni njihovi epigoni.

Tako Horvat, već na počecima svog rada i djelovanja, kreće hrabro, snažno i rječito, u rušenje mitova i vjerovanja, koja su za mnoge bili neupitne dogme. Bio je heretik u ratu s obadvije zaraćene fronte ekonomskog mišljenja. Umjesto negdašnjih dogmi, koje su bile konforne za mediokritetske duhove, on postavlja teze o novoj ekonomskoj teoriji i politici, koja je šira i složenija, analitički i pojmovno dublja od one, kojom je tijekom školovanja ovladao. Studiji matematike i filozofije, koje je pohađao, uz stečene doktorate u Hrvatskoj i Engleskoj, omogućili su mu suvereno kretanje na širokoj skali društvenih znanosti. Otvorivši tako prozore ekonomske spoznaje, on je naglo unio nesigurnost među dogmatske kadrove, ukazujući im kako suvremeni svijet

mijenja njihove zastarjele sheme.⁴ Impostirani „korifeji“ ekonomske znanosti (1945–1965.) osjetiše nesigurnost pred tim mladcem, oboružanim novim teorijskim i metodološkim spoznajama. Spoznaše najednom, kako je bogata novostvorena zgrada ekonomske znanosti u dvadesetom stoljeću, za što njihova petrificirana znanja s kraja XIX. stoljeća nisu omogućila ni poimanje tog novog dinamičkog svijeta. Svijet je, naime, u drugoj polovici XX. stoljeća doživio svoju ekonomsku renesansu, besprimjernu u ekonomskoj povijesti čovječanstva, što je tražilo teorijsko objašnjenje, u što se Branko Horvat hrabro upušta.

Time je i kod nas otvorio vrata buri, koja je mela dogmatska shvaćanja, tražila preispitivanje uvriježenih stajališta, nudeći nova rješenja, za koja nije bilo uporišta u starim uzorima. Vjerojatno nije pretjeran stav dr. Ljubomira Madžara,⁵ koji tvrdi da bi se jugoslavensku ekonomsku misao moglo periodizirati „podeliti na period pre Horvatovog nastupa na naučnoj sceni te na onaj, koji je bio u znaku njegovog delovanja i koji nosi duboki pečat njegovog nastupa na naučnoj sceni“. Taj „duboki pečat“, o kom govori Madžar, nazivajući ga i Horvatovim „bogatim stvaralaštvom u jednom neponovljivom vremenu“, ja bih nazvao „međašem“ u domaćoj ekonomskoj misli.

Gotovo da nema područja ekonomike, na kojem se Branko nije iskazao. Mikroekonomija mu nije bila strana – pisao je o tržišnom ponašanju pojedinaca i subjekata. No, najveći je doprinos, nema dvojbe, dao na makroekonomskom polju (s metodama analize i koordinacije metoda ekonomske politike); pri čemu je analizirao i monetarnu i realnu sferu ekonomije; upravljanje agregatnom tražnjom i ponudom, na širokoj paleti od slobodnog tržišta do intervencionizma.

Tri su područja na kojima je Branko Horvat dao iznimni doprinos ekonomskoj znanosti. To ne uključuje, dakako, sve što je on pisao (nerijetko je pisao i o područjima, koja su bila izvan ekonomske znanosti u užem smislu te riječi – primjerice *Ogled o jugoslavenskom društvu* – Zagreb 1969.), ali pokriva područja na kojima je on razvijao ekonomsku znanost. Držim da su najznačajniji Horvatovi međunarodno poznati i priznati doprinosi ekonomi-

---

⁴ Još uvijek mi je živo u sjećanju pedesetak godina stara raspra o društvenom proizvodu, vođena na sastanku Jugoslavenskog statističkog društva. Branko je tada zastupao (danas posve prihvaćenu tezu) o produktivnosti rada u tercijarnim djelatnostima i potrebi da se učinak rada u tim djelatnostima uključi u, tada službenu, statističku kategoriju „društveni proizvod“. Protiv ustadoše dogmatske snage, na čelu s profesorom beogradskog Ekonomskog fakulteta R. Davidovićem (1909–1990.). U neponovljivoj raspri, u kojoj su oba protagonista vikala jedan na drugog, argumentima poraženi Davidović napustio je pognute glave sastanak. Nikad se više nije javljao za raspravu o toj temi, niti je o njoj pisao.

⁵ Lj. Madžar u recenzentskom osvrtu na zbirku radova Branka Horvata *Ogledi iz ekonomike privrednog planiranja*, Zagreb-Beograd 2001., str. 12.

ji a) s područja teorije gospodarskog rasta i ekonomskih ciklusa, b) političke ekonomije suvremenog društva i c) teorije samoupravne tvrtke.

Najznačajniji je njegov **doprinos ekonomskoj teoriji**. Na zagrebačkom fakultetu, stekao je velika znanja od izvrsnih ekonomista onoga vremena (polazio je predavanja M. Mirkovića i R. Bičanića, S. Babića i S. Krajčevića, S. Pulišelića i O. Mandića, V. Serdara i V. Vranića – da o ostalima ne govorim) i tu je odbranio doktorsku disertaciju o ekonomici naftne industrije (1955.). Zatim dobiva mogućnost studiranja u Engleskoj u Manchesteru 1956–1958. godine. Tamo je dekan bio Arthur Lewis, čija predavanja Branko pozorno prati, budući da je upravo u to vrijeme Lewis razradio model gospodarskog razvoja u privredno nerazvijenim zemljama, koje karakterizira agrarna prenapučenost.⁶ Za te je radove Lewis kasnije dobio i Nobelovu nagradu za ekonomiju. Tutor mu je bio Harry Johnson, jedan od izdavača prestižnog ekonomskog časopisa Manchester School. Odmah je bio zapažen po svojim teorijskim sklonostima, koje je imao već pri studiju u Zagrebu.⁷ Pod njegovim utjecajem on piše i brani svoju drugu doktorsku disertaciju *Ekonomska teorija planske privrede*.⁸ Tim svojim radom unio je u jugoslavensko planiranje inovacije, posebno korištenje ekonomskih modela. U tadašnjim planskim organima počinju se koristiti modeli Harrod-Domarovog tipa (nastali potkraj tridesetih godina prošlog stoljeća) s društvenim proizvodom, kapitalom i investicijama te zaposlenošću kao endogenim varijablama, kao i input-tabele.

Nastojao je teorijom planske privrede prevladati alternativne pristupe, karakteristične za tadašnju ekonomiju. Naime podjelu na kejnzijance (koji, slijedeći Keynesa upravljaju agregatnom tražnjom na nacionalnom nivou koristeći kamatnjak i druge mjere) i monetariste (koji vjerujući u djelovanje globalnih

---

⁶ To su sljedeći radovi: *Economic Development with unlimited Supplies of Labour*, The Manchester School, Vol. 2 (1954.), 2., pp. 139-191; *Unlimited labour: Further Notes*, The Manchester School, Vol 26 (1958.), 1, pp. 1-32; *Reflections on Unlimited Labour* u, L.E. di Marco (ed.) *International Economics and Development*, New York 1972, pp. 75-96 i *The Dual Economy Revisited*, The Manchester School, Vol. 47 (1979.), No 3. pp. 211-229.

⁷ Klasičan je slučaj Horvat sam opisao (u Predgovoru svoje knjige *The Theory of Value, Capital and Interest A New Approach*, Edgar 1995.). Kao student druge godine na Ekonomskom fakultetu u Zagrebu napisao je seminar o proširenoj reprodukciji, kritizirajući sovjetskog ekonomistu A. I. Notkina (Очерки теории социалистического воспроизводства, Москва 1948.). Koristeći taj svoj rani rad ponudio ga je Johnsonu za objavljivanje, a ovaj mu pokaže da je isto rješenje već objavio E. Domar 1953. godine, pa je Horvat (implicitno) plagijator. Horvat nije za taj članak ni prije, ni tada znao, jer njega nije bilo u zagrebačkim knjižnicama. Horvat ga tada prouči, nađe grešku u Domarovim izvodima i objavi mu se članak kojim je dokazao da je u dinamičkom gospodarstvu obnova kapaciteta uvijek manja od utvrđene amortizacije, pa ona postaje mogući izvor proširene reprodukcije.

⁸ To je hrvatski naslov knjige izašla u Beogradu 1961. godine; engleski je original s naslovom *Towards Theory of Planned Economy*, izašao 1964. godine u Beogradu, kojeg su preveli na španjolski (1970.) i njemački (1973.), a potom izdao i američki izdavač (1975.).

tržišnih tendencija sumnjaju u djelotvornost nacionalnih državnih makroekonomskih mjera, pa ih izbjegavaju). Horvat, u cilju postizavanja maksimalne dinamike gospodarskog razvoja, koristi i traži respektiranje tendencija na globalnom tržištu (što je 1961. godine, kad je knjiga objavljena kod nas, zvučalo revolucionarno) kao nacionalni plan podređen tržišnim zakonitostima.

Nije bio, dakako, prvi koji je u ekonomskoj teoriji tražio planiranje, kao sredstvo ubrzanja gospodarskog rasta i njegove stabilnosti. Enrico Barone, Oskar Lange i Abbe Lerner bili su mu prethodnici u zapadnoj ekonomskoj literaturi, uz čitav niz ekonomista iz marksističkog vrela (od Buharina i E. Preobraženskog do A. M. Rumjanceva i V. Bajbakova). No Branko je o tome govorio u drugoj polovici minulog stoljeća na temelju uspješne prakse u jednoj zaostaloj zemlji, koja je imala demokratičnije oblike vladavine, nego druge zemlje socijalizma. Granice su toj zemlji bile otvorene za izlazak stotina tisuća radnika, respektirale su se tržišne zakonitosti (što je postulat liberalne ekonomije), pa su se njegove teze o gospodarskom razvitku, temeljenom na planiranju, samoupravljanju i tržištu, prihvaćale kao atraktivna alternativa, koja doduše implicira intervencionističku politiku države, ali ipak respektira tržišne zakonitosti u cilju maksimiranja blagostanja.

Tu je uključio i neke svoje teorijske inovacije: on prvi u svjetskoj literaturi govori o „amortizacijskom multiplikatoru“, tvrdeći kako se u dinamičkom gospodarstvu zbog odnosa amortizacije i stvarne zamjene kapitala, vrijednost osnovnih sredstava – fiksnih fondova – povećava brže nego što bi odgovaralo prirastu po računu netto-investicija. Razrađivši lapidarno niz drugih modela u knjizi o ekonomskoj teoriji planske privrede, on je samo godinu dana kasnije objavio knjigu *Ekonomski modeli*, a 1968. opsežnu *Ekonomsku analizu*. S Mijom Sekulićem razrađivao je i *Međusektorsku analizu* (1962.).

Njegovi teorijski radovi kulminirali su u velikoj sintezi *Politička ekonomija socijalizma* (englesko izdanje 1982, hrvatski prijevod 1984, kasniji prijevodi i na drugim jezicima), koja je kapitalno djelo pri preispitivanju interpretacije i aplikacije ekonomskih načela i prakse socijalizma. Tu provodi kritiku suvremenih društveno-ekonomskih sistema, traga za alternativom i nalazi je u izgradnji samoupravnog socijalizma. Uočava specifičnosti, koje će u prijelaznom razdoblju imati pojedine zemlje ili područja, s obzirom na dostignuti stupanj razvoja i društveno-ekonomsko uređenje.

Na ovu se knjigu nadovezuju i njegova teorijska rasprava *Radna teorija cijena i drugi neriješeni problemi Marxove ekonomske teorije* (1986.) koja je svoj finalni izraz našla u njegovoj kapitalnoj *Teoriji vrijednosti, kapitala i kamate* (novi pristup), izdatoj na engleskom u 1995. godini. U njima je tragao za teorijski ispravnim oblikom formiranja cijena, s kritičkom analizom kako Marxova legata tako i interpretacija koju su na tu teorijsku konstrukciju ima-

li kako markstisti tako i građanski ekonomisti. Pitanja su teorijski iznimno složena, pa su pobudila i velik interes (ali slab odaziv u diskusiji!!). Dijelom je to bio i rezultat i gotovo nerješivih teorijskih zamki. Branko je bio svjestan svojih polaznih slabosti: smatrao je da je „jedan veliki nedostatak što se njena (knjige – op. p.) institucionalna skica zaustavlja na granicama nacionalne države“, što je teško održivo u globalnom svijetu koji se tada formirao. Nadalje ističe kako su svi autori pred „velikom opasnošću upadanja u provincijalizam“, jer smo svi mi „pod snažnim utjecajem naših vlastitih iskustava i preferencija“. Smatrao je da su njemu česti boravci u inozemstvu i inozemnim konferencijama, „pročistili neke ideje“, ali da ako je ostalo „još tragova upadanja u provincijalizam, to se mora smatrati tvrdom jezgrom mojih vlastitih ograničenja“.⁹ Samokritični Horvat bio je – nema dvojbe – prestrog u općoj ocjeni limita vrijednosti svoje knjige, iako je vjerojatno (gledajući s današnje distance) precjenjivao svjetsko povijesno značenje jugoslavenskog sustava samoupravljanja. No o tome će se meritorno izjašnjavati tek budući povjesničari ekonomske misli – budući da je za konačnu ocjenu promakli vremenski horizont zasad ipak prekratak.

Očito je da je raspad socijalističkih sustava početkom devedesetih godina doveo kod nas do trijumfalnog povratka u ekonomsku teoriju liberalnih teorija. Branko nije bio sretan oblicima tranzicije negdašnjih socijalističkih gospodarstava, držeći ga razgradnjom postignutih dostignuća na socijalnim područjima, kao i restauracijom prvobitne akumulacije kapitala od strane nove političke klase. Očito je, međutim, da su se ti socijalistički sustavi sami urušili, uz svesrdnu podršku običnog čovjeka, koji je očekivao od toga bitne poboljšice u svojim životnim prilikama. Kad se to nije dogodilo u oblicima i dinamikom ostvarenja, Horvat je tražio metode da se ipak stvore neki ideali njegove generacije. Držao je i dalje kako postizanje blagostanja i socijalne pravde čini temelj suvremene civilizacije, pa se to ne može prepustiti „slobodnim tržišnim kretanjima“, već je to neophodno i dalje regulirati državnim akcijama, pred kojom ta odgovornost i dalje ostaje.

Najplodnije Horvatovo razdoblje na području „čiste“ teorije bilo je nakon odlaska u mirovinu. Imao je vremena i mogućnosti sintetizirati svoja bogata iskustva, pa je objavio dva iznimna teorijska priloga: već spominjanu *The Theory of Value, Capital and Interest* (Edgar – Aldershott, 1995.) i *The Theory of International Trade* (Macmillan, 1999.). To su iznimno značajna djela, pa zvuči gotovo nevjerojatno što ni danas hrvatska ekonomska znanost nema ta djela prevedena na hrvatski.

---

⁹ Svi citati iz engleskog Predgovora njegovoj knjizi *Politička ekonomija socijalizma*, str. 9-14.

Drugo je područje na kojem je Horvat dao znanstvene doprinose *ekonomska politika*. Sjajni analitičar proveo je analizu odnosa između *Ekonomске nauke i narodne privrede* (1968.), pa je, našavši veliki raskorak između proklamiranih ekonomskih načela (u privrednoj reformi iz 1965.) i realizacije, odlučio sa svojim Institutom provesti istraživanje relevantnih fenomena. Iz tog načelnog stava rađaju se u idućih nekoliko godina mnogobrojne monografije: prva je bila *Privredni ciklusi u Jugoslaviji* (1969), slijedila je knjiga *Privredni sistemi i ekonomska politika* (1970), analiza *Ekonomске politike stabilizacije* (1976.), što je sve kulminiralo u kritičkoj analizi *Jugoslavenska privreda 1965–1983.* (u 2 toma, 1983. i 1984.). U tim je knjigama dao kritiku slabosti privredne reforme iz 1965. godine, ali i kasnijih mjera ekonomske politike, koje nisu poštivale ni zakonitosti tržišta niti nove spoznaje ekonomskih znanosti. Taj je pristup mogao biti najkorisniji društvu, ali njega se i slabo uvažavalo. Zato se ekonomska politika oglušila na glas Branka Horvata, kada bi o njoj govorio.¹⁰ To se odnosi i na njegove kritike u devedesetim godinama. I tada se njegov glas sve manje slušao: nije bio poželjan govornik u prvom redu zbog kritika napuštanja društvenog vlasništva i načina privatizacije, zagovaranja da se odmah pristupi krugu zemalja, koje su kasnije stvorile CEFTA-u i drugog.

Svoja stajališta izražavao je i u „mostu dijaloga“ kog je na hrvatskom emitirao radio Slobodna Europa od 1994. godine. U srpnju 1994. on u dijalogu s prof. dr. Draganom Veselinovim razmatra gospodarske programe Hrvatske i tadašnje Jugoslavije. Oba su sudionika bila pesimistički raspoložena. Veselinov je oštar kritičar tadašnje politike, koju tamo provode Milošević i Avramović, tadašnji guverner Narodne banke. Branko je Horvat manje kritičan prema programu stabilizacije u Hrvatskoj, ali ističe (danas možemo reći – pretjerano) da i u Hrvatskoj prijeti opasnost da „Vlada ne dobije pristup na međunarodno tržište kapitala“, kao i da „narasle socijalne proturječnosti najednom buknu“. ¹¹ Vjeruje tada da će se stabilizacioni program „slomiti“ do

¹⁰ Govoreći o knjizi Branka Horvata Aleksandar Tijanić, srpski novinar, podrijetlom s Kosova napisao je cinički da sada „nakon političara, čije su greške prouzrokovale kosovska gibanja, zatim policajaca, koji nisu uspjeli da ih umire, na red dolaze ekonomisti koji su u ovoj zemlji *na jednako lošem glasu* kao i dva pomenuta zanimanja“ (*Start*, 497. i 498. od 6. i 20. veljače 1988.). Horvat odrešito na to odgovara da su za to „Tito i Kardelj nesumnjivo odgovorni“, a „Kardelj je odgovoran i za sadašnje stanje jugoslavenske privrede“ (*Ibid*). Međutim, očito je da za nastalo stanje ni Horvat nema pravog odgovora. On traži (1989., knjiga *Kosovsko pitanje*) „visoku stabilnu stopu jugoslavenskog rasta“, „pune zaposlenosti u zemlji“ i „visoku stopu rasta Pokrajina“ (Kosova op. V. S.) držeći da će pomoću „tri puta bržeg ekonomskog rasta“ ubrzati kosovski razvoj i učiniti ga „faktorom općeg razvoja i blagostanja“ (II. Izd., str. 185–6.). Očito je da su 1989. godine ti „putovi“ rješavanja kosovskog pitanja bili u sferi science-fictiona, a ne ekonomike.

¹¹ Citirano po ediciji *Most dijaloga – razgovori ratu usprkos* (ur. Tomislav Jakić), Friedrich Neumann Stiftung, Prag – Banja Luka 1998., str. 36–37.

kraja 1994. godine. Nije, znamo, imao u tome pravo, ali njegovi istupi označuju disonantni ton prema apologetskim tekstovima drugih ekonomista. To je bio i slučaj s njegovom posljednjom knjigom, izašlom 2002. godine u Zagrebu, s karakterističnim naslovom: *Kakvu državu imamo, a kakvu trebamo?*

Govoreći o cjelini njegova ogromnog opusa o ekonomskoj politici, valja istaći da je zaključke donosio najčešće na temelju ostvarenog brzog gospodarskog razvitka između 1950. i 1975. godine (kad je prebacivanje radne snage iz niskoproduktivne poljoprivrede u industriju i građevinarstvo donosilo impresivni rezultat u povećanju brutto-društvenog proizvoda), a manje je pažnje poklanjao uzrocima i posljedicama stagnacije rasta nakon 1975. godine. Brojne novostvarane organizacije primale bi, doduše, velik broj novih radnika i angažirale značajne resurse, ali je njihov opstanak na tržištu (koje je ipak jačalo!!) tražio dodatna sredstva za subvencioniranje ostvarivane proizvodnje. A očito je bilo da gospodarstvo, u kome sve veći broj jedinica traži sredstva za održanje, umjesto da ih stvara za financiranje novih organizama, nema dugoročne perspektive. Gospodarski se rast zemlje neminovno tada usporava, konvergirajući prema totalnoj stagnaciji (uz inflaciju i druga ekonomska zla, koja prate to stanje). To podstiče sve veće nezadovoljstvo stanovništva, koje opravdano traži soluciju svojih tegoba izvan postojećih okvira.¹²

Konačno, tu je i rad na *razvitku ekonomske i političke demokracije i društvene pravde*. Smatrao je taj dio svoje aktivnosti jednako važnim, kao i onaj na ekonomskoj teoriji. Držao je samoupravljanje nezamjenjivim dijelom demokratizacije gospodarskog života. *Društvena kriza u Jugoslaviji* (1985.) bila je, po njemu, dobrim dijelom uzrokovana nepotpunom i nedosljedno provedenom idejom unošenja ekonomske demokracije – samoupravljanja – u poduzeća, kao osnovne jedinice budućeg društva, u kome će participacija zaposlenih biti *conditio sine qua non*. Smatra u njoj da su gospodarski slabi rezultati osamdesetih godina posljedica neadekvatne ekonomske politike vlasti, ali i neshvaćanja samoupravljača o svojoj funkciji u stvaranju društveno prihvatljivog razvoja. U tom cilju popularizira svoje spoznaje (knjiga *ABC jugoslavenskog socijalizma*, 1989.), sve u uvjerenju da će se time pristup zaposlenih upravljanju „društvenom imovinom“ bitno poboljšati.

Duboka kriza samoupravnog sustava, koja se manifestirala u stagnaciji gospodarskog rasta, spojenog s inflacijom i padom životnog standarda, bila je potencirana kosovskom krizom. Angažirani Horvat želi osloboditi samouprav-

---

¹² Indikativni su podaci Ankete o javnom mnijenju u Hrvatskoj. Za socijalizam kao „najbolji put za društveni i privredni razvoj zemlje“ bilo je 1973. godine 67% građana, a 1988. svega 31%, pri čemu su mladi od 27 godina s tek 18% podržali to mnijenje. Branko Horvat navodi rezultate tog istraživanja. Vidi: B. Horvat: *ABC jugoslavenskog socijalizma*, Globus, Zagreb 1989., str. 7.

ljanje tog političkog utega, pa piše knjigu *Kosovsko pitanje* (prvo izdanje 1988, drugo 1989.). Razmatra ključne sporne probleme, pa nalazi da sporni problemi nisu nerješivi. Piše: „Određenim metodološkim postupkom suprotstavio sam se raširenom mišljenju da su kosovski problemi nerješivi. Naime, ono što ostaje nerješivo u rigidnim političko-institucionalnim okvirima, ali postaje rješivo kad se problem situira u širi historijsko-politički kontekst. Ekonomistima je taj metodološki postupak dobro poznat i uklanjanjem pojedinih ograničenja omogućuju se bolja, optimalna rješenja“. On želi promijeniti „ružnu stvarnost“, pa je beskompromisno angažiran na rješavanju tog problema.

Unatoč dubokoj krizi samoupravnog jugoslavenskog gospodarstva, započetoj sredinom sedamdesetih godina, Branko je Horvat ostao do kraja života gorljiv pobornik načela društvenog vlasništva i samoupravljanja, kao jedinstvene institucionalne alternative svemu postojećem. Smatrao ju je alternativom, koja u svjetskim razmjerima otvara neslućene mogućnosti i brzog razvoja ekonomike (zahvaljujući superiornoj ekonomskoj efikasnosti) i humanog demokratskog društva za sve. Držao je da su iznimne vrline idejne osnove samoupravljanja, dok su mu uočene mane bile posljedica politikantskog, nestručnog vođenja ekonomske politike. Bio je u tom svom stavu sve osamljeniji: branio je očito nešto, što je doživjelo slom u životu, ali je za njega ostalo kao teorijska mogućnost, koju ne treba odbaciti. Zagovarao je tržište jer „bez njega nema samoupravljanja, a bez samoupravljanja nema socijalizma“,¹³ niti brzog gospodarskog razvoja. To je bio njegov *credo*. Novostvoreni društveno-ekonomski okviri nakon 1990. godine ugrožavaju njegove postulate: pogotovo donesene mjere o podržavljenju društvene imovine. Vehementno se obara na način privatizacije (knjiga *Poduzetništvo i tržišne transformacije „društvenog“ vlasništva*, 1990.), a iznimno je kritičan i na decenijске rezultate razvitka (*Kakvu državu imamo, a kakvu državu trebamo?* 2002.). No, što je vrijeme više prolazilo, Horvatovi su se vapaji sve slabije čuli. Politički angažiran u jednoj maloj, marginalnoj stranci, bio je nadglasan u javnosti i medijima, pa su njegovi argumenti i glas dolazili do sve užeg auditorija. Bio je osuđen da bude *vox clamantis in deserto*.

No bezrezervno Horvatovo glorificiranje samoupravljanja i društvenog vlasništva nije umanjilo njegov sjajan doprinos ekonomskoj teoriji i ekonomskoj politici. Ono će ostati kao trajan doprinos ekonomskoj misli, pa ga kao takvog i donosimo u ovoj knjizi njegovih izabranih radova.

O sadržaju ovog izbora ekonomskih radova Branka Horvata. Opus Branka Horvata je ogroman: ne radi se samo o 29 knjiga (koje su doživjele i po nekoliko izdanja – na više jezika – od engleskog i njemačkog preko fran-

---

¹³ B. Horvat: ABC jugoslavenskog socijalizma, Zagreb 1989, str. 16.

cus kog i španjolskog do korejskog i kineskog), četrdesetak studija u zbornici-
ma na stranim jezicima, te oko 500 samostalno objavljenih studija na hrvat-
skom i stranim jezicima. U inozemstvu je objavljivao u uglednim časopisima
znanstveno priznate priloge iz ekonomske teorije i gospodarskog rasta, razvo-
ja i planiranja; samoupravljanja i ekonomske politike; ekonomskog sustava i
tranzicije; no tiskao je i radove iz sociologije i političkih znanosti i filozofije.
To ogromno djelo, poznato u svijetu, učinilo ga je najcitiranijim hrvatskim
ekonomskim piscem, kako je to pokazalo jedno nedavno istraživanje citira-
nosti hrvatskih ekonomskih autora.

Nije bila laka zadaća izabrati iz tog golemog opusa radove koji će pred-
staviti taj opus suvremenim ekonomistima na ograničenom broju stranica (s
koliko raspolaže urednik pri svakom svesku). Budući da edicija predočava hr-
vatsku ekonomsku misao, iz izbora, kojeg dajemo, izostali su spisi s područja
političkih znanosti, filozofije i sociologije,¹⁴ kao i ekonomske knjige, koje svo-
jim obujmom daleko prelaze standardnu veličinu pojedine knjige u ovoj edi-
ciji.¹⁵ Bili smo stoga prisiljeni ograničiti se na uže ekonomsko područje Hor-
vatova opusa – teoriju i praksu ubrzanja gospodarskog razvoja.

Branko Horvat djelovao je, analizirao i sintetizirao svijet u kojemu je ži-
vio i djelovao. Taj svijet druge polovice dvadesetog stoljeća karakteriziralo je
ubrzanje gospodarskog razvoja, ali uz istodobnu polarizaciju svijeta u kom on
djeluje i piše, zagovarajući brzi gospodarski razvoj zemalja sa znanjima, koje
pruža suvremena tehnologija, a koristi ekonomska znanost. Prikaz dinamike
svjetskog gospodarskog razvoja u zadnja dva stoljeća daje tablica 1.

TABLICA 1. – Dinamika gospodarskog razvitka svijeta¹⁶

Razdoblje	Priraštaj (godišnji u%)		
	Stanovništvo	Bruto-domaći proizvod	BDP/stanovnik
1820–1870.	0,40	0,93	0,54
1870–1913.	0,80	2,11	1,30
1913–1950.	0,93	1,82	0,88
1950–1973.	1,93	4,90	2,92
1973–2001.	1,62	3,05	1,41

¹⁴ Spominjemo, primjerice, Ogled o jugoslavenskom društvu (Zagreb 1969.) ili Kosovsko pitanje (Zagreb 1988.).

¹⁵ Tipični su primjeri Politička ekonomija socijalizma (koja u hrvatskom izdanju ima 554 stranica velikog formata) ili The Theory of Value, Capital and Interest (koja obasiže 282 stra-
nica).

¹⁶ Izvor: A. Maddison: The World Economy: Historical Statistics, OECD, Paris 2003. Sve
iznesene stope rasta odražavaju rast u realnim iznosima, kojima su eliminirani utjecaji infla-
cije i drugih fenomena.

Iz tablice jasno proizlazi da čovječanstvo u drugoj polovici dvadesetog stoljeća, u kojem Horvat djeluje, ostvaruje iznimno brzi gospodarski razvoj, brži nego u ijednom drugom razdoblju ljudske povijesti. I to unatoč visokom priraštaju stanovništva, zbog kojeg su neki ekonomisti zapali u neomaltuzijanstvo, predviđajući glad i bijedu čovječanstva već potkraj 20. stoljeća! Rast blagostanja čovječanstva, kog uobičajeno ekonomisti izražavaju ostvarenim društvenim bruto-proizvodom po stanovniku, silno se ubrzao u posljednjih pedeset godina dvadesetog stoljeća. Ostvareno je povećanje između 1950. i 2001. godine od 2,3% godišnje što je trostruko brže nego napredak u devetnaestom stoljeću, a dvostruko brže nego u prvoj polovici 20. stoljeća (kada su ovom našom planetom harali ratovi, pa je stopa rasta iznosila 1,03% godišnje). Čovječanstvo je, zahvaljujući novim iznalascima, ali i ekonomskim spoznajama, ostvarilo, kako vidimo, besprimjeran napredak u vremenu, kog analizira i preporuke daje Branko Horvat. Ali, on se ne zadovoljava „napretkom čovječanstva“ u prosjeku, već želi da se ostvari i pravičnija raspodjela povećanog proizvoda svijeta, s bržim razvojem privredno nerazvijenih dijelova svijeta i njegove domovine.

Taj će njegov stav biti jasniji, kad iznesemo (u tablici 2) podatke o visini bruto-društvenog proizvoda po stanovniku – izražene u kupovnoj snazi i stalnim dolarima iz 1990. godine. Iz te tablice jasnije se vidi što je donijelo 20. stoljeće čovječanstvu: za osamdeset osam godina (od 1913. do 2001. godine) povećao se bruto-društveni proizvod po stanovniku naše planete za 4.524 dolara (51,4 dolara godišnje) – dok je tijekom devetnaestog stoljeća (1820–1913.) ostvaren prirast tog istog pokazatelja od svega 858 dolara (odnosno svega 9,2 dolara godišnje). Drugim riječima, povećanje je blagostanja u dvadesetom stoljeću bilo 5,6 puta brže nego u devetnaestom, a neusporedivo brže od gospodarskog napretka u ranijim stoljećima.

TABLICA 2. – Visina bruto-društvenog proizvoda po stanovniku, izabrane godine, 1820–2001.
(u dolarima kupovne snage iz 1990.)

Godina	Svijet	Sjeverna Amerika ^{1/}	Zapadna Europa	Istočna Europa ^{2/}	Bivši SSSR	Azija ^{3/}	Afrika
1820.	667	1.230	1.254	683	688	577	420
1870.	875	2.380	1.960	937	943	550	500
1913.	1.525	5.237	3.458	1.695	1.488	658	637
1950.	2.111	9.484	4.579	2.111	2.841	634	894
1973.	4.091	16.417	11.416	4.988	6.059	1.226	1.410
1985.	4.762	20.410	14.113	5.892	6.701	2.359	1.468
2001.	6.049	27.384	19.256	6.027	4.626	3.256	1.489

1/ USA i Kanada.

2/ Takozvane „socijalističke zemlje“ (Poljska, ČSSR, Mađarska, Rumunjska, bivša Jugoslavija, Bugarska i Albanija), koje nisu bile takve 1820–1870. i 1990–2001.

3/ Azija bez Japana.

Taj silni napredak, međutim, nije bio ostvarivan ravnomjerno, već kako vidimo izrazito nejednakomjerno. Prema (u tablici 2) iznesenim podacima, blagostanje se povećalo između 1820. i 2001. godine za 22,3 puta u Sjevernoj Americi i 16 puta u Zapadnoj Europi, pri povećanju svjetskog BDP/stanovnik u tom istom vremenu za 9,1 puta. Sporije se od svjetskog prosjeka razvijala Istočna Europa (povećanje od 8,8 puta); teritorij bivšeg SSSR-a je ostvario prirast od 6,7 puta, Azija (bez Japana) svega 5,6 puta, dok je Afrika sve više zaostajala, ostvarivši napredak tijekom promatranih 180 godina od svega 3,5 puta.

A u tim područjima svijeta u kojima je ostvareno povećanje blagostanja, sporije od svjetskog prosjeka, živjelo je 2001. godine čak šest sedmina čovječanstva (86%). U tom svijetu, u kojemu je živio i djelovao Branko Horvat, tehnologija i „novovjekski izumi“ (stari termin, kog je lansirao u nas O. Kučera) smanjili su negdašnje geografske i pojmovne udaljenosti. S televizijskih i filmskih ekrana dolaze i u najzabitnije krajeve slike blagostanja u razvijenim dijelovima svijeta (Sjevernoj Americi i Zapadnoj Europi). Demonstracijski je učinak prisutan: u slabije razvijenim dijelovima svijeta rađa se nezadovoljstvo sa stanjem, u kome ti siromašni žive, prisutna je želja da se što brže i lakše vine do blagostanja koje tako zamamno izgleda na svjetlucavim ekranima.

Tablica 3. objašnjava taj masovni fenomen brojkama, ističući razlike u blagostanju pojedinih regija u svijetu. Godine 1870. razlika u životnom nivou između tada najrazvijenije regije – Sjeverne Amerike – i najnerazvijenije – Afrike – mjerila se odnosom 1 (Afrika) i 4,8 (Sjeverna Amerika). Godine 1913. taj je omjer već 1:8,2; 1950. se povećava na 1:10,7, da bi se na početku 21. stoljeća – u 2001. godini – popeo na gotovo nevjerojatnih 1:18,1. Recimo to i brojkama: 320 milijuna „prosječnih“ žitelja Sjeverne Amerike imalo je godine 2001. 18 puta bolje životne uvjete nego prosječnih 820 milijuna stanovnika Afrike; čak 10 puta bolje uvjete nego što ih ima stanovnik Azije (bez Japana). A na ta dva kontinenta živjelo je gotovo 70% čovječanstva. Hrvatska i Jugoslavija nalazile su se u tek nešto boljem položaju ostvarujući petinu blagostanja postignutog u Sjevernoj Americi, odnosno trećinu dostignutog u Zapadnoj Europi. No, o tome iznesene činjenice najbolje govore, svjedočeći kako se razlike vremenom samo proširuju.

Branko Horvat je svjedok tih divergentnih kretanja: doživio ih je kao mladić osobno, odlazeći neposredno nakon zagrebačkog položiti i doktorat u Engleskoj. Razumije da su te razlike historijski uvjetovane, stoljetnim razlikama u prilikama i ekonomskoj politici, a prošlost se ne može promijeniti. No, sadašnjost, s novim spoznajama, može taj jaz smanjiti i, nakon određenog vremena, posve ukloniti. To se može postići samo bržim – bržim od svjetskog prosjeka – gospodarskim razvojem privredno zaostalih zemalja i kontinenta. Ta ga misao zaokuplja i on je najveći dio svog opusa poklonio razradi ekonomskih metoda, pomoću kojih će se to ostvariti.

TABLICA 3. – Nejednolika dinamika blagostanja stanovništva svijeta, 1870–2001.

Godina	(Svjetski BDP po stanovniku = 100)						
	Sjeverna Amerika	Zapadna Europa	Istočna Europa	Bivši SSSR	Azija	Afrika	Latinska Amerika
1870.	172	224	107	108	63	57	78
1913.	343	227	111	98	43	42	97
1950.	449	217	100	134	30	42	91
1973.	401	279	122	148	30	34	110
1985.	429	296	124	141	50	31	106
2001.	453	318	100	76	54	25	96

Postupno radi na dvjema uporištima – arhimedovim točkama – pomoću kojih bi privredno nerazvijene zemlje mogle to ostvariti. Prvo je – ekonomsko planiranje (o čemu je pisao svoju doktorsku disertaciju u Manchesteru), što kasnije nadopunjava tezom da planiranje mora respektirati zakone tržišta. Druga mu se poluga nametnula iskustvom vlastite zemlje, koja je uz planiranje, temeljeno na tržišnim zakonitostima, značajni napredak ostvarivala i sustavom radničkog samoupravljanja. Njegova penetrantna analiza ekonomskih fenomena bit će, tijekom ukupne njegove aktivnosti, podređena tom cilju – ubrzanju gospodarskog razvoja privredno nerazvijenih zemalja. Svoje posljednje veliko djelo – tiskano u dva toma u Sarajevu – tako je i naslovio „Ekonomika brzog razvoja“. Odlučio sam, stoga, da iz ogromnog opusa Branka Horvata izdvojim samo ekonomske teme, koje obrađuju ubrzanje gospodarskog rasta, izostavljajući u potpunosti druga područja na kojima je dao također vrijedne doprinose (sociologija, političke znanosti, pa i filozofija). No time je zadaća izbora postala samo djelomično lakša, jer ekonomski opus čini glavninu njegova rada. Zato sam izabrao temu *dinamički gospodarski razvoj* i tome prilagodio svoj uži izbor.

Prvi rad kojega objavljujemo u tom izboru Horvatomih radova, nosi naslov *Lutanja jugoslavenske privrede* u suštini je autokritika Hrvata.

Branko Horvat je, naime, u svojim mnogobrojnim radovima, tiskanim prije 1980. godine, isticao da se Jugoslavija ubrajala među zemlje s najbržim gospodarskim razvojem u svijetu, zahvaljujući i svom jedinstvenom samoupravnom sistemu i uspješnoj ekonomskoj politici.¹⁷ Međutim, nakon 1980. godine gospodarstvo Jugoslavije zapalo je u krizu: rasta više nije bilo, inflacija se zahuktavala, vanjski se dugovi nisu mogli otplaćivati, životni standard stanovništva je padao. Apologija sustava više nije bila moguća, pogotovo na-

¹⁷ O tome je Horvat prvo objavio studiju u *American Economic Review* 1971. godine; tu je studiju proširio i godine 1976. objavio ju je izdavač Sharpe kao knjigu s naslovom: *The Yugoslav Economic System. The First Labour Managed Economy in the Making*.

kon raspada Jugoslavije. Tada ga američki izdavači pozivaju da pripremi referat na temu: Ekonomski bankrot titoizma, što je jasno impliciralo i potrebu zauzimanja kritičkog stava i prema vlastitim sudovima. Iako je oklijevao u preuzimanju tog izazova, Horvat je odlučio da mu priđe samokritički – što je i učinio u prvom radu u ovom izboru. Objašnjavajući uzroke propasti samoupravnog sustava u Jugoslaviji, Horvat daje mnoge točne konstatacije,¹⁸ ali ima i nekih pogrešnih izvoda.¹⁹ Unatoč tome, držim da je takvo kritičko razmatranje pređenog puta (društva, ali i sebe samog) vrijedan prilog, koji valja staviti na početak samog izbora radova.

U prvom dijelu ovog izbora oslanjao sam se najvećim dijelom na radove, koje je on sam izabrao za dvotomnu *Ekonomiku brzog razvoja*. Izbor nije bio lak, budući da Horvatov izbor sadrži 800 stranica, a ovoj je ediciji limit 400 stranica. Težište je izbora bilo na radovima, u kojima je Horvat objašnjavao ekonomske mehanizme brzog napretka, kao i razloge, zbog kojih su oni zakazali u primjeni.

U osamdesetim godinama i Jugoslavija je (kao i ostale „socijalističke“ zemlje) pada u duboku ekonomsku krizu.²⁰ Proizvodnja je stagnirala, dugovi prema inozemstvu nisu se mogli vraćati, inflacija je tutnjala, standard sta-

---

¹⁸ Od ocjena poput „čelni političari bili su mediokriteti (ili još gore), kojima je nedostajala bilo kakva vizija ili sposobnost da budu produktivni“. Ili, kad ističe da je nakon 1972. godine „decentralizacija poduzeća uvela tržište unutar poduzeća, gdje mu nije bilo mjesto. U isto vrijeme, sve moguće vrste poluobvezujućih ugovora, poznatih kao samoupravni sporazumi i društveni dogovori (čiji pravni sadržaj nikad nije bio jasan) tendirale su da eliminiraju tržište izvan poduzeća, gdje mu jest mjesto“... „Unutar poduzeća pogoni i odjeli su se nadmetali i prepirali, podizali fizičke ograde između sebe. Pravnici su bili zaposleni sastavljanjem desetaka statuta i propisa za svako poduzeće; njihov ukupan broj u zemlji porastao je na nekoliko milijuna.“ Međutim, u ovom predgovoru nije mjesto obavljati selekciju točnih i netočnih konstatacija.

¹⁹ Primjerice, ocjena da će „Slovenija, ako izgubi (relativno) veliko i rastuće jugoslavenko tržište imati nezaposenost, usporavanje rasta i zamiranje nacionalne kulture.“ Kao što znamo, dogodilo se upravo obrnuto! Ili, ispravno uočava da su u bivšoj Jugoslaviji „razlike između najjače razvijene Slovenije i najslabije razvijenog Kosova mjerene dohotkom per capita od 1:8, tj. veće nego između Europe i Sjeverne Afrike (to nije točno – op. V. S.). Uživao sam u tim različitostima jer su one predstavljale izazov za profesionalnog ekonomistu. *Nisam bio svjestan da će te razlike biti toliko destruktivne*“ (podvlačio V. S.). Sličnih konstatacija u tekstu Lutanja jugoslavenske privrede ima više. Poput one da je „zaostatak za zapadnom Europom smanjen na nešto više od jedne generacije“...pa bi se „jednostavno moglo izračunati datum kada bismo mi dostigli Europu.“ Jednako su netočne i njegove ocjene o ulozi JNA tijekom 1990. godine, ali mu je točna konstatacija kako je ona „nastavila četnički plan.“

²⁰ Prema podacima Angusa Maddisona (*The World Economy: Historical Statistics*, OECD, Paris 2003.) godišnja stopa rasta iznosila je između 1980. i 1989. godine u Jugoslaviji 0,34% godišnje (prema ostvarenih 4,64% između 1950. i 1980.). Ti isti podaci iznosili su u SSSR-u (1,11:2,76), u Poljskoj -0,11 (prema +2,89 u prethodnih 30 godina), u Čehoslovačkoj (1,05:2,28), u Mađarskoj (1,01:3,16), Rumunjskoj (-0,52:4,26), Bugarskoj (0,31:4,42) i Albaniji (0,60:2,89). Usporavanje rasta, stagnacija, pa i nazadak nekih gospodarstava izraz su krize „socijalističkog“ sistema, koji se urušio i zbog toga.

novništva je padao. Nasuprot tome, stanovništvo je preko televizije filma, ali i osobnim kontaktom, moglo vidjeti kako se poboljšavaju životne prilike u geografski bliskoj Zapadnoj Europi ili Sjevernoj Americi. Nezadovoljstvo je stanovništva bilo opće, pa se decenijama građena ružičasta slika socijalizma urušavala, što je s rušenjem Berlinskog zida i padom svih socijalističkih sistema u Europi doživjelo finale. Stanovništvo je s oduševljenjem prihvatilo promjenu: očekivalo je da će novostvoreno demokratsko društveno uređenje donijeti brzi gospodarski prosperitet i poboljšanje životnog nivoa da bi se premostio rastući jaz između životnih prilika u Zapadnoj i Istočnoj Europi. Novi su rukovodioci vjerovali da će šok-terapija s brзом privatizacijom i liberalizacijom vanjske trgovine, trgnuti posustala gospodarstva tih zemalja iz stagnacije, vitalizirati ih, omogućujući bolji život prosječnom građaninu.

Odasvud su pozivani ekonomski eksperti, da bi olakšali tranziciju. Gotovo unisono, oni su tražili da se „velikim praskom“ (big push) u što kraćem roku provede tranzicija. Horvat je, u najmanju ruku, rezerviran prema takvoj politici. Promatrao je taj proces iznutra i smatrao je, kako to proizlazi iz ovdje izabrane tri studije o „gospodarstvu suvremene Hrvatske“ da korištene metode u tranziciji nisu učinkovite, pa će izazvati neželjene efekte u proizvodnji i životnom standardu građana. Zagovarao je postupnost u privatizaciji, aktivnost države u gospodarstvu pri sanaciji ekonomski dvojbenih poduzeća (naslijeđenih iz autarkičnog ranijeg sustava).²¹

Nažalost, bojazan, koje je Branko Horvat predviđao, pokazale su se opravdanim. Na to ukazuju podaci Europske banke za obnovu i razvoj (koje donosimo u tablici 4), a koji govore kako su uglavnom sve tranzicijske zemlje usporile svoj gospodarski razvitak nakon 1989. godine. Najveći pad bruto-domaćeg proizvoda doživjele su zemlje bivšeg SSSR-a, kod kojih je volumen bruto-domaćeg proizvoda u cjelini bio 2005. godine za 13 poena niži nego 1989. U toj grupi zemalja najveći pad bilježe Moldavija i Gruzija (kod kojih se masa ostvarenog bruto-domaćeg proizvoda u tom razdoblju prepolovila) te Ukrajina (s indeksom u 2005. godini od svega 59).

U zemljama Jugoistočne Europe kao cjelini (po kategorizaciji OECD-a) također 2005. godine nije još bio dostignut nivo iz 1989. godine. Sr-

---

²¹ U mnogo čemu tadašnja gledišta Branka Horvata potvrđuje u svojoj tek objavljenoj knjizi nobelovac J. Stiglitz (making Globalization Work, Penguin Books 2006). On piše „Danas je općenito prihvaćeno stajalište da je bila pogrešna žurba s reformama u negdašnjim zemljama sovjetskog bloka. Privatizacija je bila provedena prije donošenja jasnih pravila o načinu i oporezivanju. To je smanjilo državne prihode, pa su se drastično smanjili izdaci za zdravstvo i drugu infrastrukturu. I nije mogao biti veći kontrast između predviđanja advokata slobodnog tržišta, koji su predviđali dolazak brzog blagostanja, i stvarnosti, koja je donijela besprimjerno povećanje siromaštva“... Samo su neke zemlje, poput Poljske i Slovenije, bile u stanju provesti tranziciju bolje, dijelom i zbog toga što one nisu prihvatile šok-terapiju u potpunosti (str. 39).

bija (60) i Crna Gora (69) postigle su 2005. godine manje od trećine nivoa iz 1989, Makedonija 88, Bugarska 94, Rumunjska 105, a Hrvatska je imala indeks 100. No, ne smijemo smesti s uma da je Hrvatska vodila Domovinski rat i da je agresor ostavio brojne rane na gospodarstvu, koje se postupno otklanjaju (dinamika rasta između 1994. i 2005. godine veća je od 4,3% godišnje).

U zemljama Središnje Europe tranzicija, s privatizacijom i napuštanjem autarkičnog modela razvitka također je usporila gospodarski razvoj, ali je 2005. godine bruto-domaći proizvod na tom području bio ipak za trećinu veći nego 1989. Najuspješnija među tim zemljama je Poljska, koja je i najranije krenula s tranzicijom (indeksu 2005. godine tamo je 148), a slijedi je nama na samo geografski bliska Slovenija (s indeksom 132).

TABLICA 4. – Rast realnog BDP-a u tranzicijskim zemljama 1989–2005.

Zemlja	Prosje ²² godišnjih stopa rasta BDP-a (%)		
	Nivo BDP-a 2005. (1989. = 100)	1994–1999.	2000–2005.
<i>Zemlje Središnje Europe i Baltičke zemlje</i>			
Češka	121	2,2	3,6
Estonija	130	3,8	7,6
Latvija	101	3,6	7,8
Litva	98	1,8	7,1
Mađarska	129	3,2	4,2
Poljska	148	5,8	3,2
Slovačka	127	4,7	4,4
Slovenija	132	4,7	3,5
<i>Prosje²²</i>	<i>133</i>	<i>4,4</i>	<i>3,8</i>
<i>Zemlje Jugoistočne Europe</i>			
Albanija	137	7,2	5,8
Bugarska	94	–1,3	5,0
Crna Gora	69	4,1	1,7
Hrvatska	100	4,5	4,1
Makedonija	88	1,2	1,9
Rumunjska	104	0,5	4,9
Srbija	60	1,2	5,4
<i>Prosje²²</i>	<i>97</i>	<i>1,9</i>	<i>4,7</i>
<i>Zemlje bivšeg SSSR-a</i>			
Bjelorusija	123	0,7	7,2
Gruzija	49	3,0	6,3
Moldavija	47	–7,7	6,3
Rusija	88	–3,0	6,8
Ukrajina	59	–8,4	7,4
<i>Prosje²²</i>	<i>87</i>	<i>–3,2</i>	<i>7,1</i>
<i>Prosje²² tranzicijskih zemalja</i>	<i>97</i>	<i>0,1</i>	<i>6,7</i>

²² Prosje²² je ponderirani prosje²². Izvor: EBRD, Transition report October 2006. Godišnje stope rasta izračunao autor.

To se stanje postupno otklanja, o čemu svjedoče prosječne godišnje stope rasta u dva šestogodišta (1994–1999. i 2000–2005.). Te su stope više na početku 21. stoljeća nego što su bile na kraju 20. stoljeća, što svjedoči o početku novog poleta, kojim bi ove zemlje mogle dostići sad još više izmaklu im Zapadnu Europu.

Branko Horvat piše svoje sudove o gospodarstvu Hrvatske nakon stjecanja nezavisnosti u vrijeme iznimnih teškoća gospodarstva, pa je njegova ocjena u mnogim dijelovima motivirana tim činjenicama, ali i njegovim uvjerenjima. On je još 1990. godine zastupao tezu da je tržišna transformacija društvenog gospodarstva u, prvo državna poduzeća, koja će se potom privatizirati, loše rješenje (vidi drugi dio ovog izbora radova). Smatrao je da tržišni fundamentalizam, koji se provodio u Hrvatskoj nakon 1990. godine, nije utemeljen na znanstvenoj ekonomiji (čiji je temelj ostvarivanje društvenog blagostanja, što se očituje u brzom povećanju životnog standarda svakog građanina). Smatrao je da se pretvorba u Hrvatskoj (ali ne samo u nas) loše provodi, da bi država morala više intervenirati, kako se ne bi smanjivao broj zaposlenih i proizvodnja.²³ To objašnjava i njegova kasnija gledišta, što se odražava i u njegovom radu „Novi put – New Deal za Hrvatsku“.

Umjesto zaključka. Branko Horvat ulazi među rijetke ekonomiste na koje će uspomena trajati dulje, nego što redovna prolaznost svega dopušta. Njegov će utjecaj na ekonomsku misao biti trajan, čak i onda kad oni, koji pod tim utjecajem žive i rade, toga možda i neće biti svjesni. Razlog tome nije samo vrijednost Djela, kog je stvorio i ostavio budućim generacijama, već i primjer, kog je pružao svojoj okolini. On nije samo propovijedao načela života, već je živio po njima. A malo je onih, koji i nakon svog nestanka, djeluju primjerom.

Branko Horvat nije samo formulirao i izražavao svoje stavove prema ekonomskim fenomenima, on je stvarao i sudove o radu drugih. Imao je duboko razumijevanje za moguće slabosti drugih znanstvenih radnika, znao je u i razgovorima tumačiti i opravdavati tuđe slabosti, govoreći kako će ih autor ipak prevladati.

Jednu manu ekonomskih pisaca, međutim, nikad nije opravdavao: težnju pojedinaca da iznose apriorne solucije, koje nisu proizlazile iz analize činjenica. Protivio se takvoj zloupotrebi koju su zastupali pojedinci tobož u

---

²³ Horvatova kritika tržišnog fundamentalizma našla je istomišljenika u stavovima J. Stiglitz (a da jedan za drugoga ne znaju). On piše 2006. godine da je „danas uglavnom iščezla intelektualna odbrana tržišnog fundamentalizma... Bez odgovarajućih mjera državne regulacije i intervencije, tržište ne vodi do ekonomske efikasnosti“ – apodiktčan je J. Stiglitz, pa zaključuje „Danas je uglavnom opće uvjerenje o ograničenom učinku tržišta (ponajvećma među ekonomistima, ali ne i među političarima)“ (J. Stiglitz: Making Globalization Work, Lane-Penguin, 2006, p. XIV).

ime znanosti: nije odobravao ni priklanjanje pravcima i orijentacijama drugih škola koje nisu polazile iz analize naših prilika. Odbacivao je voluntarizam i prihvaćanje dualističkih gledanja, ako ti stavovi nisu bili uvjetovani istraživanjem i iskrenim svjedočenjem, već samo pomodnim pogledima i oportunizmom. Bio je iskreno razočaran, kad bi i u djelima nekih svojih kolega našao podilaženje tekućoj politici, pod prividom kvaziznanstvenog i tobož naprednog razumijevanja odnosa ekonomije i tekuće politike.

Skromnost ga je resila. Njegov je životni stil bio gospodski nenapadan: nije želio blistati odjećom ili obućom, niti se oduševljavao luksuznim gozabama ili bakanalijama. Ubrajam ga u askete, koji u životu nisu tražili hedonistička uživanja ili materijalne probitke. Više je volio davati, nego primati. Sve neprilike, na koje je nailazio osobno ili u ekonomskoj politici nisu ga obeshrabrivale. Iz čitava njegova života i rada zračio je optimizam, uvjerenje da stvari mogu krenuti na bolje, ako se donosiocima odluka uspije objasniti što i kako valja raditi.

Ekonomskoj znanosti, svom Sveučilištu i studentima, Horvat ništa nije ostao dužan. U skladu sa svojim životnim nazorom, davao je znanosti, društvu i našoj zajednici sve što je mogao. Svojim nas je radom zadužio, zasluživši poštovanje i zahvalnost. Ostat će trajno njegovo Djelo, Svjetionik Duha, koji će u nemirnim vodama naše gospodarske stvarnosti, šibane burama i jugom, osvjetljivati put brodovima koji plove prema mirnoj luci ekonomskog prosperiteta i blagostanja za sve građane. Izbor iz njegovih radova o putovima i metodama ubrzanja gospodarskog razvoja svojevrsna je oporuka Branka Horvata generaciji, koja pristizbe. Vjerujem da će je tako doživjeti svi čitaoci.

20.5.2007.

Vladimir Stipetić

BRANKO HORVAT¹

SAŽETI POPIS NAJZNAČAJNIJIH RADOVA

I. KNJIGE

1. Distribucija nafte, Zagreb: Ekonomski institut, 1956.
2. Ekonomska teorija planske privrede (Towards a Theory of Planned Economy), Beograd: Kultura, 1961. Prvo englesko izdanje tiskao je Yugoslav Institute of Economic Research, Beograd, 1964; a drugo International Arts and Sciences Press, New York, 1975. Španjolsko izdanje: Teoria de la planificacion economica, Barcelona: Oikos Tau, 1970. Njemačko izdanje: Die Arbeiter Selbstverwaltung, München: Nymphen-burger Verlag, 1973.
3. Ekonomski modeli, Zagreb: Ekonomski institut, 1962.
4. Ekonomika jugoslavenske naftne privrede, Beograd: Tehnička knjiga, 1962.
5. Međusektorska analiza, Zagreb: Narodne novine, 1962.
6. Proizvodnja nafte, Beograd: Institut ekonomskih nauka, 1965.
7. Prerada nafte, Beograd: Institut ekonomskih nauka, 1965.
8. Ekonomska nauka i narodna privreda, Zagreb: Naprijed, 1968.
9. Ogled o jugoslavenskom društvu, Zagreb: Mladost, 1969. Englesko izdanje: An Essay on Yugoslav Society, International Arts and Sciences Press, New York, 1969. Njemačko izdanje: Die Yugoslawische Gesellschaft, Frankfurt: Suhrkamp, 1972. Prevedeno na korejski, 1984.
10. Privredni ciklusi u Jugoslaviji, Beograd: Institut ekonomskih nauka, 1969. Englesko izdanje: Business Cycles in Yugoslavia, International Arts and Sciences Press, New York, 1971.
11. Integrirani sistem društvenog računovodstva za jugoslavensku privredu (sa suradnicima), Beograd: Institut ekonomskih nauka, 1969.
12. Privredni sistem i ekonomska politika Jugoslavije, Beograd: Institut ekonomskih nauka, 1970.

---

¹ Dragocjenu pomoć pri izradi ove Bibliografije radova Branka Horvata pružila nam je njegova supruga Ranka Peašinić.

13. Ekonomska analiza, Ljubljana: O economica, prvo izdanje 1971., II. Izdanje Beograd 1972, III. Izdanje (dopunjeno) Skopje, Magor, 2000.
14. Socialismo y economia en Yugoslavia, Buenos Aires: Ediciones periferia, 1974.
15. Self Governing Socialism: A Reader (u suradnji s R. Supek i M. Marković), New York: International Arts and Sciences Press, 1975.
16. Ekonomska politika stabilizacije, Zagreb: Naprijed, 1976.
17. The Yugoslav Economic System, New York: International Arts and Sciences Press, 1976. (1979, 1983).
18. The Political Economy of Socialism New York: Sharpe, Oxford: Martin Robertson, 1982. Hrvatsko izdanje: Politička ekonomija socijalizma, Zagreb: Globus, 1984. tiskano i na kineskom, 2001.
19. Jugoslavenska privreda 1965–1983, Zagreb: Cankarjeva Založba, 1984.
20. Društvena kriza u Jugoslaviji, Zagreb: Globus, 1985.
21. Radna teorija cijena i drugi neriješeni problemi Marxove ekonomske teorije, Beograd: Rad, 1986.
22. Kosovsko pitanje (The Kosovo Question), Zagreb: Globus, 1988 (2 prošireno izdanje 1989).
23. ABC jugoslavenskog socijalizma, Zagreb: Globus, 1989.
24. Poduzetništvo i tržišna transformacija „društvenog“ vlasništva, Zagreb: Institut za javne financije, 1990.
25. The Theory of Value, Capital and Interest, Aldershot: Elgar, 1995. Prevedeno na makedonski, 1998.
26. The Theory of International Trade, London: Macmillan, 1999.
27. Kakvu državu imamo, a kakvu državu trebamo?, Zagreb: Prometej, 2002.
28. Ogledi iz ekonomike privrednog planiranja, Beograd: Savezni sekretarijat za nauku i razvoj, 2001.
29. Ekonomika brzog razvoja, Sarajevo: Forum Bosne, sv. I i II, 2002.

II. POGLAVLJA U KNJIGAMA, KONFERENCIJSKIM ZBORNICIMA, ENCIKLOPEDIJAMA I SLIČNIM IZDANJIMA (NA STRANIM JEZICIMA)

1. “The Conceptual Background of Social Product”, Income and Wealth, Series IX, London: Bowes & Bowes, 1961, pp. 234-52.
2. “Planning in Yugoslavia”, Development Plans and Programmes, Paris: OECD, 1964, pp. 149-66.

3. "Planning and the Market: The Yugoslav Experience", u S. H. Robock and L. M. Solomon (eds.), *International Development*, New York: Oceana Publications, 1966, pp. 71-82.
4. "Der Markt als Instrument der Planung", in K. Wessely (ed.), *Probleme zentraler Wirtschaftsplanung*, Wien, 1967, pp. 107-16.
5. "Yugoslav System of Self-Management and the Import of Foreign Private Capital", u *Joint Business Ventures of Yugoslav Enterprises and Foreign Firms*, Beograd: IMPP, 1968, pp. 83-96.
6. "The Gap between the Rich and the Poor Nations from the Socialist Viewpoint", in Ranis G. (ed.), *The Gap between the Rich and the Poor Nations*, London: Macmillan, 1972, pp. 96-112.
7. "Planning in Yugoslavia", u M. Faber and D. Seers (eds.), *The Crisis in Planning*, vol. 2, London: Sussex University Press, 1972, pp. 193-206.
8. "Arbeiterselbstverwaltung im Betrieb", u P. Hemicke (ed.), *Probleme des Sozialismus und der Übergangsgesellschaften*, Frankfurt: Suhrkamp, 1973, pp. 243-56.
9. "Autogestion et économie", u R. Supek (ed.), *Étatisme et autogestion*, Paris: Anthropos, 1973, pp. 177-210.
10. "On the Political Economy of Socialism", u E. Pusić (ed.), *Participation and Self Management*, Vol. 6, Zagreb: Institute for Social Research, 1973, pp. 99-112.
11. "Market versus Nonmarket Output and Implicit Grants in a Socialist Economy", u M. Pfaff (ed.), *Grants and Exchange*, Amsterdam: North Holland, 1976, pp. 118-23.
12. "Plan de socialisation progressive du capital", in S. C. Kolm (ed.), *Solutions socialistes*, Paris: Ramsay, 1978, pp. 159-84.
13. "Op weg naar arbeiderszelfbestuur", u G. Hofstede (ed.), *De toekomst van ons werk*, Leiden: Stenfert-Kozrese, 1978, pp. 131-44.
14. "Paths of Transition to Workers' Self-Management in the Developed Capitalist Countries", u T. Burns, L. E. Karlsson and V. Rus (eds.), *Work and Power*, London: SAGE, 1979, pp. 49-80.
15. "Comparative Organization and Efficiency of Social Systems", u U. Gärtner and J. Kosta (eds.), *Wirtschaft und Gesellschaft*, Berlin: Dunker & Humblot, 1979, pp. 31-58.
16. "The Delegitimation of Old and the Legitimation of New Social Relations in Late Capitalist Societies", u B. Denitch (ed.), *Legitimation of Regimes*, London: SAGE, 1979, pp. 81-101.
17. "La gestione dei lavoratori", u D. Cuszi and R. Stefanelli (eds.), *Il sistema Jugoslavo*, Bari: De Donato, 1980, pp. 28-46.
18. "L'Économie politique du socialisme autogestionnaire", "Autogestion, efficacité et théorie néoclassique", "Critique de la théorie de la fir-

- me autogérée“, u A. Dumas (ed.), *L'Autogestion, un système économique?*, Paris: Dunod, 1981, pp. 26-44, 229-36, 310-17.
19. “Socialist Planning - The Problem of Co-ordination and Autonomy“, u U. Himmelstrand (ed.) *Spontaneity and Planning in Social Development*, London: SAGE, 1981, pp. 153-64.
  20. “Establishing Self-governing Socialism in a Less Developed Country“, u Ch. Wilber and K. Jameson (eds), *Socialism in a Less Developed Country*, Oxford; Pergamon, 1982, pp. 951-64.
  21. “Labour-managed Firms and Social Transformations“, u E. H. Stephen (ed.), *The Performance of Labor Managed Firms*, London: Macmillan, 1982, pp. 249-64.
  22. “Wirtschaftssysteme: Jugoslawien“, u *Handwörterbuch der Wirtschaftswissenschaft*, Bd 9, Stuttgart: Fischer, 1982, pp. 370-82.
  23. “Establishing Self-Governing Socialism in a Less Developed Country“, u Ch. K. Wilber (ed.), *The Political Economy of Underdevelopment*, 3rd ed., New York: Random House, 1984, pp. 504-21.
  24. “La fijacion de precios de los factores da produccion“, u J. Hocevar (ed.), *Socialismo Autogestionario en Marcha*, Mérida: Universidad de los Andes, 1984, pp. 231-41.
  25. “Eficiencia de los gastos del sector publico“, u *El desarrollo financiero de America Latina y el Caribe*, Caracas: Instituto Interamericano de Mercados de Capital, 1985, pp. 341-54.
  26. “Marx’s Contribution to Social Science and His Errors“, u B. Chavance (ed.), *Marx en perspective*, Paris: École des hautes études en sciences sociales, 1985, pp. 459-74.
  27. “Political Economy“, *Social Science Encyclopedia*, London: Routledge & Kegan, London, 1985, pp. 611-12.
  28. “The Prospects for Disalienation of Work“, u B. Gustavson, J. Kari-sson and C. Røftegard (eds), *Work in 1980s*, Aldershot: Gower, 1985, pp. 235-40.
  29. “Workers“ Management and the Market“, u J. Stiglitz and F. Mat-
tewson (eds), *New Developments in the Analysis of Market Structure*, Cambridge, Mass.: MIT University Press, 1986, pp. 297-310.
  30. “Labour-managed Economies“, in *The New Palgrave*, London: Mac-
millan, 1987, pp. 79-84. Prenešeno i u: J. Eatwell, M Milgate and
P. Newman (eds.), *Problems of the Planned Economy*, London: Mac-
millan, pp. 121-32, i kod G. Szell (ed.), *Concise Encyclopaedia of Par-
ticipation and Co-Management*, Berlin: Walter de Gruyter, 1992, pp.
469-79.

31. "Contemporary Social Systems and the Trends in Systemic Reforms Worldwide", u S. Gomulka et al (eds), *Economic Reforms in the Socialist World*, Macmillan: London, 1989.
32. "Social Ownership", u R. Rusell and V. Rus (eds.), *International Handbook of Participation in Organizations*, vol. II, Oxford: Oxford University Press, 1991, pp. 165-69.
33. "The Market Transformation of State Enterprises", u M. Knell and Ch. Rider (eds.), *Appraisal of the Market Mechanism*, Aldershot: Elgar, 1991, pp. 140-53.
34. "La propriété publique en Croatie", u R. Iveković (ed.), *La Croatie depuis l'effondrement de la Yougoslavie*, Paris: L'Harmattan, 1994, pp. 101-4.
35. "Full Democracy-Socialism of the 21st Century", u B. Marković (ed.), *Social Democracy in Europe Today*, Belgrade: Institute of International Politics and Economics, 1996, pp. 71-6.
36. "On the Theory of Labour-Managed Firms", u D. Prychitko and J. Vaneek (eds.), *Producer Cooperatives and Labour-Managed Systems*, Aldershot: Elgar, 1996, pp. 55-72.
37. "Privatization vs. De-etatization", u Ž. Bogetić (ed.), *The Cost of War in Former Yugoslavia*, Paris & Beograd: Peace and Crises Management Foundation, 1996, pp. 280-87.
38. "Joint Production in a Two-Sector Model", u A. Simonovits and A. Steenge (eds), *Prices, Growth and Cycles*, London: Macmillan, 1997, pp. 255-69.
39. "The Results of the Backward Transition in the Republic of Croatia", u *Enterprise in Transition: 2nd International Conference Proceedings*, Split & Vienna: Faculty of Economics & DAAAM International, 1997, pp. 81-6.
40. "Nationalistic Break-up of Multiethnic States", u R. Iveković and N. Pagon (eds), *Otherhood and Nation*, Ljubljana: Institutum Studiorum Humanitatis, 1998, pp. 213-28.

III. STUDIJE OBJAVLJENE NA HRVATSKOM JEZIKU (IZBOR IZ OKO 500 OBJAVLJENIH RADOVA)

1. Ekonomska uslovljenost veličine cijevi plinovoda, *Nafta* 1, 1953, 16-21.
2. Razvoj i ekonomika cjevovodnog transporta nafte i plina, *Nafta*, 1, 1955, 11-20. (Ova i prethodna studija su prvi radovi o cjevovodnom transportu kod nas. Do realizacije je došlo tek deceniju kasnije).

3. Renta kao elemenat teorije cijene planske privrede, *Ekonomist*, 4/1959, 398-414.
4. Neki problemi primjene međusektorske analize u privrednom planiranju, *Ekonomist* 2/1961, 206-31.
5. Raspodjela prema radu među kolektivima, *Naša stvarnost*, 1/1962, 52-66.
6. Ekonomski smisao indeksa proizvodnje i cijena, *Statistička revija*, 1/1964, 7-14.
7. Samoupravljanje, centralizam i planiranje, *Pregled*, 5/1964, 413-44.
8. Individualno i društveno vlasništvo u socijalizmu, *Gledišta* 3/1967, 335-48.
9. Prilog diskusiji o teoriji partije, *Naše teme* 5/1967, 819-47.
10. Prilog zasnivanju teorije jugoslavenskog poduzeća, *Ekonomska analiza* 1-2, 1967, 7-28.
11. Privredni ciklusi, monetarni faktori i cijene, *Ekonomska analiza* 1-2/1968, 1-22.
12. Kapitalni koeficijent, *Zbornik Pravnog fakulteta u Zagrebu*, 3-4/69, 371-82.
13. Cijena proizvodnje u Jugoslaviji, *Ekonomska analiza*, 1-2/1970, 1-20.
14. Nacionalizam i nacija, *Gledišta* 6-7/1971, 770-89.
15. Klasifikacija područja svijeta prema karakteristikama privredne razvijenosti, *Ekonomska analiza*, 3-4/1971, 279-94.
16. Radne cijene proizvodnje i transformacioni problem u socijalističkoj privredi, *Ekonomist*, 1/1973, 47-72.
17. Pledoaje za efikasniji univerzitet, *Pogledi*, 10/1973, 125-36.
18. Diferencijalno povećavanje produktivnosti privrednih grupacija kao izvor inflacije, *Ekonomski pregled*, 5-6/1975, 301-10.
19. Jugoslavenska agrarna teorija i politika u poslijeratnom razdoblju, *Pregled* 7-8, 9/1976, 747-92, 973-1002.
20. Prilog teoriji klasne stratifikacije s analizom klasa u suvremenom kapitalizmu, *Sociologija* 3/1982, 25-43.
21. Dvadeset i sedam teza za reformu političkog sistema, *Scientia jugoslavica*, 3-4/1982, 285-290.
22. Marksizam, marksologija i vulgarni marksizam, *Naše teme*, 11/1983, 1763-87.
23. Opozicija i konsenzualna demokracija, *Politička misao* 3-4/1995, 64-71.
24. Balkanska unija bolja od europske, *Banka*, 4/1998, 49-54.
25. Prirodni i društveni zakoni, *Ekonomski pregled*, 3-4/1999, 213-34.
26. Tranzicija i restauracija. Dvije alternativne strategije, *Ekonomija* 6/1999, 1-30.

27. Minimalni program izlaska iz krize, *Ekonomski prehled* 5-6/2002, 419-32.
28. Defekti tržišta, *Ekonomija* 4/2002, 689-96.

IV. ČLANCI U INOZEMNIM ČASOPISIMA GRUPIRANI PO PODRUČJIMA

(a) *Ekonomska teorija*

1. "The Depreciation Multiplier and a Generalized Theory of Fixed Capital Costs", *Manchester School*, (1958), pp. 136-59.
2. "The Optimum Rate of Investment", *Economic Journal*, (1958), pp. 747-67.
3. "The Optimum Rate of Saving: A Note", *Economic Journal*, (1958), pp. 747-67.
4. "Drei Definitionen des Sozialprodukte", *Konjunktur Politik*, (1960), pp. 27-40.
5. "The Optimum Rate of Investment Reconsidered", *Economic Journal*, (1965), pp. 572-76. na mađarskom u *Agazdasbgy növekedes feltekeki*, Budapest, 1967, pp. 216-38.
6. „Prilog zasnivanju teorije jugoslavenskog poduzeća" (A Contribution to the Theory of Yugoslav Enterprise), *Economic Analysis*, (1967), pp. 7-28. Objavljeno i na češkom *Ekonomicky časopis*, (1968), pp. 789-808.
7. "Note on Wages and Employment in a Labour Surplus Economy", *Manchester School*, (1968), pp. 63-8.
8. "Die produktive Arbeit in der socialistischen Gesellschaft", *Osteuropa Wirtschaft*, (1968), pp. 98-107.
9. "The Role of Accumulation in a Planned Economy", *Kyklos*, (1968), pp. 239-68. Objavljeno na slovačkom K. Arrow, G. Bombarh et al., *Investicie, rovnovaha, optimalny rast*, Bratislava: Pravda, 1970, pp. 369-95.
10. "Certain Similarities between Inertial Systems in Physics and Steadily Growing Systems in Economics", *Economic Analysis*, (1973), pp. 47-58.
11. "Fixed Capital Costs, Depreciation Multiplier and the Rate of Interest", *European Economic Review*, (1973), pp. 163-80.
12. "Labour-Time Prices of Production and the Transformation Problem in a Socialist Economy", *Kyklos*, (1973), pp. 762-86.
13. "Real Fixed Capital Cost under Steady Growth", *European Economic Review*, (1973), pp. 85-103.

14. "Labour-Time Prices of Production under Accumulation", *Economic Analysis*, (1974), pp. 183-201.
15. "Socialismens politiska ekonomi", *Frihetlig Socialistisk Tidskrift*, (1974), pp. 183-201.
16. "Fundamentals of a Theory of Distribution in Self-Governing Socialism", *Economic Analysis*, (1976), pp. 24-42.
17. "Autogestion: efficacité et théorie neo-classique", *Revue économique*, (1979), pp. 361-9.
18. "Social Property", *Economic Analysis*, (1977), pp. 95-98. Na njemačkom u *Wirtschaft und Gesellschaft*, (1979), pp. 437-41.
19. "Farewell to Illyrian Firm", *Economic Analysis and Workers' Management*, (1986), pp. 23-9.
20. "The Theory of Rent", *Economic Analysis and Workers' Management*, (1986), pp. 109-18.
21. "The Theory of the Labour-Managed Firm Revisited", *Journal of Comparative Economics*, (1986), pp. 9-25.
22. "Sraffa Systematized and Marx Vindicated", *Economic Analysis and Workers' Management*, (1987), pp. 289-98.
23. "The Pure Labour Theory of Prices and Interest" *European Economic Review*, (1989), pp. 1183-203.
24. "What is a Socialist Market Economy?", *Acta Oeconomica*, (1989), pp. 233-5.
25. "Prolegomena for a New Theory of Value", *Economic Analysis and Workers' Management*, (1990), pp. 1-17.
26. "A Note on J. E. Woods Determination of Rent", *Oxford Economic Papers*, (1992), pp. 502-6.
27. "Market Socialism: A Few Comments", *Dissent*, (1993), pp. 246-8.

(b) Rast, razvoj i planiranje

1. "A Restatement of a Simple Planning Model with Some Examples from Yugoslav Economy", *Sankhya, The Indian Journal of Statistics*, series B, (1960), pp. 29-48.
2. "Methodological Problems in Long-term Economic Development Programming", *Industrialization and Productivity*, *UN Bulletin*, 5(1962), pp. 37-51. objavljeno i u *Eastern European Economics*, (1964), pp. 20-30.
3. "Some Aspects of National Economic Planning", *Les annales de l'économie collective*, (1963), pp. 288-98.
4. "An Integrated System of Social Accounts for an Economy of the Yugoslav Type", *Review of Income and Wealth*, (1968), pp. 19-36.

5. "A Model of Maximal Economic Growth", Kyklos, (1972), pp. 215-28.
6. "The Relation between Rate of Growth and Level of Development", Journal of Development Studies, 3-4 (1974), pp. 382-94.
7. "Short-Run Instability and Long-Run Trends in the Yugoslav Economy's Development", Eastern European Economics, (1975), pp. 3-31.

(c) Samoupravljanje

1. "Workers' Management" in Yugoslavia: A Comments (with V. Rašković), Journal of Political Economy, (1959), pp. 194-8.
2. "Autogestion, centralismo y planificacion", Arauco, (1965), pp. 47-54 i 59-65.
3. "An Institutional Model of a Self-Managed Socialist Economy", Eastern European Economics, (1972), pp. 369-92. objavljeno i na španjolskom u CEPLAN: Estudios de planificacion, 22 (1972).
4. "Appunti critici sulla teoria dell' impresa autogestita", Est-Ovest, (1974), pp. 39-46.
5. "Workers' Management", Economic Analysis, (1976), pp. 197-216.
6. "Paths of Transition to Workers' Management in Developed Capitalist Countries", Economic Analysis, (1977), pp. 214-36.
7. "Establishing Self-Governing Socialism in a Less Developed Country", Economic Analysis, 1-2 (1978), pp. 135-53. Preneseno i u World Development (1981), pp. 951-64.
8. "Principes d'une théorie de la repartition en socialisme autogéré, Les cahiers du seminaire Ch. Gide, Tome XIII (1979), pp. 60-85.
9. "Searching for a Strategy of Transition", Economic Analysis and Management, (1980), pp. 311-23.
10. "Observations on Actual Social-Economic Problems of Peru", Economic Analysis and Workers' Management, (1982), pp. 559-68.
11. "El establecimiento del socialismo autogestionario en un país desarrollado", Revista iberoamericana de Autogestion y Acción communal, (1983-4), pp. 117-40.
12. "Industrial Partnership: Utopia or Necessity?", Economic Analysis and Workers' Management, (1986), pp. 251-6.

(d) Ekonomska politika, ekonomski sistem i tranzicija

1. "Development Fund as an Institution for Conducting Fiscal Policy", Economic Analysis, (1972), pp. 247-51.

2. "The Postwar Evolution of the Yugoslav Agricultural Organization: Interaction of Ideology, Practice and Results", *Eastern European Economics*, (1973-74), pp. 1-106. objavljeno i na njemačkom u *Jahrbuch der Wirtschaft Osteuropas*, (1974), pp. 363-93.
3. "The World Economy from the Socialist Viewpoint", *Economic Analysis and Workers' Management*, (1983), pp. 1-26. Prevedeno i objavljeno na engleski, francuski i španjolski u *International Social Science Journal*, 3 (1983).
4. "The Economic System and Stabilization", *Eastern European Economics*, (1984), pp. 66-105. Na kineskom objavljeno u *Jingjixue yicong*, (1985), pp. 8-11.
5. "Efficiency of the Public Sector", *Economic Analysis and Workers' Management* (1985), pp. 195-204.
6. "Eine hausgemachte Krise", *Ost-West Informationen*, (1991), pp. 9-18.
7. "Nationalization, Privatization or Socialization; the Emergence of the Social Corporation", *Economic Analysis and Workers' Management*, (1991), pp. 1-10.
8. "The Privatization or Something Else, Communist Economies and Economic Transformation", (1991), pp. 367-74.
9. "The Economic Integration of Eastern Europe", *Economic Analysis and Workers' Management*, (1992), pp. 1-39.
10. "On the Transition of Post-Communist Economies to a Market Economy", *Acta Oeconomica*, (1992), pp. 290-94.
11. "The Vagaries of the Yugoslav Economy", *Economic Analysis and Workers' Management*, (1992), pp. 255-78. Tiskano i na španjolskom u *Cuadernos del este*, 5 (1992), pp. 9-26, na francuskom u *Peuples méditerranéens*, 1992, pp. 7-34.
12. "Requiem for the Yugoslav Economy", *Dissent*, (1993), pp. 333-9.
13. "Privatization vs De-etatization", *Emergo*, (1996), pp. 119-23.
14. "Towards the Balkan Union", *Ekonomski pregled*, (1997), pp. 1013-27. objavljeno na talijanskom i engleskom u *Aque & Terre*, (1998), pp. 20-3 and 57-9.

(e) Sociologija, političke znanosti i filozofija

1. "Nationalism and Nationality", *International Journal of Politics*, (1972), pp. 14-46.
2. "Welfare of the Common Man in Various Countries", *World Development*, (1974), pp. 29-39.

3. "Alienation and Reification", *Economic Analysis*, 1-2 (1975), pp. 5-24.
4. "Ethical Foundations of Self-Government", *Economic and Industrial Democracy*, 1(1980), pp. 1-20.
5. "Two Widespread Ideological Deviations in Contemporary Yugoslav Society", *Eastern European Economics*, 1(1984), pp. 45-57.
6. "The Curse and the Blessings of Direct Democracy", *Zbornik Pravnog fakulteta*, Zagreb, (1987), pp. 537-46.
7. "The Socio-Economics of Workers' Management" (s U. Himmelstrand), *International Social Science Journal*, (1987), pp. 353-64. Objavljeno i na francuskom u *Révue internationale des sciences sociales*, (1987), pp. 393-406.

SADRŽAJ

Predgovor v

Sažeti popis najznačajnijih radova xxviii

I. Knjige xxviii

- II. Poglavlja u knjigama, konferencijskim zbornicima, enciklopedijama i sličnim izdanjima (na stranim jezicima) **xxx**
- III. Studije objavljene na hrvatskom jeziku (izbor iz oko 500 objavljenih radova) **xxxii**
- IV. Članci u inozemnim časopisima grupirani po područjima **xxxiv**
  - (a) Ekonomska teorija **xxxiv**
  - (b) Rast, razvoj i planiranje **xxxv**
  - (c) Samoupravljanje **xxxvi**
  - (d) Ekonomska politika, ekonomski sistem i tranzicija **xxxvi**
  - (e) Sociologija, političke znanosti i filozofija **xxxvii**

I. Uvod 1

II. Lutanja jugoslavenske privrede 6

- 2.1. Etatizam ili dirigitirana ekonomija (1945–1951) **7**
- 2.2. Zlatno doba radničkog samoupravljanja (1952–1964) **9**
- 2.3. Međurazdoblje: ekonomska liberalizacija i politička demokracija (1965–1971) **14**
- 2.4. Policentrični etatizam i dogovorna ekonomija (1972–1987) **18**
- 2.5. Nacionalšovinizam (1988–2000) **20**
- 2.6. Rezultati razvoja **23**
- 2.7. Zaključne primjedbe **27**

III. Investicije i rast 34

- 3.1. Optimalna stopa investicija **34**
- 3.2. Optimalna stopa štednje **46**

Prilog 63

IV. Model maksimalnog ekonomskog rasta 67

- 4.1. Stalna stopa rasta **70**
- 4.2. Ubrzani rast **72**

v. Tokovi kapitala 77

5.1. Potreba za dugoročnim tokovima kapitala
iz razvijenih u nerazvijene zemlje 77

5.2. Oporezivanje platne liste 84
Poreska metodologija 84

vi. Propusti tržišta i planiranje 87

6.1. Planiranje: problem koordinacije i autonomije 87

6.2. Funkcije planiranja 91

6.3. Slom neoliberalizma 97

vii. Globalna produktivnost resursa: tehnološki progres 104

7.1. Međunarodna uspoređenja rasta globalne produktivnosti 106

7.2. Tehnološki progres u Jugoslaviji 109

7.3. Kapitalni koeficijent 126

7.4. Učešće ličnih dohodaka u narodnom dohotku 139

7.5. Ekonomija: brzi privredni rast 143

viii. Neriješeni problemi ekonomske i društvene teorije 150

ix. Poduzetništvo i tržišna transformacija „društvenog“ vlasništva 155

9.1. Uvod 155

9.2. Poduzetništvo i pregled postojećih teorija 156

9.3. Teorija poduzetništva i dobiti u socijalističkoj privredi 159

9.4. Komparativna efikasnost kapitalističke,
etatističke i samoupravne privrede 164

9.5. Društveno vlasništvo 169

9.6. Poduzetništvo i društveno vlasništvo 174

9.7. Društveno poduzeće i društveni kapital 180

9.8. Tržišna transformacija društvenog vlasništva 186

x. Novi put/new deal za Hrvatsku 190

10.1. Zablude i pogreške 192

10.2. Novi put 209

Pogovor: Znanstvena ekonomija i tržišni fundamentalizam 235

I

UVOD

Kada se motor automobila istroši ili zariba, onda ne vrijedi dolijevati ulje jer će jedini efekt biti sagorijevanje ulja, veća potrošnja benzina i ulja i mala vučna snaga. Zato je potreban generalan popravak motora. To zna svaki automehaničar. Kada se slično tome privredni „motor“ pokvari, onda i njemu treba generalna institucionalna reparatura, jer inače stopa rasta ostaje mala. To nažalost ne znaju političari koji inače sebe obično smatraju specijalistima za popravke privrednih i društvenih institucija. Razlika je i u tome što se automobilski motor može neusporedivo lakše i brže popraviti nego privredni „motor“. Stoga je potrebna i mnogo veća ekspertiza kod tog posla. Zadatak je ovog rada da pokuša naći izlaz iz sadašnjeg prilično katastrofalnog stanja, stanja u kom smo u proteklih deset godina izgubili nekih sedam društvenih proizvoda; tehnološki je napredak zaustavljen, investicije nisu dostajale ni za amortizaciju pa je došlo do dezinvesticija i vraćeni smo u privrednom razvoju nekoliko decenija unatrag.¹

Daleko najteži društveni problem danas je nezaposlenost četvrtine radne snage što je traumatiziralo društvo. U drugim se zemljama, ex-jugoslaven-skim republikama, nezaposlenost kreće od 13% u Sloveniji do polovine radno sposobnih u Srbiji i Bosni i Hercegovini. Prava nezaposlenost je ustvari veća jer su stotine hiljada ljudi natjerani u prijevremenu mirovinu, u Hrvatskoj 150.000 mladih ljudi pobjeglo je u inozemstvo u potrazi za normalnijim životom, nekih 100.000 radnika radi a ne dobiva plaću. Stoga je preko četrdeset posto radno sposobnih ljudi izbačeno iz normalnog života. Da bi se taj problem prevladao, potrebno je brzo povećavati proizvodnju koja se nalazi u dugotrajnoj sistemskoj krizi. To se ne postiže sitnim popravcima ekonomske politike, već sasvim novim pristupom koji sam nazvao *Novim putem*. Obradio sam u ovoj knjizi u čemu se sastoji taj Novi put. Navedene su 22 dosadašnje ključne pogreške koje su „zaribale“ privredni „motor“. Njih treba eliminirati da bi se moglo krenuti naprijed. A zatim je obrađeno 10 ključnih zahvata,

---

¹ Predgovor knjizi *Ekonomika brzog razvoja*, Sarajevo, Forum Bosne, 12/2001., str. 5-9. Tekst je Horvat pisao u ožujku 2001. godine. *Op. ur.*

koji predstavljaju „generalni popravak“ i minimum za ostvarenje brzog rasta. Na taj način, usprkos opetovanih službenih izjava da „nitko nije ponudio alternativu vladinoj politici“, vidi se sasvim jasno da alternative postoje.

Znanstvena osnovica ekonomike brzog razvoja dana je u poglavljima. Prije svega radi se o naslijeđu, o kom vlada potpuna amnezija, a čije bismo dobre strane mogli obnoviti. U dijelu II.² pokazano je kako je odmah nakon Drugog svjetskog rata uvedeno planiranje koje je kroz naredne četiri decenije ostvarilo najbržu stopu rasta u Europi. Kad su druge zemlje bile na istom razvojnom stupnju, trebalo im je od 40 godina u Italiji do 80 godina u Francuskoj za ono što je naša zemlja ostvarila u 14 godina. Na kraju je razdoblja zaostajanje za susjednom Italijom svedeno na vremenski razmak od svega 10 godina. Do danas se taj jaz mogao objektivno prevladati. Ali nije. Bili smo u mogućnosti povećati društveni proizvod po stanovniku 2-3 puta. Ali nismo, već smo ga naprotiv smanjili. Mogli smo u istoj mjeri povećati životni standard. Ali nismo, već smo ga smanjili tako da jedna trećina stanovništva živi ispod granice siromaštva, a gradovi su sve puniji prosjaka. Globalna produktivnost resursa se nekada povećavala po stopi među najvišima na svijetu u razdoblju kad je mjerena. To uvjerljivo demantira političke floskule da je samoupravljanje bilo neproduktivno. U toj tvrdnji brkaju se dvije stvari. Prvo, apsolutna visina produktivnosti i stopa njenog povećavanja: produktivnost je u Hrvatskoj veća nego u Indiji i manja nego u SAD, što se dobro mjeri *per capita* dohotkom. No *povećavanje* produktivnosti bilo je znatno veće u Hrvatskoj nego i u SAD i u Indiji. Tako se jaz prema Indiji povećao, a prema SAD smanjio. I drugo, narodno-privrednu efikasnost ne određuje individualna produktivnost pojedinih – obično odabranih – poduzeća, već nacionalna produktivnost koju nazivam globalnom produktivnosti upotrebljenih resursa (rada i kapitala). U tom okviru netočna je tvrdnja da je samoupravni sistem napušten zbog njegove neefikasnosti. Radi se o tri različita procesa. Prvo, Jugoslavija se nije raspala zbog ekonomskih, već zbog političkih razloga. Prije II. svjetskog rata, Jugoslavija je bila na repu Europe, jedino ispred Rumunjske, Turske i Albanije. Do 1980. sustigla je ili prestigla sve zemlje južne Europe (s izuzetkom Španjolske). Otada počinje zaostajanje. Drugo, razlog tome je i to što nije bila dovoljno razvijena politička demokracija, donekle heterogeni narodi sve su više nalazili uporište u svojim nacijama, rasplamsali su se nacionalni antagonizmi koji su konačno doveli do šovinizma, sloma i čak rata. Treće, u novim državama politički su demagozi lako uvjerali svoje birače da sve što je stvoreno ranije ne valja. I tako je umjesto samoupravljanja počeo

---

² Branko Horvat govori o podjeli u knjizi *Ekonomika brzog razvoja I. i II.*, Sarajevo 2001. Te dvije knjige obasižu 804. stranice, a izbor, koji je prezentiran u ovoj knjizi, obasiže svega dvije petine tamo objavljenog teksta. *Op. ur.*

la borba za vlast i bogaćenje, što je dovelo do obnove grabežnog kapitalizma iz vremena monarhijske Jugoslavije. I opet je ekonomska statistika neumoljiva: prije 1941. (kapitalizam) privreda se razvijala dva i po puta sporije nego 1945–1986. (samoupravljanje), a globalna produktivnost rasla je tri puta sporije. Nakon 1990. stari su se trendovi ponovili, čak malo i pogoršali. Očigledno to nije samo „zasluga“ HDZ-a na vlasti, nego i rezultat izbora drugačijeg društvenog sistema, grabežnog kapitalizma.

U trećem se dijelu analiziraju raspoložive alternative. Nekada je *relativno* blagostanje bilo među najvišima na svijetu s obzirom na razinu privrednog razvoja. Zašto se to ne bi opet ostvarilo? Umjesto toga opet tonemo u siromaštvo. Historijskom se analizom pokazuje da se ne radi o tranziciji (na efikasniji novi sistem) već o restauraciji (lošeg starog sistema). Naravno da restauracija iz 1990-ih daje neusporedivo gore rezultate od tranzicije iz 1950-ih. Javnost neprestano traži razvojni program, ali ga prijašnji totalitarni – tako ga je po implikaciji okarakterizirao tadašnji Ustavni sud, što se vidi iz teksta – režim nije proizveo ni za deset godina svoje vladavine, a ni nova vlada nakon godine dana svoje vlasti. Navedena su u knjizi četiri sukcesivna minimalna razvojna programa, kako bih dokumentirao da se odavno znalo što treba uraditi. Prvi je program bio potpuno ignoriran i od javnosti i od političara. O drugom i trećem programu bilo je malo diskusije, ali ne više od toga. Četvrti program poslao sam vladi odmah nakon izborne pobjede. Do sada nije bilo nikakve reakcije sa strane vlade, ni pozitivne ni negativne. Nešto malo više bilo je diskusije u javnosti i na TV. U međuvremenu stanje u privredi postajalo je sve gore i prevladavanje krize sve teže. Postavlja se pitanje da li u ovačkoj situaciji uopće ima smisla trošiti vrijeme na pravljenje znanstveno zasnovanih razvojnih programa?

U mikroekonomiji postavljaju se četiri alternative: ili kapitalističko poduzeće, ili državno poduzeće, ili samoupravno poduzeće, ili neka kombinacija. Analizira se komparativna efikasnost pojedinih tipova poduzeća. Država je odabrala državno poduzeće kao dominantni tip u posljednjih deset godina. Pokazuje se zašto su u prosjeku državna poduzeća upravo *najmanje* efikasna. A to je još prije dva stoljeća znao i varaždina A. F. Albely.³ Naravno, u normalnoj privredi treba tržištu prepustiti da izabere najefikasnije tipove poduzeća – a ne da se u to miješaju državna birokracija i ekonomski neuki političari.

U dijelu IV. dana je relevantna ekonomska teorija koja predstavlja osnovicu za cjelokupnu analizu u ovoj knjizi. Ona znači neku vrstu sinteze izme-

---

³ A. F. Albely (1794–1875) bio je profesor „prirodnog, općeg, javnog i međunarodnog prava“ na zagrebačkom Pravnom fakultetu. Na latinskom je napisao knjigu *Osnove opće financijske znanosti* (1824). *Op. ur.*

đu domaćeg iskustva i nove ekonomske teorije koju sam razvio u toku svoje profesionalne karijere. Iako sam apsorbirao cjelokupni raspoloživi korpus svjetske literature o privrednom razvoju, a modernu ekonomsku teoriju upoznao sam na svojim višegodišnjim doktorskim i postdoktorskim studijama u Engleskoj (Manchester University, London School of Economics and Political Science) i Americi (Harvard i MIT), čitatelj će ustanoviti da se ne povodim ni za jednim objavljenim stranim djelom, već pokušavam samostalno osmisliti *naše* probleme.

U dijelu V. obrađen je jedan od najtežih današnjih privrednih problema, gubitak tržišta. Uslijed toga izvoz stagnira, poduzeća odlaze pod stečaj, a nezaposlenost raste. Danas se u svijetu nedostatak tržišta rješava ekonomskom integracijom sa susjedima, što u našem slučaju vodi do balkanske unije. Dani su teorijski, historijski i empirijski radovi u vezi s tim problemom. Budući da je u vrijeme pisanja odnosnog teksta (1991. godina) postojala Europska Zajednica, ja sam predloženu istočno-ekonomsku integraciju nazvao Europskom Unijom. Ta sam dva termina ostavio kao autentične, iako se danas ispostavlja da sam nehotice predvidio formiranje naziva „Europska Unija“, pa će se morati naći novo ime za istočno-europsku ili balkansku integraciju.

U posljednjem, VI. dijelu, daje se moderna teorija vlasništva. Ukazuje se na ekonomsku i socijalnu pogubnost protuustavne i protupravne pretvorbe i predlaže njeno ukidanje, što je i inače opći zahtjev javnosti. Pokazuje se da, za razliku od čestih suprotnih tvrdnji, to ukinuće uopće nije komplicirani ekonomski ili organizacioni problem. Predlaže se formiranje *društvene korporacije* kao najadekvatnijeg oblika velikog i srednjeg poduzeća za naše prilike. Zbog toga je treba pravno omogućiti, a zaposlenima ostaviti da je razviju putem tržišne konkurencije.

Trebalo bi još obraditi i stabilizacijsku politiku. No o tome sam objavio knjigu na hrvatskom koja je svima pristupačna (*Ekonomska politika stabilizacije*, Naprijed, 1976). Jedva da je potrebno napomenuti da je u vrijeme objavljivanja knjiga ostala ignorirana od političara koji su vodili ekonomsku politiku, a isto se dogodilo i poslije 1990, iako su se političari promijenili. Ali je zato u međuvremenu došlo do inflacije, recesije i „stabilizacijskog“ kaosa.

Budući da bi pisanje sasvim nove knjige oduzelo previše mnogo vremena, a privreda se nalazi u katastrofalnoj situaciji pa treba reagirati odmah, samo prvi dio napisao sam iznova za ovu priliku. Ostali dijelovi proizlaze iz mojih radova objavljenih na raznim stranama. A i inače se čak ni moderne disertacije ne pišu više kao knjige već kao zbirke pojedinačnih istraživanja. Neki ranije objavljeni radovi ovdje su malo dopunjeni.

Knjiga je u prvom redu orijentirana na Hrvatsku jer nju najbolje poznajem i pristupačni su mi statistički materijali. Inače, statistika se u svim zemljama, ex-jugoslavenskim republikama – s djelomičnim izuzetkom Slove-

nije – znatno pogoršala pa su neki kompliciraniji ekonometrijski obračuni i tako nemogući. No *mutatis mutandis*, analiza vrijedi i za ostale zemlje nastale iz bivše SFR Jugoslavije koje, na određenim mjestima, i uključujem. Teorijska je analiza, naravno, potpuno opća. Ovdje reproducirani radovi, objavljeni početkom 1990-ih, pokazuju da se već onda znalo do kakvih će razaranja privrede doći u narednih deset godina. Usprkos tim upozorenjima, političari na vlasti nisu se na njih obazirali. Tako je došlo do najtežeg nazadovanja u našoj povijesti u posljednjih nekoliko stoljeća.

Jedan veći dio radova napisan je na stranim jezicima i razasut po stranim knjigama i časopisima pa tako nije pristupačan našim građanima. Prijevođa su se prihvatili profesori Ekonomskog fakulteta dr. Ante Puljić i dr. Luka Marković i ja im se najsrdčnije zahvaljujem. Oni su se našli pred ozbiljnim izazovom da neke znanstvene termine po prvi put prevedu na hrvatski jezik.

Knjiga je pripremljena na inicijativu Hrvatskog društva ekonomista, iako svu odgovornost za iznesene stavove snosim, naravno, ja kao autor. Društvo je namjeravalo i izdati knjigu, ali je ostalo bez sredstava. U posljednjih deset godina objavljeno je sedam mojih knjiga – dvije u Engleskoj, jedna u Makedoniji, po jedan prijevod u Albaniji, Kini i Makedoniji i sada sedma knjiga u Bosni i Hercegovini – ali nijedna u Hrvatskoj.

II

LUTANJA JUGOSLAVENSKE PRIVREDE⁴

Prije otprilike dvadeset i pet godina zamoljen sam od American Economic Association da napišem studiju o jugoslavenskoj privredi. Jugoslavija je bila jedna od zemalja koje su se najbrže razvijale, sa jedinstvenim ekonomskim sistemom, u publikacijama Ujedinjenih naroda klasificirana sama za sebe, a akademski je svijet bio voljan saznati tajnu izvanrednog uspjeha. Nakon kratkog oklijevanja odgovorio sam i studija je bila publicirana u American Economic Review (1). Par godina kasnije objavljena je proširena verzija kao zasebna knjiga (2). Jugoslavenski privredni sistem izučavan je na mnogim univerzitetima i literature o toj temi bilo je sve više.

Ove godine⁵ su me zamolili da pripremim jedan od ključnih referata za međunarodnu konferenciju u Haagu na temu: Ekonomski bankrot titoizma. Iako je naslov kasnije promijenjen, značenje poziva bilo je jasno. Ponovo, nakon kratkog oklijevanja, prihvatio sam poziv, a ovaj tekst predstavlja traženi izvještaj. Dva spomenuta poziva dobro oslikavaju krajnosti u karakteristikama jugoslavenske privrede. Što se dogodilo? Po vlastitoj prosudbi, kao ekonomist, moram reći da je objašnjenje – kao i u mnogim drugim slučajevima – ponajmanje ekonomsko. Politika, sociologija, povijest, kultura, socijalna psihologija, povremeno i psihijatrija mogu ponuditi adekvatnije objašnjenje. Ali, moram se ograničiti, ne i isključivo, na ekonomska pitanja.

Pišući ovaj esej, shvatio sam da pišem jednu vrstu autobiografije. Zbog svojih nesvakidašnjih raznolikosti, Jugoslavija je ponekad bila opisivana formulom 1-7:1 zemlja, 2 abecede, 3 vjere, 4 jezika, 5 naroda, 6 republika i 7 susjeda. U međuvremenu su dodana dva naroda i dva jezika, ali to nije bilo općeprihvaćeno niti priznato. Na njezinom teritoriju se susreću tri svjetske kulture: rimokatolička zapadna, pravoslavna istočna i južna musliman-

---

⁴ Preuzeto iz *Ekonomika brzog razvoja*, sv. 1., Sarajevo 2001., str. 108-143. (dalje samo EBR).

⁵ Brojevi u zagradama upućuju na popis citirane literature; s engleskog preveo Boris Cota. Prvi put objavljeno kao *The Vagaries of the Yugoslav Economy* u *Economic Analysis*. Prijevod tog rada objavljen na španjolskom u *Cuaderuos del Este* (5/1992), na francuskom (*Peuples méditerranéens*, X-XII/1992) i na hrvatskom (*Ekonomski pregled*, 1992). *Op. ur.*

ska. Razlika između najjače razvijene Slovenije i najslabije razvijenog Kosova, mjerena dohotkom per capita, je 1:8, tj. veća je nego između Europe i Sjeverne Afrike. Uživao sam u tim različitostima, jer su one predstavljale izazov za profesionalnog ekonomistu. Nisam bio svjestan da će te razlike biti toliko destruktivne.

2.1. ETATIZAM ILI DIRIGIRANA EKONOMIJA (1945–1951)

Jugoslavija je bila napadnuta 1941. godine, okupirana i podijeljena između četiri države: Njemačke, Italije, Mađarske i Bugarske. To je izazvalo otpor, koji se brzo razvio u svenarodni oslobodilački rat. Kako je otpor organizirala i vodila komunistička partija, tako je nacionalno oslobođenje bilo popraćeno socijalnom revolucijom, ali i okrutnim građanskim ratom. Krajem 1944. godine veći dio zemlje, uključujući i glavni grad bio je oslobođen. Kao saveznička zemlja, Jugoslavija je sudjelovala kako u poslijeratnoj mirovnoj konferenciji, tako i u stvaranju Organizacije ujedinjenih naroda. Kao takva postala je članom Međunarodnog monetarnog fonda, Svjetske banke GATT-a i ostalih međunarodnih organizacija od samog početka.

Vođena komunistima, Jugoslavija je postala saveznik SSSR-a i igrala je vodeću ulogu u Kominformu. Stara Jugoslavija bila je kapitalistička, nova je trebala biti socijalistička. Prije rata rast je bio usporen, vladala je depresija; tržište je trebalo biti zamijenjeno centralnim planiranjem u cilju brze industrijalizacije zemlje i dostizanja zapadnoeuropskog standarda življenja. Bivše klasno društvo sa visokim nezarađenim dohocima trebalo je zamijeniti socijalističkim društvom. A bivši nacionalni antagonizmi već za vrijeme rata zamijenjeni su suradnjom poznatom kao bratstvo i jedinstvo. Prirodno, stara unitarna država transformirala se u federaciju šest republika sa šest nacija, priznavajući tri nove nacije koje su bile potiskivane prije rata.

Pobjeda u ratu je neizmjereno povećala samopouzdanje i patriotizam. Zemlja je u ratu izgubila više od milijun ljudi i bila je potpuno razrušena. Predratni proizvodni kapacitet obnovljen je za samo tri godine. Već 1947. godine izrađen je prvi petogodišnji plan i to na izvanredno naivan način. Započinjući sa tri četvrtine aktivnog stanovništva zaposlenog u poljoprivredi, za pet godina trebao je biti dostignut zapadnoeuropski *per capita* dohodak. Naravno, plan nije ostvaren, a nije ni mogao biti, ali je započeo industrijalizaciju na širokoj osnovi i položio temelje za budući brzi razvoj. Bio je to također i koban znak nečega što će se kasnije razviti u neodgovorno političko arbitriranje. Nakon rata samo su dva ekonomista u zemlji bila vrijedna tog imena i imali su nešto međunarodnog iskustva. Bilo je očekivati da budu potpuno angažirani u izradi plana i formiranju ekonomske politike. Upravo suprotno. Kao

profesionalci kritizirali su ekonomski diletantizam i jednostavno su smijenjeni. Nije bilo organizirane političke snage, koja je mogla protestirati.

Ako smo željeli plansku ekonomiju, na koga smo se mogli ugledati? Postojala je samo jedna planska ekonomija u svijetu, ona u SSSR-u. Sovjetska se privreda prije rata razvijala brzo, dok je svjetska privreda stagnirala i bila u depresiji. Sovjetski savez je bio pobjednik u antifašističkom ratu. Bio je to rezultat – tako se mislilo – njegova socijalističkog sistema. Izgledalo je da ta zemlja ima kredibilitet da bude uzor. I doslovno je bila kopirana. U dvije nacionalizacije sve je nacionalizirano. Započela je kolektivizacija poljoprivrede. Za par godina sve je bilo pod kontrolom države. Moji profesori na fakultetu govorili su mi da je mjera socijalizma postotak društvenog bruto proizvoda kojeg prisvaja država. Taj je postotak dosegao nivo od 75%, a namjere su bile dostići 100%. Koristili smo sovjetske udžbenike iz ekonomije i kao student morao sam čak polagati ispit iz sovjetske ekonomske geografije. Na taj je način ustanovljen model sistema dirigitane ekonomije. Zbog dominacije države, jugoslavenski su autori kasnije nazvali cijeli socijalni sistem – etatizam.

Oponašanje sovjetskog sistema je bilo dobrovoljno, a ne nametnuto. Savez sa Sovjetskim Savezom je bila stvar slobodnog izbora, a ne nužnosti. Staljin i Sovjeti su to krivo shvatili. Oni su tražili potpunu subordinaciju. Bivši partizani naučeni da imaju inicijativu, što ih je i učinilo uspješnim, nisu to mogli razumjeti, niti su se tome željeli pokoriti. Rezolucija Kominforma 1948. godine, koju su potpisale sve komunističke partije u svijetu i koja je izopčila jugoslavenske komuniste iz „socijalističkog tabora“, djelovala je kao vrlo jak šok. U prvo vrijeme vjerovalo se da su u pitanju greške i pogrešno tumačenje. Da bi se dokazala pravovjernost, kolektivizacija je snažno započela, pa su nedužni seljaci postali žrtvama međunarodne borbe za moć. Dosta jugoslavenskih komunista, koji su bili duboko indoktrinirani, vjerovalo je da je njihovo vodstvo na neki način odgovorno, jer „drug Staljin ne može biti u krivu“. Mnogi od njih su izolirani u radni logor na Golom otoku, koji je kasnije postao poznat po besmislenoj brutalnosti nad zatvorenicima od strane nadređenih, ali i samih „svjesnih“ zatvorenika. Još jedan koban znak! Ali postepeno su skoro svi shvatili da je Staljin diktator, ne drug i da to nije socijalizam. Šok je bio moralni, iako se vrlo brzo pokazalo da je također i materijalni. Ekonomske veze sa zapadom bile su vrlo slabe. Zbog svoje odanosti Sovjetskom Savezu, Jugoslavija je izgubila mogućnost da izvuče korist iz Marshallovog plana. Ekonomska pomoć s istoka bila je polagana i malena, a sada i potpuno zaustavljena. Oko polovice jugoslavenske vanjske trgovine je bilo orijentirano na komunističke zemlje. One su otkazale ugovore, smanjile trgovinu, a uskoro ju i sasvim prekinule. Nametnut je potpuni ekonomski i politički bojkot, upotpunjen oružanom prijetnjom. Zemlja se najednom našla u ekonomskom vakuumu između istoka i zapada. Privredni planovi su morali

biti drastično prepravljeni. Zapad je sada postao puno bližim, ali je bio sumnjičav. Postepeno, pomoć je počela pristizati, prvenstveno vojna, ali također sve više i ekonomska. Zemlja je preživjela. Staljin je poražen. U jednom desetljeću, dva svjetska diktatora su poražena. Niti jedna europska zemlja nije mogla postići nešto slično.

Intenzitet konflikta i borba za opstanak prouzročili su temeljito razmatranje odnosa sa prijašnjim saveznicima, a također analizu ukupne ideološke ortodoksnosti. Iako je još gotovo dvije godine pozdravljan kao „veliki učitelj“ marksizma i lenjinizma Staljin je proglašen krivim. Socijalizam Sovjetskog Saveza je stavljen pod lupu. Utvrđeno je da su radnici ostali u poziciji koja je bila još gora nego na zapadu, gdje je bilo mnogo gazda koji su međusobno konkurirali, dok je na istoku bio samo jedan monopolistički gazda – svemoćna država. Osim toga, dirigirana ekonomija stvarala je mnogo neefikasnosti, prilično vidljive već i u Jugoslaviji.

Kapitalizam nije bio prihvatljiv. Etatizam je također postao neprihvatljiv. Dakle, gdje tražiti rješenje problema? Nije postojao model zemlje. Bivši partizani uskoro su pronašli rješenje sažeto u paroli: „Tvornice radnicima, zemlja seljacima!“ To je bilo u prirodnom skladu s njihovim partizanskim iskustvom. U drugoj polovici 1949. godine započeli su eksperimenti s radničkim savjetima u dvjestotinjak tvornica. Sredinom 1950. godine prihvaćen je Zakon o radničkom samoupravljanju. U slijedeće dvije godine pripremljen je prijelaz u novi ekonomski sistem.

Graf prikazuje što se dogodilo u privredi. Prvi petogodišnji plan započeo je 1947. godine. Do 1948. godine dosegnuta je predratna proizvodnja. To je ujedno bila i godina u kojoj je započeo konflikt sa Kominformom. On je bio praćen padom društvenog bruto proizvoda u slijedeće dvije godine, uslijed bojkota „komunističkog tabora“. Visoka stopa rasta u 1951. godini, koja je skoro vratila društveni bruto proizvod u 1949, bila je rezultat rekordne žetve. Slijedeće godine bila je izrazito jaka suša, koja je intenzivirala štete nastale bojkotom i popraćene negativnim efektima kolektivizacije, a društveni bruto proizvod je smanjen za 14%. Općenito govoreći, zbog primitivne ratarske tehnike i visokog udjela poljoprivrede u društvenom bruto proizvodu, dvogodišnji vremenski ciklusi su pojačali ekonomske fluktuacije za slijedeću deceniju.

2.2. ZLATNO DOBA RADNIČKOG SAMOUPRAVLJANJA (1952–1964)

Moj prvi posao 1952. godine koincidirao je sa prvom godinom novog sistema, tako da sam iz vlastitog iskustva mogao vidjeti koliko je veliki utjecaj imala promjena. Otklanjanje dominacije države i birokratske kontrole, te na-

stojanje na neovisnosti poduzeća – radnih kolektiva – oslobodilo je nevjerovatnu energiju. U naftnom poduzeću u kojemu sam radio bio je stalni manjak radnika. Uvidio sam da je na poljima bilo mnogo zahtjeva za radnom snagom upućenih ministarstvu; seljaci su ponekad silom odvođeni sa svoje zemlje. Za godinu dana utvrđeno je da je trećina radne snage višak i seljaci su vraćeni u njihova sela. U proizvodnji nafte transportna oprema je izuzetno važna, a postojao je kronični nedostatak transportnih kapaciteta. Odsjek za transport je imao monopolističku poziciju i moralo se čekati na njihovu uslugu. Sada kada se dohodak vezao za izvršenje posla – odjednom su uvidjeli da imaju višak kapaciteta i počeli su nuditi usluge naftnim poljima, pa čak i drugim poduzećima.

U aktualnoj raspravi o pretvorbi istočnoeuropskih privreda stalno se naglašava da je pretvorba iz tržišne privrede u dirigiranu ekonomiju poznata, a da je obratan proces potpuno nepoznat, da takvo iskustvo ne postoji. To nije istina. Prva transformacija iz dirigirane ekonomije u tržišnu ekonomiju izvedena je u Jugoslaviji 1950. na 1951. godinu. Trajala je samo dvije godine – potpuna transformacija zahtijeva duže vrijeme, ustvari, može biti ostvarena kao proces permanentne prilagodbe – i bila je izuzetno uspješna. Grafički prikaz stopa rasta društvenog bruto proizvoda neosporno pokazuje tu činjenicu. Jedina kritika koju ja znam dolazi od onih koji žele omalovažiti reformu radničkog samoupravljanja i koji tvrde da je visoka stopa rasta bila posljedica velike ekonomske pomoći: to jednostavno nije istina. Godišnja ekonomska pomoć iznosila je oko 100 milijuna USD (tekućim USD), što se može usporediti s godišnjom proizvodnjom jednog poduzeća. Ukupna ekonomska pomoć u periodu 1951–1966. u stalnim USD iz 1986. godine bila je manja od vrijednosti doznaka radnika iz inozemstva u jednoj godini, 1981. (3). Štoviše, poslije 1951. godine ekspanzija je bila brza, dok poslije 1981. godine nastaje stagnacija.

Teorija o ekonomiji koja se razvijala u razdoblju 1952–1964. elaborirana je u zasebnoj knjizi (4) i ne želim je ponavljati ovdje. Nekoliko kratkih napomena o institucionalnom razvoju će biti dovoljno.

Radničko samoupravljanje znači da radnici biraju svoje rukovodstvo i vode svoje poduzeće neovisno. U prvo vrijeme nije u potpunosti shvaćeno da ekonomska neovisnost podrazumijeva tržište. Ali postupno, to je postalo jasno. Razvoj tržišta također podrazumijeva deregulaciju. Oko 60% cijena 1960. godine slobodno se formira na tržištu. U društvu samoupravljanje znači ekonomsku demokraciju.

Kolektivizacija je bila obustavljena i ukinuta 1953. godine. U nekoliko slijedećih godina su sve zadruge bile raspuštene. Umjesto toga bile su formirane organizacije koje su pomagale seljacima kod nabave sjemena, poljoprivrednih alatki i opreme, prodaje njihovih proizvoda i na veliko, i slično. Pokazalo se da su seljaci to prihvatili i jako povećali svoju proizvodnju.

Program velikih investicija iniciran prvim petogodišnjim planom završen je 1956. godine. Prvobitno predviđen opseg značajno je smanjen, ali su ipak temelji za brzi ekonomski razvoj bili položeni. Sve je bilo priređeno za drugi petogodišnji plan koji je nastupio 1957. godine. Nakon tri godine posdoktorskog studija u Velikoj Britaniji, pozvan sam da se pridružim Saveznom zavodu za planiranje, gdje sam postao odgovoran za metodologiju planiranja. Nisam bio svjestan da sudjelujem u nečem izuzetnom. Ekonomija je praktično eksplodirala. Plan je ostvaren za četiri godine. I ostao jedini plan ikada ostvaren.

Kontinuirana liberalizacija je bila u toku. Samoupravljanje se razvijalo. Nakon kratkog zastoja, realne plaće brzo su rasle i deset godina nakon 1955. skoro se udvostručile. Kroz cijeli dvanaestogodišnji period, društveni proizvod je rastao po prosječnoj stopi od 8,6%. Kapaciteti su bili neprestano potpuno iskorišteni. Zbog boljeg funkcioniranja tržišta, zalihe su bile u relativnom opadanju. Cijene su bile stabilne: cijene industrijskih proizvođača su rasle nešto više i od 1% godišnje. A u isto vrijeme bila je puna zaposlenost; Phillipsova krivulja nije postojala.

Ekonomski rast se održavao i u drugim područjima društvenog života: školstvu, znanosti, zdravstvu, sportu, pa čak i politici. Nasuprot prijašnjih 25% nepismenih (naročito kod Albanaca, gdje je nepismenost žena bila oko 90%), sada su svaki dječak i djevojčica u školi učili na svom materinjem jeziku, a odrasli su pohađali radnička sveučilišta. (Do 1981. stopa nepismenosti je pala ispod 10%). Osnivala su se nova sveučilišta. Prije Drugog svjetskog rata u cijeloj je zemlji bilo samo 15.000 studenata, što je polovica onih koji danas diplomiraju samo na Albanskom sveučilištu u Prištini. Broj studenata 1960. godine kretao se oko 99.000, što je više nego u većini zapadnoeuropskih zemalja (na 1000 stanovnika). Istraživačkim institutima nedostajala je moderna oprema, ali se nivo istraživanja približavao međunarodnim standardima. Jugoslavenski institut za ekonomska istraživanja bio je vodeći ekonomski institut na Balkanu, i jedini koji je vodio međunarodni poslijediplomski studij. Osvrćući se unazad, dolazim do spoznaje da su gotovo sve znanosti, prirodne kao i društvene, dostigle svoj vrhunac sredinom šezdesetih godina. Poslije tog vremena postepeno su propadale. Poslijediplomski studij na spomenutom institutu se dezintegrirao; odlukom savezne vlade poslije 1968. godine, institut je prestao biti savezni i postao republički – i provincijalni. To nije bio izuzetak, nego pravilo i novi trend.

Zdravstvena zaštita je bila besplatna za sve zaposlene, a kasnije i za samostalne poljoprivrednike. Kao posljedica toga, povećalo se naglo očekivano trajanje života, a smrtnost djece je pala. U politici, Jugoslavija je postala lider zemalja u razvoju i nesvrstanih.

Između 1952. i 1966. godine zaostajanje u razvoju Jugoslavije je bilo svedeno u usporedbi s Francuskom sa 130 godina na 53 godine, u usporedbi s Belgijom sa 100 na 43 godine, u usporedbi sa Švedskom sa 90 na 44 godine, u usporedbi s Italijom sa pola stoljeća na 10 godina. Drugim riječima, posljednjih 14 godina u Jugoslaviji trajalo je u Francuskoj 80 godina, u Belgiji 60 godina, u Švedskoj 46 godina, a u Italiji nešto više od 40 godina (5). Komparacija fizičkog obima nekih industrija može također biti ilustrirana. Uzimam podatke predratne Francuske, Njemačke, Švedske i Velike Britanije da bih naznačio interval zapadnoeuropskog nivoa razvijenosti.

TABLICA 1. – Odabrani indikatori razvoja

	Jugoslavija pred rat	Zapadna Europa*	Jugoslavija 1968.
<i>A. Proizvodnja per capita:</i>			
Električna energija (kW)	80	500-1300	1000
Neprerađeni čelik (kg)	17	150-300	96
Cement (kg)	60	100-190	190
Pamučna pređa (kg)	1,3	5 - 11	5
<i>B. Potrošnja per capita:</i>			
Energija (ekvivalent kilograma ugljena)	180	2100-4300	1030
Umjetna gnojiva (kg)	3	20-65	96
Šećer (kg)	5	24-47	25
<i>C. Na 1000 stanovnika:</i>			
Radioaparati	9	110-200	160
Automobili	1	17-50	20

* Francuska, Njemačka, Švedska, Velika Britanija.

Izvori: SGJ – 1969, UN Statistical Yearbook, 1956.

Proizlazi da je zaostatak za zapadnom Europom smanjen na nešto više od jedne generacije. Uzevši u obzir prosječnu stopu rasta Jugoslavije i zapadne Europe, jednostavno je izračunati datum kada bismo mi dostigli Europu. To bi se sigurno dogodilo za moje generacije, a možda i ne bi?

Na kraju, prikazat ću neke usporedbe produktivnosti u industriji (6).

TABLICA 2. – Komparacija produktivnosti

Područje	Godišnja stopa rasta, 1953–1965.			
	Proizvod	Osnovna sredstva	Radna snaga	Ukupna produktivnost faktora
Kapitalističke privrede	7,8	6,3	2,5	3,3
Statističke privrede	8,7	8,1	4,1	3,0
Jugoslavija	11,8	7,5	6,7	4,7

Etatističke privrede obuhvaćaju Bugarsku, Mađarsku, Poljsku, Rumunjsku i Čehoslovačku, a usporedive kapitalističke zemlje na približno istoj razini razvoja su Grčka, Irska, Norveška i Španjolska. Etatističke zemlje postižu višu stopu i proizvodnje i faktorskih utrošaka. Potonje implicira veću akumulaciju i bitno veće zapošljavanja. Faktorska produktivnost povećava se nešto sporije. Prema tome, više stope rasta su prvenstveno rezultat većih investicija i bržeg zapošljavanja. Budući da je limit produktivnosti investicija dostignut, a povremeno čak i premašen, a rezerve radne snage iscrpljene, do pada stope rasta s predvidivim posljedicama moralo je doći. To je bilo moje predviđanje prije dvadeset godina i sada vidimo da je bilo točno. Ali Jugoslavija nije bila etatistička zemlja. Ustvari, bila je jedina zemlja u svijetu koja je živjela kroz tri različita sistema sukcesivno i zato bi bilo poučno načiniti direktne usporedbe.

TABLICA 3. – Rast produktivnosti u Jugoslaviji 1911–1967.

(bez poljoprivrede). Godišnje stope rasta (u %)

	Proizvodnja	Osnovna sredstva	Radna snaga	Ukupna produktivnost faktora
Kapitalizam 1911–40. ^a	7,8	6,3	2,5	3,3
Etatizam 1940–54. ^a	8,7	8,1	4,1	3,0
Samoupravljanje 1954–67. ^a	11,8	7,5	6,7	4,7

^a Isključene ratne godine 1914–18. i 1941–45.

Rast produktivnosti od 1,5% godišnje u vrijeme kapitalističke faze razvoja odgovara rastu latinoameričkih privreda. U usporedbi s kapitalističkom tržišnom privredom, etatističko centralno planiranje je povećalo stopu rasta osnovnih sredstava i zaposlenosti i do tri puta. Kako je rast proizvodnje zastajao, promjena u ukupnoj produktivnosti faktora bila je negativna. Da je Jugoslavija nastavila s administrativnim planiranjem, ona bi, naravno kao i kod drugih etatističkih zemalja postala pozitivna. Najvjerojatnija interpretacija naših podataka bila bi kako slijedi. Uvođenje administrativnog planiranja ubrzava rast, ali povećavajući utroške faktora više od proizvodnje, smanjuje produktivnost u usporedbi s alternativnim ekonomskim sistemima. Nadalje, ukupna produktivnost faktora može rasti po relativno visokim stopama, ali je njihov apsolutni nivo uvijek niži nego u usporednim privredama druga dva sistema. Samoupravljanje je neka vrsta sinteze pozitivnih značajki dvaju prethodnih razdoblja. Zaposlenost nastavlja rasti otprilike isto toliko brzo kao i za vrijeme centralnog planiranja. Ali proizvodnja se povećava mnogo brže, tako da rast produktivnosti doseže stope iznad svih prije poznatih veličina.

Brži ekonomski razvoj se mora odraziti i na društvene indikatore. Slijedeća tabela podastire neke podatke (8).

TABLICA 4. – Komparacija temeljnog blagostanja

	Razlike u temeljnom blagostanju ^a	Distribucija dohotka Gini omjer
Napredne kapitalističke zemlje ^b	-7,0	0,40
Države blagostanja ^c	-2,4	0,36
Etatiističke zemlje ^d	+4,5	0,21 – 0,26
Jugoslavija	+5,0	0,25

a Uključuje očekivano trajanje života, školske i zdravstvene usluge.

b Uključene: Sjedinjene Američke Države, Kanada, Francuska, Australija, Savezna Republika Njemačka, Belgija, Nizozemska.

c Uključene: Švedska, Danska, Norveška, Novi Zeland, Velika Britanija, Finska, Izrael, Austrija.

d Uključene: Demokratska Republika Njemačka, Čehoslovačka, SSSR, Mađarska, Poljska, Rumunjska, Bugarska, Albanija, Kuba.

Osnovno blagostanje je definirano kao korisnost tri temeljna dobra: *životna dob* (mjerena kao očekivano trajanje života pri rođenju), *naobrazba* (mjerna relativnim odnosom broja sveučilišnih studenata u odnosu na broj stanovnika) i *zdravlje* (mjereno kroz zdravstvene usluge, a to je relativni broj liječnika i bolničkih kreveta). U svrhu eliminacije razlika u ekonomskoj razvijenosti šezdeset najrazvijenijih zemalja bilo je rangirano prema društvenom bruto proizvodu po stanovniku, a ova su rangiranja bila uspoređena s rangiranjem socijalnih indikatora. Ako su ova potonja rangiranja viša – odnosno rezultirajuća razlika je pozitivna društvo osigurava svojim članovima više osnovnih dobara nego ostala društva. Najbolji rezultat za svaki indikator je rangiran kao 1, najgori kao 60. Zemlje su bile klasificirane u tri grupe: etatiističke zemlje, zemlje blagostanja (razvijene kapitalističke zemlje sa laburističkom vladom u dugom vremenskom razdoblju) i ostale razvijene kapitalističke zemlje.

Usporedba rangova pokazuje da u etatiističkim društvima široke mase stanovništva žive dulje, obrazovanije su i imaju bolju zdravstvenu zaštitu nego što je to općenito kod alternativnih društvenih uređenja na istoj razini ekonomske razvijenosti. Tako je barem bilo u vrijeme kada je mjerenje provedeno (oko 1970.). Njihovo „osnovno blagostanje“ (prosječni rang 22,1) je više nego njihov *per capita* dohodak (prosječni rang 26,6), što znači da je razlika 4,5. Upravo je suprotno s druge dvije grupe zemalja. Raspodjela dohotka je također ravnomjernija (manji Gini koeficijent). Položaj Jugoslavije je povoljan u usporedbi sa sve tri grupe zemalja.

2.3. MEĐURAZDOBLJE: EKONOMSKA LIBERALIZACIJA I POLITIČKA DEMOKRACIJA (1965–1971)

Radikalna liberalizacija poduzeta je 1961. godine, prvenstveno u financijskoj sferi. Državna birokracija bez ekonomske naobrazbe i neupoznata s funkcioniranjem tržišta, pripremila je reformu na stari administrativni način,

bez traženja profesionalnih savjeta. To je trebao biti *dekret* države. Ipak, privreda više nije bila stara administrativna privreda. Postala je tržišna privreda i reagirala je prilično žestoko na neodgovarajuće mjere. Stopa rasta odjednom je pala. Političare je uhvatila panika. Nakon dva pokušaja, državni aparat nije uspio dati prihvatljivo objašnjenje. Budući da sam se bavio metodologijom planiranja u Saveznom zavodu za planiranje, trebao sam prirediti izvještaj. Okupio sam grupu poznatih ekonomista iz svih republika i za nekoliko mjeseci zajednički smo izradili izvještaj poznat kao *Žuta knjiga* (9). Otkrili smo da su loše započete mjere intenzivirale privredni ciklus,⁶ koji je imao tendenciju da se razvije, u svakom slučaju. Mi smo također predložili odgovarajuće političke mjere.

Vlada je prihvatila savjet i u sljedeće dvije godine privreda se vratila na uobičajenu visoku stopu rasta.

U međuvremenu izabrana je nova vlada. Lekcije prijašnjih promašaja bile su zaboravljene, a liberalizacija iz 1961. godine ponovljena je 1965, samo u mnogo radikalnijem obliku. Planiranje je zaboravljeno. Jedini važni instrument koji je bio poznat i primijenjen bila je restriktivna monetarna politika. Savjet nije niti tražen, niti saslušan. Tržišna privreda je reagirala na način koji se mogao predvidjeti: cijene su se stabilizirale, a rast proizvodnje u 1967. godini bio je smanjen skoro na nulu (u industriji ispod nule).

U vrijeme liberalizacije, prijašnji porezi na višak plaća su bili ukinuti, a sindikati su prestali sudjelovati u određivanju plaća. Budući da je kamatna stopa bila niska ili pak negativna, ishod je ponovo bilo nemoguće predvidjeti. Reforma je bila tako zamišljena da se sva akumulacija prepusti poduzećima, tako da bi odluke u vezi s investicijama bile donošene autonomno, te da bi se smanjila ovisnost o bankama. Grafikon pokazuje da je brži rast plaća nastavljen, iako je stopa rasta društvenog bruto proizvoda drastično pala. Poduzeća su jednostavno koristila nove raspoložive akumulacijske fondove da bi finan-

---

⁶ Tako su otkriveni privredni ciklusi u Jugoslaviji. Sljedeće godine osnovan je Jugoslovenski institut za ekonomska istraživanja. Poduzeli smo intenzivna istraživanja privrednih ciklusa, te smo o tome izdali knjigu (10). U međuvremenu je Institut organizirao zatvoreni obrazovni seminar sa svrhom da upozna visoke državne službenike sa rezultatima koje smo dobili. Nakon svih grafova i proračuna koji su bili predloženi, generalni direktor Saveznog zavoda za planiranje pokazao je svoje razumijevanje sljedećim „logičkim“ zaključkom: Privredni ciklusi karakteristični su za kapitalizam. Jugoslavija je socijalistička i zato ciklusi ne mogu postojati! Drugom prilikom Institut je izradio integralnu shemu društvenog računovodstva za jugoslovensku ekonomiju. Bila je izložena i na međunarodnoj znanstvenoj konferenciji, a sažetak je izašao u obliku članka u specijaliziranom međunarodnom časopisu. Vlada je skoro prihvatila prijedlog. Direktor Saveznog zavoda za statistiku se usprotivio: Ured ne prihvaća shemu zato što nije marksistička! Ne zato što je bila profesionalno manjkava, neodgovarajuća, neprimjenjiva ili bilo što slično – nego zato što nije bila marksistička! Nepotrebno je istaći da niti ministar u vladi, a još manje direktor Ureda za statistiku nisu poznavali niti moderno društveno računovodstvo, niti originalni Marksov rad.

cirala porast plaća. Na kraju tog perioda akumulacija je bila iscrpljena, investicije su se opet financirale putem bankovnih kredita, a daljnja povećanja zarada uzrokovala su stalni inflacijski pritisak.

Godine 1968. moj institut je trebao za Centralni komitet pripremiti izvještaj o ekonomskoj situaciji i o promašajima reforme. Moja prognoza da će primijenjena politika voditi do inflacije uvrijedila je prisutne ministre i proglasili su to poluinomom. Kao i puno puta dotada, savjet nije bio prihvaćen. Slijedeće godine cijene su počele rasti, kao što pokazuju serije indeksa cijena trgovina na malo.

TABLICA 5. – Godišnji indeksi cijena – trgovina na malo

Godina	Indeks cijena	Godina	Indeks cijena
1965.	130	1973–80.	120
1966.	123	1981–86.	156
1967.	107	1987.	218
1968.	104	1988.	299
1969.	107	1989.	1356
1970.	110	1990.	688

Izvori: GSJ–1990.

Naftni udar iz 1973. godine povećao je prosječni porast cijena na 20% godišnje u slijedećih osam godina. Inflacija je postala trajna. Kriza vanjskog duga što je slijedila pogurala je stopu inflacije najviše do 56% godišnje. Opće ekonomsko pogoršanje ubrzalo je inflaciju u slijedećim godinama. Proces je završio hiperinflacijom 1989. Radikalna monetarna reforma stabilizirala je cijene negdje 1990. godine, valuta je postala konvertibilna, dok je društveni bruto proizvod drastično pao. Slijedeće godine izbio je rat.

U priču ovdje moraju biti uvedeni političari. Isprva, političari nisu dobro shvaćali samoupravljanje i općenito ono nije predstavljalo prijetnju za njihove pozicije. Ipak, nakon deset godina, samoupravljanje se razvilo dovoljno da predstavlja žestoku prijetnju svojevnoj moći. To je potaklo borbu za moć između konzervativaca i reformista. Reformisti su željeli demokratizirati zemlju. Slobodna tržišna privreda je izgledala kao najefikasnije sredstvo da bi dostigao cilj. A njihova mutna predodžba slobodne ekonomije je bila ustvari ekonomija *laissez faire* (slično kao i danas u postkomunističkim zemljama). Zato su oni inzistirali na brznoj i radikalnoj liberalizaciji, bili su nestrpljivi i nisu htjeli prihvatiti nikakav savjet. Šef tajne policije smijenjen je sa vodeće političke pozicije 1966. godine. To je izgledalo kao odlučujuća pobjeda reformista. Zemlja je bila stvarno demokratizirana. Tisak i radiotelevizija postali su slobodni, ili skoro slobodni. Politički prekršaji su nestali. Zemlja je bila široko otvorena za međunarodne utjecaje.

Ipak, medeni mjesec liberalne ekonomije i političke demokracije nije dugo potrajao. Zaostajanje rasta dovelo je do nezaposlenosti. Slijedio je masovni egzodus radne snage u Europu. Studenti su se pobunili 1968. godine protiv zloupotrebe moći i privilegija, te protiv profiterstva. Tražili su više stvarne demokracije i više socijalne pravde. Političari su bili užasnuti. U relativno nezavisnim poduzećima, direktori i radnici stvarali su koalicije braneći zajedničke interese, kao što bi i trebali u samoupravnom sistemu. Direktori su odbili lojalnost lokalnim političarima, a to je potonje uznemirilo. Konzervativci su reagirali. Započela je kampanja protiv „tehnomenadžerske opasnosti“.

Uglavnom, konzervativci su se oporavljali od svog poraza. Dokazivali su da je liberalizacija uzrokovala društveni nered i ekonomski kolaps. Krajem šezdesetih godina nacionalizam se ponovo pojavio. To je bila mješavina nacionalnog preporoda, ubrzanog demokratizacijom, i nacionalšovinizma. Konzervativci nisu bili spremni diskutirati o nijansama. Dokazali su da je generacija prije uzrokovala građanski rat i da je svaki nacionalizam jednako opasan. To je bila posljednja kap u čaši. Liberalni političari, čak i cijele republičke liberalne vlade (u Hrvatskoj, Srbiji i Sloveniji) bile su smijenjene. Represija je ponovo uvedena 1972. godine. Dvadeset godina kasnije iste tri republike su izabrale šoviniističke vlade, koje su jedva čekale da unište zemlju.

Budući da je reforma 1965. očito propala i bila napuštena, 1970. godine je nova vlada tražila savjet. U to vrijeme bio sam direktor Saveznog instituta za ekonomska istraživanja koji je već ranije spomenut, a koji je promijenio ime u Institut za ekonomske znanosti, izostavljajući atribut „jugoslaven-ski“, da ne bi ostao bez financijskih sredstava. Vlada je zatražila da napravim izvještaj poznat kao *Bijela knjiga*. Predložili smo razvijenu samostalnu tržišnu privredu, ali ne primitivnog tipa *laissez faire*. (Dvadeset godina kasnije, premijer Marković primijenio je u osnovi isti koncept; u dobroj birokratskoj maniri zaboravio je da spomene originalni dokument i njegove autore). O izvještaju je trebao raspravljati parlament. Degeneracija jednopartijske države bila je na putu. Od najvećeg značenja je bilo kako očuvati moć, a ne kako povećati proizvodnju. Vodeći političar – drugi poslije Tita – okupio je grupu podložnih pojedinaca i nastao je nacrt onoga što će kasnije biti poznato kao policentrični etatizam.

Otprilike u isto vrijeme dao sam ostavku na sve službene dužnosti, očekujući da će kriza trajati približno pet godina i da će tada ljudi doći k svijesti. Bio sam u krivu. Dvije godine kasnije javno sam predvidio krizu u interviu koji sam dao jednom omladinskom časopisu. Sud u Beogradu je zabranio članak i bio sam spriječen da predem na fakultet u Zagrebu. Agonija je trajala dva desetljeća i završila građanskim ratom. I ne znajući to, povukao sam se zauvijek.

2.4. POLICENTRIČNI ETATIZAM I DOGOVORNA EKONOMIJA (1972–1987)

Ono što su izumili političari i njihovi kvaziekonomske asistenti, bila je ekonomija zamišljena kao šala za konferencije. Centralno vođenje politike više nije bilo moguće, demokracija i profesionalni ekonomisti nisu bili poželjni, dakle, sve odluke su bile predmet pogađanja između republika (tj. njihovih političara), ali unutar pojedinih republika bio je utemeljen strogi etatistički monopol u donošenju odluka. Da bi se slomila moć direktora, poduzeća su dezintegrirana na dijelove, na manja poduzeća i odjele sa svojim nezavisnim direktorima, sekretaricama, računovođama, bankovnim računima i ostalim. Ubrzo je drastično pala efikasnost investicija, poduzeća su imala previše zaposlenih, povećavana prikrivena nezaposlenost značila je smanjenu proizvodnu efikasnost, zalihe su relativno porasle, ekonomija je postepeno poprimila značajke etatističke ekonomije. Inteligentniji ideolozi imali su određenu viziju. Protivili su se višepartijskom političkom sistemu kao destruktivnom: to je bilo iskustvo stare Jugoslavije. Zato su zastupali politiku bez partija. Da bi to postigli zamijenili su demokraciju decentralizacijom. Jugoslavija je postala zasigurno najviše decentralizirana zemlja na svijetu; to se odnosilo čak na poduzeća. Da bi sistem mogao funkcionirati, oni na vlasti trebali su jedinstvenu i jaku partiju.

Vizija je u osnovi bila kontradiktorna sama sebi; ne samo praktično nego i teoretski. U praksi, pragmatičari su uskoro otkrili da napreduješ i zadržavaš svoje pozicije ovisno o poziciji tvoje partije. Stvarni rad je bio skoro nevažan, zato što jedinstvo partije treba poslušnost, a ne inicijativu. Pored toga, da bi se očuvalo jedinstvo, potrebna je represija. Nezavisnost etatističkih republika sa njihovim zasebnim nacionalnim privredama pokazala se kao plodno tlo za nacionalšovinizam, te rastuće konflikte bez kraja. Decentralizacija poduzeća značila je da je tržište ušlo unutar poduzeća, gdje mu nije bilo mjesto. U isto vrijeme, sve moguće vrste poluobvezujućih ugovora poznatih kao samoupravni sporazumi i društveni dogovori (čiji pravni sadržaj nikad nije bio jasan), tendirale su da eliminiraju tržište izvan poduzeća, gdje mu jest mjesto. Pored toga, pravna narav ekonomskih transakcija ostala je nedefinirana, tako da nije bilo jasno tko je imao vlasnička prava, tko snosi materijalnu odgovornost i sve ostalo. To je također izvor sadašnje konfuzije oko vlasništva, koje nije razlučeno između države i društvenog vlasništva (nove nacionalne vlade grubo su ekspropriirale društveno vlasništvo, pretvarajući ga u državno vlasništvo). Društveno vlasništvo treba biti privatizirano „da bi se identificirao vlasnik“.

Unutar poduzeća pogoni i odjeli su se nadmetali i prepirali, podizali fizičke ograde između sebe. Pravnici su bili zaposleni sastavljanjem desetaka

statuta i propisa za svako poduzeće; njihov ukupan broj u zemlji porastao je na nekoliko milijuna. Direktori su išli sa sastanka na sastanak. Nije ostajalo vremena za proizvodnju. Utvrđeno je da bi striktno pridržavanje novog zakona o planiranju, koji je odredio da svako poduzeće mora uskladiti vlastite planove sa planovima svih drugih potpisujući brojne dogovore, oduzelo više vremena na pripremu petogodišnjeg plana nego što bi trajao sam plan. Samoupravljanje je diskreditirano donošenjem zakona od 660 paragrafa koji je propisivao svaki korak u samoupravljanju, na birokratski i ekonomski nerazuman način.

Ukratko, decentralizacija nije vodila u demokraciju nego u društvenoekonomske sistem u kojem nije postojalo ni centralno planiranje ni tržište. Sistem je ublaženo nazvan „dogovorna ekonomija“. Kao posljedica, glavni cilj – jedinstvo partije kao sredstvo očuvanja moći, također je uništen.

Budući da su glavni ekonomski zakoni, neophodno po donošenju novog Ustava 1974. godine, doneseni u sljedećih nekoliko godina, negativne posljedice nisu se osjetile odmah. Što se zakona tiče ekonomisti su o svima raspravljali, ali i sve ih odbacili. Savezni ekonomski savjet ih je također odbio. Međutim, parlament ih je prihvatio, a da nije bio informiran o ekspertnoj procjeni Savjeta. Nadalje, poslije naftnog udara 1973. godine, europsko tržište kapitala bilo je preplavljeno petrodolarima, a nove nezavisne nacionalne ekonomije su neodgovorno tražile strane pozajmice za sebe na račun zaduženja *države*. Informacije o podizanju kredita bile su proglašene državnom tajnom. Kasnije se ispostavilo da čak ni Narodna banka Jugoslavije nije znala koliko je u dugu, kome duguje i tko ju je zadužio. Zbog oba razloga stopa rasta ostala je relativno visoka između 1972. i 1979. Ali to više nije bio zdravi rast.

Na skupu ekonomista 1980. godine upozorio sam vlasti da nailazi ozbiljna kriza. Prisutni novinari smatrali su to bogohuljenjem, o čemu se nitko nije usudio izvijestiti. Eto kako jednopartijska država sama sebe onemogućava da bude informirana. Tada sam o tome razgovarao sa grupom kolega. Informirali smo direktno predsjednika partije i ponudili našu pomoć. Nije bilo odgovora. Položaj predsjednika se rotirao svake godine između članova partijskog Predsjedništva. Ponovili smo prijedlog sljedećem predsjedniku. Ponovo nije bilo odgovora. Prvi je bio Makedonac, drugi Srbin iz Hrvatske. Sljedeći je bio Slovenac. On je prihvatio prijedlog, ali Predsjedništvo nije. Partija je toliko degenerirala da među vođama nije ostalo nimalo odgovornosti. Brinuli su jedino da prežive.

Kriza je izbila svom žestinom 1982. godine. Vladi nije ostalo novaca da plati anuitete za vanjski dug. Benzin je bio racioniran jer se uglavnom uvezio. Električna energija, a također i lož ulje bili su racionirani, povremeno se jednostavno nisu mogli nabaviti. Mnogo je roba nestalo iz trgovina, stopa rasta pala je na nulu i na tom nivou je ostala.

2.5. NACIONALŠOVINIZAM (1988–2000)

U rujnu 1987. godine održana je Osma sjednica Centralnog komiteta Saveza komunista Srbije. Slobodan Milošević postao je politički vođa Srbije. On je preuzeo na sebe „rješenje srpskog nacionalnog pitanja“. Taj događaj označava početak otvorenog nacionalšovinizma, za razliku od odnosa koji su uspostavljeni nacionalnim oslobođenjem i socijalnom revolucijom prije četrdeset i pet godina.

Da bi povećao svoju popularnost, Milošević je iskoristio Kosovo, naseljeno Albancima, u cilju rasplamsavanja srpskog šovinizma. Konflikti s Albancima uveličani su do ogromnih razmjera, bez osnova zatvorene su tisuće Albanaca, blizu stotine ih je ubijeno, oko polovice odraslog stanovništva imalo je različite kontakte s policijom, deseci tisuća su izgubili posao. Skupština i Vlada Kosova su raspušteni. Naravno, sve ovo je bilo učinjeno izvanustavno. Tri godine kasnije održani su opći višestranački izbori. Milošević je postao neprikosnoveni vođa.

Kako jedinstvo zemlje više nije postojalo, vođe ostalih republika zauzele su stajalište da je pitanje Kosova unutrašnja stvar Srbije. Nisu se miješali, ali su iskoristili srpsko ponašanje kao ispriku za vlastite izvanustavne poteze. Milošević je upravljao srpskom većinom u Centralnom komitetu Komunističke partije Jugoslavije (iako su Srbi predstavljali samo 36% stanovništva Jugoslavije) i iskoristio je da bi nametnuo srpsku prevlast. Odluke koje se njemu nisu sviđale srpska većina je jednostavno odbacivala. Kao rezultat, Sloveni i Hrvati su napustili Centralni komitet. Nešto kasnije i drugi su ih slijedili i Komunistička partija je prestala postojati.

Opći izbori održani su 1990. godine i u drugim republikama. Vođe nekih partija ostali su više-manje vjerni partizanskom zavjetu i nisu pokazali šovinstičke osjećaje. Oni su izgubili, tj. većinu glasova dobile su nacionalne partije desne orijentacije. Milošević je jako pridonio njihovoj pobjedi, zato što je svojim ponašanjem opravdao tvrdnje nacionalnih lidera Slovenije i Hrvatske da Srbija nastoji zadobiti prevlast i eksploatirati njihove nacije. Napokon, nije li Kosovo bilo dovoljan dokaz srpskih nastojanja? Suverenitet pojedinih republika postao je okosnica političke rasprave. Jugoslavija je bila zaboravljena. Slovenija i Hrvatska su napustile Saveznu skupštinu i ona je atrofirala. A tako i Predsjedništvo Jugoslavije.

U međuvremenu jedan drugi događaj je povećao opći strah od srpske hegemonije. Dolaskom nacionalističke vlasti u Hrvatskoj i zbog mnogih šovinstičkih izjava, neki Srbi u Hrvatskoj su se uznemirili. Njihovi strahovi su se povećali i zbog nekih zakonskih odluka i zbog ponašanja vlasti. Ali umjesto iznošenja svojih prigovora u Saboru, Srbi su digli oružanu pobunu, ohrabreni i potpomognuti Miloševićevim režimom i srpskim dobrovoljcima. Koliko ja

procjenjujem, pobunjenici predstavljaju nesumnjivo manjinu stanovništva u Hrvatskoj. Srpski ekstremisti tvrde da se Hrvatska želi odcijepiti od Jugoslavije i to je dovoljan razlog da se oni odcijepi od Hrvatske. Jugoslavenska armija se suprotstavila Miloševiću u vrijeme Osme sjednice i često je sprečavala međusobna ubijanja. Napokon, bila je školovana kao *jugoslavenska armija*. Međutim, novi slovenski vođe, a kasnije i hrvatski, odbili su armiju svojim anti-armijskim stavovima. U isto vrijeme Milošević se povezao s armijom, u kojoj je većina oficira Srba, i proglasio se čuvarom Jugoslavije. Armija je postepeno promijenila svoju poziciju i povezala se s Miloševićem i srpskim pobunjenicima. Izgleda da armija sada slijedi plan srpskog nacionaliste Stevana Moljevića izrađen 1941. godine, a koje je razrađivao poslijeratnu organizaciju buduće države. Uz mnogo regija, on je u Veliku Srbiju uključio i hrvatske gradove: Dubrovnik, Zadar, Pakrac, Vukovar, Vinkovce, Osijek i druge – koji su danas pod stalnim napadima, a neki od njih su već razrušeni. U tromjesečnoj bitki armija je potpuno uništila grad Vukovar. To je grad u kojem je 1921. godine stvorena Komunistička partija Jugoslavije. Kroz partizansku borbu, partija je stvorila armiju. Sada je armija uništila posljednju uspomenu na Partiju i njeno temeljno načelo: „bratstvo i jedinstvo“. Sa zakašnjenjem od 50 godina bivša *partizanska* armija nastavlja *četnički* plan! Rezultat oružanih napada je deset tisuća poginulih (vojnika i civila) na obje strane.

Posljednja uspomena na partizane, bivša oslobodilačka armija postala je ozloglašena.⁷ Kao obrambenu mjeru, sve republike, izuzev Srbije i Crne Gore, uključujući i Kosovo, organizirale su referendum na kojima je većina građana glasovala za nezavisnost i suverenitet. To nije uključivalo odcjepljenje od Jugoslavije (osim možda u Sloveniji), ali Milošević i armija koja se, kao i svaka armija, ne odlikuje političkom mudrošću – čini sve da volji naroda daju upravo to značenje.

Uz političke, potrebno je razmotriti i ekonomske događaje. U početku je savezna vlada bila prilično uspješna. Stabilizirala je privredu, a valuta je postala konvertibilna u kratkom vremenskom periodu. To nije bio znak osobite mudrosti vlade, nego znak životne sposobnosti jugoslavenske privrede. Sve što je bilo potrebno jest: ukloniti iracionalne smetnje nametnute „dogovornom ekonomijom“ i privreda se mogla razvijati. Nije bila potrebna „transformacija u tržišnu privredu“, jer je ta transformacija započela četrdeset godina ranije.

---

⁷ Nedavni događaji simboliziraju ovaj paradoks. Izvan starih zidina Dubrovnika živi Koča Popović, prvi partizanski zapovjednik brigade, a kasnije komandant armije, Srbin, sada osamdesetogodišnjak. Ovo područje bilo je zasuto topovskim granatama kada je armija napala Dubrovnik. Tada je i kuću starog partizanskog generala napala armija koju je on pomagao stvoriti. Starac i njegova žena bili su prisiljeni napustiti svoj dom.

Dijelom zahvaljujući greškama ekonomske politike vlade – koja kao i sve prijašnje vlade nije bila osobito sklona prihvaćanju profesionalnih savjeta – većim dijelom zahvaljujući nepovoljnim političkim okolnostima, konvertibilnost je ukinuta krajem 1990. godine.

Srpska je vlada, tvrdeći da Srbiju eksploatiraju razvijenije republike, bojkotirala slovenske, a kasnije i hrvatske proizvode, uvela je posebne poreze na te proizvode, prisvojila je dijelove zapadnojugoslavenskih poduzeća i uzela novac iz financijskog sustava. Zapadne republike su se osvetile. Srpski pobunjenici su blokirali prometnice koje vode do mora i uništili turizam. Kasnije je armija blokirala željezničke linije i autocestu između Hrvatske i Srbije i protok roba između tih republika je skoro sasvim prestao. Armija je zatvorila hrvatske i slovenske aerodrome. Da bi se stiglo od Zagreba do Beograda treba proći kroz Austriju i Mađarsku. Put traje oko šesnaest sati – kao što sam sâm iskusio – umjesto jedan sat direktnim letom.

Mornarica je blokirala luke da bi se osvetila hrvatskoj vlasti za blokiranje armijskih kasarni. To je prouzročilo veliku štetu, jer uvozni proizvodi nisu mogli biti transportirani u unutrašnjost. Nakon proglašavanja nezavisnosti, Slovenija i Hrvatska su bile izopćene iz jugoslavenskog monetarnog sistema, usprkos protestima saveznog premijera. Republike su prestale uplaćivati carinske pristojbe u savezni budžet. Ostavši bez novca, savezna vlada financira svoje aktivnosti – prvenstveno armiju – iz novčane emisije. To, plus troškovi rata učinili su hiperinflaciju neminovnom. Da bi se suprotstavilo inflaciji, fiksni tečaj je zadržan, usprkos rastu cijena. U vrijeme pisanja ovog članka, tečaj na crnom tržištu je tri i po puta viši, što stimulira špekulacije i smanjenje izvoza. Dijelom iz navedenih razloga, ali većinom zbog ambicija nacionalističke vlade, Slovenija je uvela svoju valutu, i opet protivno savjetu vlastitih ekonomista. To je bilo prvenstveno štetno za njenu proizvodnju, a teškoće u plaćanju odsjekle su (relativno) veliko jugoslavensko tržište.

Zbog svih ovih razloga trebao se dogoditi potpuni kolaps privrede. Čudo je da se to nije desilo. Ipak, privreda je patila od izrazito žestokih udara. Mnoge su tvornice uništene, ostavljene bez sirovina, ili spriječene da prodaju svoju robu. Nezaposlenost je prešla 17% i povećava se i dalje. Više od četiristo tisuća ljudi su prisiljeni da napuste svoje domove zbog ratnih zbivanja. Životni standard drastično pada. Grafički prikaz pokazuje da su realne plaće pale na nivo od prije dvadeset i pet godina. U prvih osam mjeseci, cijene su porasle 80%, a stopa inflacije se ubrzava. U posljednjem mjesecu mjesečna inflacija je dosegla 29%. U isto vrijeme tečaj je ostao isti. To je uzrokovalo špekulacije, crno tržište i smanjenje izvoza. Društveni bruto proizvod je pao za oko 5% u 1990. godini, a za oko 17% u 1991. godini. Nepoljoprivredna proizvodnja pala je za 28% u posljednje dvije godine; poljoprivredna proizvodnja je ublažila pad društvenog bruto proizvoda. Bistri mladi ljudi napuštaju

zemlju, dijelom da izbjegnju vojnu obvezu, dijelom da bi našli zaposlenje, dijelom ogorčeni onim što vide oko sebe. Sve postavke racionalne ekonomije su prekršene. Zemlja je gurnuta četvrt stoljeća unazad. I sve to u ime „nacionalnih interesa“!

2.6. REZULTATI RAZVOJA

U tridesetpetogodišnjem periodu od 1950. do 1985. godine jugoslavenska privreda se razvijala po relativno visokim stopama. Ustvari, bila je jedna od šest privreda u svijetu, koja se najbrže razvijala, kao što se vidi iz slijedeće tablice.

TABLICA 6. – Stopa rasta per capita društvenog proizvoda (u %) 1950–1985.

Tajvan	6,64	Jugoslavija	4,46
Japan	6,26	Grčka	4,41
Kina	5,10	Rumunjska	4,04

Istočna Njemačka je imala rast *per capita* od 4,12%, ali je rast ukupnog društvenog proizvoda bio samo 3,85%, zbog egzodusa stanovništva i zbog toga nije uključena u prvih šest. Koreja, Brazil i Malezija počele su se brže razvijati tek nekoliko godina kasnije i njihove stope rasta su 5,15 i 4,16% za periode 1953–1985. (Koreja) i 1955–1985. (preostale dvije zemlje), za koje su periode podaci raspoloživi.⁸

Kao privreda koja se najbrže razvijala u Europi, Jugoslavija je postepeno prestizala druge zemlje u grupi južnoeuropskih zemalja, koje se mogu usporediti. Tablica 7. pokazuje taj proces.

Na početku perioda, Jugoslavija je dijelila posljednje mjesto u Europi s Rumunjskom (podaci o Albaniji nisu na raspolaganju). Do 1980. godine dosegla je prosjek *per capita* društvenog bruto proizvoda grupe od osam zemalja. Hrvatska i Slovenija izbile su na čelo grupe (odmah iza Španjolske). Tada je nastupila kriza i zemlja je počela zaostajati u trci privrednog razvoja.

Visoka stopa rasta nije prosto statistička konstrukcija. Ona se odrazila u rastućem ekonomskom blagostanju stanovništva. Svega jedan indikator potrošnje dovoljan je da objasni suštinu promjena. Sa 2,9 milijuna automobila u 1986. godini, Jugoslavija je imala dvaput više automobila nego Turska čije je

⁸ *Bilješka urednika*: Nova istraživanja visine GDP/stanovnika u stanovitoj su mjeri izmijenila ove Horvatove podatke. Prema podacima A. Maddisona (objavljenima u studiji OECD-a: *The World Economy: Historical Statistics*, Paris 2003) povećanje društvenog proizvoda po stanovniku iznosilo je u razdoblju između 1950. i 1985. godine: kod Taiwana je indeks 878 (1950=100), Japana 798, Južne Koreje 736, Hong Konga 575, Singapura 485, Španjolske 444, Grčke 434, Izraela 414, Jugoslavije 408, Bugarske 377, Rumunjske 352 itd. Izvor svih ovih podataka je A. Maddison: *L'économie mondiale – une perspective millénaire*, OECD, Paris 2001.

TABLICA 7. – Društveni proizvod per capita južnoeuropskih zemalja izražen u međunarodnim dolarskim cijenama iz 1975.

	1952.	1964.	1980.	1988.
Mađarska	1717	2732	3861	4453
Španjolska	1400	2402	4179	4896
Bugarska	1074	2083	3437	***
Grčka	946	1842	3922	3953
Turska	863	1151	2048	2594
Portugal	859	1400	3047	3542
Jugoslavija	769	1584	3318	3262
Rumunjska	747 ^a	1444	2766	***
Prosjek grupe	1038	1830	3322	3800
Jugoslavija (% u odnosu na prosjek)	74,1	86,6	100,0	85,8

a 1950. godina.

Izvori: Za 1952–1980. R. Summers, A. Heston, (14). Za 1980–1988. World Bank Atlas.

stanovništvo dvostruko veće. Ili 23 milijuna stanovnika Jugoslavije posjedovali su više vozila nego skoro 2 milijarde Kineza i Indijaca zajedno.

Visoka stopa rasta uzrokovala je radikalne socijalne posljedice. I opet će svega jedan indikator dostajati. Učešće seljaka u ukupnom stanovništvu bilo je 79% u 1921. i ono se smanjilo svega oko 12% u dvadeset predratnih godina. To učešće bilo je 67% 1948. godini i smanjilo se ispod 20% u 1981. Ne samo da je došlo do drastične promjene u zanimanju već se također događao masovni prelazak sa sela u grad. U 1948. samo 21% stanovništva živio je u gradovima. Do 1981. taj se postotak popeo na 47%. Drugim riječima, gotovo jedan postotak ukupnog stanovništva – što znači oko 2% ruralnog stanovništva – kretalo se prema gradovima svake godine. A oko 3% ruralnog stanovništva mijenjalo je svoje zanimanje u razna urbana zanimanja svake godine. Obje promjene označavaju ne samo promjenu lokacije i zanimanja. One znače transformaciju cjelokupnog načina života.

Brži rast znatno je smanjio zaostajanje u privrednom razvoju, komparirano s najrazvijenijim zemljama. Izgledalo je da je proces modernizacije privrede bio završen. Što se tiče kulturnog i političkog zaostajanja, nisam toliko siguran. Izgleda da je mnogo lakše akumulirati privredno bogatstvo, nego izmijeniti opću političku kulturu i tradiciju, te kolektivno pamćenje. Opće kulturno zaostajanje odjednom je postalo ogromna barijera za daljnji razvoj.

Postoji još jedan aspekt rasta koji treba biti istražen. Zemlja je bila sastavljena od osam federalnih jedinica (šest republika i dvije autonomne pokrajine), čije razine razvoja jako variraju. Tablica 8. pokazuje osnovne podatke za 36-godišnji period za koji postoje dostupni podaci.

Osim Srbije i Hrvatske, federalne jedinice su prije 1952. godine bile male. Bosna i Hercegovina je imala manje od 3 milijuna stanovnika, a ostale jedinice manje od dva milijuna. Po veličini su bile poput većih europskih gradova, po proizvodnji kao veće zapadne kompanije. Tek 40 godina kasnije su postale nešto veće i razvijenije po *per capita* društvenom proizvodu. Prosječne stope rasta od 5,5 i 4,5 postotaka znače da je društveni bruto proizvod *per capita* ekspandirao 4,5 puta i 3,3 puta. Ova privredna transformacija nije se mogla postići bez političkih posljedica: one su se pokazale kroz žestoko dokazivanje nacionalnog identiteta i kroz poriv za većom političkom neovisnošću.

TABLICA 8. – Razvoj jugoslavenskih federalnih jedinica 1952–1988.

	Porast <i>per capita</i> DP Jugoslavija = 100		Stanovništvo (milijuni)		Stope rasta	Stope rasta 1952–1988.	
	1953.	1988.	1952.	1988.	1952– 1988.	DP	DP <i>per capita</i>
<i>Razvijene regije</i>							
Slovenija	161	200	1,49	1,95	0,75	5,7	4,9
Hrvatska	116	129	3,91	4,68	0,50	5,3	4,8
Vojvodina	100	118	1,70	2,05	0,52	6,0*	5,5*
Srbija (bez pokrajina)	97	100	4,40	5,84	0,79	5,2	4,4
<i>Manje razvijene regije</i>							
Bosna i Hercegovina	86	65	2,79	4,48	1,32	4,9	3,6
Crna Gora	75	71	0,42	0,64	1,20	5,3	4,1
Makedonija	68	65	1,28	2,11	1,40	5,6	4,2
Kosovo	46	24	0,79	1,94	2,52	5,5	3,0
Jugoslavija	100	100	16,80	23,69	0,96	5,5	4,5

* Stope rasta nisu u potpunosti komparabilne budući da je bazna godina bila izrazito niska u poljoprivredi; 1952. je bila najlošija poslijeratna godina, a u Vojvodini je poljoprivreda posebno važna.

Izvori: SGJ – 1981. i 1989; Cijene 1972.

Stope rasta su izrazito podjednake i kreću se oko 5,5% godišnje u komparabilnim uskim intervalima. Međutim, prirast stanovništva je bio mnogo brži – postotna stopa je bila više nego dvostruka – u manje razvijenim regijama i to je smanjilo rast njihovog društvenog proizvoda. Naravno, to je uzrokovalo konstantne pritužbe manje razvijenih regija da su zanemarivane. Vlada je bila toga svjesna i svi razvojni planovi su inzistirali na ubrzavanju rasta nerazvijenih regija, a posebno Kosova, koje je imalo specijalan tretman. To je bio razlog da je nešto manje od 2% društvenog proizvoda godišnje transferirano u nerazvijene dijelove zemlje. (To je bio uzrok suprotnih pritužbi da manje razvijene regije predstavljaju ekonomsko opterećenje, da koriste transferirana sredstva neefikasno; ovo drugo bilo je točno). Ipak, razlika između najrazvijenije Slovenije i najnerazvijenijeg Kosova porasla je sa 3,5:1 na 8,3:1

izraženo u društvenom proizvodom *per capita*. Također su sve razvijene republike povećale svoj udio (posebno Slovenija), a sve manje razvijene smanjile (posebno BiH i Kosovo).

Dva su razloga za ovakav razvoj. Prvi je neodgovarajuća ekonomska politika. Umjesto korištenja tržišnih poticaja i stimuliranja efikasnih poduzeća da osnivaju svoje pogone u nerazvijenim regijama, sredstva su bila transferirana na određenu republičku vladu, koja ih je koristila favorizirajući „svoja poduzeća“ i projekte koje je smatrala interesantnima. U jednopartijskoj državi (a) privredni subjekti nisu mogli djelovati nezavisno u svom ekonomskom interesu i (b) za vrijeme policentričnog etatizma smatralo se ozbiljnim narušavanjem nacionalne suverenosti, ako su se sredstva davala direktno poduzećima, na temelju nekih objektivnih kriterija koje je određivala banka, umjesto da se daju vladama nerazvijenih regija, koje su imale neosporno pravo da odlučuju o svim pitanjima – uključujući i alokaciju resursa na svojoj teritoriji.

Drugi razlog je čisto objektivne prirode. Mnoge stavke međusektorske tablice manje razvijenih regija nestaju. Na koncu, to je i zbog njihove nerazvijenosti. Ipak čak i da dobiju izravne subvencije, najveći će dio biti potrošen za robu i usluge koje dolaze iz razvijenih regija. Kroz proces multiplikacije porast društvenog bruto proizvoda u razvijenim regijama bit će veći nego vrijednost subvencije. Koristeći međuregionalnu međusektorsku analizu Miroslava Momirski-Marjanović je ustanovila da se za jedinicu industrijske proizvodnje u razvijenim regijama koristi 9% faktorskog utroška iz nerazvijenih regija, a ostatak iz vlastite regije; u nerazvijenim regijama jedinica industrijske proizvodnje sadrži 75% utroška porijeklom iz razvijenih regija. Povećanje finalne potrošnje industrijskih dobara u nerazvijenim regijama zahtijeva povećanje ukupne proizvodnje u toj regiji za samo 50%. Jedinica subvencije siromašnom području će povećati proizvodnju u razvijenoj regiji za 1,06 (13).

Stvarajući tržište za svoje proizvode, bogate regije postaju bogatije, iako poklanjaju siromašnim regijama. I tako, Slovenija i Hrvatska niti izdaleka nisu bile „iskorištene“ transferom sredstava manje razvijenima, nego su profitirale ubrzavajući svoj vlastiti razvoj – kao što pokazuje tablica 8. – i osigurale si punu zaposlenost. To se posebno odnosi na Sloveniju, čiji je društveni proizvod dvostruko veći od jugoslavenskog prosjeka i zbog toga nema mjesto u tablici 7. Slovenski društveni proizvod od 6600 (internacionalnih dolara 1980. godine) može se komparirati s talijanskim (\$ 4636), austrijskim (\$ 5861), belgijskim (\$ 6084) i njemačkim (\$ 6876). Ako Slovenija izgubi (relativno) veliko i rastuće jugoslavensko tržište, rezultat će biti nezaposlenost, usporavanje rasta i zamiranje nacionalne kulture.

Štoviše, obični građanin nije obrazovani ekonomista i lako prihvata nacionalističku propagandu, pogotovo ako se kroz nju naglašava neosporna činje-

nica da se novac daje, da su druge republike značajno siromašnije, politički nerazvijenije i da bi bilo bolje pridružiti se zapadnoeuropskoj eliti. Nailazimo na još jedan paradoks: privredni uspjeh, iza kojeg je slijedila stagnacija zbog zastarjelog političkog sistema, uništio je Jugoslaviju. Svi misle da bi samostalno bolje uspjeli. Umjesto da osiguraju političku demokraciju, nacionalna vodstva uništavaju ono što je dobro: privrednu i kulturnu integraciju.

2.7. ZAKLJUČNE PRIMJEDBE

Kao što sam ranije spomenuo, ekonomija nije prava disciplina koja će objasniti jugoslavenske događaje. Neka vrsta kolektivnog tanatosa je na djelu: poriv ka samouništenju praćen nekom vrstom mazohističkog uživanja. To je ri-jedak fenomen, a teorija koja bi ga objasnila ne postoji. Niti je to cilj ovog eseja. Ne mogu obaviti stvarnu analizu. Mogu samo dati nekoliko općenitih naznaka.

Predratna je Jugoslavija, kao i carska Rusija, bila zaostala zemlja. Kako se raskorak između nje i razvijenih zemalja povećavao, okrutnost društvenih odnosa postajala je veća. Narod je sve više uočavao socijalne razlike. Razvoj je bio polagan, a režimi nedemokratski. Osjećala se represija i hegemonija jedne nacije, siromašni dio populacije je bio bez ikakve socijalne zaštite. Činilo se da je jedini put iz začaranog kruga siromaštva i represije nasilna socijalna revolucija. Ali revolucija bi bila korisna i zadobila bi narod da je nosila nešto stvarno novo, ne samo malo boljih političara i neznatno povećanje plaća. Revolucija je trebala stvoriti novo društvo, gdje bi oni koji su prije bili najmanje zaštićeni mogli koristiti demokratske institute prema kojima je socijalna pravda zagarantirana, a razina životnog standarda raste brzo. Sve je to značilo socijalizam. To je bila vizija jugoslavenskih komunista. Mogućnosti za to stvorene su za vrijeme rata. Komunisti su te mogućnosti iskoristili po cijenu velikih osobnih žrtava. Iz rata su izašli kao pobjednici i počeli su provoditi plan. U to vrijeme bili su jako popularni. Prema procjenama, na slobodnim izborima dobili bi najmanje dvije trećine glasova.

Vizija je sadržavala dvije presudne kontradikcije i jednu, u osnovi, krivu stavku. Socijalizam je značio slobodno društvo u kojem dolazi „odumiranja države“ i u kojem je „sloboda svakog pojedinca preduvjet za slobodu svih“ (*Komunistički manifest*). Ali ne može se očekivati da neobrazovani i nepismeni narod to shvati pravilno, odnosno da se ponaša odgovarajuće. Osim toga, bivša vladajuća klasa se žestoko protivila ravnopravnom društvu. S druge strane, komunisti su bili uvjereni da znaju zakone povijesti; naposljetku, nije li marksizam-lenjinizam bio najnaučnija teorija društva, kao što je Tito tako često isticao. (To je, naravno, bila pogrešna pretpostavka, posebno interpretacija „najnaučnije teorije“, koja je ovisila o stavu poluobrazovanih po-

litičkih vođa). Prirodni zaključak je bio da je potrebna jaka politička partija (što je točno), koja zna istinu (što je pogrešno), koja će uništiti sve prepreke i silom, ako je potrebno (što je kontradiktorno socijalističkoj demokraciji), sa svrhom da ostvari socijalizam (što sadrži kontradikciju između upotrebe nasilnih sredstava i ostvarivanja dobrih ciljeva). Sistem koji je nastao bio je neka vrsta prosvijećenog populizma, a ne socijalizma.

Društvo nije bilo zrelo za socijalizam. Socijalizam je bio izrazito snažna mobilizirajuća ideja, ali je zasijao sjeme vlastitog uništenja. Ambicije su nadmašile mogućnosti postojećeg društva. Ponor je bio prevelik da bi mogao biti premošten i to je proizvelo razočaranje širokih razmjera. Povijesno govoreći, novi je režim smanjio zaostatak u razvoju između nerazvijene zemlje i razvijenije okoline. Kada je ovaj cilj u osnovi postignut, kada je zemlja modernizirana, režim je postao nefunkcionalan.

Nasuprot ovog što je navedeno, određeni društveni i politički pomaci moraju se uvažiti. Dok su na vodećim pozicijama bili bivši partizani revolucionari i dok još nisu ostarili, partizanska etika je bila živa. Politička demokracija nije bila toliko važna, jer su partizani bili disciplinirani, relativno poštteni i izuzetno kritični prema nacionalšovinizmu. Vremenom je moć posjedovanja privilegija nagrizla stare vrline. Novi ljudi su bili pragmatični političari željni uspješne karijere. Nisu bili nadahnuti nikakvim idealima. Nije postojao samokorektivni efekt višepartijskog sistema. Nekompetentni i neodgovorni ljudi su ostajali na vlasti, ako su bili dovoljno prilagodljivi i pokorni. Opozicija nije postojala. Relevantne povratne informacije nisu dolazile. Partija, koja je imala politički monopol, degenerirala je, kao što se desilo bez iznimke u svim jednopartijskim sistemima u svijetu, bez obzira da društveno uređenje.

Od kolapsa liberalizacije oko 1970. godine – pokazalo se da je to bila posljednja progresivna reforma – privredni i društveni sistem je propao. Čelni političari bili su mediokriteti (ili još gore), kojima je nedostajala bilo kakva vizija ili sposobnost da budu produktivni. Kao što je pokazala epizoda s predsjednicima Partije, upravo prije nego što će izbiti najopasnija ekonomska kriza, oni su bili nesposobni i neskloni da uopće raspravljaju o informacijama i ponuđenoj pomoći. Ili možda nisu razumjeli što se događa, budući da su bili okruženi apologetama i isto tako neodgovornim službenicima, u čije su informacije vjerovali? Bili su sumnjičavi i strahovali su od bilo kakve inicijative koja je dolazila izvan njihova zatvorenog kruga. Sankcije za neaktivnost nisu postojale. Ali bilo kakva odstupanja od uobičajenog ili od utvrđenog načina rada odmah je bilo kažnjeno. Puko političko preživljavanje od danas do sutra je postalo glavni cilj. Na kraju su postali nemoćni da učine bilo što, osim da se svađaju međusobno. Kada je došlo vrijeme, potihlo su predali vlast.

Milijuni građana putem televizije pratili su ponašanje glavnih političara. Privreda je patila od stalnih lomova, ali nikakve značajne mjere nisu donese-

ne. Sazvana je velika komisija eksperata da sastavi dugoročni program stabilizacije. (Iz političkih razloga, ja sam bio spriječen da sudjelujem u toj komisiji). Tekst koji je nastao kao rezultat rada komisije nije bio loš, ali program nije nikada bio proveden. Stagnacija, rastuća nezaposlenost, opadajući životni standard, nedostatak perspektive – sve je to uzrokovalo opću frustraciju. Svi su željeli promjenu. Štogod da se desi, ne može biti gore. To je, naravno, bila pogrešna pretpostavka.

Kada je, konačno, prije godinu dana demokracija postala dostupna, građani nisu za nju bili spremni. I postali su lak plijen za šovinističke političare. Jedan tip kolektivizma, zasnovan na klasi, zamijenjen je drugim, zasnovanim na naciji. Novi parlamenti i vlade funkcioniraju kao i stari, tj. kao u jednopartijskoj državi. Opozicija se jedva čuje. Masovni mediji su kontrolirani, posebno televizija, koja je postala monopol vladajuće partije i koja prenosi jedino stanovišta vlasti, bez obzira na činjenice. Obrazovanje je kontrolirano. Sveučiliste je kontrolirano. Politika zapošljavanja je kontrolirana. Imenovanja direktora su kontrolirana. Dobiva se utisak da je u stvarnosti manje slobode za rasprave i parlamentarnu opoziciju nego što je bilo u bivšem režimu. Iako se to ne odnosi na sve regije, to je prevladavajuće. Pored toga, bivši je režim naslijedio kritički stav prema šovinizmu još iz partizanskih vremena. Sad se sve čini da se homogenizira vlastita nacija i da se sotonizira druga. I to s velikim uspjehom. Budući da ne postoji demokratska tradicija pregovora, stavovi su međusobno isključivi, zauzete pozicije nemoguće je usuglasiti. Posljedica je rat.

To je prilično čudan rat. U sukobu nisu samo dvije strane. Radi se o borbi između mnogo grupa, koje mijenjaju koalicije. Budući da su sukobljene strane nacionalšovinističke vladajuće partije desnog krila, konflikt je teško opisati kao ideološki. Osim toga u pet (od šest) republika, predsjednici su bivši komunistički partijski vođe. Politički programi su drugačiji, ali tome su razlog drugi faktori. To je samo djelomično etnički konflikt, jer Srbi u Sarajevu žive mirno s Muslimanima, u Zagrebu s Hrvatima, dok se u selima i malim gradovima bune protiv vlasti ili se čak dižu na oružje. Potpuna etnička separacija je jedino između Srba (i djelomično Crnogoraca) i albanskog stanovništva na Kosovu. Ali Albanci ne uzvraćaju oružanom borbom, iako su tradicionalno opskrbljeni oružjem. Ako se nastavak rata prolongira na slijedećih nekoliko mjeseci, Albanci će neizbježno biti uvučeni i to će biti dodatna komponenta rata: pobuna ugnjetavanih ljudi u kolonijalnom ratu. Rat može biti – možda prvenstveno – okarakteriziran kao rat između država: država Srbija želi osvojiti dijelove teritorija Hrvatske, Bosne i Hercegovine, a kasnije možda i Makedonije (koju naziva Južnom Srbijom). U tu svrhu su vladajući beogradski političari granice između država (koje su u najviše slučajeva stare stoljećima)

proglasili „administrativnim granicama“. Konfuziju povećava federalna armija, jer želi spasiti zemlju koja se raspada na komadiće. Suprotno proklamiranim ciljevima, u stvarnosti armija se povezala s pobunjenicima i bombardira i razara sela i gradove ubijajući stanovništvo svoje vlastite zemlje. Vojni obveznici svih nacionalnosti dezertiraju iz armije, iskazujući tako istinske ljudske osjećaje prema ratu. U Srbiji i Crnoj Gori vlasti se nisu usudile da ih kazne, a u ostalim republikama vlasti su podsticale dezertere. Grupe za ljudska prava obratile su se međunarodnim organizacijama, tražeći da odbijanje sudjelovanje u ratu bude tretirano kao temeljno ljudsko pravo. Armija i pobunjenici su smatrali (kao što sam ranije spomenuo), da se Hrvatska i Slovenija otcjepljuju od Jugoslavije jednostranim odlukama, što je neustavno i zbog toga mora biti spriječeno. Pobunjenici dodaju: ako se Hrvatska, a sada i BiH jednostranim odlukama otcijepe od Jugoslavije, oni imaju puno pravo da se otcijepe od Hrvatske i Bosne i Hercegovine i stvore svoju vlastitu autonomiju ili državu. To, naravno, jedino može biti ostvareno oružanim ustankom. Napokon, tu je i element hajdučije – posebno među gorštacima, bilo u njihovim rodnim regijama ili u regijama koje su kolonizirali. U šesnaestom stoljeću crnogorski (i albanski) gorštaci pljačkali su karavane dubrovačkih trgovaca. Danas to isto rade armija i neregularne trupe u dubrovačkoj regiji, gdje inače nije bilo etničkih sukoba. U terminologiji Balkanskih ratova 1912–1923. oni „oslobađaju“ Dubrovnik (i Vukovar, i Pakrac, itd., tj. svaka agresija se naziva oslobađanjem). U situaciji u kojoj su mediji pod totalnom kontrolom vlasti, mnogi ljudi iskreno vjeruju u svoju misiju „oslobađanja“. Mnoge druge zaraćene grupe također sudjeluju u pljačkanju, opravdavajući svoje akcije činjenicom da se radi o „neprijateljskom vlasništvu“. To je stara turska, a također i balkanska tradicija: vlasništvo pripada osvajaču. U kolektivističkoj okolini, individualizacija odgovornosti nije ostvarena, barem ne u potpunosti. Ako je prije tri generacije neki član druge skupine (etničke, vjerske, nacionalne, bilo kakve) npr. ustaša (Hrvat) ili četnik (Srbin) počinio zločin protiv nekog u vašoj skupini, imate pravo na osvetu, iako je onaj o kome se radi već dugo mrtav. Takav je psihološki stav, koji miješa individualnu i kolektivnu odgovornost, u potpunosti isti kao onaj koji ističe krvnu osvetu u Albanaca. Zbog svih ovih razloga razbojništvo, vandalizam i ubijanje se ne doživljavaju kao veliki zločini. Pitanje je kako je moguće da tako brutalni „pučki način“ može opstati do današnjeg vremena. Kao što je veliki Crnogorac Marko Miljanov opisao prije stotinu godina, to je stvar sportskog držanja i dokaz hrabrosti. Moraš se usuditi, moraš imati hrabrosti da to učiniš. Slično kao i na Divljem Zapadu u davna vremena. *Pakistan Times* (članak u *Danas*, 24. 9. 1991, str. 54) je obuhvatio bit stvari opisujući „neobično dječje zadovoljstvo u vođenju rata“. Komunisti su, rekao bih, izveli poseban podvig u osiguravanju mira i prosperiteta u takovoj zemlji gotovo pedeset godina.

Jasno je da ekonomske racionalnosti nemaju mjesta u takvom društvenom kontekstu. Vlasti ne mare za ekonomske štete. Spremni smo jesti travu – objavio je jedan član srpske vlade. Izgleda da niti većina građana nema ekonomske vrijednosti na svojoj listi prioriteta. Ekonomska je teorija neprijemljiva. Ranije su ljudi bili frustrirani. Sada su *ostrasćeni*. Ta riječ nema ekvivalenta u engleskom jeziku, a znači zadojenost, opsjednutost agresivnom mržnjom.

Da li je povijest mogla biti drugačija? Ljudi se obično povode za Hegelom – najčešće nesvjesno – i vjeruju da nije moglo biti drugačije. U svakom slučaju to je varljivo hipotetičko pitanje. Imam samo djelomični odgovor.

S prednošću onoga koji promatra ono što je bilo, prvenstveno želim istaknuti da je trebalo dvije kontradikcije socijalizma, spomenute ranije, otvoreno izložiti, a krivu pretpostavku korigirati. Socijalizam sadrži slobodu i nekompatibilan je sa represijom. Sredstva moraju biti kompatibilna s ciljevima, a nasilna sredstva ne mogu ostvariti poželjne rezultate. I, dakako, nitko ne zna znanstvenu teoriju koja daje znanje o apsolutnoj istini.

Pobliže rečeno, velika popularnost partizana nakon rata trebala je biti upotrijebljena da odgoji ljude u demokratskoj abecedi. (Da li je bivša ilegalna partija bila sposobna da to učini?) To ne podrazumijeva samo organizaciju institucija, nego i obrazovanje slobodnih i neovisnih pojedinaca sposobnih da donose vlastite odluke (što je suprotno kolektizmu; da li je to bilo moguće?). Umjesto što je nastojala očuvati svoju monopolističku političku poziciju, partija se trebala podvrgnuti javnoj provjeri na slobodnim izborima i ostati na vlasti na temelju konkurencije i poštenih načela. Švedska socijaldemokratska partija je upravo tako postupila: spasila je švedsko društvo od najgorih posljedica svjetske depresije ranih tridesetih godina i ostala na vlasti pedeset godina poslije toga. Masmediji i obrazovanje su trebali biti slobodni (suprotno praksi nametanja „ispravnog“ mišljenja). Radničko samoupravljanje je pozitivna inovacija, ali njegova uloga nije bila dobro shvaćena. Trebalo je biti upotpunjeno političkom demokracijom, da bi doseglo potpunu demokraciju – nužan element socijalizma. Politička demokracija može egzistirati bez ekonomske: povijesni slijed dva tipa demokracije to demonstrira. Politička je demokracija nužan preduvjet da bi ekonomska demokracija mogla egzistirati. Jugoslavija je zamijenila povijesni slijed, nije uspjela razviti političku demokraciju, te je tako uništila i ekonomsku.

Robert Dahl (14) ističe da su zrele demokracije današnjice proizišle iz protodemokratskog razvoja ostvarenog u prošlom stoljeću i ranije (str. 14). U Hrvatskoj i Sloveniji je demokratska evolucija započela poslije 1860. godine, tj. nakon pada Bachova apsolutizma u austrijskom carstvu, u Srbiji se to desilo jednu generaciju kasnije, iza 1878. godine. Tada je Srbija ostvarila potpunu nezavisnost od Turaka. Dahl dalje zapaža da su zre-

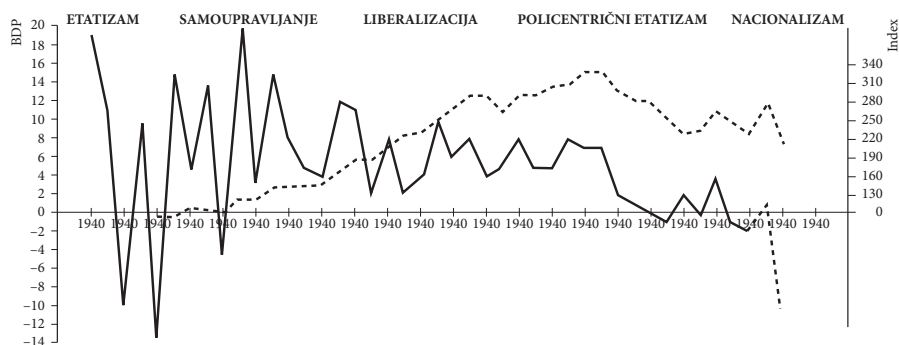
le demokratske zemlje dosegle značajan stupanj nacionalne svijesti i nacionalnog jedinstva prije početka dvadesetog stoljeća. Nacionalna nezavisnost je također igrala važnu ulogu. Zasada jedino Crna Gora i Srbija ispunjavaju sve uvjete. Hrvati i Slovenci jesu stare nacije, ali su nacionalnu nezavisnost ponovo zadobile tek 1918. godine. Makedonci, Bosanci i Albanci su razvili potpunu nacionalnu svijest i dobili nezavisnost tek nastajanjem federalne države nakon narodnooslobodilačkog rata 1941–1945. u kojem su aktivno sudjelovali. Dugi proces protodemokratskog razvoja traje generacijama, prati ga postepeno uvođenje demokratske kulture, vjere, sklonosti, običaja, načina mišljenja, navika (ibid., str. 15). Prve demokratske zemlje su bile *relativno* bogate, što znači da su morale ostvariti određenu minimalnu razinu životne razine, koja je nešto viša od one u pionirskim zemljama i podrazumijeva relativno pravednu distribuciju dohotka. Naposljetku, izgleda da demokracije postaju stabilne tek nakon jedne generacije funkcioniranja osnovnih demokratskih institucija (prema Dahlu, ima ih pet, ibid., str. 10): narodni izbori, izbori su slobodni i pravedni, sloboda izražavanja je dobro zaštićena, osigurana su stvarna prava da se osnivaju nezavisne organizacije i omogućen je pristup alternativnim izvorima, informacije nisu pod kontrolom vlasti). Partizanski revolucionari nisu bili svjesni velikih zadataka koje su morali obaviti; nisu ih čak smatrali potrebnim. Gledajući unazad, sada vidimo da su morali iskusiti protodemokratski razvoj, postepeno razvijati demokratske institucije i opstati barem u trajanju jedne generacije. Oni su izvršili dio zadataka. Da li su bili sposobni da ispune sve zadatke – čak i ako su to željeli? Kao što je poznato, ni u sadašnjim jugoslavenskim zemljama nije uspostavljena puna demokracija. Uočljivo je čak i određeno nazadovanje.

Istakao bih još dva dodatna uvjeta. Stvarne nacionalne i regionalne aspiracije, karakteristične za današnjicu, trebaju u potpunosti biti sagledane (umjesto da ih se miješa sa šovinizmom).

Naposljetku, Tito je bio izvanredni politički vođa sve do šezdesetih godina. Ustvari, smatra se da je on jedan o najvećih svjetskih vođa našeg vremena. Ali fiziologija čini svoje. On se trebao povući na vrijeme, da bi ga mogla zamijeniti sposobna mlada osoba. George Washington je to učinio prije dvjesto godina, a u naše doba Julius Nyerere. Komunistički vođe ne rade tako. Izgleda kao da ne postoji sposobni mladi općeprihvatljivi politički nasljednik.

Zahtjevi koji se trebaju ispuniti da bi se postigao uspjeh bez sumnje su ogromni i ni u kojem slučaju nisu svi navedeni. Isto tako oni su samo nužni, ali ne i dovoljni. Kakva je mogućnost zadovoljenja tih zahtjeva? Svačije mišljenje je prihvatljivo kao i moje. Jedno je sigurno: potrebno je krenuti ispočetka. U međuvremenu društvo mora platiti preveliku cijenu za nakupljeno iskustvo. To iskustvo može pomoći nacijama da steknu političku zrelost.

GRAFIKON 1. – Stope rasta društvenog proizvoda i plaća, Jugoslavija 1958. – 1991.

Literatura:

1. Horvat B. (1971), *Yugoslav Economic Policy in the Post-War Period: Problems, Ideas, Institutional Developments*, Am. Econ. Review, 3, dodatak, dio 2.
2. Horvat B. (1976), *The Yugoslav Economic System. The first Labour Managed Economy in the Making*, New York: Sharpe.
3. *Yugoslavia 1928-1988*, Beograd: SZS, str. 145.
4. Horvat B. (1982), *The Political Economy of Socialism*, New York: Sharpe, Oxford: M. Robertson.
5. Horvat B. (1972), *Planning in Yugoslavia*, str. 205, u: Faber M., Sears D., *The Crisis in Planning*, London: Sussex Univ. Press.
6. Balassa B., Bertrand T. (1970), *Growth Performance in Eastern European Economics and Comparable Western European Countries*, American Economic Review, maj, str. 316.
7. Horvat B. (1969), *Technical Progress in Yugoslavia*, Economic Analysis, str. 29-57.
8. Horvat B. (1974), *Welfare of the Common Man in Various Countries*, World Development, juni, str. 29-39.
9. Horvat B. (1962), *Uzroci i karakteristike privrednih kretanja u 1961. i 1962. godini*, Beograd: Savplan, DAMZ.
10. Horvat B. (1971), *Business Cycles in Yugoslavia*, New York: Sharpe.
11. Horvat B. (1970), *Ekonomске funkcije federacije*, Beograd: Institut ekonomskih nauka.
12. Pećarević K., *Veze rasta i razvijenosti s posebnim osvrtom na deset najbrže rastućih privreda svijeta u razdoblju 1950-1988*, Zagreb: Ekonomski fakultet, neobjavljeni magistarski rad.
13. Momirska-Marjanović M. (1991), *Brži razvoj nerazvijenih područja kao preduvjet za ubrzavanje rasta razvijenih*, Zagreb: Ekonomski fakultet, neobjavljena doktorska disertacija.
14. Dahl R. (1991), *Transitions to Democracy*, u: Szoboszlai G., ur., *Democracy and Political Transformation*, Budapest: Hungarian Political Science Association.
15. Summers R., Heston A. (1984), *Improved International Comparisons of Real Product and Its Composition*, Review of Income and Wealth, str. 207-262.

III

INVESTICIJE I RAST⁹

3.1.OPTIMALNA STOPA INVESTICIJA

Pojam apsorptivnog kapaciteta privrede

1. U ovom poglavlju pozabavit ćemo se utvrđivanjem karakteristika fizičke granice proizvodnog investiranja. Za početak definirajmo nekoliko osnovnih pojmova, koje ćemo upotrebljavati u toku analize.

1. „Društveni proizvod“ i, prema tome, dodaci društvenom proizvodu neće uključivati usluge koje nisu usko vezane s materijalnom proizvodnjom (usluge državne administracije, obrane i slično). Tu definiciju usvajamo djelomično zbog raspoloživih empirijskih podataka, a djelomično zato jer pojednostavljuje analizu. Adekvatniji pojam društvenog proizvoda bit će obrađen na drugom mjestu.
2. Termin „proizvodne investicije“ označavat će investicije koje proizvode prirast DP kako je definiran u prethodnoj točki.
3. Pored općeg razlikovanja između investicija i potrošnje, izvršit ćemo još dva razlikovanja. Tako će se društveni proizvod sastojati iz četiri različita dijela. To su:
  - a) Investicije u materijalni faktor rasta, koje prouzrokuju ekspanziju fiksnih i obrtnih fondova. Taj dio DP označit ćemo kao „investicije“.
  - b) Investicije u ljudski faktor rasta (označen kao Δ -faktor), koje povećavaju sposobnost društva da proizvede materijalna dobra. Za razliku od a, to ćemo zvati „proizvodnim izdacima“.
  - c) i d) Ostatak društvenog proizvoda podijeljen je između lične i opće potrošnje. Ustvari, dijelovi c i d fizički su identični sa b. Razlog što neka potrošna dobra i usluge stavljamo u b jeste u tome što njihova potrošnja dovodi do povećanja DP. Kad ta potrošna dobra i usluge izgube svoj pozitivni proizvodni efekt, njih ćemo

---

⁹ EBR, II., str. 25-63.

klasificirati u c i d. Ove c i d dijelove društvenog proizvoda nazivati ćemo „potrošnjom“.

4. Pretpostavit ćemo, u skladu s definicijom ekonomije danom u uvodu, da je maksimiranje potrošnje jedini cilj proizvodnih napora društva. To implicira da će društvo kod mogućnosti biranja između manje i veće potrošnje, uz ostale jednake uvjete, uvijek odabrati alternativu s većom potrošnjom. Ako ostali uvjeti nisu jednaki, pred društvo će se postaviti izbor – na primjer, maksimalna potrošnja nasuprot maksimalne vojne snage – koji izlazi van okvira ove studije i, ustvari, van okvira ekonomije.¹⁰

2. Istraživat ćemo, dalje, maksimiranje proizvodnje u toku vremena. Proizvodnja se maksimira s obzirom na neki određeni period, čija je dužina određena izvjesnim fizičkim osobinama ekonomskog procesa.

Maksimiranje zahtijeva ne samo određenu alokaciju faktora proizvodnje sada, već i usklađivanje njihovih različitih stopa ekspanzije u budućnosti. Potencijalni efekt optimalnog usklađenja stopa rasta faktora definiramo kao apsorpcijski kapacitet privrede. Najjednostavniji način da se taj pojam primijeni jest da se privreda zamisli kao gorostasni proizvodni kapacitet koji se može povećati po izvjesnoj maksimalnoj stopi, također i po nižoj stopi, ali ne i po višoj stopi. Sva dodatna ulaganja (investicije) ne proizvode više dodatke već odbitke od proizvoda. Ili, primjenjujući (uz potrebne mjere opreza) konvencionalnu terminologiju, marginalna proizvodnost investicija postaje nulta ili negativna.

Nulta marginalna proizvodnost investicija ne znači nužno nultu marginalnu proizvodnost fiksnih fondova. Ova druga je statistički (prirast sredstava promatra se s obzirom na beskonačno dug period), dok je prva dinamički pojam. Ona još manje znači nultu kamatnu stopu. Ustvari, vjerovanje da je pozitivna kamatna stopa očigledan dokaz da je marginalna proizvodnost investicija još uvijek pozitivna izgleda da je spriječilo dalja istraživanja praktične ostvarivosti maksimiranja proizvodnje. Zapazilo se da u normalnim uvjetima kamatna stopa ne nestaje; ona je postojala ma kako velike bile

---

¹⁰ Propustivši da izvrši to razlikovanje u svom implicitnom rezoniranju i generalizirajući nje-mačko iskustvo iz nacističkog perioda, W. Eucken dolazi do zaključka da su u planskoj („centralno upravljanoj“) privredi granice maksimalnim investicijama date životnim minimumom stanovništva (10, str. 176, 177, 181, 190). Očigledno je da u sistemu u kom je država preuzela da vrši vrednovanja umjesto stanovništva – a u njenoj skali preferencija bombe i avioni imaju najviši prioritet – potrošna dobra imaju sasvim istu funkciju kao i sirovine ili stočna hrana. To znači da je veći dio ekonomskog problema prosto isključen. No, i tako Eucken još uvijek griješi. Životni standard stanovništva smanjuje se prema životnom minimumu ne zato što se investicije povećavaju (uz pretpostavku da je marginalna proizvodnost investicija pozitivna), već zato što se obrazac potrošnje promijenio: automobili i jaja, koje troše individualni potrošači, zamijenjeni su avionima i bombama, koje troši država.

investicije. Stoga se vjerovalo da jedino izvanredno velika stopa investiranja može marginalnu proizvodnost investicija potisnuti prema nuli.¹¹ A izvanredno visok nivo investicija značio bi izvanredno nizak nivo potrošnje. Zbog toga je potrebno vagati „sadašnje žrtve“ s „budućim dobicima“, a to je područje utilitetnog računa.

Međutim, stvarni ekonomski proces nešto je drugačiji.

Investiciono-proizvodna funkcija

1. Investicije se vrše da bi se povećala proizvodnja. Stoga postoji neki odnos između dodatka toku proizvodnje i proizvodnih investicija koje su ga prouzročile. Također postoji i određeno kašnjenje između uzroka i efekta, koje je poznato kao maturizacijski (aktivizacijski) period investicija (m). Odnos između dodatnog proizvoda¹² u tekućoj godini (ΔP) i investicija¹³ izvršenih m godine ranije I_{-m} zvat ćemo „proizvodnim koeficijentom“ $\left(p = \frac{\Delta P_t}{I_{tm}} \right)$. Promjenu p kao funkciju investicija zvat ćemo „investiciono-proizvodnom funkcijom“ (IP). Ta se funkcija može grafički prikazati na slijedeći način:

Veoma je dobro da se u ovom slučaju može poslužiti jednim empirijskim dijagramom.¹⁴ Potreba da se predstave tri varijable u dvodimenzionalnom koordinatnom sistemu prouzročila je nešto neuobičajenu konstrukciju dijagrama; no, on je savršeno jednostavan kad se shvati njegov smisao. Ordinata pokazuje vrijednosti proizvodnog koeficijenta koji se za četiri (prilagođene) godine povećao od 0,2 u prvoj godini, na 0,43 u posljednjoj. Apscisa pokazuje sukcesivne doze investicija izražene u milijardama dinara. Dodaci druš-

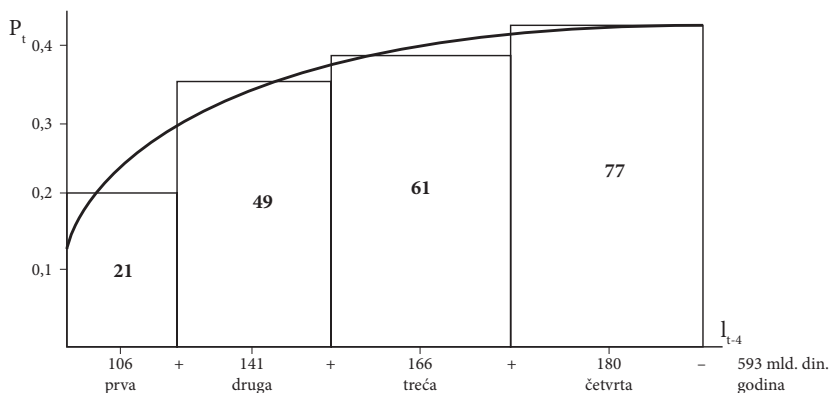
¹¹ Up.: Clemence i Doody: „Stvar (granica upotrebe kapitala kod nulte kamatne stope) može izgledati od male praktične važnosti, jer se svako slaže da takva granica, ukoliko postoji, nikad nije bila aproksimirana“ (11, 30). Up., također, P. Samuelson: „Nulta kamatna stopa je nešto slično ‘temperaturi apsolutne nule’ u fizici. Možemo zamisliti da joj se približimo, ali jedva možemo zamisliti da stvarno stignemo do stanja nulte kamatne stope. I tako je kamata osnovni fenomen, koji neće iščeznuti ni u najidealnijem ekonomskom svijetu“ (12, 673).

¹² Proizvod je definiran kao bruto proizvod, a investicije kao dodatak proizvodnim fondovima, tj. statistički kao bruto investicije umanjene za zamjenu. No, u gornjoj empirijskoj ilustraciji morat ćemo upotrijebiti statistički agregat bruto investicija, jer ne postoje pouzdani podaci za nove investicije.

¹³ Vidi bilješku 3.

¹⁴ Dijagram se odnosi na jugoslavensku privredu i uzet je iz neobjavljene studije koju je autor pripremio za Savezni zavod za planiranje. Investicije (bruto) i proizvod (bruto) u cijenama iz 1952. godine predstavljaju četverogodišnje prosjeke (period 1947–1957), aktivizacijski period je 4 godine. Podaci se odnose na industriju. Proizvodni kapacitet za cijelu privredu povećao se u istom razdoblju od 0,18 na 0,37 (bruto investicije ne uključuju stanove, škole itd.). Uzeli smo IP funkciju industrije, a ne cijele privrede, jer je period prekratak da bi se isključili utjecaji vremenskih ciklusa u poljoprivredi.

SLIKA 1. – Empirička IP funkcija

tvenom proizvodu stavljeni su u odnos s investicijama izvršenim četiri godine ranije (aktivizacijski period). U svakoj narednoj godini „doza“ investicija se povećava, i ukupne investicije za cijeli period iznose 593 milijarde dinara. Ako pomnožimo „investicione doze“, predstavljene odsječcima apscise, odnosnim proizvodnim koeficijentima, dobivamo prirast proizvoda, koji su u dijagramu predstavljeni površinama unutar odnosnih stupaca. Brojke unutar stupaca pokazuju veličine tih prirasta. Ukupno povećanje proizvodnje u toku razdoblja koje promatramo jednako je zbiru površina četiriju stupaca,

$\Delta P = \sum_{i=1}^4 \Delta P_i = 210$ milijardi dinara. Ta posljednja brojka postat će našim glavnim objektom analize. Konačno, interpoliranom krivuljom aproksimiraju se kontinuirane promjene proizvodnog kapaciteta. Površina pod krivuljom

jednaka je, naravno, sumi prirasta proizvoda $\int_0^{593} p(I) dI = \sum_{i=1}^4 \Delta P_i$. Osnovna pouka ovog dijagrama sastoji se u demonstriranju mogućnosti velikih promjena proizvodnih koeficijenata. U četiri godine vrijednost P povećala se za više od 100%. To očigledno nije rezultat samo tehničkih promjena.¹⁵ Stoga je potrebno da se karakteristike IP-funkcije istraže nešto pažljivije.

¹⁵ U ovom konkretnom empirijskom primjeru izvanredno poboljšanje p može se eventualno objasniti na ovaj način:

1. Najvažniji impuls dala je dalekosežna ekonomska reorganizacija započeta 1951–1952. Direktorski sistem s krutim administrativnim centralnim planiranjem i kontrolom – u velikoj mjeri kopija sovjetske privredne organizacije – bio je postepeno zamijenjen kombinacijom radničkog upravljanja i globalnog planiranja pomoću tržišnih instrumenata uz izvjesne centralne odluke u pogledu ključnih investicijskih objekata.

2. Pošli smo od pretpostavke da je apsorpcijski kapacitet privrede ograničen: poslije izvjesne granice dodatne investicije prouzrokuju negativne dodatke proizvodnji. Stoga možemo reći da IP-funkcija ovisi o količini investicija (I) i o apsorpcijskom kapacitetu privrede (A), kao i o brzini njihove ekspanzije.

$$\left(\frac{dI}{dt}, \frac{dA}{dt} \right),$$

ili u simbolima

$$p = f\left(I, \frac{dI}{dt}; A, \frac{dA}{dt}\right)$$

Privreda treba da apsorbira investicije. Koliko efikasno će to biti urađeno, ovisi o ljudskom faktoru A . Kompleksni faktor A može se smatrati funkcijom četiriju osnovnih faktora (varijabli ekonomske politike) i njihovim promjenama: lične potrošnje, zdravlja, znanja i ekonomske i političke organizacije. Pored toga, sve ostale relevantne karakteristike privrede, koje ne predstavljaju varijable ekonomske politike, mogu se prikladno grupirati zajedno u jedan jedini egzogeni faktor E .¹⁶ Tako dobivamo *opću jednadžbu privrednog razvoja*:

$$\left(A, \frac{dA}{dt} \right) = f\left(L, \frac{dL}{dt}; Z, \frac{dZ}{dt}; Z_n, \frac{dZ_n}{dt}; O, \frac{dO}{dt}; E, \frac{dE}{dt} \right)$$

Značenje A -faktora može se ukratko opisati na slijedeći način.

1. *Osobna potrošnja* ima veliku stimulativnu vrijednost u siromašnom društvu. Ona stoga može znatno utjecati na proizvodnost. Može se dodati da u rastućoj privredi alternativa izbora obično leži u smjeru povećanja potrošnje; mogućnost smanjenja potrošnje ne može se normalno pojaviti u racionalno konstruiranoj shemi privrednog razvoja, kao što ćemo to kasnije vidjeti. (Jedina dva vjerojatna izuzetka izgleda da se mogu pojaviti u društvu s ekstremno nejednakom raspodjelom dohotka ili opet tamo gdje je stvoreno

2. Tempo investiranja se smanjio, a stručno i organizaciono iskustvo i znanje povećali su se.

3. Došlo je do promjena u strukturi investicija: pošto je osnovni program industrijalizacije bio dovršen prvim petogodišnjim planom (1947–1952) relativno više se investiralo u proširenja i rekonstrukcije, a relativno manje u nove tvornice. A kapitalna proizvodnost proširenja i rekonstrukcija otprilike je 50% viša.

Kako je faktor 3 slučajan, a 1 smo već analizirali u prethodnim poglavljima, to će faktor 2 zaokupiti našu pažnju u ovom poglavlju.

¹⁶ Egzogeni faktor E uključen je da bi algebarska prezentacija bila formalno korektna. Kako po definiciji E nije varijabla politike, nećemo se više njime baviti i uvijek ćemo pretpostavljati da je E na neki način dat i znan. U stvarnom planiranju, dakako, analiza E ima ogromno značenje.

masovno oduševljenje; u oba slučaja ukupna potrošnja može privremeno stagnirati ili se čak smanjiti a da time ne dođe do sažimanja A.)

2. Činjenica da poboljšanje *zdravstvenog standarda* dovodi do povećanja proizvodnosti rada notorna je. Prikladnu generalizaciju možemo dobiti citiranjem procjene J. J. Spenglera, po kojoj bi se potencijalna proizvodnost stanovništva u nerazvijenim zemljama povećala za 20–30% kad bi se dobni sastav i stanje zdravlja njihovih naroda mogli približiti zapadnim standardima.¹⁷

3. Faktor *znanje* obuhvaća sve stupnjeve stručnosti, uključivo i naučno istraživanje. Iskustvo u planiranju pokazuje da je znanje (a ne investicioni resursi¹⁸) najvažniji oskudan faktor u nerazvijenim zemljama s inače povoljnom društvenom klimom. Stoga će poznavanje proizvodnih vještina i naučnih istina vjerojatno postaviti granice općem privrednom razvoju.

4. Posljednji faktor, *ekonomsko-društvena organizacija*, odnosi se na društveno uređenje. To je, bez sumnje, najvažniji faktor naše jednadžbe, jer on postavlja okvire djelovanja svih ostalih faktora. On ima svoj dugoročni aspekt – kad se uspoređuju različiti društveni sistemi, kao i kratkoročni aspekt – kad kompariramo različite verzije jednog te istog sistema. Neadekvatna privredna organizacija i političko nezadovoljstvo i nestabilnost smanjit će proizvodne efekte svih ostalih faktora i tako minimirati vrijednost A. No faktor O može vrijednost A i znatno povećati, kao što se to desilo, na primjer, u Indiji kao rezultat zadobivanja nacionalne nezavisnosti, ili u Kini nakon društvene revolucije. Paradoksalno zvuči da se upravo iz tih razloga faktor O obično uzima kao dat u ekonomskoj analizi, a ne kao endogena varijabla. Međutim, u racionalno uređenom društvu oblikovanje tako važnog proizvodnog faktora ne može se prepustiti igri slijepih društvenih sila, već to oblikovanje treba poduzeti sa bar isto tako velikim stupnjem racionalnosti kao i kod faktora L, Z i ZN. Može se pretpostaviti da će planske privrede eksperimentirati ne samo s mikroorganizacijama, već i s makroorganizacijama. A da efekti mogu da budu veoma opipljivi, pokazuje naša analiza u dijelu III.

5. Prethodna razmatranja pokazuju da je A u principu mjerljiv i da se u praksi može dobro aproksimirati. Idući korak sastoji se u ispitivanju odnosa između A i I. Pred očima se pojavljuje slika jedne posude (A) u koju se izva-

¹⁷ Spengler također uspoređuje procjene D. Gosha za Italiju, gdje se oko 22,5% narodnog dohotka troši na one koji umiru prije pedesete godine, s podacima za Englesku, gdje odnosni postotak iznosi svega 6,5% (13,351).

¹⁸ To se također vidi i iz strukture IP-funkcije. Investicije su nešto relativno, i tek udio investicija u društvenom proizvodu ima analitički smisao. Uz dovoljno vremena udio investicija može se povećati koliko god želimo (izuzev 100%). Pitanje je jedino da li će ih privreda apsorbirati. Naučili smo da na investicije gledamo kao na nezavisan faktor rasta. No, u racionalno organiziranoj privredi bilo bi ispravnije tretirati ih kao proizvod rasta, uz dati A privreda je u stanju da proizvede ma koju količinu i koja se može proizvodno primijeniti.

na sipa tekućina (I). Zapravo, slika je nešto kompliciranija. Posuda sama proizvodi tekućinu, koja opet prouzrokuje povećanje posude. Ta povratna sprega funkcionira opadajućom snagom i kretanje se zaustavlja kad je posuda napunjena do kraja, te bi svaka dodatno proizvedena količina tekućine bila beskorisno prosuta. To je točka optimuma.

Drugim riječima, A i I su očigledno međusobno povezani. Investicije omogućuju ekspanziju apsorpcijskog kapaciteta zajednice, dok A postavlja granice proizvodnoj primjeni I. Apsorpcijski kapacitet može se sada redefinirati kao sposobnost pojedinaca i društva u cjelini da rukuju tokom prirasta proizvodnje. Ta je sposobnost ograničena, jer postoji dati nivo i ograničena brzina potencijalne ekspanzije radnog elana, zdravstvenog standarda, broja kvalificiranih radnika i učenjaka i institucionalnih preuređenja. Kako je ograničen, A se može uzeti kao datum (iako promjenljiv), a I se može definirati kao njegova funkcija, $I = F(A)$. Tako definirane investicije predstavljaju *maksimalne investicije koje se u nekoj privredi mogu proizvodno primjenjivati*. Stoga će optimalni oblik investiciono-proizvodne funkcije biti dat s $P_{opt} = F[I(A)]$. Na taj način određena je optimalna stopa investiranja.

Maksimiranje prirasta proizvodnje

1. U svrhu primjene bit će potrebno da se posljednji rezultat donekle preformulira upotrebljavajući inverznu funkcionalnu vezu I i A. Problem ćemo sada ovako formulirati: eksperimentiraj s različitim količinama, kombinacijama i sekvencijama I i za svaku od njih uskladi A na optimalan način. Tada A postaje funkcija I, $A = 'p(I)$, a različite moguće IP-funkcije bit će date $p = O[A(I)]$. Naš je zadatak da integriramo sve te funkcije da bismo našli maksimalni integral

$$\max \Delta P = \max \int_0^{Im} \Phi(I) dI$$

Maksimalni integral predstavlja maksimalno moguće povećanje proizvodnje u specificiranom periodu dužine m. Kako bi svaka druga kombinacija investicija rezultirala u manjem prirastu proizvodnje, taj integral daje formulu optimalne stope investiranja.

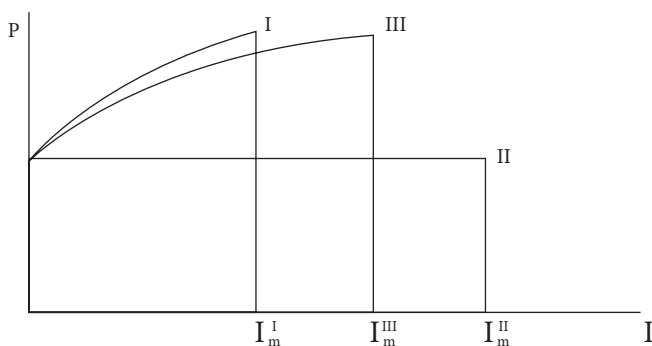
Postoji i treća alternativna metoda pronalaženja optimalne stope investiranja. Definirajmo kapital koeficijent kao $k = \frac{1}{p}$.

Prirast proizvodnje u specificiranom periodu izvodi se iz $I=k\Delta P$, gdje je k prosječni kapitalni koeficijent za period u cjelini. Kapitalni koeficijent stoji u funkcionalnom odnosu s investicijama. Nakon izvjesne točke daljnje povećanje investicija povećat će vrijednost k. Sve dok je relativno povećanje k

manje od relativnog povećanja I , promjena se isplati, jer će se ΔP povećati. Pravilo optimiranja slijedi direktno: $\eta_{KI} = I$, to jest investicije treba povećavati dok elastičnost kapitalnog koeficijenta s obzirom na investicije ne postane jednaka jedinici.

2. Izbor koji treba izvršiti postat će jasniji ako se sjetimo našeg IP-dijagrama.

SLIKA 2. – Izbor optimalne IP funkcije

Opet, kao i u slici 1, površine pod krivuljama predstavljaju ukupna povećanja društvenog proizvoda u razdoblju od toliko i toliko godina. Sve alternative razmatraju se s obzirom na isto razdoblje. U tom razdoblju može se izvršiti različit obim investiranja i uz dati obim, moguće su različite kombinacije sukcesivnih godišnjih investicionih doza. Ustvari, broj mogućih kombinacija u obje kategorije beskonačan je. Za drugu kategoriju varijacija nećemo se brinuti, a od prve odabiremo tri reprezentativna slučaja. Ali prije nego što pođemo dalje potrebno je biti na čisto s time da ne analiziramo same krivulje, već površine ispod tih krivulja. I u konstruiranju krivulja jedino je potrebno držati se slijedećeg pravila: uz dati period m i dati obim alternativnih investicija u tom periodu $I_m^I, I_m^{II}, I_m^{III}$ raspodijeli investicije u vremenu na takav način da ukupni potencijalni prirast proizvoda bude maksimalan za svaki slučaj. Drugim riječima, da bi bile međusobno usporedive, krivulje treba da budu optimalne s obzirom na odabrane ukupne investicije. Pretpostavimo, dakle, da naše krivulje zadovoljavaju taj uvjet. Tada njihov oblik postaje irelevantan i u traženju *optimum optimorum* treba uspoređivati relativne površine. Tri reprezentativne površine u dijagramu tako su odabrane da predstavljaju ovakvu relaciju između odnosnih prirasta društvenog proizvoda.

$$\Delta P^I < \Delta P^{II} < \Delta P^{III}$$

Prva od tri IP-krivulje može se prikladno nazvati „potplaniranim rješenjem“ (historijski je to kapitalistički slučaj); druga „preplaniranim rješenjem“

(historijski, vjerojatno sovjetski slučaj); treća predstavlja optimum. Prvo rješenje pokazuje najnižu stopu rasta. Proizvodnost sredstava (p) veća je nego u ostala dva rješenja, no ukupan je prirast proizvodnje najmanji uslijed nedovoljnog investiranja. Drugo rješenje ostvaruje mnogo više stope rasta nego prvo, ali uslijed pretjeranog investiranja dovodi do negativne proizvodnje.¹⁹ To postaje jasno kad se alternativa II usporedi s alternativom III, gdje manje ukupne investicije stvaraju veći dohodak društvenom proizvodu. Površina pod krivuljom III najveća je i stoga tu alternativu treba odabrati u formiranju investicione odluke (uz pretpostavku da je jedini cilj privrednog planiranja maksimiranje proizvodnje).

3. U točki 1 upotrebili smo termin „specificirani period m “. Efikasan praktičan kriterij za utvrđivanje tog perioda jeste da se identificira s najdužim aktivizacijskim periodom ključnih proizvodnih faktora. Prosječni aktivizacijski period investicija iznosi 3-4 godine. Bit će potrebno 4-10 godina da se postigne značajnija promjena u broju kvalificiranih i visokokvalificiranih radnika. A obrazovanje studenata univerziteta i razvoj naučnoistraživačkih

---

¹⁹ Postoje izvjesni razlozi za vjerovanje da se upravo to i dogodilo u predratnim godinama sovjetske industrijalizacije. Pored postojećih verbalnih opisa privrednih prilika tog vremena, slijedeća statistika uspoređenja također daje određene indicije. Prema statističkom zborniku *Хозяйственное хозяйство СССР* (Moskva, 1956, str. 22, 158-159) u razdoblju 1928-1940. ukupni proizvodni fondovi i narodni dohodak rasli su otprilike istim tempom (indeksi: 1928=100, 1940. za fondove 445, za dohodak 514). Ako se ti podaci mogu smatrati iole sigurnim, onda oni pokazuju da je u toku čitavog razdoblja od 12 godina proizvodni koeficijent ostao bitno nepromijenjen (kao što je to pretpostavljeno u gornjem dijagramu, krivulja II). Vjerojatno se može pretpostaviti da su na početku planiranja u SSSR proizvodni koeficijent i učešće investicija bili otprilike isti kao i na početku planiranja u Jugoslaviji. Dalje, prema istom izvoru, kumulativna godišnja stopa rasta ukupnih (?) investicija (капитальные вложения) iznosila je u periodu 1929-1940. godine (za 1928. nema podataka) 10%, a proizvodni koeficijent povećao se u slijedećem četverogodišnjem periodu od 0,2 na 0,4 (kod čega se valja podsjetiti da bi p obračunat na bazi novih investicija bio ispravniji). Ako se na osnovu tih podataka konstruiraju sovjetska i jugoslavenska IP-krivulja, njihovi oblici ispadaju veoma slični krivuljama II i III. Čitavo uspoređenje je očigledno veoma hipotetičko. Ipak, izgleda da ono indicira mogućnost pretjeranog investiranja u SSSR u prvoj fazi industrijalizacije. Uzgred možemo primijetiti da jedino u situaciji pretjeranog investiranja, kad prirasti proizvoda postanu negativni, popularno mišljenje da je visok nivo investicija nespojiv s visokim nivoom potrošnje – predstavlja ispravan opis činjenica. Pretjerano investiranje zakida potrošnju na oba kraja: ukupni je proizvod manji nego što bi mogao biti, a u tom manjem proizvodu učešće investicija veće je nego što je potrebno. Time bi se mogla objasniti još jedna značajka sovjetskog privrednog razvoja: relativno sporo povećanje lične potrošnje – što brzopleti kritičari sistema poistovjećuju sa svakim planiranjem brzog privrednog razvoja. Objašnjenje postaje naročito plauzibilno kad se podsjetimo da se već smanjeni ukupni obim potrošnje i dalje smanjuje relativno velikim vojnim izdacima i velikom ostalom općom potrošnjom, tako da zaista ne ostaje mnogo za ličnu potrošnju. Razmotrimo opet jugoslavenski slučaj. Umjesto podvostručenja proizvodnog koeficijenta on je mogao (hipotetički) ostati konstantan, a obim investicija se mogao podvostručiti (čime bi učešće investicija u DP prešlo 40%). U tom hipotetičnom slučaju sve dodatne investicije značile bi isto tako velik gubitak u potrošnji bez ikakvog dobitka u višoj stopi rasta.

institucija zahtijevat će više od 10 godina. Možda će 12 godina, ili tri četverogodišnja plana, predstavljati minimalni horizont planera.²⁰ Tada unutar tog perioda treba uskladiti ekspanziju A i I na optimalan način.

Maksimiranje za čitavo razdoblje *može* značiti da se ni u jednom od tri sub-perioda ne postiže maksimum. Proizvodni faktori uvijek su u izvjesnom stupnju fleksibilni. Studenti se mogu poslati u tvornice umjesto na univerzitet i proizvod tekuće godine bit će povećan. Ili, možemo planirati razvoj jedne industrije s kratkim aktivizacijskim periodom, ali lošim proizvodnim koeficijentom; i opet će proizvodnja jednog sub-perioda biti povećana. Zbog toga optimum i maksimume u sub-periodima treba pažljivo razlikovati.

4. To također zahtijeva opreznu upotrebu pojma marginalne proizvodnosti investicija (*mpi*). Da bi se postigao maksimalni proizvod, *mpi* treba izjednačiti s nulom. No u svakom sub-periodu i za svako individualno poduzeće *mpi* može biti veća od nule. To objašnjava tajnu pozitivne kamatne stope u situaciji s nulom ili negativnom *mpi*.

Alokacijska kamatna stopa predstavlja cijenu za oskudan faktor proizvodnje zvan kapital (osnovna i obrtna sredstva), kad se kapital raspodjeljuje među različite upotrebe. No ta kamatna stopa nema ništa zajedničko s marginalnom proizvodnošću društvenog kapitala (čitavog kapitala uzetog kao cjeline). Ako se investicije potisnu preko granice A, dodatna tvornica, budući da je moderna, može ostvariti značajnu dobit. Međutim, u isto vrijeme se događa proces opisan krivuljom II u slici 2: eksterne diseconomije s obzirom na privredu u cjelini pretegnut će nad pozitivnim doprinosom dodatne tvornice. Dodatne investicije prosto smanjuju opću efikasnost privrede, a to znači – upotrijebljenog kapitala. To je smanjenje ukupnog, a ne samo marginalnog proizvoda; za apsolutni iznos, a ne samo posljednje jedinice investicija u odnosu na pretposljednju. Ta je distinkcija slična – ali ne više nego slična – onoj između marginalnog proizvoda i marginalnog prihoda u teoriji poduzeća: marginalni vrijednosni proizvod može biti veći od marginalnog troška a da poduzeće ipak trpi smanjenje dobiti, jer je marginalni prihod manji od marginalnog troška. Mnogo prije nego što dodatna tvornica bude ostvarivala nulte prihode, dodatne investicije prestat će da budu proizvodne. Tako bi se eventualno moglo govoriti o dvije *mpi* (koje određuju dvije kamatne stope):

---

²⁰ Ustvari, planerski horizont može se utvrditi sasvim korektno (teoretski). Princip je u suštini isti kao i kod inženjerskih konstrukcija. Ekonomski mehanizam nije apsolutno precizna mašina; naprotiv, tolerance prilagođavanja njegovih zupčanika prilično su velike. S druge strane, poboljšanja u preciznosti planiranja brzo se smanjuju s proširenjem horizonta. Točka gdje ta „poboljšanja preciznosti“ postaju jednaka postojećim „tolerancama“ privrede predstavlja granicu poželjne dužine planskog perioda. Treba imati u vidu da dugoročni plan ni u kom slučaju ne veže apsolutno. Svake se godine horizont proširuje za još jednu godinu, a plan se prilagođava novim okolnostima.

jedna jedino s obzirom na posljednju jedinicu, a druga s obzirom na privredu u cjelini. Ova druga određuje optimalnu stopu investiranja. U tom pogledu i s empirijskim p krivuljama treba postupati oprezno. Razmotrimo ponovno naš dijagram.

5. U svakom uzastopnom investicionom razdoblju obim investicija može se povećavati, povećavajući u isto vrijeme i vrijednost p (vidi sliku 1). Kako p raste u toku perioda, mogli bismo pomisliti da se marginalna proizvodnost investicija povećava. No, uzevši razdoblje kao cjelinu, optimalna IP krivulja može ležati iznad ili ispod stvarne krivulje (vidi sliku 2). Ako je stvarna krivulja iznad optimalne (krivulja I), marginalni p je pozitivan, a sav potencijal sistema nije još iscrpljen. Ako leži ispod (krivulja II), tada – iako je marginalni $p = 0$ – prava vrijednost mpi je negativna; investicije su prekoračile mjeru. Proizlazi slijedeća definicija mpi , koja će imati analitički smisao: marginalna proizvodnost investicija je (pozitivna ili negativna) promjena (stvarnog ili potencijalnog) prirasta proizvodnje prouzrokovana dodatnom jedinicom investicija optimalno uklopljenom u ukupne investicije negdje unutar perioda maksimiranja. Drugim riječima, mpi ima smisla jedino s obzirom na cjelokupni maksimizacijski period.

Treba također primijetiti da je mpi ovdje upotrijebljena u svojoj bruto formulaciji; naknade za faktore nisu odbijene. Stoga $mpi = \frac{d\Delta P}{dl}$, to je promjena fizičkog proizvoda na jedinicu dodatnih investicija. Taj je postupak posljedica naše osnovne pretpostavke o apsorpcijskom kapacitetu privrede koji se mjeri ukupnim prirastom fizičkog proizvoda koji je privreda u stanju da ostvari u specificiranom periodu. U tom okviru nema praktične potrebe za neto pojam, kako pokazuju i slijedeća razmatranja.

Pretpostavimo da se relevantne funkcije monotonno mijenjaju. Pretpostavimo također da možemo birati između dva programa, jednog koji daje veći ukupni proizvod i drugog koji daje veću apsolutnu količinu potrošnih dobara (uzimamo da su investicije uvijek najefikasnije adaptirane za odnosnu svrhu). Na prvi pogled drugi je program poželjniji. No, ustvari drugi program vjerojatno nije moguć u svijetu kakav znamo. Kako je apsorpcijski kapacitet privrede funkcija ukupnog proizvoda, razlika između A_1 i A_2 – koji odgovaraju prvom i drugom programu – povećavat će se eksponencijalno, te izgleda da je uvijek moguće ukazati na trenutak kada će A_1 -program proizvesti i veći ukupan proizvod i više potrošnih dobara. To bi bilo nemoguće jedino kad bi sav ekstraproizvod A_1 -programa apsorbirale ekstrainvesticije (tj. $P_1 - P_2 = I_1 - I_2$), ne ostavljajući ništa za ekstrapotrošnju. Međutim, u tom bi se slučaju u toku vremena udio investicija u proizvodu mogao povećati do svakog postotka izuzev 100%. A to bi zahtijevalo ili izvanredan porast kapitalnog koeficijenta, ili spektakularno povećanje stope rasta, od čega nijedno ne izgle-

da mogućim. Možemo zaključiti konstatacijom da tako dugo dok kapitalni koeficijent, kompatibilan s proizvodnim investicijama, i ostvariva stopa rasta ostaju unutar relativno uskih granica – izbor maksimiranja proizvodnje znači ujedno i maksimalnu stopu rasta potrošnje.

Priroda periodske maksimizacije

1. Već smo ranije dodirnuli jednu poteškoću kod postupka maksimiranja u toku određenog perioda. Zbog međuzavisnosti faktora i vremenskog kašnjenja, maksimiranje treba sprovesti s obzirom na beskonačnost. Logički ne postoji mogućnost da se ograničimo na jedan period. Možemo, na primjer, planirati proizvodnju diplomiranih studenata danas za početak dvanaeste godine. Ali, što je s godinama u međuvremenu? Ako, recimo, u jedanaestoj godini opet smanjimo troškove za univerzitetsko obrazovanje (i pošaljemo studente u tvornice²¹), proizvodnja prvih dvanaest godina bit će premaksimirana, ali zato sigurno neće biti maksimirana u razdoblju od idućih dvanaest godina, kao ni u kombiniranom razdoblju od oba perioda.

Mora biti moguće da se izradi pravilo koje će spriječiti upravo opisano premaksimiranje. Problemu možemo prići na ovaj način. Prvo, konstruirajmo IP-krivulju na principu striktnje maksimizacije. Procijenimo razliku između potencijalne buduće proizvodnosti faktora kad i dalje ekspandiraju i stanja u prvoj IP-krivulji. Ako je rezultirajući gubitak proizvoda u tekućem periodu maksimiranja manji nego povećanje, uslijed sadašnjeg prilagođavanja, u narednom periodu – promjena se isplati. Međutim, očigledno je da se proizvodnost narednog perioda ne može precizno utvrditi. Za precizno utvrđivanje potrebno je nacrtati IP-krivulju i za naredni period. A da bi se to uradilo, još jednu IP-krivulju za još jedan dalji period – i tako dalje *ad infinitum*. Kako ne možemo predvidjeti beskonačnost, izgleda da smo naišli na nepremostivu poteškoću.

2. Ali, da li je ta teškoća stvarno različita od teškoće svojstvene svakom predviđanju? Možemo li reći da znamo što će se dogoditi sutra ili čak i narednog sata? Čim napustimo statički svijet, nalazimo se u svijetu aproksimacije; sve razlike u preciznosti samo su razlike u stupnju. Dužinu maksimizacijskog perioda odabiremo ne zbog toga što znamo odnosne IP-krivulje, već zato što je postupak operaciono jednostavniji i daje bolje aproksimacije nego kad radimo s

---

²¹ To, prirodno, ne implicira komandiranje, već se odnosi na one marginalne promjene koje se mogu postići materijalnim stimuliranjem ili destimuliranjem, ili, u našem slučaju, mijenjanjem standarda prijema. Osim toga, takve promjene, budući da su marginalne, vjerojatno nisu veoma važne, te je čitav problem više problem teoretskih principa nego praktične primjene.

mного kraćim ili mnogo dužim periodom. Na isti način ne znamo IP-krivulju narednog perioda, ali imamo neke elemente da bismo procijenili približnu proizvodnost faktora koji nas zanimaju. Što dalje idemo u budućnost naše su aproksimacije manje sigurne – ali i manje relevantne za našu sadašnju poziciju.

Teškoća na koju smo naišli nije, stoga, svojstvena samo ovom pristupu. To je „aporija“ stvarnog svijeta i možemo je izbjeći jedino u statičkom svijetu gdje nema promjena. A ukoliko nam nije milije da prihvatimo recept antičkih eleatskih filozofa i eliminiramo kretanje kao logički pogrešno – moramo prihvatiti stvari kakve jesu i shvatiti planiranje kao beskonačni proces postepenih aproksimacija. Zadatak ekonomiste je u tome da izradi metode koje će povećati stupanj aproksimacije u dinamičkom svijetu – a ne da ukloni promjenu iz njega.

3.2 OPTIMALNA STOPA ŠTEDNJE

Ocjena sadašnjih žrtava

1. Dosad smo razmatrali maksimiranje proizvodnje²² uglavnom teoretski i bez spominjanja potrošnje. Međutim – kako se često kaže i moglo bi se reći opet jednom – jedva da ima praktičkog smisla postavka da investicije treba potisnuti tako daleko da se ostvari $mpi = 0$. To bi značilo izuzetno veliko povećanje investicija, što opet zahtijeva razmatranje sadašnjeg žrtvovanja potrošnje. Kad bi se radilo samo o jednom ili dva procenta društvenog proizvoda koje treba godišnje dodavati već postojećim investicijskim fondovima, čitava bi stvar mogla imati praktičnu vrijednost. Inače, tko bi bio u stanju da potrošače privoli da odustanu od potrošnje za volju budućih generacija?

Tu ćemo za trenutak prekinuti. Sve što je potrebno – upravo su onih jedan ili dva postotka. Da bismo to pokazali, konstruirat ćemo jednostavni model. Model je toliko grub koliko je i jednostavan, ali on će nam omogućiti da steknemo predstavu o redu veličina, a to je dovoljno.

2. Pretpostavimo da u pravilno rastućoj privredi udio bruto investicija u društvenom proizvodu iznosi $s = 15\%$, bruto kapitalni koeficijent $k = \frac{B_t}{\Delta P_{t+1}} = 3$ i, dosljedno tome, da je stopa rasta $r = 5\%$ godišnje. Pretpostavimo, dalje, da se svake godine jedan (obrazac II.), odnosno dva procenta (obrazac III.) društvenog proizvoda dodaju investicionom fondu, uslijed čega se stopa rasta proizvodnje stalno povećava; uzimamo da te promjene ne utječu na k . Na osnovu tih pretpostavki proizvodnja i potrošnja mijenjat će se na ovaj način:

²² EBR, u sv., str. 40-60.

Godina	Obrazac I			Obrazac II			Obrazac III		
	Proizvod	s u %	Potrošnja	Proizvod	s u %	Potrošnja	Proizvod	s u %	Potrošnja
0	100	15	85	100	15	85	100	15	85
1	105	15	89	105	16	88	105	17	87
2	110	15	94	111	17	92	111	19	90
3	116	15	98	117	18	96	118	21	93
4	122	15	103	124	19	100	126	23	97
5	128	15	108	132	20	105	136	25	102
6	134	15	114	140	21	111	147	27	108
7	141	15	120	150	22	117	161	29	114
8	148	15	126	161	23	124	176	31	121
9	155	15	132	173	24	132	194	33	130
10	162	15	138	187	25	140	216	35	140

Povećanje investicija nije smanjilo apsolutnu veličinu potrošnje početne godine. Međutim, u prvoj godini promjena u investicionoj politici relativno smanjuje potrošnju. Otada se stopa rasta potrošnje stalno povećava. Bit će potrebno 9, odnosno 10 godina da se premaši nivo potrošnje prvobitnog obrasca rasta. Taj se rezultat bitno ne mijenja ako se udio investicija ili kapitalni koeficijent promijene (vidi prilog).

Brojke i implikacije modela zahtijevaju kratko objašnjenje. Zasada ne postoje empirijske studije iz kojih bismo mogli uzeti empirijske vrijednosti za k koje bi odgovarale postavljenim uvjetima. Ipak, nešto znamo. Znamo da će obrasci I i II vjerojatno dati kapitalne koeficijente manje od 3, u kom slučaju su razlike u potrošnji između obrazaca u ranijim godinama nešto preciznije u tablici. Nadalje, A vjerojatno neće ekspanzirati točno jedan ili dva posto svake godine, dok odjednom ne postigne apsolutnu granicu nakon desete godine. Umjesto toga – pretpostavivši da počinjemo s punim korištenjem kapaciteta, što također ne mora biti – uzastopna povećanja udjela investicija vjerojatno će se smanjivati. Kao rezultat u ranijim godinama najveće razlike u potrošnji između II. i III. te I. smanjit će se. Dalje, gornja analiza je pokazala da je kapitalni koeficijent rastuća funkcija stope investicija. No, zasad nemamo podrobnih informacija o obliku te funkcije. Izgleda plauzibilno pretpostaviti da je proizvodnost novih investicija prilično konstantna za različite udjele investicija i da naglo opada u blizini točke „punog kapaciteta“, tj. kad se dođe do granice A. U tom slučaju prosječne vrijednosti k neće u različitim situacijama biti jako različite. Ipak, kapitalni koeficijenti obrazaca II i III moraju biti veći nego u I. Taj je efekt uzet u obzir – iako ne znam koliko adekvatno – pretpostavkom konstantnog bruto kapitalnog koeficijenta. Iz diskusije u IV. dijelu proizlazi da ubrzavanje stope rasta, dok proizvodnost fiksnih fondova ostaje konstantna, mora smanjiti bruto kapitalni koeficijent. I obrnuto: konstantan bruto kapitalni koeficijent implicira da „tehnički“ kapitalni koefi-

cijent baziran na novim investicijama, $k = \frac{B - Z}{\Delta P}$ otpada. Teoretski je moguće da u privredi koja se brzo razvija kapitalni koeficijent bude manji nego u spororastućoj privredi, ali ne znam koliko je to empirijski moguće. Naš model implicira da do kraja perioda prosječna proizvodnost investicija pada za 9%, odnosno za 13% – u obrascima II, odnosno III (vidi prilog).

Pošto se svi utjecaji u jednom ili drugom smjeru uzmu u obzir, naš numerički primjer izgleda da je dovoljno realističan – ukoliko sadašnje stanje znanja dozvoljava realistične primjere te vrste – da omogućuje izvjesne zaključke.

3. Razlike u potrošnji u toku čitavog perioda relativno su male; najveća je, u sredini perioda, reda 6%, što indicira kašnjenje od svega godinu dana. Fluktuacije u žetvenim prinosima u nerazvijenim zemljama, industrijske fluktuacije u razvijenim zemljama, u jednim i drugima neproizvodni rashodi države kao što su izdaci na obranu, a da se i ne govori o troškovima rata – svi oni često daleko premašuju tu razliku. Kad se to ima na umu, realistički je očekivati da će narod, od koga se zatraži da prihvati program, koji predviđa da će izvjestan nivo potrošnje biti postignut u petoj umjesto u četvrtoj godini, uz sve dobre posljedice nakon toga – svesrdno prihvatiti takav program. A usvajanjem tog programa privreda će biti orijentirana na stazu maksimalnog rasta – jer taj program predviđa godišnje povećanje investicija po stopi između 12% (obrazac I) i 18% (obrazac III). Upravo u tom rasponu, po svojoj prilici, leži maksimalni tempo ekspanzije A, kako su to demonstrirale sovjetska i jugoslavenska privreda, koje su – empirijski podaci sugeriraju taj zaključak – prigodice i prešle liniju proizvodnih investiranja.²³

Prema tome, možemo zaključiti da maksimiranje proizvodnje nije samo teoretski određeno već i praktički izvodljivo. Posljednje pitanje na koje treba odgovoriti jest: kuda vodi maksimiranje proizvodnje i koje su teoretske implikacije?

„Nerazvijene“ i „razvijene“ privrede

1. Diskusija o maksimiranju dosad je implicirala slučaj nerazvijene privrede. Tu pretpostavku treba sada navesti eksplicitno definiranjem nerazvijene pri-

²³ Sovjetski slučaj već smo razmotrili u ranijoj bilješci. Jugoslavenski slučaj odnosi se na period prvog petogodišnjeg plana, kad su, za tadašnje stanje A-faktora – kako to neke studije indiciraju – poduzete veće investicije nego što ih je zemlja mogla proizvodno apsorbirati. Bruto investicije (bez stambene izgradnje itd.) povećavale su se u periodu 1947–1952. godine po stopi od 15% godišnje. Udio bruto investicija u bruto proizvodu već je 1951–1952. dostigao 30%, ali otada taj udio više nikada nije bio postignut. Proizvodnost rada i sredstava bila je niska, čak je opadala. Od kraja prvog petogodišnjeg plana tempo investicija postepeno je smanjen, a stopa rasta proizvodnje se povećala.

vrede kao privrede u kojoj je udio investicija suboptimalan ili je nivo A-faktora nizak (u uspoređenju s već postignutim standardima u drugim zemljama). U tom su smislu sve postojeće privrede nedovoljno razvijene, što ne bi trebalo da nas čudi kad se uzme u obzir prelazno stanje današnje svjetske privrede.

Kad se privreda razvije, nivo A-faktora raste, a to mijenja njihove proizvodne funkcije. Pošto je ekonomika siromaštva jednom prevaziđena i ljudi su dovoljno hranjeni, imaju dovoljno dokolice i uživaju zdrav život, faktori L i Z gube svoje mjesto u IP-funkciji. Oni više nisu proizvodni agensi, već jedino ciljevi po sebi.

Dalje, izgleda opravdanim pretpostaviti da nakon nekog vremena svaki društveno-ekonomski sistem u svom razvoju dolazi do faze relativne stabilnosti, pa to vrijedi i za plansku privredu. U toj se fazi ekonomska i politička organizacija manje ili više stabiliziraju, velike potencijalne inovacije u toj sferi se iscrpljuju i sistem se obnavlja gotovo automatski. Tako se i faktor O može izostaviti.

Na taj se način A može svesti na Zn, koje ostaje jednim limitacijskim faktorom rasta. „Intelektualni kapacitet“ zajednice postaviti će neprekoračive granice proizvodnoj primjeni investicija, a time i brzini privredne ekspanzije.

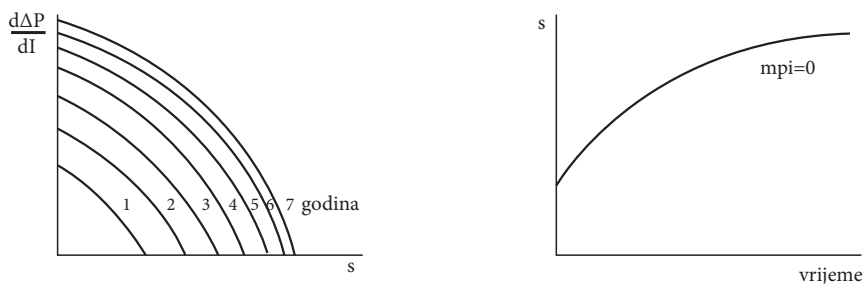
2. Posljednja teza može prouzročiti izvjesne teškoće, jer je očigledno da je potencijalno znanje neograničeno i da zato rashodi za istraživanja, ma kako bili veliki, moraju biti proizvodni. Zbog toga bi Zn rashodi apsorbirali cijeli društveni proizvod, i tako bi kriterij raspodjele otkazao.

Međutim, nije tako. Konačni rezultat ne treba pobrkati s brzinom promjene. Stručnost i znanje uvijek će se povećati, ali fiziološki supstratum i društvene navike postavljaju sasvim određene granice brzini tih promjena. Osim toga, povećanje znanja koje nas zanima događa se usporedo s povećanjem proizvodnje, a povećanje proizvodnje zahtijeva stalnu readaptaciju čitave društvene strukture. To možda nije tako očigledno u privredi koja se sporo razvija. Ali pretpostavimo da je stopa rasta 10%. Tada će u toku jedne generacije od dva dvanaestogodišnja perioda proizvodnja porasti 10 puta. Naša djeca morat će rukovati sa 100 puta većom proizvodnjom, a naši unuci čak sa 1000 puta većom. Danas nerazvijena i siromašna zemlja nakon svega 70 godina upravljat će društvenim dohotkom od nekih 100.000 dolara po stanovniku – zar te brojke ne zbunjuju? Razumljivo, postoji fizička granica za stopu rasta na koju je društvo kadro da se adaptira.

3. Proces rasta može se veoma prikladno opisati grafički (slike 3 i 4).

Lijevo dijagram pokazuje povećanje učešća proizvodnih investicija u uzastopnim godinama (označenim kao godine od 1 do 7). Stalno povećavanje s potiskuje *mpi*-krivulju svake naredne godine prema gore.

SLIKA 3. i SLIKA 4. – Prelaženje od niskoinvesticione na visokoinvesticionu privredu

Ti impulsi pokazuju tendenciju smanjivanja. Ako se sada sve točke u kojima je $mpi = 0$ ucrtaju na s -vrijeme dijagramu, dobivena će se krivulja povećavati po degresivnoj stopi (slika 4). Prvi dio krivulje (koji može imati i početak S-oblika) brzo raste i pokazuje prijelaz od niskoinvesticijske i neplanske u visokoinvesticijsku i plansku privredu. Pošto su sve ekonomije prilagođavanja I i različitih A -faktora iscrpljene, a Z_n preostane kao jedini izvor daljnje ekspanzije A , nagib s -krivulje postajat će sve blaži. Kako se ne može nikada doseći 100%, dalji rast s -krivulje može se odvijati jedino po degresivnoj stopi, tj. krivulja će se asimptotski približavati nekoj čvrstoj granici u beskonačnosti. U toj drugoj fazi, pošto je postignut nov nivo investicija u visokoa-kumulativnoj privredi, učešće investicija može se za sve praktične svrhe smatrati konstantnim.

I tako smo došli do onog mjesta u našem istraživanju gdje se razmatranja ekonomskog blagostanja mogu korisno uključiti u diskusiju.

Maksimiranje proizvodnje i konvencionalna teorija blagostanja

U prethodnim odjeljcima bavili smo se činjeničnom analizom. Da bismo upotpunili teoretsku sliku, potrebno je te činjenične rezultate ocijeniti sa stanovišta teorije blagostanja. Odmah se nameće pitanje da li postoji neka nužnost da se optimalna stopa štednje poklopi s optimalnom stopom investicija? No, prethodno da raščistimo jedno elementarno neshvaćanje prirode ekonomskog procesa.

1. Često se tvrdi da se apsolutna granica maksimiranja ekonomskog blagostanja postiže kad se čitav društveni kapital upotrijebi u toku života jedne generacije i ništa se ne ostavi za narednu generaciju. Kaže se da ne postoji nikakav ekonomski kriterij za rasuđivanje o tome koliko društvenog kapita-

la treba ostaviti narednoj generaciji.²⁴ U vezi s tim ne možemo uraditi ništa. Ipak, možemo ispitati implikacije tog pristupa.

Pretpostavimo da je čitav društveni kapital, naslijeđen od prethodnih generacija, bio upotrijebljen u toku života sadašnje generacije. To bi značilo povećanje potrošnje jednake ranijem učešću investicija u društvenom proizvodu, recimo za 20% od DP (apstrahirajući probleme fizičkog sastava kapitala koji bi odgovarao takvom povećanju). Međutim, u privredi koja se brzo razvija takvo se povećanje potrošnje postiže u četiri ili pet godina tako i tako, a nakon toga se znatno premašuje. Prema tome, sa stanovišta svih osoba koje očekuju da će živjeti duže od pet godina bilo bi veoma nerazumno da se prestane investirati.

Dalje, pitanje koliko kapitala – proizvodnih fondova – treba ostaviti narednoj generaciji uopće se ne pojavljuje. Sa svakim novorođenim djetetom horizont „sadašnje“ generacije pomiče se unaprijed, a to pomicanje vrši se *ad infinitum*. Očigledno, naše osnovno pitanje treba formulirati tako da ima nešto više smisla.

2. Pretpostavimo da želimo maksimirati potrošnju unutar svog života. To je najopćenitija pretpostavka koju možemo učiniti (osim tautološkog iskaza da biramo ono što nam odgovara). Životi svih članova zajednice predstavljaju život jedne generacije. „Generacija“ se može definirati na nekoliko načina. Za našu svrhu izgleda najispravnije da generaciju definiramo kao zajednicu osoba živih u određenom trenutku vremena, a njen vijek života kao vremenski interval, na kraju kog će bar polovina ljudi koji sada žive još živjeti. Na taj način svaki pojedinac dobiva po „jedan glas“ u donošenju odluke o štednji. Ako je, na primjer, prosječno trajanje života 60 godina a stanovništvo je stacionarno, vijek života generacije bit će 30 godina. U razvijenim zemljama on će biti duži, jer je prosječno trajanje života duže, a stanovništvo redovno nije stagnantno. U zaostalim zemljama ono može biti kraće, usprkos tome što se stanovništvo brzo povećava, jer je prosječno trajanje života kratko, često ispod 40 godina. Izgleda da bi 30 godina moglo dobro poslužiti kao naš standard. A sada da to razmotrimo u okviru konvencionalne teorije blagostanja.

3. Moglo bi se reći da je odluka o orijentiranju privrede na stazu maksimalnog rasta odluka koja se donosi jednom zauvijek i da stoga generaliza-

---

²⁴ Slijedeći stav J. de V. Graffa može se smatrati prilično reprezentativnim za ovaj teoretski smjer: „Možemo stati na stanovište da je grupa ograničena horizontom stvarno (u veoma striktnom smislu) jedina čije nas blagostanje interesira. Tada je razumno pretpostaviti da će završna kapitalna oprema (oprema koja preostane pošto je horizont dostignut) biti nula. Maksimiranje blagostanja grupe u toku perioda vremena implicira, striktno, potpuno iscrpljenje zbog fizičkog kapitala na kraju tog perioda“ (4, 97). Dalje: „Ako odlučimo da iscrpimo fizički kapital do kraja stoljeća, optimalna stopa investicija u međugodinama može sasvim lijepo biti nula; ako planiramo da potomstvo ostavimo dobro opskrbljeno, ona može biti veoma velika.“ (4, 10)

cije na tradicionalan način nemaju mnogo smisla. Vjerojatno najbliže zdravom razumu bilo bi postaviti referendumsko pitanje kako je bilo formulirano u točki a 2. Međutim, čak i takvo pitanje je još uvijek suviše formalno da bi imalo stvarnu vrijednost za ekonomsku teoriju i politiku uslijed toga što pozitivni odgovor ne implicira prosto izbor s obzirom na ekonomsko blagostanje, već i izbor s obzirom na različite društveno-ekonomske investicije; da bi se postigao maksimalni rast, privredu treba planirati. Međutim, kada se jednom ta osnovna odluka donese i privreda se počne kretati po stazi maksimalnog rasta – a to je naša pretpostavka – formalne generalizacije o ekonomskim izborima imaju smisla i bacaju novo svjetlo na tradicionalnu teoriju blagostanja.

Izbor koji stoji pred takvom jednom privredom formalno je jednak kao i ranije: ili da se investira više, ili da se investira manje u uspoređenju s prvobitnim obrascima investiranja. Prvu alternativu treba odmah odbaciti, jer ona dovodi do negativnih prirasta proizvoda, uslijed čega pojedinci gube, a nitko ne dobiva. Druga alternativa implicira da je IP-funkcija potaknuta u novu poziciju da bi se maksimirala potrošnja u nekom sub-periodu. U tom bi slučaju neki pojedinci dobili na račun drugih, a možda i na račun svoje vlastite buduće potrošnje. U fizičkom izrazu taj je dobitak uvijek beskonačno manji od rezultirajućeg gubitka, jer je dobitak privremen i zato konačan, a gubitak je permanentan, čak se povećava, i zato je beskonačan. Ali u utilitetnom izrazu problem postaje kompleksniji.

Tradicionalni pristup implicirao bi da štednju treba potisnuti do točke, gdje marginalni disutilitet štednje postaje jednak marginalnom utilitetu investicija. U privredi na maksimalnoj stazi rasta marginalna proizvodnost investicija (mpi) je nula. Uz $mpi = 0$ marginalni utilitet investicija (mu) također je nula u toj točki. Kad bi bio pozitivan, bilo bi potrebno smanjiti investicije da bi se postiglo $mpi > 0$, a $mu = md$. Taj zaključak vrijedi za svaki trenutak vremena. Prema tome, nikad ne bi bilo moguće postići maksimalnu stopu rasta. Ali to bi proturječilo našoj početnoj pretpostavci.

I tako prvi izbor maksimalnog rasta implicira da je marginalni disutilitet štednje nula. Ako se u rastućoj privredi jednom desi da je $md = 0$, on otada pa zauvijek mora biti nula, jer povećanje potrošnje implicira smanjivanje marginalnog disutiliteta štednje a po definiciji md ne može pasti ispod nule. Stoga, ako je alternativa maksimalnog rasta odabrana jedanput, ona će otada uvijek biti odabirana. Svaka druga politika bila bi nedosljedna.

4. Valja uočiti dvije daljnje važne implikacije. Prvo, u situaciji maksimalnog rasta tradicionalna utilitetna razmatranja postaju irelevantna. Drugo, pošto je prvi put odabrana optimalna IP-staza, tradicionalna utilitetna logika prestaje važiti: disutilitet štednje ne mijenja se (kontinuirano) s blagostanjem zajednice, stoga je $md = 0$, i ne može padati ili rasti s potrošnjom. Kako su to

čisto deduktivni rezultati, oni su potpuno opći. Ako u nekim zemljama – iz ovih ili onih historijskih razloga – odlučujući prvi izbor još nije učinjen, to ne može promijeniti logičku strukturu skupa upotrebljenih pojmova. Dovoljno je da se prihvati da je početni odlučujući izbor praktički moguć, pa da sve posljedice odmah slijede kao općenito valjane. Suprotno tradicionalnim pretpostavkama, marginalni disutilitet štednje nije uvijek pozitivan i ne smanjuje se uvijek s povećanjem potrošnje. A ako ne postoji pravilnost, nikakva apriorna teorija ne može se izgraditi i svi iskazi postaju tautologije: izbor je izvršen zato što nam je odgovarao. Ako postoji pravilnost, tada $md = 0$ je univerzalna karakteristika utilitetne funkcije, čime utilitetna razmatranja postaju irelevantna. Ustvari, ono što izgleda krivo nije pojam utiliteta kao takav, već je to način njegove marginalističke primjene u području makroekonomskih izbora investicija.

5. Međutim, nije potrebno da se pretpostavi maksimiranje proizvodnje da bi se stavovi tradicionalne teorije blagostanja učinili irelevantnim. Dovoljno je pretpostaviti da svaki pojedinac želi maksimirati potrošnju za vrijeme svog života, što znači, uz pretpostavku jedan-čovjek-ima-jedan-glas, da stanovništvo želi maksimirati potrošnju u toku života jedne generacije. I opet se srećemo s istim teškoćama. Maksimalna proizvodnja potrošnih dobara unutar, recimo, trideset godina, potpuno je određena tehničkim osobinama odnosne privrede. I tako se može pokazati da je nezavisno određena funkcija marginalnog disutiliteta štednje nekonzistentna s tim ciljem, te tako u svakom slučaju irelevantna.

Makroekonomska teorija blagostanja

1. Rasuđujući logikom konvencionalne teorije blagostanja, naš cilj maksimiranja potrošnje u toku života izgledao bi iracionalan. A kako u cilju po sebi nema ništa iracionalnog, moramo zaključiti da su čudni rezultati koje dobijamo posljedica neadekvatnog aksiomatskog sistema. Ako treba izvršiti reviziju teorije, otvaraju nam se bar tri mogućnosti da se pokaže kako izbor maksimalne potrošnje (proizvodnje) hoćemo ili moramo – tu ćemo razliku odmah objasniti – izvršiti.

Možemo se, prvo, poslužiti sociološkom argumentacijom. Ako je analiza prethodnog poglavlja korektna, vjerojatno je da će preživjeti samo oni društveni sistemi koji postižu relativno visoke stope privredne ekspanzije. Proizlazi da će upravo društva koja su uspjela da maksimiraju stopu privrednog rasta dominirati budućom svjetskom pozornicom.

Međutim, ta argumentacija možda neće biti uvjerljiva za svakoga. Ona važi za veoma dugi rok.

2. Drugi pristup zasniva se na empirijskoj generalizaciji i, po mom mišljenju, odgovor koji nam on pruža jest odlučan. Opažamo osobine svijeta u kom živimo i nalazimo da se maksimalno moguća stopa rasta postiže kad investicije ekspandiraju po godišnjoj stopi između 10% i 20%. Zatim uspoređujemo razliku između tradicionalnog obrasca rasta – recimo, konstantne stope rasta, svedjedno da li visoke ili niske – i prijelaza na stazu maksimalnog rasta. Ako možemo smatrati da naš numerički primjer indicira red veličina, negativan utjecaj na potrošnju u početnim godinama prijelaza relativno je mali. Ukupna negativna razlika obrasca II u prvih devet godina iznosi 19; taj gubitak treba usporediti s dobitkom od 2400 u narednih 21 godinu, uz pretpostavku da je prosječni život generacije 30 godina, da se stopa bruto štednje konačno stabilizira na 25% i da bruto kapitalni koeficijent ostaje isti. (Na osnovu sličnih pretpostavki obrazac III daje u prvih deset godina negativnu razliku od 40, koju treba suprotstaviti pozitivnoj razlici od 6.000 u narednih 20 godina.)²⁵ Doduše, ne postoji nikakva logička nužnost da se 19 iz prvih devet godina zamijeni za 2400 slijedećih dvadeset i jednu godinu. Može se dokazati da je 19 u utilitetnom izrazu, uslijed manjeg dohotka u prvom periodu, ustvari veće nego 2400 dodatnih u većem dohotku u drugom periodu. No, u postojećem svijetu takav vrijednosni račun izgleda prilično nevjerovatan, te stoga praktično možemo biti sigurni da će do razmjene doći.

Sada možemo formulirati našu teoretsku hipotezu. Karakteristike ekonomskog procesa takve su da se plafon proizvodnih investicija dostiže relativno brzo. Uz to, one su takve da čine vremensku preferenciju zajednice – ma kakvi bili razlozi za njeno postojanje – manjom no što je nužno za izjednačenje štednje s optimalnim investicijama. Drugim riječima, spremnost da se štedi potencijalno je veća nego što je stopa proizvodnih investicija. Stoga će stopa investicija upravljati stopom štednje, uslijed čega optimalna stopa štednje postaje identična s optimalnom stopom investicija. Ne postoji logička nužnost da se to desi. A jasno je zašto. Imamo posla s dva odjelita sistema. Objektivne karakteristike svijeta su takve da postoji granica proizvodnim investicijama. Subjektivna vrednovanja zajednice mogu eventualno biti takva da postavljaju drugu granicu za štednju. Ako je granica štednje niža, pojavit će se diskrepancija između optimalne stope štednje i optimalne stope investicija; ako je veća – a to je moja teza – obje stope u racionalno organiziranom svijetu moraju biti jednake. Slijedi da je postulirani identitet nešto

---

²⁵ Isti se izbor može izraziti i na drugi način. Ako se neinducirano povećanje radne efikasnosti može uzeti kao relativno mala (dokaz: pretkapitalistički razvoj) kamatna stopa koja treba da upravlja štednim odlukama zajednice u cjelini i otprilike je jednaka inverznoj vrijednosti kapitalnog koeficijenta. Drugim riječima, kamatna stopa je 30-40-50% (što se odnosi na onaj dio investicione krivulje gdje kapitalni koeficijenti ostaju aproksimativno konstantni).

više od truizma ekonomike blagostanja; to je postavka koja se može opovrći, dakle, teoretska postavka o izvjesnim stvarnim osobinama realne privrede. Ako opažanjem stvarnih planskih privreda – sovjetske, jugoslavenske, poljske i sličnih – utvrdimo da se one bez izuzetka, ili bar općenito, kreću stazom maksimiranja, možemo tu postavku prihvatiti kao istinitu. A ako opažanja ne potvrde naš teoretski rezultat, teoriju treba odbaciti kao pogrešnu, a umjesto nje bit će potrebno da se izmisli nešto bolje.

3. Sa znanjem dobivenim iz točke 2 možemo mirne savjesti preći na razmatranje trećeg, formalnog pristupa. Slično kao i u slučaju stacionarne privrede može se postulirati aksiomatski sistem iz koga bi maksimiranje proizvodnje slijedilo kao logička nužnost. Najprije se moramo riješiti čiste vremenske preferencije. To je relativno lak posao, jer uglavnom postoji slaganje da je čista vremenska preferencija „iracionalna“. Po riječima profesora Meadea: „U 1950. Mr. Smith može više voljeti užitke iz 1950. nego iz 1951. godine iako je jednako sigurno da će taj isti Mr. Smith u 1951. pretpostaviti užitke iz 1951. užicima iz 1950. godine.“ (7, 100). Tako čista vremenska preferencija završava u nedosljednosti.

Potrebno je, zatim, da se uhvatimo ukoštac s „racionalnim“ dijelom vremenske preferencije, koji proizlazi iz činjenice da u rastućoj privredi zajednica postaje bogatijom. Rezoniranje je ovo: investicije znače žrtvovanje dijela sadašnje potrošnje – kad je dohodak nizak, za veću potrošnju u budućnosti – kada će dohodak biti veći. Kako je marginalni utilitet nižeg dohotka viši nego marginalni utilitet višeg dohotka, ne postoji mogućnost da na apriornim osnovama ustanovimo da li neke investicije zadovoljavaju utilitetnu jednadžbu ili ne. Ključni element argumentacije jest stav da manji dohodak ima veći marginalni utilitet. U vezi s tim moramo zapitati: kako se određuje relevantni dohodak? Da li je to dohodak onog dana kad donosimo investicijsku odluku, ili je to dohodak odgovarajućeg mjeseca, ili godine, ili su to možda svi prethodni dohoci koje smo zaradili u toku života? Jasno je da ma koji vremenski period postulirali kao relevantan, on će biti jednako arbitraran. Nešto nije u redu s logikom argumentacije. Izgleda da je argumentacija primjerak nekritične racionalizacije institucija određenog društvenog sistema. U tom – individualističkom – sistemu zapažamo da pojedinci kupuju dionice i obveznice. Zapažamo također da oni ne troše sav svoj dohodak na kupovanje vrijednosnih papira. S tim znanjem na raspolaganju prostodušni ekonomski teoretičar počinje izrađivati vječna pravila racionalnog ponašanja. Međutim, nije nipošto nužno da ta pravila budu obavezna i za neki drugi društveni sistem, u ovom slučaju za socijalističku plansku privredu.

Izgleda plauzibilno pretpostaviti da ljudska bića ne započinju živjeti svaki dan iznova – uzevši da su osnovne biološke potrebe zadovoljene – još manje da vrše takva ponovna uskrснуća godišnje. Ljudski je život jedinstvena

cjelina koja se ne da dijeliti. Od rođenja do smrti mi postepeno akumuliramo znanje, iskustvo, ugodne i neugodne uspomene. Vremenska raspodjela te „akumulacije“ je, kao takva, irelevantna. Ono što je bitno je sfera slobodnog izbora, tj. mogućnost koja se djelujućem individuumu otvara za samopotvrđivanje u svom svjesnom životu i zato je racionalno izabrati situaciju u kojoj su granice slobodnog izbora šire. Razmotrimo dva individuumu koji žive na različitim krivuljama „životne akumulacije“; pretpostavimo da krivulje odgovaraju obrascima I i II i da je „životna akumulacija“ predstavljena akumulacijom potrošnje. Tada slijedi da sve što Individuum I radi može uraditi Individuum II – i bolje od toga. Isprva će postojati izvjesno kašnjenje u postizavanju razine jednake mogućnosti, ali kad se uzme u obzir život u cjelini, Individuum II ima očiglednu prednost. Zato ono što je važno jest ukupna količina potrošnje, a naš potrošač iz rastuće privrede pojavljuje se kao opći tip, u odnosu na koga Schumpeterov potrošač stacionarne privrede predstavlja poseban slučaj.

Prije nego što završimo argumentaciju, potrebno je spriječiti dva potencijalna nesporazuma. Što ako „optimalna“ raspodjela potrošnje uključuje skapavanje u početnim stadijima? Taj je slučaj onemogućen osobinama naše IP-funkcije. Skapavanje bi značilo smanjenje A i tako po definiciji predstavlja skretanje sa staze maksimiranja. Drugo, našeg reprezentativnog potrošača tretirali smo kao da ima iste potrebe u svim stadijima svog života. Taj je postupak bio opravdan, jer odnosni potrošač predstavlja generaciju. Stvarni potrošači, dakako, ne moraju biti indiferentni prema vremenskoj raspodjeli svoje potrošnje, a da ipak izbjegnu optužbu iracionalnosti. Izgleda da je potrošna kamatna stopa pogodan instrument za obradu tog slučaja.

Naš naredni korak sastoji se u postuliranju da kod formiranja štedne politike zajednice svaki pojedinac koji se nalazi u životu u vrijeme donošenja štedne odluke ima „jedan glas“ zato se ono što je korisno za većinu smatra korisnim i za zajednicu u cjelini. Drugim riječima, pretpostavlja se da je blagostanje zajednice funkcija blagostanja većine njenih članova. To je ponešto gruba pretpostavka, ali nije realistična, u svakom slučaju nije manje realistična od uobičajenih pretpostavki te vrste. Ako se ta pretpostavka prihvati, može se izvesti slijedeći teorem: maksimiranje blagostanja svake generacije znači maksimiranje ukupnog obima potrošnje u toku života ma koje generacije konzistentno sa sličnim maksimiranjem ma koje druge generacije. Svaka druga politika dovela bi do smanjenja blagostanja generacije koja bi se odlučila da donese odnosnu štednu odluku. Karakteristike svijeta takve su da taj zaključak ne možemo generalizirati za svakog pojedinog člana zajednica ukoliko nam se ne sviđa da pretpostavimo da je referendum u odjeljku c-3 završio s jednoglasnim odobravanjem i da se u tom pogledu ukusi ne mijenjaju). Ali to i nije apsolutno nužno. Kad smo se jednom složili da je odluka o in-

vestiranju (štednji) nužno društvena odluka, jedino je potrebno znati na koji način ona utječe na ekonomsko blagostanje zajednice sastavljene od pojedinih članova u vrijeme donošenja odluke. A imajući u vidu da, prema našoj definiciji, svako novorođeno dijete započinje novu generaciju, taj nam teorem kaže sve što je potrebno.

4. Teorem nam kaže sve što je potrebno za svrhe praktične politike. Naime, ako uzmemo u obzir raspon neizvjesnosti na kraju planskog perioda koji odgovara životu jedne generacije i ako pretpostavimo da u blizini apsorpcijskog kapaciteta privrede mpi veoma brzo pada, teorem implicira da investicije treba povećati do točke gdje mpi postaje praktički jednaka nuli (sasvim jednaka nuli značilo bi smanjenje potrošnje za veličinu investicija koje se ne reproduciraju u toku života ove generacije).

Međutim, „praktički jednako nuli“ još je uvijek različito od „nužno jednako nuli“. Znači li to da naš teoretski sistem ima jednu pukotinu? Ne, i rješenje treba, kao i obično, potražiti u upravo navedenim empirijskim karakteristikama privrede koju planiramo. Ako se mpi brzo smanjuje nakon određene točke, onda će je nekoliko dodatnih jedinica investicija potisnuti do nule. S druge strane, iskustvo u planiranju pokazuje da kad planski horizont proširimo preko 15-20 godina – a u ovom bi slučaju bilo potrebno čak 30 godina – neizvjesnost u pogledu buduće privredne situacije raste u tolikoj mjeri da naša današnja predviđanja možemo smatrati točnim jedino unutar veoma širokih granica pogreške. Te su granice znatno šire nego što je razlika između maksimiranja proizvodnje i maksimiranja potrošnje. Proizlazi da je tehnički nemoguće razlikovati ta dva cilja, te stoga ma koji od njih odabrali, naša današnja investiciona odluka ostaje nepromijenjena. Time završavamo zadatak izgradnje novog aksiomatskog sistema²⁶ koji bi adekvatnije racionalizirao praksu socijalističke privrede nego što je bio slučaj s aksiomatskim sistemom na kom se bazira tradicionalna teorija blagostanja i koji predstavlja racionalizaciju prakse individualističkog društva. Teorem iz prethodne točke može sada zamijeniti slijedećim teoremom: u date pretpostavke o svojstvima ekonomskog sistema racionalno je maksimirati proizvodnju.

5. Na kraju, bit će korisno da se sumiraju nalazi o empirijskoj osnovi naših teoretskih konstatacija blagostanja. Princip maksimiranja proizvodnje dao nam je ključ za određeno i praktično rješenje problema optimalnih investicija, a i bazu za operaciono smisleno maksimiranje blagostanja u racionalno planiranoj privredi. S privrednom ekspanzijom osnovna investiciona odluka

---

²⁶ Ono što smo ovdje utvrdili sastoji se u analizi implikacija politike maksimiranja proizvodnje u svrhu ocjene vjerojatnosti takve politike. Kako izgleda da su implicirane pretpostavke dovoljno fundirane, sljedstvena politička odluka je veoma vjerojatna.

ka veoma će se brzo svesti na usklađivanje investicija s ljudskom sposobnošću da proizvodi novine i vjerojatno će dovesti do relativne stabilizacije udjela investicija. Sudeći na osnovu dosadašnjeg iskustva, za doglednu budućnost može se predvidjeti da će do te stabilizacije doći kod oko 30% (ili možda više) bruto investicije (bez takozvanih neproizvodnih investicija) u društvenom proizvodu, čime će se osigurati stopa rasta od oko 10% ili više godišnje.²⁷ Na taj način možemo očekivati da će u planskoj socijalističkoj privredi doći do podvostručenja ili potrostručenja tempa povećanja životnog nivoa stanovništva u odnosu na privrede koje smo ranije poznavali. To će značiti iscrpljenje čisto ekonomskih mogućnosti rasta i zato predstavlja granicu onoga što ekonomisti imaju da kažu o ovom predmetu.

Ponovno razmatranje optimalne stope investiranja

Članak o optimalnoj stopi investiranja uvijek će vjerojatno izazivati živu raspravu. Moj je izvorni članak o toj temi²⁸ popraćen jednim brojem komentara, kritika i daljnjih razvoja,²⁹ usmenih i pisanih, u šest godina koliko ih je prošlo od kad je objavljen u ovom časopisu. Ne izgleda neophodno baviti se svim glavnim točkama koje su iznesene u toj raspravi, ali može biti korisno spomenuti neke od njih. Osim toga, u mojoj je izvornoj argumentaciji postojala pogreška u rasuđivanju u vezi optimalne stope štednje. Ispravljena je u

---

²⁷ Vrijedno je uočiti kako se naivno, iako veoma rašireno vjerovanje, da u zreloj privredi nužno dolazi do smanjenja stope rasta pokazalo pogrešnim, kako je to pokazala ekonomska historija bar jedne zemlje, SSSR-a. U posljednjih 85 godina sovjetska privreda doživjela je slijedeću sekvenciju stopa rasta narodnog dohotka: 1870–1900, 3,5%; 1885–1913, 4,25%; 1928–1937, 7%; 1948–1955, 9% (14, 101). Sličan se trend može zapaziti i u jugoslavenskoj privredi, gdje su stope rasta u uzastopnim periodima bile: 1926–1939, 2,14%; 1947–1956, 4,85% (15, 358); 1957–1961. (plan), 9,1%. Poslijeratna japanska i njemačka privreda doživjele su slično visoke stope rasta. A u posljednjih dvadesetak godina američka se privreda razvija brže od prosjeke prethodnih 80 godina.

Ako je teorija razvijena u tekstu korektna, onda u rastućoj privredi treba očekivati degressivni rast stope rast, a ne njeno opadanje. Sve to, naravno, uz pretpostavku da ne postoje zapreke sa strane institucionalnog sistema. Posebni problem proizlazi iz upotrebe „posuđene tehnike“ u ranim stadijima privrednog razvoja. Pošto je jednom kredit u tehničkom znanju inostranstva iscrpljen, moglo bi doći do smanjenja stope rasta. Međutim, nikakav sličan fenomen ne možemo zapaziti u sovjetskom slučaju.

²⁸ *The Optimum Rate of Investment*, Economic Journal, prosinac 1958, str. 747–767.

²⁹ Navodim neke od važnijih tekstova, zanimljivih također zbog njihovih različitih nacionalnih boja: O. Eckstein, *Capital Theory and Some Theoretical Problems in Development Planning*, American Economic Review, 1961, str. 94–95; A. K. Sen, *On Optimising the Rate of Saving*, Economic Journal, rujan 1961, str. 484–486; A. A. Lazaris, *Οικονομική διερεύνηση της σχέσεως μεταξύ αποταμιεύσεως και καταναλώσεως* Atena, 1961, str. 65–71; P. Sulmicki, *Proporcje gospodarcze*, Varšava, 1962, str. 110–112; A. Heertje, *On the Optimum Rate of Savings*, Weltwirtschaftliches Archiv, sv. 90/1, 1963, str. 18–23.

mojoj kasnijoj knjizi,³⁰ ali se rješenje još uvijek nije činilo potpuno zadovoljavajućim. Vjerujem da sam u međuvremenu našao točno rješenje, i svrha je ovoga teksta da ga opišem.

Tradicionalni pristup

Tradicionalni pristup, koji je još uvijek u modi, služi se diskontiranjem korisnosti; zahvaljujući tome buduća potrošnja postaje usporediva sa sadašnjom potrošnjom, i rješenje se izvodi u konačnim vrijednostima. Diskontiranje korisnosti može se odnositi ili na „racionalno“ diskontiranje (zbog padajuće granične korisnosti potrošnje) ili na to diskontiranje plus „iracionalno“ diskontiranje (zbog, poslužimo li se Pigouovim izrazom, manjkave teleskopske sposobnosti ljudskih bića). Nevolja je što se u oba slučaja ne može mjeriti diskontnu stopu.

Puno je naivnog rasuđivanja u vezi s pokušajima da se stopu diskontiranja korisnosti izvede iz kamatne stope. Prezentirana argumentacija je pogrešna u dva pogleda:

1. Kao što je pokazao Keynes – i mnogi prije i poslije njega – tržišna kamatna stopa nema ničega zajedničkog s diskontnom stopom društvene vremenske preferencije.³¹

2. Čak i kad bismo imali idealan ekonomski sistem u kojemu ne bi bilo nikakvih tržišnih nesavršenosti, i iz kojega bi bile uklonjene druge prepreke (kao što je nepostojanje znanja o individualnim namjerama), uočljiva kamatna stopa ne bi mogla odrediti ispravan iznos novog investiranja u dinamičkoj privredi. S takvom pozitivnom kamatnom stopom, investiranje bi još uvijek moglo biti preveliko. To proizlazi iz činjenice: (a) da granična efikasnost investiranja (u fiksnom vremenskom razdoblju) pada; (b) da je kamatna stopa određena sa *mei*³² novog investiranja koje je ekonomski superiorno; i (c) da *mei* cijele privrede može biti negativna, dok je *mei* tvrtki koje investiraju velika i pozitivna i prosječna efikasnost investiranja svih tvrtki je velika i pozitivna.³³

³⁰ B. Horvat, *Towards an Economic Theory of the Planned Economy*, Jugoslavenski institut za ekonomska istraživanja, Beograd, poglavlje 10.

³¹ Vidjeti: M. S. Feldstein, *The Social Time Preference Discount Rate in Cost Benefit Analysis*, *Economic Journal*, lipanj 1964, str. 360-379.

³² Granična efikasnost investiranja; *mei* je kratica za engleske riječi *marginal efficiency of investment*. Nap. prev.

³³ Za detaljnije razmatranje „alokacijske kamatne stope“ i „kamatne stope koja određuje investiranje“, vidjeti moju knjigu *Towards an Economic Theory of the Planned Economy*, poglavlje 4.

Tradicionalni pristup koji polazi od korisnosti podrazumijeva da odaberemo ono što preferiramo odabrati; to je očigledno neispravno jer nisu uzete u obzir okolnosti u kojima se odabiri vrše, a one su van kontrole pojedinačnih potrošača i proizvođača. Međutim, čak i ako zanemarimo ovaj prigovor, nema u načelu mogućnosti mjerenja vremenskih preferencija. Prema tome, tradicionalni pristup završava sa zaključkom da bismo *trebali* izabrati ono što preferiramo, a to je normativna tautologija koja nam ne daje nikakvu indiciju za ekonomsku politiku.

Kritika rješenja predloženog u članku iz 1958.

U mom je članku optimalna stopa investiranja određena nultom društvenom graničnom efikasnošću investiranja. Ova je sugestija kritizirana na dva načina. Prvo, rečeno je daje to autoritarni pristup koji nameće velike nevolje stanovništvu, jer je *mei* nulta jedino kad je investiranje vrlo veliko – i stoga potrošnja vrlo niska. Često je implicirano da je potrošnja ne samo niska, već i da ostaje stagnantna ili se smanjuje kako bi omogućila rast investiranja. Ovo je vjerovanje izvedeno iz zapažanja da su čak i u razdobljima neobično visokih stopa investiranja prinosi *pojedinačnim* tvrtkama koje investiraju bili još uvijek pozitivni i prilično veliki.

Ta je kritika teorijski nevaljana jer brka individualnu i društvenu *mei*, što je objašnjeno naprijed. Ona je također empirijski nevaljana. Može se navesti barem neke zemlje, na primjer Jugoslaviju, Japan i Sovjetski Savez, čije privrede posluju blizu točke društvene *mei* = 0, a u neko su vrijeme izgleda čak premašile tu točku, ali gdje udio investiranja u nacionalnom dohotku nije uopće blizu 100%; počiva umjesto toga između 25 i 35%. Što se tiče potrošnje ili realnih nadnica, one u Jugoslaviji i Japanu rastu brže nego bilo gdje drugdje u svijetu.

Druga je kritika bila suptilnija. Prihvaćeno je da ograničeni apsorpcijski kapacitet privrede tjera društvenu *mei* vrlo skoro na ništicu. Tvrdilo se, međutim, da *mei* = 0 znači da na toj točki pojedinci koji investiraju ne bivaju nagrađeni prirastima proizvodnje, pa *a fortiori* ni prirastima potrošnje, koja je uvijek manja od ukupnog proizvoda. Stoga bi investiranje moralo biti zastavljeno neko vrijeme prije *mei* = 0. Međutim, nije poznato na kojoj je to točki, pa smo se vratili agnosticizmu pristupa koji polazi od korisnosti.

Ako možemo pretpostaviti da je funkcija proizvodnje privrede slična onoj pojedinačne tvrtke, tada će blizu točke poslovanja punim kapacitetom krivulja *mei* padati strmo. U tom su slučaju točke *mei* = 0 i „*mei* blizu ništice“ toliko blizu jedna drugoj da ih se empirijski ne može razlikovati. Ako je empirijsko razlikovanje nemoguće, nema smisla ni teorijsko razlikovanje. To je ukratko bila bit ispravljenog rješenja. Međutim, ono se može dodatno poboljšati.

Pretpostavke empirijski relevantnog rješenja

Ako se želi izvesti rješenje koje je relevantno za ekonomsku politiku, valja poći od nekih više-manje realističkih pretpostavki. Rješenje će vjerojatno biti to vrijednije što su realističnije pretpostavke. Međutim, upravo zato što je empirijski relevantno, rješenje ne može biti logički nužno (tj. ono ne eliminira mogućnost drugih rješenja), što je svojstveno jedino tautologijama. Ovo je upozorenje izgleda potrebno radi toga da bi se izbjeglo često brkanje empirijski relevantne ekonomske teorije i teorije koja se sastoji od skupa tautologija. Naše pretpostavke su slijedeće:

1. U odnosu na koje vremensko razdoblje pojedinac maksimira korisnost svoje potrošnje? Odgovor na ovo pitanje može biti dvojak: (a) u odnosu na bilo koje razdoblje po svojoj volji, ili (b) u odnosu na svoj životni vijek. Prvi nam odgovor nije od velike pomoći; potonji je kvantitativno određen i čini se da opisuje racionalan izbor. Jer svaki bi drugi izbor podrazumijevao manju ukupnu količinu potrošnje i, prema tome, manju ukupnu količinu korisnosti. Zatim, u stvarnosti neka razdoblja života mogu biti zahtjevnija od drugih (i ne možemo, naravno, točno znati koliko ćemo dugo živjeti). Možemo priznati sve to i samo pretpostaviti da se devijacije u potrebama raznih pojedinaca međusobno kompenziraju, tako da se, u prosjeku, društvo ponaša na način da maksimira potrošnju svake generacije.

2. Pretpostavljamo demokratsko društvo potrošača, što podrazumijeva da svaki potrošač ima jedan glas. U suvremenim zajednicama prosječno očekivano trajanje života pojedinaca koji žive u bilo kojem posebnom trenutku u vremenu je negdje između trideset i pedeset godina. To je istodobno životni vijek generacije u odnosu na koji treba maksimirati potrošnju.

3. Činjenica je da je kapacitet apsorpiranja investicija u svakoj privredi ograničen. Prema tome, granična se efikasnost investiranja smanjuje s povećavanjem investiranja po jedinici vremena. Pada sporije ako je stopa tehnološkog napretka viša, ali pada u svakom slučaju.

4. Činjenica je da se neizvjesnost rezultata investicijskih odluka povećava s dužinom planskog horizonta. Dugoročni programi razvoja ostvarivani do sada rijetko idu preko horizonta od dvadeset godina, i praktički nikada preko dvadeset i pet godina. Ova praksa implicira vjerovanje da buduća zbivanja postaju tako neizvjesna nakon dvadeset do dvadeset i pet godina da programiranje ili prognoziranje tih zbivanja ne može nikako poboljšati današnje investicijske odluke.

5. Iz toga proizlazi da je relevantni vremenski horizont za maksimiranje proizvoda dvadeset do dvadeset i pet godina. Prema tome, graničnu efi-

kasnost investiranja mora se dotjerati do ničtice s obzirom na to vremensko razdoblje.

6. Budući da je životni vijek svake generacije znatno duži nego njezin planski horizont, svaka generacija maksimira ne samo proizvod nego, vrlo vjerojatno, i potrošnju. Potrošnju se ne maksimira unutar dvadeset do dvadeset i pet godina, jer se dio proizvoda upotrebljava za investiranje koje ne donosi plod unutar toga razdoblja. Uz dovoljno kratko razdoblje dozrijevanja investicija, te će investicije stvarati dobra široke potrošnje – bilo izravno ili neizravno putem daljnjeg investiranja – unutar preostalih godina životnog vijeka generacije. Prema tome, svaka će generacija maksimirati svoju ukupnu potrošnju, ako se uzme u obzir da svako novorođeno dijete pomiče naprijed završnu točku životnog vijeka generacije.

ZAKLJUČAK

Karakteristike zbiljskoga svijeta su takve da odluke o maksimiranju proizvoda koincidiraju s odlukama o maksimiranju potrošnje, ako se slažemo da je maksimiranje potrošnje svake generacije pravi cilj nacionalne politike investiranja. Naravno, nije logički nužno da se slažemo oko toga. Ali cilj i pretpostavke o kojima je ovdje riječ izgledaju prilično realistične, sigurno znatno realističnije nego pretpostavke na koje se općenito nailazi u ekonomskoj teorijskoj misli.

Proizlazi da je optimalna stopa investiranja određena točkom na crti investiranja na kojoj društvena granična efikasnost investiranja s obzirom na razdoblje od dvadeset do dvadeset i pet godina postaje nultom. Takva investicijska politika u normalnim okolnostima ne može implicirati smanjenje potrošnje, čak ni privremeno.³⁴ Kad krene njezino puno djelovanje, ona stvara udio investiranja u nacionalnom dohotku od oko 35% i godišnju stopu rasta proizvoda i potrošnje od oko 10%, ako se može imati povjerenja u novije iskustvo i statistiku nacionalnog dohotka.

Točku $mei = 0$ ne može se odrediti izravno i strogošću prirodnih znatnosti, jer u ekonomiji nije moguće obavljati ponavljane eksperimente pod nepromijenjenim uvjetima. Međutim, ovu se točku može prilično dobro približno odrediti neizravnim metodama, tj. promatranjem promjena u razdobljima dozrijevanja pojedinačnih investicijskih projekata, ispitivanjem promjena prosječnih i graničnih kapitalnih koeficijenata ukupnih i novih investicija, uspoređivanjem nacionalne uspješnosti s uspješnošću drugih zemalja itd. Ne može se biti osobito zadovoljan preciznošću takvih metoda, ali zar su greške mjerenja u prirodnim znanostima bitno drugačije?

---

³⁴ Economic Journal, 1958, str. 764–766.

PRILOG

Matematičke karakteristike modela

1. Označimo bruto kapitalni koeficijent, tj. odnos između bruto investicija prošle godine i rezultirajućeg porasta proizvoda u tekućoj godini sa k , bruto investicije sa B , potrošnju sa C , proizvod sa P , stopu rasta bruto investicija sa r , stopu rasta potrošnje sa p i učešće bruto investicija u proizvodu sa s . Bruto investicije u dvije uzastopne godine dane su sa:

$$B_{t-1} = s_{t-1}P_{t-1}$$

$$B_t = s_t P_{t-1} \left(1 + \frac{s_{t-1}}{k} \right)$$

a stopa rasta u ma kojoj godini t iznosi:

$$R_t = \frac{B_t}{B_{t-1}} - 1 = \frac{s_t}{s_{t-1}} = \frac{s_t}{k} - 1 \quad (1)$$

Ako svake godine 1%, odnosno 2% dodajemo s_t (1) možemo izraziti ovim dvjema formulama:

$$r_t = \frac{0,01}{s_{t-1}} + \frac{s_t}{k} \quad (1.1.)$$

$$r_t = \frac{0,02}{s_{t-1}} + \frac{s_t}{k} \quad (1.2.)$$

Vidi se da se stopa rasta bruto investicija mijenja u toku vremena. Ona će se smanjivati dok vrijedi slijedeća nejednakost:

$$\frac{1}{s_{t-1}} - \frac{1}{s_t} > \frac{1}{k}$$

Ta nejednadžba je zadovoljena do $s = 17\%$ za dodatke od 1% i do $s = 24\%$ za 2% dodatke ($k = 3$). Odstupanja od prosječne stope rasta relativno su mala unutar vremenskog intervala koji razmatramo.

2. Na sličan je način potrošnja u uzastopnim godinama dana sa:

$$C_{t-1} = P_{t-1} (1 - s_{t-1})$$

$$C_t = P_{t-1} \left(1 - \frac{s_{t-1}}{k} \right) - s_t P_{t-1} \left(1 + \frac{s_{t-1}}{k} \right)$$

Stoga

$$\rho_t = \frac{C_t}{C_{t-1}} - 1 = \frac{(1 - s_t)(k + s_{t-1})}{k(1 - s_{t-1})} - 1 \quad (3)$$

Obim potrošnje normalno će se povećavati. Uvjet za to jest da prirast bruto investicija ne iscrpi prirast proizvoda

$$\Delta P_t > \Delta B_t$$

$$\Delta P_t = \frac{s_{t-1}}{k} P_{t-1}$$

$$s_{t-1} (1 - s_t + k) s_t k \quad (4)$$

Ako su godišnji prirasti sa 1%, odnosno 2%, (4) se može izračunati ovako

$$s_{t-1} (0,99 - s_{t-1}) > 0,01 k \quad (4.1)$$

$$s_{t-1} (0,98 - s_{t-1}) > 0,02 k \quad (4.2)$$

ili u aproksimaciji

$$100 s_{t-1} > k \quad (4.1.1)$$

$$100 s_{t-1} > 2k \quad (4.2.1)$$

To znači da, uz $k = 3$, početno učešće investicija mora biti veće od 3% u prvom slučaju i 6% u drugom slučaju, da bi se spriječilo apsolutno smanjenje potrošnje u narednoj godini.

Stopa rasta potrošnje stalno se povećava za sve empirijski moguće vrijednosti s i k , kako se to može ustanoviti stavljanjem

$$\rho_{t+1} > \rho_t^0$$

3. Realistične promjene pretpostavki modela samo će neznatno promijeniti rezultate opisane u tekstu. Tako, na primjer, što je manji kapitalni koeficijent k , veće su, *ceteris paribus*, obje stope rasta. Dalje, što je manji k , manje prvobitno učešće bruto investicija i manje njegovo godišnje povećanje – brže će se sustići nivo potrošnje obrasca 1, u kome je stopa rasta konstantna. Ako se k smanji od 3 na 2, ili ako je početno učešće investicija $s = 9\%$ umjesto $s = 15\%$, ili ako su dodaci investicijama 1% umjesto 2% – nivo potrošnje obrasca 1 sustići će se jednu ili dvije godine ranije.

4. Konačno, razmotrimo promjene „tehničkog“ kapitalnog koeficijenta, uz pretpostavku da bruto kapitalni koeficijent k ostaje konstantan. Ako je period sazrijevanja investicija jedna godina, a rashodovanje sredstava vrši se na kraju godine, tehnički kapitalni koeficijent je definiran kao odnos novih investicija iz prošle godine i prirasta proizvoda u tekućoj godini

$$K = \frac{B_{t-1} - Z_{t-1}}{\Delta P_t} \quad (5)$$

gdje Z znači zamjenu.

U privredi koja se pravilno razvija i gdje nema promjena cijena i tehnike, zamjena je jednaka bruto investicijama od pred n godina

$$Z_t = B_t (1 + r)^{-n} \quad (6)$$

gdje n stoji za vijek trajanja osnovnih sredstava.

U našem modelu obrazac *I* opisuje historiju privrede, koju karakterizira $r=6\%$ i $k=3$. Pretpostavivši $n = 30$, zamjena u godini 0 jednaka je

$$Z_9 = 15 \times 1,05^{-30} = 3,47 \quad (6.1)$$

Kako je zamjena funkcija investicija od pred n godina, a prelazni period koji opisuje naš model kraći je od n godina, na godišnju zamjenu neće utjecati promjene u bruto investicijama u obrascima *I* i *II* (striktno govoreći, neki utjecaj bi se ipak osjetio, jer n predstavlja prosjek, a postoje osnovna sredstva i s vijekom trajanja ispod 10 godina). Tako će u sva tri obrasca zamjena rasti po stopi od 5% , te će na kraju devete godine iznositi

$$Z_9 = 3,47 \times 1,05^9 = 5,38 \quad (6.2)$$

Odbijanjem zamjene od bruto investicija, koje su navedene u tekstu, dobivamo nove investicije u odnosnim godinama

$$\text{Svi obrasci: } I_0 = 15 - 3,47 = 11,55 \quad (7.1)$$

$$\text{Obrazac II: } I_9 = 41 - 5,38 = 35,62 \quad (7.2)$$

$$\text{Obrazac III: } I_9 = 64 - 5,38 = 58,62 \quad (7.3)$$

Iz tablice u tekstu uzet ćemo priraste proizvoda u odnosnim godinama

$$\text{Obrazac I: } \Delta P_1 = 5 \quad (8.1)$$

$$\text{Obrazac II: } \Delta P_{10} = 14 \quad (8.2)$$

$$\text{Obrazac III: } \Delta P_{10} = 22 \quad (8.3)$$

Odnosi između novih investicija i prirasta proizvoda jednu godinu kasnije predstavljaju tražene kapitalne koeficijente

$$\text{Obrazac I: } k = 2,31 \quad (5.1)$$

$$\text{Obrazac II: } k_{10} = 2,54 \quad (5.2)$$

$$\text{Obrazac III: } k_{10} = 2,66 \quad (5.3)$$

Od jednog obrasca do drugog tempo ekspanzije investicija se povećava, a „tehnički“ kapitalni koeficijent se pogoršava, kao što i treba biti. Efikasnost investicija u obrascu II smanjila se za 9%, u obrascu III za 13%.

Literatura:

1. Atkinson F. J. (1947), *Saving and Investment in a socialist state*, Review of Economic Studies, str. 48, 76-83.
2. Clemence R. C, F. S. Doody (1950), *The Schumpeterian System*, Cambridge, Mass., Addison - Wesley.
3. Eckstein O. (1957), *Investment Criteria for Economic Development and the Theory of Intertemporal Welfare Economics*, Quarterly Journal of Economics, str. 56-85.
4. Eucken W. (1948), *On the Theory of the Centrally Administered Economy: An Analysis of the German Experiment*, Economics, str. 79-100, 173-193.
5. Graaff J. de V. (1957), *Theoretical Welfare Economics*, Cambridge, University Press.
6. Kaser M. C. (1957), *Estimating the Soviet National Income*, Economic Journal, str. 83-104.
7. Lange O., *Mr. Lerner's Note on Socialist Economics*, ibid., str. 143-144.
8. Lerner A. P. (1936), *A note on Socialist Economics*, Review of Economics Studies, str. 37, 72-76.
9. Lewis W. A. (1949), *The World's Poverty*, u: W. A. Lewis i dr., *Economics*, London, Odhams Press.
10. Meade J. E. (1953), *Trade and Welfare*, London, Oxford University Press.
11. Ramsey F. P. (1928), *A Mathematical Theory of Saving*, Economic Journal, str. 543-559.
12. Samuelson P. A. (1952), *Economics*, McGraw - Hill.
13. Spengler J. J. (maj, 1951), *The Population Obstacle to Economic Betterment*, American Economic Review, Papers and Proceedings, str. 343-354.
14. Stajić S. (1957), *Nacionalni dohodak, Privreda FNRJ u periodu od 1947-1956. godine*, Ekonomski institut FNRJ, Beograd.
15. Tinbergen J. J. (1956), *The Optimum Rate of Saving*, Economic Journal, str. 603-609, Kritičke primjedbe B. Horvata, ibid., 1958, str. 157-158.

IV

MODEL MAKSIMALNOG EKONOMSKOG RASTA³⁵

Problem optimalne stope investicija obično je pretresan na dva slijedeća načina: ili se (1) definira funkcija društvenog blagostanja i potom se društveno blagostanje maksimizira, ili se (2) kao polazna točka uzimlje konačan fond kapitala i maksimizira potrošnja. Oba su pristupa operativno besmislena. Funkcije društvenog blagostanja proizvoljne su jer se korisnost ne može izmjeriti. Ocjenjivanje konačnog fonda kapitala je i nepotrebno i nevažno. Nevažno je jer ni jedan stvarni planer nije nikada pokušao provesti dugoročni plan. Jedina je svrha dugoročnog plana da donositelje ekonomskih odluka obavijesti o izgledima za budućnost i da im omogući da efikasno donose odluke *sada*. Sa svakom se novom informacijom plan revidira i horizont pomiče u budućnost. Zašto poznavanje konačnog fonda kapitala nije nužno postat će jasno u nastavku.

Zato uobičajeni pristupi uopće nisu bili korisni planerima. Jasno je, također, da ih nikakva količina razrađivanja i usavršavanja ne može učiniti korisnim. Stoga se moralo tragati za alternativnim pristupom. Taj se pristup prvenstveno sastojao u istraživanjima karakteristika realnog svijeta [2,3,4]. U ovom ću članku proširiti ranije rezultate i istražiti nekoliko implikacija predloženog rješenja.

MODEL

Razmotrite proizvodnu funkciju ekonomije $AP_t = f(I_t, E_t)$ sa slijedećim svojstvima:

1. t je fiksno razdoblje nespecificirane duljine.
2. I_t je optimalno distribuirana investicija unutar izabranog fiksnog razdoblja. „Optimalno“ znači da I_t generira najveći mogući prirast proizvodnje u razdoblju t .
3. E_t označava egzogeno određene faktore, uključivo i rad.
4. Budući da je u bilo kojem konačnom intervalu vremena kapacitet apsorbiranja proizvodnih investicija apsolutno ograničen u svakoj eko-

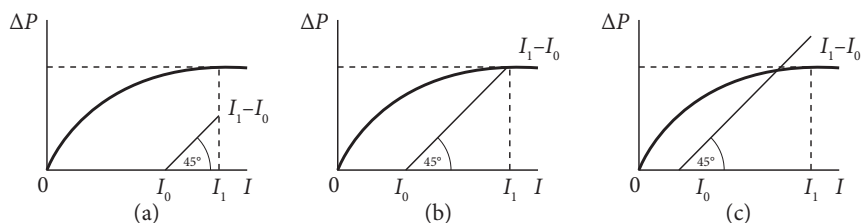
---

³⁵ EBR – II., str. 89-115.

- nomiji [2], ΔP će biti rastuća funkcija od I samo do točke u kojoj će opadajuća granidna efikasnost investicija imati vrijednost nulu, $mei = 0$. Nakon te točke ΔP postaje opadajuća funkcija od I . Važno je uvidjeti da ovo nije pretpostavka već opis osnovnog svojstva svijeta.
5. Investicije generiraju tehnološki progres koji za uzvrat povećava apsorpcijski kapacitet ekonomije. No budući da postoji očita granica proizvodne stope tehničke promjene po *jedinici vremena*,³⁶ dolazimo do istog rezultata kao u 4.
  6. Iz 5. proizlazi da granica postoji ne samo za rast investicija, već i za udio investicija u društvenom proizvodu. Empirijski podaci upućuju da je granica za investicije u fiksni kapital oko 40%. Nijedna neovisna ekonomija značajne veličine nije nikada uspjela produktivno investirati više od tog postotka društvenog proizvoda.
  7. Apsorpcijski kapacitet (i stoga prirast proizvodnje) u svakom razdoblju ovisi o količini proizvodnje iz prethodnog razdoblja. Čini se da je razumno pretpostaviti da, *ceteris paribus*, veća proizvodnja sada pruža bolje izgleda za postizanje veće proizvodnje u budućnosti. Zbog toga će prekomjerne investicije davati slične rezultate kao i nedovoljne investicije: nižu stopu rasta.
  8. Razdoblje aktiviranja investicija je nula što je jedina nerealistična pretpostavka. Njezina je uloga tek da pojednostavi analizu. Ona uopće ne utječe na bit argumenata.

Proizvodna funkcija s nabrojenim svojstvima predložena je na slici 1. Grafički je prikaz samo u jednom pogledu ograničeniji nego što je potrebno. Budući da je nemoguće nacrtati proizvodnu funkciju u njezinom općem obliku, tj. bez ikakvog specifičnog oblika, morao sam izabrati mogući oblik za funkciju na slici 1. Izbor implicira svojstvo $d^2P/dI^2 < 1$. Vjerojatno bi krivulja u obliku slova S bila realističnija. U svakom slučaju, pitanje egzaktnog oblika proizvodne funkcije uopće nije važno za argument koji slijedi. Jedino je važno svojstvo egzistencija maksimuma.

SLIKA 1.

³⁶ Ovu je činjenicu također zapazio N. Kaldor [5, str. 207].

Razmotrite dva razdoblja ili godine, baznu godinu (0) i tekuću godinu (1). Maksimalna proizvodnja očito se određuje s $mei = 0$. Postoje tri mogućnosti: (a) prirast investicija u tekućoj godini, određen s $mei = 0$, može biti manji od prirasta proizvodnje koji proizlazi iz ukupnih investicija u toj godini, $I_t - I_0 < \Delta P_1 (\Delta P_1 = P_1 - P_0)$, (b) može točno iscrpiti ukupni prirast proizvodnje, $I_1 - I_0 = \Delta P_1$, ili (c) čak biti veći od ovog potonjeg. Ako su naše dvije godine tipične godine tada u (a) potrošnja stalno raste, u (b) se potrošnja ne mijenja i u (c) potrošnja opada. Na temelju deduktivnog zaključivanja ne može se odlučiti koji je između tri slučaja važan. Moramo se obratiti svijetu empirije. Može se pokazati da za najveće opažene stope rasta investicija opaženi kapitalni koeficijenti isključuju slučajeve (b) i (c). Zato bi slučaj (a) trebalo proučiti kao tipičan slučaj.

Budući da nismo postavili ograničenja varijabilnost stopa rasta, kapitalne koeficijente, vrstu tehnologije itd., rezultat je prilično općenit. Kada se pretpostavi da se ekonomija potpuno prilagodila maksimalnoj stopi rasta (to jest $s \approx 0,4$), kaže se da će se proizvodnja vazda maksimirati ako se investira do točke u kojoj granična efikasnost postaje jednaka nuli. Ne isplati se ići dalje od $mei = 0$, jer će se ukupna proizvodnja smanjiti. Ne isplati se zaustaviti prije $mei = 0$ jer bi to smanjilo mogući apsorpcijski kapacitet ekonomije i s tim moguću stopu rasta. I manja stopa rasta proizvodnje u situaciji u kojoj udio investicija ostaje konstantan znači smanjenje potrošnje.

Ako ekonomija nije na putanji maksimalnog ekonomskog rasta, situacija je malo složenija. Prijelaz s niske stope rasta na visoku stopu rasta zahtijeva povećanje investicija koje teoretski može biti tako visoko da snizi potrošnju i vrati nas nazad na tradicionalna razmatranja korisnosti. Međutim, karakteristike stvarnosti takve su da: (1) u vrlo dugom razdoblju investicije ne mogu rasti brže od oko 15% godišnje bez da odvedu mei ispod nule; (2) to implicira da se udio investicija ne može povećati više od 1 do 1,5 postotnih poena godišnje; (3) stoga se ni u jednoj ekonomiji koja raste stopom većom od 1-1,5% godišnje ne može smanjiti razina potrošnje ako se slijedi politika $mei = 0$; (4) politika razine potrošnje u uvjetima $mei = 0$ može zaostajati iza politike konstantnog udjela investicija ($s = \text{konstanta}$) najviše oko pola godine u prvih nekoliko godina, iako će dobitak kojeg donosi to čekanje kasnije rasti geometrijski [2]; i (5) svaka generacija maksimizira potrošnju unutar njezina životnog vijeka [3]. U svjetlu ovih činjenica pouzdano se može očekivati da bi na bilo kojem referendumu u bilo kojoj zemlji u kojoj se smatra da je poželjna veća potrošnja golemu većina glasala u korist politike maksimalnog rasta. To podrazumijeva tri stvari: (a) da imamo provjerljivu hipotezu, (b) da smo prilično sigurni koja će se preferencija otkriti i (c) da je poznavanje točnog oblika funkcije društvenog blagostanja i nepotrebno i nevažno.

Ekonomija koja raste razotkriva određene važne karakteristike koje općenito nisu dobro poznate. U tom kontekstu ukratko ću istražiti fenomen koji поближе odgovara stalnoj stopi rasta (što odgovara inercijskim sistemima u fizici) i potom ću ispitati ubrzani rast.

4.1. STALNA STOPA RASTA

Rast podrazumijeva sredstva proizvodnje koja ću, ukratko, zvati kapital. U ovom se kontekstu pojam prvenstveno odnosi na fiksna sredstva. Tekst koji slijedi analiza je ekonomskih svojstva fiksnih sredstava u sistemu koji raste konstantnim stopama rasta. Predlažem da se stvarnost поближе odredi slijedećim skupom pretpostavki:

1. Fiksno sredstvo ima vijek trajanja n godina.
2. Kroz čitav vijek trajanja sredstva njegov se proizvodni kapacitet smanjuje konstantnom proporcionalnom stopom ρ . Proizvodni kapital u vremenu t je $K_t = K_0 e^{-\rho t}$. Za $\rho = 0$ dobivamo često razmatran slučaj konstantnog proizvodnog kapaciteta kroz čitav vijek pružanja usluge sredstva. Za $\rho = \infty$ fiksno sredstvo gubi svoju vremensku dimenziju i ekonomski postaje ekvivalentno sirovini koja se potpuno iskoristi u samo jednom razdoblju proizvodnje.
3. Proizvodnja je proporcionalna kapitalu $P_t = pK_t$. Zato K nije samo bruto kapital, već i kapacitet proizvodnje. U potonjem se slučaju podrazumijeva da se jedinice mjere mijenjaju konstantnim faktorom p .
4. Proizvodi se jedna vrsta dobra i ono služi i za formiranje kapitala i za potrošnju (može se zamisliti da se ovo dobro mijenja za druga potrošačka dobra iz inozemstva).
5. Promjene rada i drugih nekapitalnih troškova ili se zanemaruju ili izražavaju pomoću promjena proizvodnog kapaciteta – kojom mu drago od dviju alternativa.
6. Otpisna vrijednost stroja je nula.
7. Razdoblje aktiviranja investicija je nula.
8. Kapitalna su dobra savršeno djeljiva.
9. Nema tehnološkog progresa.

Pretpostavka (3) i (9) ublažit će se kasnije. Pretpostavka (4) uvedena je radi pojednostavljenja i nebitna je. Njezina je jedina svrha da se izbjegne rasprava čistunaca o ulozi cijena i indeksnih brojeva. U našoj su zadaći ti problemi potpuno nevažni. Pretpostavka (2) je, premda ne potpuno, dovoljno općenita (p može varirati između nula i beskonačno) da sve rezultate čini općenito prihvatljivim. Preostale su pretpostavke ili realistične ili samo pojednostavljaju algebru bez troška za bit problema o kojem se raspravlja.

Trebamo još dvije definicije:

(1) Sistem stalnog rasta je onaj koji raste konstantnom stopom manjom od beskonačnosti ($r = \text{konstanta}$).

(2) Realni trošak kapitala neophodna je investicija da se nepromijeni kapacitet proizvodnje unutar obračunskog razdoblja. Obračunsko razdoblje može se proizvoljno specificirati.

Budući da stroj traje samo n godina, investicije (umanjene za prirodno trošenje) je dovoljno promatrati unutar razdoblja u zadnjih n godina. Pretpostavljamo da je u $t = 0$ investirana jedinica investicija i da su od tada investicije (bruto) rasle konstantnom stopom r . Zato će do vremena t fond kapitala bruto narasti na

$$K_t = \int_0^n e^{r(\tau+t-n)} e^{-\rho(n-t)} d\tau = \frac{er(t-n) - \rho n}{r + \rho} (e^{r+\rho)n} - 1) \quad (1)$$

Održavanje je jednako prirodnom trošenju i istrošenost je u bilo kojem trenutku t fiksna proporcija kapitala koji u tom trenutku postoji.

$$M_t = \rho K_t \quad (2)$$

Zamjena je jednaka (bruto) investiciji izvršenoj n godina ranije umanjenoj za istrošenost kroz n godina.

$$R_t = e^{r(t-n)-\rho n} = e^{-\rho n} G_{t-n} \quad (3)$$

Ukupni trošak proizvodnje po jedinici kapitala sastoji se od održavanja i zamjene

$$k^* = \frac{M_t + R_t}{K_t} = \rho + k \quad (4)$$

Budući da je jedinični trošak održavanja potpuno invarijantan, pažnju možemo koncentrirati na k .

Jedinični trošak zamjene dan je s

$$k = \frac{R_t}{K_t} = \frac{r + \rho}{e^{(r+\rho)n} - 1} \quad (5)$$

U stacionarnoj situaciji, to jest za $r = 0$, jedinični se trošak zamjene svodi na

$$k^o = \frac{\rho}{e^{\rho n} - 1} \quad (6)$$

Proizlazi da bi faktor transformacije α , kojim se stacionarni trošak kapitala svodi na jedinični trošak kapitala ekonomije koja raste, bio

$$\alpha = \frac{k}{k^o} = \frac{(r + \rho)(e^{\rho n} - 1)}{\rho(e^{(r+\rho)n} - 1)} \quad (7)$$

Faktor transformacije α ima sljedeća svojstva:

$$\begin{aligned}\alpha(r=0) &= 1 \\ \lim_{r \rightarrow \infty} \alpha &= 0 \\ \frac{d\alpha}{dr} &< 0\end{aligned}\tag{8}$$

Proizlazi da je trošak kapitala po jedinici proizvodnje manji što je veća stopa rasta. U biti isti su fenomen već zapazili, ali ne analizirali, Marx [6, str. 353-355] i u sovjetskoj literaturi Notkin [7, str. 104-105]. Oni su zapazili da se samo dio svota za amortizaciju, određenih na uobičajen način, upotrebljava za zamjenu u ekonomiji koja raste. Preostali je dio raspoloživ za akumulaciju. Naravno, to je dobro poznato profesionalnim planerima. No upotreba amortizacije zamračivala je problem, jer se mislilo da efekat ovisi o postupku koji se upotrebljava za izračunavanje amortizacije i da on stoga nije realni već samo obračunski što se također može zanemariti [1].

Donekle je zanimljivo zapaziti izazovnu sličnost između $1/\alpha$ i Lorentzovog faktora transformacije β koji se upotrebljava u specijalnoj teoriji relativiteta. Sličnost ide toliko daleko da rezultat nije samo u kontrakciji troška, već i u dilataciji vremena u ekonomskom vremenskom prostoru stalno rastućeg sistema.

4.2. UBRZANI RAST

Ako veća stopa rasta smanjuje trošak kapitala, zašto ne ubrzati rast da se on još više smanji?

Upozorio sam u odjeljku 2 da ekonomija u specifičnom razdoblju može apsorbirati samo ograničenu količinu promjene. Promjenu potiču investicije i tako ograničeni apsorpcijski kapacitet postavlja konačne granice na iznos investicija koji se može proizvodno apsorbirati. Kad se investicije povećavaju nastupa zakon opadajućih prinosa i vrlo se brzo stopa rasta ne može više povećavati.

Naš model sada postaje općenitiji jer se pretpostavka 3 (proporcionalnost proizvodnje kapitala) i 9 (nema tehnološkog progresu) mogu izostaviti. Trebamo dodatnu pretpostavku o tehnološkom progresu koja će se objasniti u odgovarajućoj algebarskoj vezi. Također ćemo pretpostaviti da se bez obzira na iznos, investicije uvijek optimalno distribuiraju u vremenu i prostoru tako da generiraju najveći mogući prirast proizvodnje.

Ako je prosječna efikasnost (produktivnost) kapitala p = konstanta, raspoloživi će iznos bruto fiksnog kapitala K generirati proizvodnju pK po jedinici vremena

$$P = pK \quad (9)$$

Slična veza postoji između investicija i stope povećanja proizvodnje.

$$\frac{dP}{dt} = p \frac{dK}{dt} = pI \quad (10)$$

Dijeleći obe strane s P dobijemo uobičajeni Harrod-Domarov model u kojem su, međutim, I nove investicije [$I = G - (M+R)$] i P bruto društveni proizvod.

$$r = p \frac{I}{P} = ps^* \quad (11)$$

Budući da se I definira kao neto zamjena, pretpostavlja se da nestaje važan efekt opadajuće zamjene po jedinici proizvodnje. Da bismo uzeli u obzir i taj efekt, s ćemo definirati kao udio bruto investicija u bruto društvenom proizvodu. Stoga sada imamo

$$s^* = \frac{I}{P} = \frac{G - (M + R)}{P} = \frac{G}{P} \left(1 - \frac{M + R}{G}\right) = s[1 - g(r)] \quad (12)$$

gdje je $g(r) = (R+M)/G$ opadajuća funkcija stope rasta. Za konačne vrijednosti r funkcije $g(r)$ ostaje iznad nule. Koristeći (12) i (11), dobivamo slijedeći izraz za stopu rasta proizvoda³⁷

$$r = ps[1 - g(r)], \quad 0 < g(r) \leq \quad (13)$$

Sada je jasno da povećavajući s možemo doseći ne samo proporcionalni rast r , već više od toga zbog smanjenja g zahvaljujući povećanju r . Drugim riječima, svako povećanje stope investicija izraženo realnim sredstvima ima dodatni efekt identičan dodatnom povećanju investicija koji je, međutim, apsolutno besplatan (to jest veća proizvodnja za isti trošak kapitala). Ubrzani rast daje investicije iz ničeg i besplatno.

Do sada je naš model bio u okviru sistema stalnog rasta. Sada ćemo ga generalizirati uzimajući u obzir dva ključna fenomena koja su bila zanemarena: onaj koji se odnosi na tehnološki progres i drugi koji se odnosi na ograničeni apsorpcijski kapacitet ekonomije. Dva su fenomena tijesno povezana i njihovi se efekti djelomično potiru.

Ograničeni apsorpcijski kapacitet implicira, kao što je već spomenuto, dovoljno opadajuću graničnu efikasnost investicija (nakon neke točke). Kad nema tehnološkog progressa, efikasnost kapitala se smanjuje zbog efekata supstitucije (supstituirajući kapital za rad i za neproducibilna sredstva) i zbog zadovoljenja kapitalom (koja nas, međutim, ne ograničava jer se jedno proizve-

³⁷ Ovo je proširenje modela već izveo E. Domar za slučaj konstantnog proizvodnog kapaciteta.

deno dobro neometano izvozi u našem modelu i bez ograničenja razmjenjuje za potrošačka dobra iz inozemstva). Proces opadanja p^* ubrzava se kada se stopa rasta povećava. To nije tako samo zbog upravo navedenih razloga, već i zbog poteškoća prilagodbe, zbog „otpora promjeni“. Budući da stopa rasta ovisi o relativnoj stopi investicija, efikasnost kapitala može se formulirati kao funkcija udjela investicija i vremena, $p^* = p^*(s, t)$.

Kada se pretpostavi da se za raspoloživost kooperativnih faktora ne javlja ograničenje, tehnološki će progres bilo kad očito povećati prosječni proizvodni koeficijent jer TP znači više proizvodnje po jedinici kapitala ili manje kapitala po jedinici proizvodnje. Ovo ne mora biti samo rezultat poboljšane kvalitete fiksnog kapitala. Zapravo, istodobno se poboljšava i kvaliteta ostalih kooperativnih faktora, osjećaju se ekonomije razmjera, povećava se opća organizacijska efikasnost ekonomije. Dio tehnološkog progressa može biti samo funkcija vremena. No, jasno je da moramo investirati ako želimo ubrzati tehnološki progres. Na taj način stopa TP po jedinici vremena postaje funkcija relativne stope investicija, $h = h(s)$.

Ako, radi jednostavnosti, pretpostavimo da kombinirani proizvodni koeficijent (p) ne ovisi o količini postojećeg kapitala, njegove su dvije komponente: čisti proizvodni koeficijent (p^*) i korekcijski faktor tehnološkog progressa (h), $p(s) = p^*(s)h(s)$. Proizlazi da je čisti proizvodni koeficijent opadajuća funkcija od s , $dp^*/ds < 0$, tehnološki progres rastuća funkcija od s , $dh/ds > 0$. Njihove elastičnosti nemaju istu apsolutnu vrijednost. Zbog toga će se $p(s)$ mijenjati.

Uzimajući u obzir što je rečeno, stopa rasta proizvodnje može se izraziti na slijedeći način

$$r = h(s)p'(s)s[1-g(r)] \quad (14)$$

Ako se sada stopa rasta ubrza, događaju se neke zanimljive stvari

$$\frac{dr}{dt} = hp^* \frac{ds}{dt} (1-g) \frac{\eta_{hs} + \eta_{p^*s} + 1}{1 + hp^*s(\partial g / \partial r)} \quad (15)$$

Veza bi se (15) mogla izvesti direktno diferencirajući (13) – relacija (13), treba podsjetiti, pripada svijetu „inercijskih sistema“ – osim za dodatni faktor koji ću zvati γ i koji zahtijeva pomno ispitivanje

$$\gamma = \frac{\eta_{hs} + \eta_{p^*s} + 1}{1 + hp^*s(\partial g / \partial r)} \quad (16)$$

Faktor γ ima slijedeća tri svojstva:

$$\gamma(r=0) = 1$$

$$\gamma(r=\bar{r}) = 0$$

$$\frac{d\gamma}{dr} < 0 \text{ za } r > \bar{r}(s) \quad (17)$$

Raspravimo o njima po redu. U stacionarnoj se situaciji ($r = 0$), h , p^* i g ne mijenjaju i stoga je $\eta_{hs} = \eta_{p^*s} = \partial g / \partial r = 0$. Za nestacionarne vrijednosti s , stopa će rasta biti pozitivna, $r > 0$. Kada se pretpostavi da je maksimalna moguća vrijednost stope rasta $r = \bar{r}$, faktor y mora se reducirati na nulu kao što to proizlazi iz (15) jer je nazivnik od y uvijek veći od nule i teži jedinici kada se stopa rasta povećava (zbog $h p^* s > 0$, $\partial g / \partial r < 0$ i kao što se može lako dokazati, $|h p^* s \partial g / \partial r| < 1$), ponašanje će faktora y ovisiti o tome što se događa u brojniku. Ovdje, kad stopa rasta teži svojoj maksimalnoj vrijednosti, $r = \bar{r}$, elastičnost proizvodnog koeficijenta s obzirom na udio investicija poprima sve veće negativne vrijednosti i konačno dobivamo

$$-\eta_{p^*s} = 1 + \eta_{hs}, \quad \text{za } r = \bar{r} \quad (18)$$

kao uvjet za maksimalni rast.

U ranim se stadijima akceleracije rasta može dogoditi da dvije elastičnosti kompenziraju jedna drugu ili čak dopuštaju pozitivni višak, $\eta_{hs} \geq -\eta_{p^*s} - 1$, (jer neiskorištena sredstva, neiskorištene istraživačke mogućnosti i jače ekonomije razmjera mogu nadjačati efekte otpora promjeni) koji će povećati y , jer se nazivnik smanjuje kad se stopa rasta povećava (zbog kontrakcije efekta troškova kapitala). No nakon kratkog vremena nastupaju sve veći negativni prinosi i derivacija y poprima negativnu vrijednost.

ZAKLJUČAK

Čak i s nepromijenjenom tehnologijom i u *ceteris paribus* uvjetima trošak fiksnog kapitala po jedinici proizvodnje neće ostati konstantan. Proizvodnja postaje sve manje skupa kad se stopa rasta povećava. To znači da se za zadanu proizvodnju i za to da se održi nenarušen kapacitet proizvodnje u specifičanom razdoblju u ekonomiji koja brže raste treba potrošiti manja količina realnih sredstava. Granična se efikasnost bruto investicija povećava. Nju dalje povećava tehnološki progres, koji se može uzeti kao rastuća funkcija bruto investicija.

Zbog ograničenog apsorpcijskog kapaciteta bilo koje ekonomije (i sa svim odvojeno od fenomena zasićenja kapitalom, koji se u maloj otvorenoj ekonomiji može zanemariti) nastupaju opadajući prinosi. Oni konačno nadvladavaju prethodno spomenute rastuće prinose i za dovoljno visoku stopu rasta ekonomija doseže točku u kojoj je $mei = 0$. To je točka maksimalne stope proizvodnih investicija.

To je najvjerojatnije i točka optimalne stope investicija, jer su efekti potrošnje takvi da možemo razumno očekivati da će stanovništvo prihvatiti ovu politiku kao najpoželjniju. Trošak takve politike usporediv je s troškom blage recesije koja, kao što možemo zapaziti u stvarnom životu, ne uzrokuje zamjetljivu brigu, bilo među stanovništvom, bilo među ekonomistima ili političarima. Korist od takve politike u toku života jedne generacije sastoji se u postizanju višestruke potrošnje *per capita*, u usporedbi s alternativnom politikom konstantne stope rasta. (Dobici u kasnijim godinama mnogostruko prevladavaju gubitke u prvih nekoliko godina.) I to je, koliko znamo, mnogo važno svakom potrošaču.

Proizlazi da ekonomist može dati nedvosmislen savjet planeru u pogledu stope investicija. Savjet glasi: investirajte sve dok ne dostignete putanju maksimalnog rasta. Međutim, mogu nadodati da je problem kako maksimizirati stopu rasta različit i neizmjereno teži problem.

Literatura:

1. Domar E. (1953), *Depreciation, Replacement and Growth*, Economic Journal, str. 1-32.
2. Horvat B. (1958), *The Optimum Rate of Investment*, Economic Journal, str. 747-767.
3. Horvat B. (1965), *The Optimum Rate of Investment Reconsidered*, Economic Journal, str. 572-576.
4. Horvat B. (1968), *The Rule of Accumulation in a Planned Economy*, Kyklos, str. 239-260.
5. Kaldor N. (1961), *Capital Accumulation and Economic Growth*, u: Lutz F. A. i Hague D. C. (ur.), *The Theory of Capital*, St. Martins Press, New York.
6. Marx K. (1951), *Theories of Surplus Value*, Lawrence and Wishart, London.
7. Ноткин А. Ю. (1948), *Очерки теории социалистического воспроизводства*, Огиз-Госполиздат, Москва.

TOKOVI KAPITALA

Želim ovdje³⁸ proširiti analizu profesora Kafke na slučaj planskih privreda. Napominjem usput da nam planska privreda – a ne tradicionalna idealizacija savršene konkurencije u neplanskoj privredi privatnog vlasništva – daje osnovni teorijski model i standarde usporedbi blagostanja. Savršena konkurencija, ma kako definirana, ne stvara ni određena niti optimalna rješenja. Nesavršena konkurencija iz zbiljskoga svijeta je onda, naravno, još manje efikasna.³⁹

Da bi bilo moguće doći do nekih posve određenih rezultata, ograničit ću skupinu razmatranih privreda na jednu posebnu kategoriju: planske nerazvijene privrede s *per capita* dohotkom između 100 \$ i 600 \$. Razmatraju se jedino dugoročna kretanja kapitala. Međutim, u izvjesnim su aspektima zaključci općenitiji nego što bi ova ograničenja mogla sugerirati.

5.1. POTREBA ZA DUGOROČNIM TOKOVIMA KAPITALA IZ RAZVIJENIH U NERAZVIJENE ZEMLJE

Ako unutar neke zemlje postoje dvije regije čije su razine ekonomskog razvoja odvojene znatnim jazom, i ako tržištu bude ostavljeno da djeluje po svome, jaz će se vjerojatno proširiti. Sada to više nije samo teorijska postavka; provjeren je empirijski mnogo puta: sjeverna nasuprot južnoj Italiji, sjeverna nasuprot južnoj Jugoslaviji itd. Kvantitativna proučavanja ove pojave pridonijela su našem razumijevanju procesa na kojemu ona počiva. Budući pak da politički nije moguće tolerirati taj proces, i budući da je on također ekonomski štetan na duži rok, nešto se mora učiniti radi izlaženja na kraj s nepoželjnim učincima nekontroliranih djelovanja tržišnog mehanizma.

---

³⁸ B. Horvat: EBR, str. 139–148.

³⁹ Nije mi moguće ovdje dokazivati ove tvrdnje. Vidjeti u tu svrhu moj tekst *The Role of Accumulation in a Planned Economy* (Jugoslavenski institut za ekonomska istraživanja) i tamo navedene reference. Još se jedna ili dvije teorijske točke u ovim napomenama također temelje na spomenutom tekstu.

Što važi za regije unutar jedne zemlje, izgleda da važi za zemlje unutar jednoga svijeta. U prvoj polovini sadašnjeg stoljeća jaz između razvijenih i nerazvijenih zemalja proširen je do alarmantnog stupnja, i nešto se moralo učiniti u vezi s tim. Ako tržište ne može usmjeravati tok resursa na poželjne putove, to se mora učiniti planiranjem. Potreba za jednosmjernim tokom resursa od razvijenih u nerazvijene zemlje obično se dokazuje navođenjem slijedeća tri razloga:

- a) nedostatak know-howa u nerazvijenim zemljama,
- b) nedovoljnošću štednje, i
- c) jaz uvoza i izvoza.

Razmotrimo ih redom.

Nedostatak *know-howa* je sigurno činjenica i krajnje ozbiljna prepreka rastu. Međutim, ovu se prepreku ne može ukloniti naprosto premještanjem kapitala u zemlju, niti je to najefikasniji ili najvažniji način bavljenja problemom. Stoga je razmatranje tog problema izvan domašaja ovih bilježaka, pa ću se ograničiti na samo nekoliko napomena kasnije.

Nedovoljnost štednje je lažan problem u planskoj privredi koja posluje iznad razine pukog održavanja života. Takva privreda može uvijek generirati onoliko štednje koliko je potrebno za rast bez da ikad smanjuje već postignuti životni standard. Pojasnit će to jedan aritmetički primjer. Pretpostavimo da stopa štednje s iznosi 15%, i da kapitalni koeficijent k iznosi 3; tada stopa rasta proizvoda r iznosi 5%. Uzmimo da neto priljev (uvoz) kapitala predstavlja 20% investiranja ili 3% BNP-a. Tada bi iznenadnim eliminiranjem cijelog neto priljeva kapitala ekspanzija potrošnje bila zaustavljena na oko sedam mjeseci, te nakon toga nastavila rasti po tradicionalnoj stopi od 5% bez ikakvog uvoza kapitala. Ako je stopa rasta oko 10%, privremena bi stagnacija životnog standarda trajala tri mjeseca. Ali u privredi zbiljskog svijeta ne mora doći do naglih promjena poput ove koja je razmotrena. Prema tome, „nedovoljnost štednje“ može biti eliminirana a da stanovništvo uopće ne zapaзи nikakvu promjenu. S druge strane sve nerazvijene zemlje jako ovise o svojim poljoprivredama, te fluktuacije žetve mogu utjecati na BNP zemlje čak i $\pm 20\%$. Privreda sposobna za život mora biti prilagođena takvim šokovima. Oni su pak više stotina postotaka veći od šokova koji bi bili posljedica naglog prestanka priljeva kapitala.

Za razliku od nedovoljnosti štednje, jaz uvoza je stvaran problem. Ne, za sigurno, zbog svoje aritmetičke značajnosti. U ovom se pogledu ne razlikuje od jaza štednje. Ono što je važno jest njegov multiplikativni efekt. Proces rasta je proces strukturnih transformacija. To se ne može učiniti na savršeno koordiniran i uravnotežen način. Brzi rast je uvijek „neuravnotežen“. Dok neki sektori požuruju naprijed, drugi zaostaju. Zaostala privreda je kao me-

đusektorska tablica u kojoj je većina polja prazna. Proces rasta sastoji se od popunjavanja tih polja. Ali ne mogu se sva polja popunjavati istodobno, čak ni s vrlo malim količinama. Naprotiv, samo će nekoliko polja biti popunjeno domaćim proizvodom, dok će druga ostati prazna. Bit će stoga velik nesklad između sastava domaće potražnje i domaćeg proizvoda, prevelik nesklad da bi bio ispravljen uvozom koji bi proizašao iz povećanja izvoza.⁴⁰ Posljedica je višak uvoza.

Budući da strukturna transformacija znači kontinuirano stvaranje i eliminiranje uskih grla, višak uvoza nije financijski fenomen – kao nedovoljnost štednje – već je on fenomen funkcije proizvodnje. Eliminiranjem uskih grla višak uvoza povećava efikasnost investiranja, pomiče cijelu funkciju proizvodnje i *povećava stopu rasta iznad bilo čega što bi bilo moguće sa samo domaćim resursima*, bez obzira na to koliko je velika stopa domaće štednje. Drugim riječima, ekspanzija trgovine uopće, i napose višak uvoza (jer se izvoz ne može povećavati jednako brzo kao što nastaju potrebe za uvozom), povećavaju *apsorpcijski kapacitet* privrede i time povećavaju dostižnu stopu ekonomskog rasta. Na kasnijem stadiju izvoz postepeno sustiže uvoz i zemlja je u stanju uravnotežiti svoju trgovinu održavajući visoku stopu rasta. Međutim, čak i na tom je stadiju planska privreda životno zainteresirana za ekspanziju trgovine, te joj se može pokazati korisnim da ima višak uvoza, kao što ćemo odmah vidjeti.

Trajanje strukturne transformacije ovisi o početnoj razini razvoja i o brzini rasta. Ako zemlja počne s *per capita* dohotkom od, recimo, 150 \$ i stopa rasta joj je 6%, može se očekivati da će joj trebati od 20 do 30 godina da ostvari osnovnu transformaciju. Međutim, puno prije nego što je uravnotežila svoju ukupnu trgovinu, ona će početi izvoziti kapital u zemlje koje su još manje razvijene. Tako će kapital, kao voda, teći cijelo vrijeme prema dolje. Ali njega će trebati, za razliku od vode, gurati prema tom naizgled prirodnom smjeru.

Oblici uvoza kapitala

Oblici uvoza kapitala razmotreni su u nekoliko referata, pa nema mnogo toga što bih mogao dodati toj raspravi općenito. Usmjerit ću stoga svoju pozornost na samo jedan oblik uvoza kapitala čije prednosti vidim u ponešto drugačijem svjetlu nego većina sudionika ove konferencije. Radi se o takozvanom direktnom investiranju ili priljevu vlasničkog kapitala. Oblikovane su razrađene

---

⁴⁰ Poučna empirijska analiza toga obavljena je za jugoslavensku privredu koja se razvija po stopi od oko 10%. Vidjeti: L. Vukojević, *Structural Trends of the Yugoslav Economy in the Period 1952–1960*, Jugoslavenski institut za ekonomska istraživanja, Beograd.

sheme i poduzete posebne mjere ekonomske politike radi poticanja stranih tvrtki da se kreću u nerazvijene zemlje. Često se očekuje da će one bitno pridonijeti razvoju, možda čak pokrenuti proces rasta. Jesu li te politike preporučljive i očekivanja opravdana? Postoji najmanje pet važnih aspekata ovog problema.

1. Rečeno je da vlasnički kapital ima stabilizirajući efekt na ciklus, i da je zbog toga poželjniji nego, recimo, zajmovni kapital. Prvi dio te tvrdnje je vjerojatno točan, ali iz njega ne proizlazi nužno taj zaključak. Uzmemo li u obzir da obveznice donose 5 do 6%, a neto profiti su od 10 do 15%, onda proizlazi da su troškovi zajmovnog kapitala dva do tri puta manji i da se rezultirajuću štednju može koristiti za mnogo djelotvornije suzbijanje ciklusa. Osim toga, otplate zajmova mogu biti ugovorene na vrlo fleksibilan način, time da ih se poveže s platnobilančnom pozicijom. Prema tome, vlasnički kapital nema u ovom pogledu nikakvu komparativnu prednost u odnosu na zajmovni kapital, a očigledno je nepogodniji u pogledu troškova.

2. Istaknuto je da troškovi vlasničkog kapitala, premda su na dugi rok veći, mogu u kratkom roku biti manji nego troškovi zajmovnog kapitala, jer dividende mogu biti manje nego kamata plus otplate zajma. Prema tome, vlasnički kapital može u kratkom roku djelovati manje nepovoljno na platnu bilancu. To je sigurno točno kad je riječ o komercijalnim kamatnim stopama i razdobljima otplate kraćim od približno petnaest godina. Ako su kamatne stope nešto niže i/ili razdoblja otplate nešto duža, troškovi zajma mogu postati niži čak i u kratkom roku. Međutim, mora se uzeti u obzir i druge momente. Neusporedivo je lakše, brže i početno jeftinije uzeti ili plasirati zajam nego privući vlasnički kapital kad je potreban. Tako se zajam može djelomično otplatiti drugim zajmom. Kao što je pokazao E. Domar,⁴¹ omjer otplate (A) i kamate (I) u odnosu na zajmove uzimane godišnje (L) ustaljuje se nakon nekog vremena na $\frac{A+I}{L} = \frac{a+i}{a+r}$ (a = stopa otplate, i - kamatna stopa, r = stopa ekspanzije zajmova). Analiza formule pokazuje da čak i ako tok zajmovnog kapitala fluktuiira iz godine u godinu to nema prevelik utjecaj na taj omjer. Ne postoji, naravno, nikakvo jamstvo da će se tok zajmovnog kapitala širiti po stopi većoj od kamatne stope, ali to jest moguće, i tada uvijek postoji neto priljev kapitala u zemlju.⁴² U najgorem će se slučaju tok zajmovnog kapitala postepeno smanjivati ili fluktuirati, ali nema potrebe pretpostavljati

⁴¹ E. D. Domar, *Foreign Investment and Balance of Payments*, American Economic Review, 1950, str. 805-826.

⁴² Ako je povrh toga stopa zajmovne ekspanzije niža od stope rasta BNP-a, zemlja može uživati pogodnosti neto uvoza kapitala na neodređeno razdoblje, smanjujući cijelo vrijeme teret postojećeg duga.

da će se on zaustaviti iznenada. A tada su nepovoljni učinci na platnu bilancu umjereni. Može se dodati da su u vremenima nevolje mogući pregovori o konverziji zajmova i da otplate mogu biti odgođene, ili da postupak u tom smislu može biti utanačen unaprijed u izvornom ugovoru.

3. Profesor Kafka tvrdi u svom referatu da profit od vlasničkog kapitala može biti reinvestiran u tako visokom stupnju da slanja novca padaju ispod kamate koja se plaća na obveznice. To je zamislivo, ali je vrlo nevjerovatno u nerazvijenoj zemlji. Potrebna je prilično temeljita statistička i računovodstvena analiza prije nego što bi se slučajevi koje je spomenuo profesor Kafka mogli uzeti kao dokazi.

4. Uvoz *know-howa* je možda najpozitivniji i najvažniji učinak što ga se pripisuje uvozu vlasničkog kapitala. Seleći se u manje razvijenu zemlju inozemna tvrtka donosi sa sobom novu tehnologiju i nove tehnike upravljanja, osigurava izobrazbu za domaće radnike i upravno osoblje, stimulira lokalno poduzetništvo. Postoje neki elementi istine u tom zapažanju. Ali u mjeri u kojoj je ono točno, isti se učinci mogu postići zajedničkim ulaganjima u tvrtke koje su inače pod domaćom kontrolom. S druge strane, utjecaj u pravilu bude prilično ograničen. Kao što ističe Singer, vlada tendencija da inozemne tvrtke ostanu strani sektor u domaćoj privredi. Što je urgentnije potreban *know-how*, to je tvrđa odvojenost inozemnog i domaćeg dijela privrede, jer je to veći kulturni i ekonomski jaz između dviju zemalja. Bit će korisno skrenuti ovdje pozornost na jedan odlomak iz referata gospodina Okite u kojem on s odobravanjem citira Reubensa koji kaže o zajedničkim ulaganjima u Japanu da je „najveća zasluga direktnih inozemnih investicija bila induciranje razvijenog tehničkog *know-howa*, i da je sreća Japana što velika inozemna poduzeća nisu bila transplantirana u Japan, te nisu ugušila japanske industrije u zametku i zaustavila njihov razvoj“.

5. Za razliku od četiri prethodna aspekta uvoza vlasničkog kapitala, ovaj ima samo negativne i nijedan od pozitivnih efekata. Čak i kad je inozemni kapital motiviran profitom, radi se o maksimiranju profita s gledišta inozemnih tvrtki a ne nužno u interesu zemlje domaćina. Međutim, budući da strani poslovni ljudi nisu samo ekonomski strojevi za računanje, oni će donijeti sa sobom svoje kulturne i političke predrasude, i bit će skloni pomagati, ekonomski, politički i na druge načine, svoje zemlje porijekla bez obzira na legitimne interese zemlje domaćina.

6. Konačno, može biti korisno ilustrirati navedenih pet točaka barem jednim empirijskim primjerom. U predratnoj Jugoslaviji približno jedna polovina neseljačkog dijela privrede bila je pod kontrolom inozemnog kapitala. S gledišta zagovornika stranog kapitala, moralo se to smatrati idealnom situacijom, velikim uspjehom jugoslavenske vlade na kojemu joj je valjalo čestitati. Međutim, stopa rasta je bila krajnje niska. Nakon rata nijednoj stranoj

tvrtki nije bilo dopušteno da i dalje posluje u zemlji. Pretpostavilo bi se da su nestali *know-how*, poduzetništvo i drugi klasični udžbenički efekti inozemnog utjecaja. Međutim, stopa rasta se pokazala jednom od najviših na svijetu. Ono što nije valjalo u predratnoj situaciji može se ilustrirati slučajem naftne industrije.⁴³ Jugoslavija je stvorena nakon Prvog svjetskog rata. Standard, Oil iz Sjedinjenih Država i Shell Oil iz Velike Britanije došli su na relativno prazno tržište. Nakon nekoliko godina konkurencije tržište je podijeljeno i, zajedno s još dvije inozemne tvrtke, stvoren je kartel, premda je to bilo protuzakonito. U desetljeću buma dvadesetih godina zarađeni su dobri profiti, ali ih se nije prijavljivalo i nije, naravno, plaćan porez. Neiskusnoj administraciji nove države trebalo je više od desetljeća da bi postala sposobna nositi se s ovim problemom, a tada je jedna od kompanija reagirala podmićivanjem vladinih funkcionera. Kartel, koji je kasnije postao legalan, pokupovao je domaće rafinerije i servisne stanice. Tvrdokorniji domaći poduzetnici naprosto su poslovno upropašteni. Do kraja 1920-ih godina kartel je dosegao savršenstvo udžbeničke kategorije: kontrolirao je blizu 100% proizvodnje i trgovine naftnim proizvodima. Umjesto da stimulira domaće poduzetnike, on ih je, naravno, uništio. Strane tvrtke stekle su također koncesije na potencijalna naftonosna polja, ali nikada nije otkriveno nimalo nafte. Isto područje proizvodi sada oko dva milijuna tona godišnje, što pokriva potrebe zemlje. Kad je kartel doveden do potpunosti, prestala su investiranja. Do kraja drugog desetljeća (postojanja kartela – op. ur.) sav kapital uvezen u zemlju bio je već repatriran i još je nekih 20 do 50% izvezeno iz zemlje u obliku kamata i dividendi. Povrh svega toga, moralo se nakon rata platiti naknadu zbog nacionaliziranja tih tvrtki.

Ovom se pričom ne želi reći da je inozemni kapital „zao“, a da su vlade uvijek dobre – predratna jugoslavenska vlada sigurno nije bila uzorna. Etičke kategorije poput dobrog i lošeg irelevantne su u ovom kontekstu. Međutim, ona upućuje na to da se seljenjem inozemnih tvrtki u ekonomski bitno manje razvijeno i kulturno vrlo drugačije okruženje stvara društvena situacija koja nije povoljna za rast i razvoj.

Došli smo tako do jednog od rijetkih posve određenih zaključaka: uvoz vlasničkog kapitala nije ni poželjan, ni nužan. Svi dobri efekti mogu se postići na druge načine, izbjegavajući istodobno loše posljedice direktnog inozemnog investiranja i kontrole. Ovo ne znači da inozemna tvrtka ne bi smjela biti pod bilo kojim uvjetima prihvaćena u nerazvijenu zemlju. Nikakva se dogmatičnost ne isplati u pitanjima rasta. Međutim, iluzija je očekivati bitan

---

⁴³ Vidjeti B. Horvat: *Naftna industrija u Jugoslaviji*, tri sveska, Jugoslavenski institut za ekonomska istraživanja, Beograd.

doprinos rastu od uvoza vlasničkog kapitala. Štoviše, prevelika količina njega, uzeta bez dovoljno pažnje, može čak ubiti pacijenta.

Međutim, iako je uvoz vlasničkog kapitala nepoželjan i štetan, praktički svi drugi oblici uvoza kapitala – ne samo državnog nego i privatnog – vrlo su poželjni. Tako se, na primjer, visoku stopu rasta u poslijeratnoj Jugoslaviji može do izvjesnog stupnja objasniti visokom stopom uvoza kapitala. Prostor mi ne dopušta da opišem ove druge oblike uvoza kapitala, koji je u rasponu od zajedničkih ulaganja i kredita za opremu do raznih sporazuma o zajmovima, privatnim, državnim i međunarodnim, te uključuju razne oblike ekonomske pomoći.

Motivacija zemalja izvoznica kapitala

Dva su glavna motiva izvoza kapitala: profit i pomoć.

Barem u ekonomiji, ako već ne u ideologiji, neplanske privatne privrede i planske neprivatne privrede dijele jaki zajednički interes. Ako je, na primjer, granični kapitalni koeficijent k veličine 3, društvena granična efikasnost investiranja je blizu 33%. Međutim, kamatna stopa na obveznice na privatnom tržištu je samo 5 ili 6%. Prema tome, cijena zajma dogovorena negdje između 6% i manje nego 33% bit će povoljna za obje stranke.

U usporedbi s neplanskim privredama, planske privrede imaju jak interes uvoziti mnogo više kapitala i to zbog sljedeća tri razloga:

1. One mogu uzeti u obzir društvenu graničnu efikasnost investiranja koja je mnogo viša od privatne granične efikasnosti investiranja.
2. One imaju veći apsorpcijski kapacitet.
3. Planiranje smanjuje rizik promašaja i fluktuacija, pa čini teret duga manje tegobnim.

Prema tome, protivno čestom vjerovanju da planske privrede jesu ili bi trebale biti autarkične, one imaju svaki razlog za ekspanziju vanjske trgovine uopće, i napose kretanja kapitala.

Što se tiče motiva pomoći, politički, socijalni i ekonomski razlozi za pomoć manje razvijenim zemljama slični su onima za pomoć manje razvijenoj regiji. Želio bih ovdje istaći samo jedno: pomoć ne podrazumijeva nužno, niti čak prvenstveno, besplatne potpore. Manje razvijene zemlje nisu prosjaci koji mole ili bi trebali moliti za dobročinstva, niti im zemlje davateljice dodjeljuju milostinju. Razvijene zemlje imaju međunarodnu obvezu pomoći manje sretnim pripadnicima svjetske zajednice, ali ne pod bilo kojim uvjetima. Kao što biblijska mudrost kaže, najprije se mora samome sebi pomoći, pa će onda i Bog pomoći. Bilo bi cinično primjenjivati ovaj kriterij na zemlju koja, s obzirom na izvjesne uvjete, naprosto ne može sama sebi pomoći. Takav bi slučaj trebao dobiti posebnu pozornost; međutim, on je očigledno izniman. Taj je

kriterij primjenljiv na zemlje u kojima pomoć ne stvara nikakav vidljiv učinak u pogledu rasta, i osobito na zemlje s problemom što bi ga ekonomisti, na svom žargonu koji divno zna zbunjivati, zvali problemom transfera. U takvoj se zemlji pomoć slijeva u privredu s jedne strane, ali glavnina nje, putem korupcije i pogrešnog upravljanja, brzo nalazi putove u džepove ministara, državnih funkcionera i izvođača radova sklonih prevari, te nakon kratkog vremenskog pomaka počinje istjecati van na drugoj strani – u neku zanimljivu stranu zemlju koja očigledno nije bila namijenjena da bude primarni korisnik te pomoći.

Budući da je temeljna funkcija pomoći povećavanje stope rasta, a ne supstitucija domaće štednje, njezina su glavna sredstva zajmovi koje treba otplatiti, a ne besplatne potpore. Potpore su prikladne u iznimnim okolnostima – početno pokretanje razvojnog programa, uzastopne loše žetve, iznimna depresija na izvoznim tržištima – i tada dotična zemlja ima svako pravo očekivati ih. Međutim, u normalnim bismo se okolnostima trebali koncentrirati na zajmove. Reklo bi se da je danas mnogo manje potrebno međunarodno milosrđe, a mnogo više uredno funkcioniranje i primjerena ekspanzija međunarodnih tržišta kapitala. U početku, naravno, s raznim ublažavajućim sastojcima, ali sa ciljem da se ta tržišta postepeno uzdignu do komercijalnih standarda.

5.2. OPOREZIVANJE PLATNE LISTE

Za kapitalističko poduzeće država propisuje dozvoljeni maksimum amortizacije i oporezuje dobit. Za socijalističko poduzeće treba propisati minimum amortizacije i oporezivati viškove isplaćivane iznad standardnih dohodaka. Oporezivanje dobiti nema smisla jer je kapital društveni, pa cjelokupnu dobit valja ostaviti poduzeću. Vezivanje poreza za iznadproporcionalno kretanje dohotka u odnosu na akumulaciju neprihvatljivo je jer je baza arbitrarna, pa su tako neka poduzeća favorizirana, a druga diskriminirana.

Poreska metodologija

1. Uzimaju se uobičajene kvalifikacione kategorije od nekvalificiranog radnika do doktora nauka. Primanja tih kategorija ostvarena u prosjeku u jugoslavenskoj privredi služe kao osnovica za izračun pondera kod svođenja na uslovno kvalificiranog radnika (UKR).

2. Zbog različitih uvjeta rada (težak, opasan, po zdravlje štetan rad i si.) radnici iste kvalifikacione kategorije moraju u različitim grupacijama biti plaćeni različito. Primjerice, rudar će biti više plaćen nego radnik iste kvalifi-

kacije u trgovini. Da se izbjegne arbitrarnost, moraju se uzeti stvarno realizirani odnosi u privredi, ali unutar grupacije. Grupacije međusobno nisu usporedive zbog uspostavljenih monopola i privilegija, odnosno diskriminacije. Zbog toga se uzima neko standardno zanimanje (recimo knjigovođa) koje se u svim grupacijama vrši pod istim uvjetima. To zanimanje dobiva u svakoj grupaciji ponder 1, a ponderi za kvalifikacione kategorije izračunavaju se prema zaista ostvarenim primanjima tih kategorija u svakoj grupaciji posebno. Prema tome, ponderi će biti različiti za svaku grupaciju. Kad god te razlike nisu suviše velike, pondere treba izjednačavati. Ti ponderi propisuju se poreskim zakonom.

3. Primjenom pondera izračunava se broj UKR u svakom poduzeću.

4. Zbog različite razvijenosti osam jugoslavenskih regija, za svaku od njih izračunava se prosječni osobni dohodak po UKR, koji služi kao osnovica za oporezivanje.

5. Ukoliko poduzeće isplati osobne dohotke iznad prosjeka, plaća porez po pozitivnim progresivnim poreskim stopama; ako su isplaćeni dohoci ispod prosjeka, plaća porez po negativnim poreskim stopama u odnosu na razliku do prosjeka. Negativni prerez znači oslobađanje od obveza prema zajednici (osim obveza za penziono i socijalno osiguranje).

6. Ostvarena zajednička potrošnja u odnosu prema isplaćenim osobnim dohocima u prosjeku za Jugoslaviju predstavlja standardni omjer (SO). Poduzeće koje za zajedničku potrošnju isplati iznad ili ispod SO, oporezuje se stopama upola manjim od onih u točki 5.

7. Država tromjesečno unaprijed revidira prosječni dohodak po UKR koji služi kao osnovica za porez: porez se plaća mjesečno.

8. Negativni porez financira se pozitivnim porezom, a sve ostaje u okviru republike.

Efekti

1. Poreski automatizam ostavlja poduzeću da samo odlučuje kako će dijeliti dohodak. Nepotrebni su dogovaranja, uvjeravanja, pritisci itd.
2. Ukoliko se isplate preveliki dohoci, porez izvlači sredstva iz poduzeća. Ukoliko se štedi, sredstva ostaju u poduzeću. Prema tome, stimulira se akumuliranje i formiranje vlastitih obrtnih sredstava. Također se stimulira izgradnja stanova i objekata standarda.
3. Budući da visoki lični dohoci putem demonstracijskog efekta generiraju inflacione impulse, destimuliranje prevelike diferencijacije pomaže smanjivati inflaciju.

4. Budući da povećanje cijena u svrhu povećanja ličnih dohodaka odnosi putem poreza natproporcionalno više sredstava iz poduzeća, ono se ne isplati pa tako porez djeluje antiinflaciono.
5. Budući da se akumulacija ne investira odmah (dohodi se odmah troše), poduzeća će kupovati kamatonosne vrijednosne papire na tržištu kapitala. Takva odgođena potraživanja također djeluju antiinflaciono.
6. Budući da više kvalifikacije donose veće pondere (pa stoga i manji porez), stimulira se zapošljavanje radne snage s višim kvalifikacijama.
7. Porez slijedi klasično poresko načelo oporezivanja prema poreskoj snazi. Teret stabilizacije snose oni koji to mogu. Kako porez plaćaju oni koji mogu, ujednačuju se mogućnosti poslovanja i izbjegavaju *ad hoc* arbitrarne intervencije premijama i oslobađanjem od poreza. A kako akumulacija uvijek ostaje u poduzeću, porez ne destimulira. Ovaj porez djeluje anticiklički, tj. stabilizaciono jer se automatski povećava u cikličnom usponu kad su plaće velike i smanjuje u cikličkom padu proizvodnje kad su plaće male. U potonjem slučaju može biti i negativan, pretvarajući se tako u automatsku cikličnu subvenciju.
8. Ograničuje se manipuliranje profitom u one zemlje gdje je porezna stopa na profit manja.

Problemi

1. Budući da se poreski isplati imati više kvalifikacije, pojavit će se pokušaji da se svi umjetno proglase kvalificiranijima no što ustvari jesu. To se može spriječiti standardiziranim javnim postupkom utvrđivanja kvalifikacija pod okriljem Komore.

VI

PROPUSTI TRŽIŠTA I PLANIRANJE

6.1. PLANIRANJE: PROBLEM KOORDINACIJE I AUTONOMIJE⁴⁴

Još uvijek se općenito vjeruje, i na Istoku i na Zapadu, i među stručnjacima i među laicima, da „planiranje“ i „tržište“ predstavljaju dva nespojiva oblika organizacije. U ovom je pogledu neoklasično stajalište dobro izložio engleski liberalni ekonomist Lionel Robbins:

Navodna prednost ekonomskog „planiranja“ – naime da nudi izvjesnost s obzirom na budućnost – ovisi o pretpostavci da su u uvjetima „planiranja“ postojeće kontrolne sile, izbori pojedinaca koji troše i štede, same dovedene pod kontrolu planera. Prema tome, javlja se paradoks: ili je planer bez instrumenata izračunavanja ciljeva zajednice kojoj namjerava služiti, ili, ako obnovi te instrumente, uklanja *raison d'être* „plana“. ⁴⁵

U svojoj vulgarno marksističkoj verziji ista će konstatacija tvrditi da privatno tržište podrazumijeva anarhiju u proizvodnji i generira kapitalističke odnose, te da bi ga trebalo zamijeniti državnim planiranjem. Jedino što može zamijeniti privatno vlasništvo – pa, prema tome, mora ga zamijeniti – jest državno vlasništvo, čime se autonomne individualne odluke zamjenjuju centralnim, hijerarhijski strukturiranim odlukama države. ⁴⁶

Kako budemo išli dalje, postat će jasno da taj paradoks i ta anarhija pripadaju ideologiji i apologetici, a ne znanstvenom mišljenju.

Propusti tržišta

Ako su potrošači suvereni u svojim izborima, trošit će svoje dohotke na takve asortimane dobara i usluga koji maksimalno zadovoljavaju njihove potrebe.

---

⁴⁴ B. H.: EBR, sv. II., str. 149–168.

⁴⁵ L. Robbins, *An Essay on the Nature and Significance of Economic Science*, London: Routledge, 1932, str. 113.

⁴⁶ K. B. Оставлянов и др., *Политическая экономия*, Москва: Госполитиздат, 1955, poglavlja XXIX i XXX.

Ako su proizvođači slobodni u svojim ekonomskim aktivnostima, kombinirat će kupljene ulazne elemente proizvodnje na način da minimiziraju troškove i proizvodit će proizvode kojima će maksimirati profite. Pokazat će se da su najprofitabilniji proizvodi upravo oni koji su najvrijedniji potrošačima. Prema tome, unapređujući svoje individualne interese, maksimirajući svoje *privatne* dobitke, akteri na tržištu automatski maksimiraju *društveno* blagostanje. Ova *laissez-faire* vizija tržišta, koju je Adam Smith definirao kao „nevidljivu ruku“, temeljni je tržišni model klasične i neoklasične ekonomije.

Znamo da stvarne kapitalističke privrede jako odstupaju od ovoga modela. Razlozi odstupanja stvarnosti od modela analitički su prilično jednostavni. Modelu su, da bi djelovao, potrebni ambijent izvjesnosti, potpune informacije dostupne akterima, trenutačna prilagođavanja i djeljivost svih roba. Stvarni svijet je drukčiji: odluke se moraju donositi u uvjetima neizvjesnosti, informacije su skupe, prilagođavanja se događaju sa znatnim zaostajanjima i investiranje je često neujednačeno. Posljedice toga su da proizvodnja podliježe poslovnim ciklusima, mnogi su ljudi nezaposleni, monopoli i reklame izopачuju cijene i strukture proizvoda, a ekonomsko je blagostanje očigledno znatno niže nego što bi inače objektivno moglo biti.

Koji je razlog da je toliko dugo postojao model koji tako dovodi u zabludu? Postoje barem tri razloga. Prvo, on dobro služi ideološkim potrebama. On „dokazuje“ da kapitalistički sistemi maksimiraju ekonomsko blagostanje. Drugo, on služi korisnoj svrsi kao metodološko sredstvo. Ekonomska je stvarnost tako složena da mora biti drastično pojednostavljena kako bi bila analitički obradiva. Stvaranje tog modela i proučavanje uvjeta pod kojima bi on mogao biti valjan pridonijelo je izgradnji ingeniozne ekonomske znanosti. Treće, model se može koristiti kao standard za usporedbe. Tako ću ga ja koristiti. Naići ćemo na paradoks ponešto drukčiji od Robbinsovog. Pokazat će se da je efikasno djelovanje tržišta moguće jedino u planiranoj socijalističkoj privredi! Neka nam bude dopušteno nastaviti s ispitivanjem nesavršenosti i propusta običnog tržišta.

Potrošački izbori nisu ispravni

Potrošački izbori često su iracionalni, oblikovani navikama i običajima te nedostatkom znanja. Primjeri toga, koji se često navode, su upotreba opojnih droga i alkoholnih pića, upadljiva potrošnja i kupnja hrane od male prehrambene vrijednosti u odnosu na novac što ga za nju plaćaju sirotinjske kućanice. Ako se moraju plaćati medicinske usluge, zdravlje često bude zanemareno u korist neke beznačajne stavke potrošnje. Samo upućeni kupuju i čitaju knjige i gledaju kazališne predstave. Obrazovanje poštuju samo oni koji su obrazovani. Kao što ističe Maurice Dobb:

Potrošač i njegove potrebe su društveni proizvod, oblikovan kako robama koje ulaze u njegovo iskustvo tako i društvenim standardima i običajima posred kojih je odgajan. Prema tome, prilikom oblikovanja toka razvoja ekonomska politika neizbježno oblikuje promjenljivi obrazac potrošačkih potreba...⁴⁷

Ako su naši izbori društveno određeni, bolje bi nam bilo razmisliti kako da kontroliramo sile odgovorne za to određenje, nego da sebi laskamo kako smo individualno suvereni.

Proizvođački izbori nisu ispravni

Neizvjesnost i nedostatak znanja stvaraju neočekivane dobitke i gubitke. Koncentracija tržišne moći stvara monopole koje prati eksploatacija potrošača i drugih proizvođača. Kao što su pokazali Moore i Keynes, zbroj individualnih dobitaka može rezultirati društvenim gubitkom. To se događa kad je, na primjer, agregatna štednja veća od agregatnog investiranja. Budući da potražnja nije izravnana s raspoloživom ponudom, smanjuje se proizvodnja i radnici postaju nezaposleni. Jedini lijek protiv nezaposlenosti i periodičkih kriza je društveno planiranje.

Novčane cijene ne postoje ili nisu primjenljive

Čak i u svestrano tržišnoj privredi sve nema novčanu cijenu. Ako negujem divan vrt, u njemu će uživati i moj susjed. Stvaram li u svom vrtu neugodnu buku, bit će mome susjedu smanjeno zadovoljstvo. Budući da živimo u društvu, naše aktivnosti djeluju na naše sugrađane i te efekte često nije moguće prisvojiti. Povremeno nastaju znatne razlike između stvarnih društvenih troškova i novčanih troškova, te između stvarne društvene koristi i cijene. Na troškovnoj se strani mogu pojaviti zagađenje zraka, profesionalne bolesti i nestajanje estetskih vrijednosti; na strani koristi će se pak pojaviti uživanje ekonomske i socijalne jednakosti, sigurnost od bolesti i sigurnost zaposlenja. Ovdje spada također takozvano javno dobro. Troškovi priskrbljivanja javnog dobra ne povećavaju se uopće ili se ne povećavaju znatno ako se poveća broj potrošača. Alternativno rečeno, nijedan pojedinac ne mora smanjiti svoju potrošnju tog dobra zbog potrošnje dodatnog potrošača. Primjeri su čisti zrak, svjetionik i narodna obrana. U takvim slučajevima prestaje funkcionirati uobičajeni tržišni mehanizam s transakcijama između kupaca i prodavatelja.

---

⁴⁷ M. Dobb, *On Economic Theory and Socialism*, London: Routledge and Kegan Paul, 1955, str. 79.

Tehnološke i novčane eksternalije

Ovdje su cijene u načelu primjenljive, ali proizvodnja ne reagira ispravno i nekontrolirani cjenovni sistem vodi neekonomičnim proizvodnim rješenjima. Statičke eksternalije mogu se naći u eksternim ekonomijama i disekonomijama u tekućoj proizvodnji, što ih ne uzimaju u obzir tvrtke koje maksimiraju profit, i u nezahvaćenim efektima novih industrijskih lokacija. Primjeri su poznati. Ako industrijski dobavljač posluje u uvjetima ekonomije razmjera (recimo, industrija čelika), njegovo će prošireno poslovanje biti na korist industrijskim kupcima (recimo, proizvođačima ugljena) u obliku nižih troškova. Hidroelektrana može pomagati poljoprivrednicima povećavanjem opskrbe vodom, ili im uzrokovati štetu mijenjanjem klime. Rafinerija nafte može naškoditi turizmu, a kemijska tvornica uništavati ribu. Dvije će komplementarne tvornice na jednoj lokaciji vjerojatno biti efikasnije nego da su samo po jedna na dvjema različitim lokacijama. U svim takvim slučajevima, tržište i cijene ne stvaraju racionalna rješenja; potrebna je intervencija planske vlasti. Jedna osobita dinamička eksternalija je do sada izmakla pozornosti teoretičara tržišta. Ona je posljedica ograničenog kapaciteta svake privrede da apsorбира investicije. Granična efikasnost dodatne jedinice investiranja može za pojedinu tvrtku biti visoka i pozitivna, a da u isto vrijeme bude negativna za privredu kao cjelinu. To se događa kad organizacijski naponi i oskudice resursa smanjuju agregatni proizvod svih ostalih tvrtki više nego što se povećava proizvod tvrtke koja investira. Ne postoji nikakav tržišni signal za prenošenje takvih informacija.⁴⁸

Društvene odluke po svojoj prirodi zamjenjuju individualne odluke

Preostaju dvije životno važne odluke što ih treba donositi u svakoj privredi, i koje u socijalističkoj privredi ne mogu biti prepuštene slobodnoj igri tržišnih sila. Svaki će cjenovni sistem također stvarati *izvjesnu* raspodjelu dohotka među pripadnicima zajednice i *izvjesnu* podjelu društvenog proizvoda na dio za investiranje i dio za potrošnju. U socijalističkoj se privredi zahtijeva *optimum* u oba slučaja.

Dosadašnja analiza dovodi do zaključka: (a) cjenovni mehanizam djeluje prilično neefikasno; (b) on povremeno prestaje djelovati u sferi proizvodnje (pogrešni signali); (c) on posve nedvojbeno prestaje djelovati u sferi raspodjele (jer su odluke o raspodjeli u načelu društvene, dok tržišna organizacija

---

⁴⁸ B. Horvat, *The Rule of Accumulation in a Planned Economy*, Kyklos, 1968, str. 239-268.

pretpostavlja decentralizirane individualističke odluke). Ovo je prilično velik popis nedostataka. Izgleda da je tržište teško prihvatljivo za socijalizam. Kad se tržište izjalovi, sve što možemo učiniti jest uvesti planiranje. Ako je tako, zašto se ne bismo odmah odlučili za planiranje i zaboravili na tržište?

Odgovor je: Ne! Prije svega, izbor nije ili-ili. Drugo, može se pokazati da je i planiranje (centralno) također prilično neefikasno. Onda možda kombinacija to dvoje, neka vrsta mješovite privrede? To bi podrazumijevalo eklekticizam za kojega nema opravdanja. Želimo sačuvati bitnu potrošačku suverenost jer se socijalizam temelji na preferencijama pojedinaca koji tvore društvo. Želimo, također, sačuvati autonomiju proizvođača jer je ona preduvjet samoupravljanja. Uzmemo li to dvoje zajedno, potrebno nam je tržište. Ali ne *laissez-faire* tržište. Potrebno nam je tržište koje će obavljati dvije upravo navedene funkcije, ni više ni manje. Drugim riječima, potrebno nam je *tržište kao sredstvo planiranja* u strogo definiranoj sferi prioriteta. Kako bi se postiglo da ono djeluje ispravno, trebalo bi pet nesavršenosti tržišta ispraviti planskim intervencijama. To pak znači da nam je potrebno *planiranje kao preduvjet efikasnog tržišta*. Planiranje znači usavršavanje tržišnih izbora radi povećavanja ekonomskog blagostanja zajednice. Daleko od toga da bi bili nespojivi ili proturječni, tržište i planiranje se ukazuju komplementarni kao dvije strane istog novčića. Nijedno nije cilj samo po sebi. Oboje su sredstva za prikladnu organizaciju socijalističke privrede. U slijedećim će odjeljcima biti ispitano kako se može postići takvu organizaciju.

6.2. FUNKCIJE PLANIRANJA

Očigledno je da ekonomske akcije moraju biti planirane na svim razinama. Za sadašnju ćemo se svrhu baviti planiranjem na nacionalnoj razini. Čineći to, polazimo od pretpostavke da su u samoupravnoj tržišnoj privredi osnovne jedinice ekonomskog odlučivanja – poduzeća – potpuno autonomna u donošenju svojih ekonomskih odluka. To naravno ne znači *laissez-faire* privredu, to ne znači vladavinu slučajnosti i to ne znači naivno vjerovanje u efikasnost „nevidljive ruke“. Bavili smo se time u prethodnom odjeljku. Ali to znači da organi planiranja i ekonomske politike mogu u koordiniranju inicijativa radnih kolektiva samo iznimno koristiti administrativne mjere, sredstva fizičke kontrole, i da se smatra normalnim koristiti jedino ekonomske instrumente, uz davanje relevantnih informacija ako su potrebne. Polazimo također od pretpostavke da društveni planovi imaju svoju stručnu i svoju društvenu komponentu, te da su obje jednako važne. Planovi pripremljeni nedovoljno stručno, s netočnim prognozama i pogrešnim analizama – a često su takvi širom svijeta – ne mogu biti od strane bilo kakve vrste demokratske sa-

moupravne akcije pretvoreni u djelotvoran instrument usmjeravanja. S druge strane, plan će, čak i uz upotrebu najmodernijih tehnika alokacije resursa i ekonometrijskih prognostičkih modela, ostati bez efekta ako mu nedostaje društvena osnovica, što u našem slučaju znači da bi trebao biti prihvaćen na dosljedno samoupravni način. Planiranje bi i samo moralo biti participativno. Mislim na to da se planovi izrađuju na svim razinama i zatim postepeno integriraju u sveobuhvatni plan iterativnim procesom konzultiranja i pregovaranja. Preostale razlike konačno se uklanjaju putem političkih procesa u skupštini.

Treba skrenuti pozornost na činjenicu da se planiranje ne svodi na izradu planova, što je samo jedan i to najlakši dio posla, već također uključuje dopunske poslove i ostvarivanje planova. Na taj način planiranje i ekonomska politika tvore sjedinjenu cjelinu.

Društveni plan ima četiri osnovne funkcije:

1. Plan je prije svega *prognostički instrument*. Osim normativnog dijela, planski dokument mora također sadržavati detaljnu analizu ekonomskih trendova s jednako detaljnim prognozama. Svrha svakog detaljnog objavljivanja planskih prognoza je da osigura proizvođačima saznanja o najvjerojatnijim ekonomskim promjenama i daje im sve informacije potrebne za formuliranje njihove vlastite poslovne politike. Zavod za planiranje koji priprema te prognoze snosi punu stručnu odgovornost za realizam izrađenih prognoza.

2. Plan kao prognostički instrument u isto je vrijeme instrument za koordiniranje ekonomskih odluka. Plan je prisilan samo u onom svom dijelu koji se odnosi na državne organe i jedino za te organe. Za svakog ostalog on pruža samo ekonomsko usmjeravanje. Međutim, društveni se plan izrađuje na participativni način, što podrazumijeva prethodno usklađivanje razvojnog napretka raznih regija, ekonomskih asocijacija i tvrtki. Kad plan bude dovršen, on predstavlja ne samo projekciju vjerojatnih promjena nego, također, projekciju promjena u pogledu kojih je postignuta suglasnost. Što je uspješnije ovo preliminarno usklađivanje, to je veća vjerojatnost da će plan biti ispunjen.

3. Na osnovi prognoza mogućeg razvoja i koordiniranja postojećih inicijativa osnovnih jedinica ekonomskog odlučivanja, primjena suvremenih metoda ekonomske analize, zajedno s konzultiranjem svih relevantnih društvenih faktora, trebala bi odrediti koje bi ekonomske promjene bile optimalne sa stajališta zemlje kao cjeline. Kad je to određeno, biraju se ekonomski instrumenti, kvantificiraju njihovi efekti i prilagođava njihova primjena kako bi se najefikasnije postiglo prihvaćene društvene ciljeve. I jedno i drugo uključuje još jednu osnovnu funkciju društvenog plana, funkciju u kojoj se plan pojavljuje kao instrument za usmjeravanje ekonomskog razvoja.

4. Kao elaboracija ekonomske politike, plan predstavlja obavezu tijela koje ga je usvojilo i direktivu njegovim organima. Ukoliko je riječ o društvenom planu, on je obaveza federalne skupštine i direktiva federalnom izvršnom vijeću i državnim organima koji su mu podređeni.⁴⁹ Ovi organi obavezni su provoditi ekonomsku politiku formuliranu u Skupštini ili usuglašenu od strane radnih organizacija, federalnih jedinica i potrošača. Odgovorni su za postizanje prihvaćenih ciljeva – povećanu proizvodnju, povećanu zaposlenost, vanjskotrgovinsku ravnotežu, stabilnost cijena, rastući životni standard itd. Organima planiranja je za ostvarivanje ovih ciljeva na raspolaganju skup efikasnih ekonomskih instrumenata. Neostvarivanje ciljeva u normalnim uvjetima povlači za sobom punu političku i stručnu odgovornost.

Neka mi bude dopušteno dodati jednu tehničku točku. Plan iziskuje kontinuitet. S nadolaženjem novih informacija planove bi trebalo revidirati kako bi se najbolje iskoristilo raspoložive prilike. To dovodi do takozvanih kontinuiranih planova. Ako srednjoročni planovi zahtijevaju razdoblje od pet godina, a dugoročni planovi razdoblje od dvadeset godina, onda će svake godine planski horizont biti pomaknut za još jednu godinu u budućnost čime se u svakom trenutku održava petogodišnji planski horizont. Na kraju izvoznog petogodišnjeg plana, dugoročni će planski horizont biti pomaknut pet godina u budućnost čime se održava dvadesetogodišnji planski horizont za izvršne odluke.

Tradicionalne izborne prakse nisu u skladu s ovim zahtjevima. Kontinuirano planiranje zahtijeva kontinuiranu vlast. Svake godine, ili svake druge godine, dio Skupštine se povlači i biva izabran odgovarajući broj novih zastupnika. Na taj način Skupština koja se stalno obnavlja prati tok odvijanja svih planskih aktivnosti. Izvršno vijeće može biti uklopljeno u tu igru u bilo koje vrijeme.

Društveno planiranje ne samo da poboljšava makroekonomsku efikasnost, već također dodaje novu kvalitetu ekonomskom procesu. Liberalno-kapitalistička privreda, temeljena na nekontroliranom tržištu, je konkurencijska privreda. Međutim, nemilosrdna konkurencija nije posve u skladu sa socijalizmom koji se temelji na suradnji i solidarnosti. Društveno planiranje uvodi obje ove dimenzije. Konkurencija nije eliminirana, ali je usmjerena na poboljšavanje kvalitete roba i smanjivanje troškova proizvodnje, a ne na izbacivanje konkurenata s tržišta. Konkurencijska tvrtka ne može biti kupljena ili podređena na druge načine, vrlo je nevjerojatno da bi mogla bankrotirati, monopolističko ponašanje nije moguće, financijska moć nije od velike koristi jer je tržište organizirano i solidni projekti uvijek će dobiti potrebno

---

⁴⁹ Upućivanja na *federalnu* strukturu motivirana su činjenicom da je riječ o Jugoslaviji.

financiranje. Osim toga, puna zaposlenost, relativna neizvjesnost i brzi rast daju svakome dovoljno prostora za kretanje. Postojat će stoga jaka tendencija ka suradnji i podjeli rada. A to je, samo po sebi, ne samo društveno poželjno, nego je također vjerojatno da će to biti ekonomski efikasnije, osobito kad je povezano sa suradnjom unutar tvrtki, suradnjom koja je svojstvena radničkom samoupravljanju. Empirijsko usporedno istraživanje grupnog ponašanja pokazalo je da su suradničke grupe svladavale zbunjujući problem efikasnije i s više detalja pridonosile analizi problema međuljudskih odnosa... Unutar suradničkih grupa bilo je više diferenciranja individualnih funkcija, tj. više podjele rada; s druge strane, u konkurencijskim je grupama bilo znatnog dupliciranja napora, jer svi su podjednako morali sami učiniti sve što se zahtijevalo. Komuniciranje je teklo lakše u suradničkoj grupi... Eksperimenti poput Sherifovog i Deutschovog mikroekonomski potkrepljuju ono što je već davno jasno: da je najdjelotvorniji način smanjivanja unutargrupnih napetosti mobilizirati pojedince u aktivnosti u kojima je suradnja apsolutno vitalna za uspjeh – gdje je ona, ukratko, funkcionalna⁵⁰.

Društveno planiranje čini suradnju funkcionalnom i integrira radničko upravljanje u konzistentan makroekonomski sistem.

Pet vrsta regulatornih mehanizama

Privreda je veliki sistem koji uključuje mnoštvo povratnih sprega s odloženim učincima i podložan je oscilacijama. Stabiliziranje tog sistema i postizanje optimalne performace zahtijevaju ugradnju automatskih stabilizatora i primjenu izvjesnih regulativnih tehnika. Prvo znači građenje sistema institucija i normi ponašanja; razmotrit ćemo taj problem kasnije. Potonje znači ekonomsku politiku. Regulatorni mehanizmi koje se može koristiti za svrhe ekonomske politike predmet su ovog odjeljka.

Za razliku od tehničkih sistema, privreda je mnogo složeniji sistem, i stoga su ograničene mogućnosti potpuno automatskog reguliranja. Važnost ekonomske politike je tim veća. Navođenje analogije sa sistemima ima svrhu naglasiti da je, nakon što su donesene odluke o nekoliko osnovnih društvenih dilema, rješenje problema objektivno ograničeno, i da ostaje malo mjesta za političke pogodbe.

Po prirodi stvari, ono što treba regulirati je funkcioniranje sistema kao cjeline. Prema tome, privrede sastavnih federalnih jedinica i komuna ne mogu se razvijati efikasno ako osnovne makroekonomske odluke nisu donesene na razini federacije. Konzekvenca participativnog planiranja je da bi se

---

⁵⁰ R. A. Nisbet, *Cooperation*, International Encyclopedia of the Social Sciences. London: Macmillan, 1968, sv. 3, str. 388-390.

ekonomska politika federacije trebala temeljiti na sporazumima među federalnim jedinicama. Da bi ti sporazumi bili djelotvorni, oni trebaju biti institucionalizirani. Jedan od najvažnijih instrumenata za institucionaliziranje sporazuma među federalnim jedinicama je društveni plan.

Do sada smo razmatrali tržište i plan kao jedina dva koordinativna i regulatorna mehanizma. Međutim, oni su samo dva od njih pet. Slijedi kratki, povijesno interpretiran opis tih pet mehanizama. Pokazat će se da je ekonomske sisteme moguće klasificirati po dominantnoj vrsti mehanizma pomoću kojega se postiže koordinacija ekonomske aktivnosti.

1. Povijesno gledano, prvi oblik ekonomske koordinacije (u modernim privredama) bilo je *laissez-faire* tržište. Slobodno tržište služilo je kao sredstvo integriranja ranije fragmentirane feudalne privrede u jedinstvenu nacionalnu privredu. Država je u načelu izvan privrede, i njezina je uloga da štiti vlasništvo i omogućiti neograničenu privatnu inicijativu. Budući da netko može prodati jedino ono što netko želi kupiti, svatko tko hoće ostvariti profit mora orijentirati svoju aktivnost tako da zadovoljava društvene potrebe što je bolje moguće. Zbog takvog je rasuđivanja Adam Smith izveo svoju teoriju „nevidljive ruke“: svaki pojedinac „ima u namjeri samo vlastiti dobitak, i u tome ga, kao i u mnogim drugim slučajevima, vodi jedna nevidljiva ruka da unapređuje cilj koji nije pripadao njegovoj namjeri“.⁵¹ Motivirani isključivo svojim osobnim interesima, privatni proizvođači usprkos tome proizvode baš one robe koje su potrebne i to po najnižim troškovima proizvodnje.

2. „Nevidljiva ruka“ nije se pokazala osobito efikasnom. Već smo spomenuli zašto. Periodičke krize pretjerane proizvodnje i nezaposlenosti redale su se cijelo stoljeće i pol. Rast je bio relativno spor (oko 2% godišnje, u usporedbi sa svjetskim prosjekom danas od 5%, i do 10% u onim suvremenim privredama koje najbrže rastu). Osim toga, efektivna potražnja (ona potražnja koja je podržana novcem) nije nipošto istovjetna s pravom društvenom potražnjom – ona se može uvelike razlikovati od društvenih potreba. Zbog toga su se *socijalistički* kritičari kapitalističkog tržišta orijentirali prema „vidljivoj ruci“ kao instrumentu koordinacije. Državna inicijativa zamijenila je privatnu inicijativu, a tržište je zamijenjeno *centralnim planiranjem*.

3. Velika ekonomska kriza početkom 1930-ih godina dovela je kapitalističku vrstu ekonomske koordinacije na rub potpunog sloma. Centralno planiranje i eksproprijacija privatnog vlasništva očigledno nisu bili prihvatljiva alternativa u kapitalističkim zemljama. Osim toga, centralno planiranje ima ozbiljne mane kad ga se koncipira i primjenjuje kao administrativno planira-

⁵¹ A. Smith, *The Wealth of Nations*, New York: Modern Library, 1937, str. 423.

nje. Izlaz je nađen u uvođenju države samo djelomično u privredu, kao organa *ekonomske politike*. Ovo bismo rješenje mogli zvati „neizravnom rukom“.

4. Razvoj ekonomske statistike, ekonomske analize i tehnologije prikupljanja, obrade i distribuiranja informacija, omogućio je donositeljima ekonomskih odluka da pribave neusporedivo više relevantnih informacija nego do sada. U mjeri u kojoj je tržište predstavljalo informacijski sistem, ovaj je tehnološki napredak značio usavršavanje tržišta. Poboljšavanje je imalo dva aspekta: (a) ažurirana i sveobuhvatna statistika nudi donositeljima ekonomskih odluka potpune informacije o ekonomskoj situaciji i to bez kašnjenja (dok je staro tržište zakašnjelo davalo djelomične informacije), i (b) suvremene prognostičke metode omogućuju smanjenje neizvjesnosti u pogledu budućih potreba, time se ranije *ex-post* odluke uzdižu u *ex-ante* odluke. Oboje znači da donositelji ekonomskih odluka dobivaju prilično potpunu zbirku parametara važnih u donošenju ispravnih odluka, tj. odluka koje će voditi proizvodnji baš onih roba što ih se može prodati. Možemo takvo poboljšanje djelovanja tržišta pomoću *organiziranog širenja informacija* među donositeljima ekonomskih odluka zvati poboljšanjem „nevidljive ruke“. Jako povećana brzina i preciznost prikupljanja i obrade informacija, omogućena elektroničkim računalima, znatno je poboljšala i „vidljivu ruku“.

5. Konačno, „vidljiva ruka“ je sposobna za daljnje veliko poboljšanje slično onome „nevidljive ruke“ dopunjene ekonomskom politikom. To se poboljšanje sastoji od raznih sporazuma, konzultiranja i arbitriranja u razmjerima cijele zemlje. Oni tvore netržišno sredstvo koordinacije koje je, međutim, temeljno drugačije od administrativnih naredbi države.

Ovih pet vrsta ekonomske koordinacije – *laissez-faire*, administrativno planiranje, ekonomska politika, proizvodnja informacija, netržišno/nedržavna koordinacija – razvili su se redom koji je upravo naveden. Međutim, povijesni slijed ne znači niti hijerarhijski poredak, niti evoluciju u biološkom smislu. Pojedine vrste su komplementarne i glavni je problem postići organizacijski optimum. Različiti društveno-ekonomski sistemi dopuštaju različite stupnjeve efikasnosti ekonomske organizacije.

Liberalni kapitalizam se temeljio na slobodnom tržištu, što znači da je *laissez-faire* bio dominantno načelo makroekonomske organizacije. Administrativno planiranje je osnovica za *elitizam* u kojem državni birokrati zamjenjuju pojedinačne poduzetnike kao organizatori proizvodnje. Kejnezijanska revolucija u teoriji ekonomske politike omogućila je podvrgavanje tržišne nestabilnosti relativno efikasnoj kontroli od strane države kao organa ekonomske politike. Zajedno sa stvaranjem državnih (javnih) korporacija i sve većom upotrebom sistema *ex-post* i *ex-ante* informacija, ovo je dovelo do takozvanih *mješovitih privreda* (ili „država blagostanja“) karakterističnih za suvremene visokorazvijene kapitalističke zemlje. Konačno, *socijalističku privredu* bi tre-

bala karakterizirati optimalna upotreba svih pet vrsta mehanizama koordinacije radi maksimiranja blagostanja pripadnika društvene zajednice.

6.3. SLOM NEOLIBERALIZMA

U toku Drugog svjetskog rata sve su zaraćene države zavele planiranje radi što potpunije mobilizacije ljudskih i materijalnih resursa. Ta su iskustva korištena i nakon rata, kad su u mnogim zemljama uspostavljeni zavodi za planiranje (Japan, Francuska, Jugoslavija, sve etatiističke zemlje, Koreja i druge). Čak su i u Svjetskoj banci rađene studije o komparativnom planiranju u različitim zemljama (Waterston). Poseban poticaj planiranju dao je Marshallov plan. U Engleskoj, Francuskoj i drugim zemljama izvršene su opsežne nacionalizacije.

Kao rezultat ovih mjera, došlo je do ubrzanog privrednog razvoja. Tome su pridonijeli nezadovoljena potražnja uslijed ratnih napora, porušena Europa koju je trebalo obnoviti i tehnološki napredak ostvaren u toku šestogodišnjeg rata, a koji je ostao neprimijenjen na civilnu proizvodnju. Pobijedne napadačke zemlje, Njemačka i Japan, nisu više smjele ulagati u naoružanje pa su sve resurse mogle usmjeriti u privredni razvoj. Na kraju, stvorena je opća atmosfera zalaganja pojedinca i vlada za obnovu i izgradnju boljeg života. Aktivirani su opsežni programi pomoći nerazvijenim zemljama. U SAD je nastupila kratkotrajna poslijeratna depresija, slična onoj nakon Prvog svjetskog rata. No ona je bila brzo prevladana proizvodnjom za Marshallov plan i zemlja je krenula putem dugotrajnog uspona.

Sve su to bili snažni impulsi koji kao da su izbrisali ranije privredne cikluse. Pored toga stvorene su međunarodne institucije (IMF, Svjetska banka, GATT, UNCTAD) koje su se brinule za stabiliziranje svjetske privrede. Sporazum u Breton Woodsu zaveo je fiksne devizne kurseve čime je povećana sigurnost u međunarodnim transakcijama i onemogućena spekulacija kursnim fluktuacijama. Nešto je naučeno i iz ekonomske znanosti i prakse. Činilo se da svjetska privreda nezadrživo napreduje pa su se počele zaboravljati ranije nedaće. Postupno je došlo do denacionalizacije. Zatim do tzv. dereguliranja. Planiranje je zapušteno. Na pomoć nerazvijenim zemljama dobrim se dijelom zaboravilo. Pojavile su se teorije o tome kako se, zapravo, i ne može ništa uspješno planirati jer će privredni subjekti uvijek istjerati svoje namjere (teorija racionalnih očekivanja). Komplicirani matematički aparat dao je toj teoriji znanstveni privid. Svijet je punim jedrima zaplovio u tzv. neoliberalizam, što je samo drugo ime za staru *laissez-faire* politiku. I kao što se to toliko puta dogodilo u ekonomskoj povijesti, *laissez-faire* je izazvao razočarenja, usporavanje rasta i velike gubitke.

Prvi lomovi dogodili su se 1974. godine kad su naftne cijene povećane četiri puta. Nakon četiri godine ponovno su povećane. Time je prividna ekonomska ravnoteža ozbiljno narušena od čega se svijet nije nikad oporavio. Deregulacija i ostale neoliberalističke akcije i dalje se inercijom nastavljaju, a usporedo s njima privredni se razvoj usporava. Sve češće izbijaju sistemske krize u pojedinim dijelovima svijeta (*mutual* i *hedge* fondovi masovno bankrotiraju u SAD tako da ih država mora spašavati, financijska kriza u Japanu i Istočnoj Aziji također zapošljava državu, u Europi dolazi do masovne nezaposlenosti nepoznate ranije, događaju se povremeni lomovi na svjetskim burzama). Pojavljuju se sasvim ozbiljni radovi koji predviđaju izbijanje svjetske ekonomske krize slične onoj iz 1930-ih godina. Pojavljuju se doduše i prvi znaci svijesti o prijetećoj opasnosti kao što je propagiranje „trećeg puta“ od strane predsjednika Engleske i SAD, Blaira i Clintona. No to su sasvim slabai pokušaji. Ekonomski historičari rezignirano bi konstatali da se jednostavno radi o dugoročnom *Kondratijevu*⁵² koji klizi prema svom dolu.

Teorijska neodrživost neoliberalizma

Rezoniranje teoretičara neoliberalizma sasvim je jednostavno: u svom interesu privredni subjekti nikad neće izabrati lošiju alternativu. Prema tome, u uvjetima neometane konkurencije nema potrebe za bilo kakvom intervencijom jer će se, uz mala prilagođavanja, privredna ravnoteža uspostaviti sama od sebe. To je i gledište hrvatskog režima koji neprestano ponavlja kako država nije ni za što odgovorna i kako svatko radi na vlastiti rizik.

Takvo rezoniranje zasnovano je na ekonomskoj teoriji individualne akcije. Svaki privredni subjekt radi za sebe, a zbir njihovih akcija sačinjava narodnu privredu. To odražava danas vladajuća ekonomska teorija, neoklasična ekonomija. No ta je teorija logički nekonzistentna i puna kontradikcija kako su to pokazali neorikardijanci. Zato sam pokušao izgraditi drugačiju teoriju koja polazi od ekonomskog sistema (Horvat, 1995). Tako bi to bila treća teorija vrijednosti, nakon klasične i neoklasične koje se oslanjaju na individualu. Sistemska teorija prirodno vodi do koordiniranja privrednih aktivnosti uz omogućavanje stvarne slobode izbora privrednim subjektima. Naravno da pojedini akteri neće htjeti izabrati lošiju alternativu. No oni mogu izabrati samo između raspoloživih alternativa. A te ne ovise o njima. Ako postoje samo loše alternative, oni moraju izabrati neku od njih, bez obzira na potencijalno bolje. Alternative koje postoje ovise o sistemu. Kad bi postojale samo

---

⁵² Teoretičar ekonomskih ciklusa, Rus, Nikolaj Dimitrijevič Kondratjev (1892–1938), osobito poznat po dugoročnim ekonomskim ciklusima svjetskog gospodarstva, koji traju oko 60 godina (*op. ur.*).

linearne veze unutar sistema, onda bi se moglo agregiranjem individualnih akcija doći do ukupnog efekta. A budući da to nije tako, moramo poći od sistema i dezagregirati ga na sastavne dijelove koji su na neki način predodređeni i ne ovise o individualnoj namjeri. Neke od karakteristika privrednog sistema su ove:

- Ne postoje linearne veze već povratne sprege, koje uvjetuju nelinearnost.
- Ne postoji trenutačno usaglašavanje već različita kašnjenja. Dovoljno je da zaostajanje efekta iza uzroka postoji kroz dva razdoblja – a u realnoj privredi kašnjenja su višestruka – pa da uz uobičajene vrijednosti parametara dolazi do kolebanja (diferencijalna jednačba drugog reda).
- Ne postoje kompletna terminska tržišta pa je nemoguće tržišno koordinirati investicije (Stiglitz, 1995, str. 101).
- Ne postoje kompletna tržišta rizika. Uslijed toga (a) ostvareni rizik poremećuje individualne planove, i/ili (b) rizik se pokušava prebaciti na drugoga umjesto da se nacionalnim planom eliminira. U slučaju (b) dolazi do nezdrave financijske nadgradnje koja je i do sto puta veća od realnih robnih transakcija. To opet stimulira spekulaciju koja dalje povećava rizik.
- Ne postoje potpune informacije pa su moguće pogrešne odluke.
- Dolazi do sinergetskih efekata što znači da će ukupan efekt sistema biti veći ili manji od zbroja individualnih akcija. Na taj su način „racionalna očekivanja“ nemoguća.
- Postoje eksternalnosti u privređivanju koje pojedini privredni subjekti ne mogu internalizirati.
- U privredi funkcioniraju mehanizmi multiplikatora i akceleratora. Još je davno (1939. godine) Samuelson pokazao da interakcija multiplikatora i akceleratora, uz određene vrijednosti parametara, stvara ciklus.
- Namjere individualnih aktera mogu imati suprotne ukupne efekte. Primjer je poznati Keynesov paradoks štednje koji se može formulirati ovako: što više pojedinci štede, to je manja ukupna štednja.
- Ekonomija je dinamički sistem neprestano bombardiran stohastičkim udarima. Još je davno Slutskij pokazao da pomični zbroj stohastičkih udara stvaraju cikluse bilo kojeg oblika (Slutskij, 1927).

Ovdje bismo se mogli malo zaustaviti. Sistematska analitička ekonomija ili ekonomska analiza pojavila se tek s neoklasičnom ekonomijom 1870-ih. Osnovna je paradigma bila mehanika. Studirali su se najjednostavniji, linearni sistemi i tražila stabilnost i stacionarna, poželjno jedinstvena točka ravnoteže. S pojavom Harrod-Domarovog modela, stacionarna ravnoteža dopu-

njena je pokretnom ravnotežom ravnomjernog rasta. Kod takvih shvaćanja, efikasna konkurencija dovodila je do pune zaposlenosti svih resursa i nikakva ekonomska kriza nije bila moguća. Kako nas obavještava Joan Robinson, to su joj predavali njeni profesori početkom 1930-ih, a ona je kroz prozor vidjela mase nezaposlenih u jeku svjetske ekonomske krize. Slično sljepilo političkih i poslovnih struktura – pa donekle i akademskih – zapažamo i danas.

No konačno su akademska nauka i ekonomska politika prihvatile postojanje ekonomskih oscilacija, pa ih je onda trebalo i objasniti. Nakon Drugog svjetskog rata John Hicks, Nicholas Kaldor i Richard Goodwin polaze od pretpostavke da je putanja rasta lokalno dinamički nestabilna i da njene devijacije imaju svoju gornju i donju granicu. U prvom slučaju rast se zaustavlja zbog nedostatka proizvodnih resursa, u drugom pad dolazi do najniže točke gdje su negativne investicije tehnološki uvjetovane. U međuvremenu djeluju Keynesovi pozitivni, odnosno negativni multiplikatori. Koncem 1959-ih postaje dominantna Slutskij-Frish-Tinbergen paradigma po kojoj privreda liči na oscilator koji je bombardiran neprestanim egzogenim šokovima i tako se oscilacije perpetuiraju. Ja sam učinio jedan korak dalje u smislu potpune endogenizacije privrednih kolebanja. Pošao sam od autoregresivnog procesa primijenjenog na jugoslavensku privredu, a koji je generirao diferencijalnu jednadžbu četvrtog reda (Horvat, 1969, str. 128-131). Korelacija je iznosila $r = 0,95$. To je značilo da u privredi postoji jedan srednji ciklus na koji su superponirani kratki ciklusi. Suviše kratka raspoloživa statistička serija nije mi dozvolila da utvrdim da li možda postoji i jedan duži privredni ciklus. Radi se ustvari o matematičkoj formalizaciji poznate Schumpeterove teorije privrednih ciklusa gdje su kratki i srednji ciklusi superponirani na duge što dovodi do veoma nepravilne putanje. U jednom kasnijem radu (Horvat, 1967, str. 55) utvrdio sam da povećanje efikasnosti dovodi do smanjivanja stabilnosti i usporavanja privrednog rasta. Taj je zaključak očigledno protuintuitivan i nipošto očigledan. No ni tu se priča ne završava. U posljednje dvije decenije znanost je počela sistematski proučavati pojavu determinističkog kaosa (Grebogi i dr., 1997.), što je također protuintuitivno jer se do tada držalo da je determinizam identičan s predvidivost. No pokazalo se da male promjene parametara kod *nelinearnih* sistema – kod linearnih sistema, koji su do tada bili proučavani, to se ne može dogoditi – pretvaraju ravnomjerno kretanje u kaotično. Proizlazi da je ranija mehanička paradigma neprimjenjiva, stohastički se fenomeni pojavljuju i u determinističkim sistemima, na kratki se rok ponašanje može predvidjeti ali na dugi rok ne, i makar su fenomeni neregularni i nepredvidivi kaos ipak ima određenu strukturu. Mogu još jedino dodati kako gore navedeni spisak pokazuje da se privreda sastoji od mnoštva nelinearnih procesa koji su svi deterministički.

Zaključak je prilično očigledan. Automatizam tržišta može dovesti do ekonomskih kriza a da ne znamo unaprijed ni kada ni kako. Znamo da se to stvarno i događa. Sada znamo da je u *principu* nemoguća ravnoteža kod nelinearnih kaotičnih sistema. Prema tome, neophodno je automatizam tržišta dopuniti „ručnom“ regulacijom, a to je planiranje.

Prepuštena sama sebi, privreda je kaotična a rast je sasvim spor ili ga nema. Nelinearnosti ekonomskog sistema onemogućuju precizno predviđanje ili čak vode do efekata suprotnih od očekivanih. Neoliberalizam pretpostavlja privredni automatizam. Ta je pretpostavka nerealna jer je stvarni automatizam veoma defektan i može biti popravljen samo „ručnom“ regulacijom. To ne znači da je *laissez-faire* sasvim nemoguć. On je donekle moguć u posebno povoljnim okolnostima kakve su bile poslije Drugog svjetskog rata. Ali i onda je bio ograničen i suboptimalan; ekonomski sistem mogao je biti efikasniji. Sad više tih povoljnih okolnosti nema pa treba očekivati pojačane negativne efekte.

Posljedice neoliberalizma

Općenito prihvaćeni ekonomski ciljevi jesu: puna zaposlenost, stopa rasta koja to omogućava, stabilnost cijena, uravnotežena vanjskotrgovinska razmjena, pravična raspodjela dohotka. Ništa od toga ne nastaje automatski. Vladajuće neoliberalističko ponašanje aktualne vlasti u Hrvatskoj najočitiiji je dokaz za to. Petina radnog stanovništva je nezaposlena. Ustvari, nezaposlenost je znatno veća jer je, prema izjavama nadležnog ministra, 84% umirovljenika otišlo/otjerano u mirovinu. Stoga se omjer radnog stanovništva prema umirovljenicima sveo od nekadašnjih 4:1 na 1:1. Stopa rasta za posljednje desetljeće je negativna. To znači da ukupna proizvodnja iznosi samo tri četvrtine proizvodnje od prije deset godina. Vanjskotrgovinski deficit je ogroman, a vanjska zaduženost veća je tri puta nego prije deset godina kad je još postojao zavod za planiranje. Raspodjela dohotka je krajnje neujednačena u odnosu na nekadašnju. Stvaraju se superbogataši na jednoj strani i prosjaci na drugoj. Jedino su cijene dosad bile donekle stabilne, ali to je i najlakše postići. Osim toga, stabilne cijene nisu cilj već sredstvo za ciljeve koji nisu postignuti jer ih je sredstvo onemogućilo (precijenjena valuta, opća nelikvidnost s neisplaćenim plaćama i nepodmirenim računima, horentne kamate koje onemogućavaju investiranje koje je palo ispod amortizacije, masovni bankroti itd.).

Dok razmeđe u Hrvatskoj predstavlja 1990. godina, kad je započeta restauracija kapitalizma tipa onoga u staroj Jugoslaviji zbog čega je izbila socijalna revolucija, za Zapadnu Europu razmeđe predstavlja 1974. godina, kad je drastično povećanje cijena nafte uzdrmalo labavu stabilnost sve više neoliberalističkog privređivanja. To se vidi iz ove tablice:

Šesnaest vodećih industrijskih zemalja

	1950–1973.	1973–1989.
Rast bruto društvenog proizvoda u %	4,9	2,6
Rast izvoza u %	8,6	4,7
Stopa nezaposlenosti u %	2,6	5,7
Rast cijena u %	4,2	7,5

Izvor: Panić, str. 58.

U drugom razdoblju došlo je do izrazitog pogoršanja ekonomskih pokazatelja u odnosu na prvo razdoblje. To pogoršanje nastavilo se i kasnije, što se najbolje vidi iz kretanja nezaposlenih u Europskoj Uniji od 3,7% u 1970-im, na 9,1% u 1980-im i na 11% u 1990-im godinama (OECD 1997, str. 41).

Glavni razlog prosperiteta u 1950-im i 1960-im godinama jest u tome što su vlade visokoindustrijaliziranih zemalja provodile makroekonomsko upravljanje usmjereno na postizavanje jasno definiranih nacionalnih ciljeva (Panić, str. 59). Toga je u drugom razdoblju bilo sve manje, a sve veća pažnja posvećivana je tzv. deregulaciji.

Za Hrvatsku su razlike između prvog i drugog razdoblja drastične, što pokazuju izračunati gubici potencijalne proizvodnje.

Poljoprivredna proizvodnja:	povećanje	1947–1955.	47%
	smnjenje	1989–1997.	19%
	gubitak	3,2 godišnja proizvoda	
Industrijska proizvodnja:	povećanje	1947–1956.	114%
	smnjenje	1989–1998.	43%
	gubitak	16 godišnjih proizvoda	

Izvori: SZS, Jugoslavija 1918–1988.

DZS, Statistički ljetopis 1988.

Industrijska proizvodnja, koja o ekonomskoj politici ovisi više nego poljoprivreda, prepolovljena je što znači da je velik dio industrije razoren. Ti se gubici ne mogu svi pripisati neoliberalizmu jer su znatno veći nego u Zapadnoj Europi. Velik dio krivice snosi neodgovorna vlast, a jedan dio je posljedica peterostrukog smanjenja unutrašnjeg tržišta koje nije kompenzirano vanjskim (Horvat, 1999b, str. 51–54). No zaključak je očigledan: potrebno je izgraditi mehanizam privredne koordinacije i postavljanje narodno-privrednih ciljeva. O tome bih mogao štošta reći kao nekadašnji glavni metodolog Zavoda za planiranje, u doba kad je zemlja postizala stope rasta najviše na svijetu i kad je najbrže rasla globalna produktivnost. No takva analiza nema smisla dok se ne ostvari povoljnija politička klima.

Literatura:

1. Horvat B. (1969), *Privredni ciklusi u Jugoslaviji*, Beograd: IEN.
2. Horvat B. (1976), *Ekonomska politika stabilizacije*, Zagreb: Naprijed.
3. Horvat B. (1995), *The Theory of Value, Capital and Interest*, Aldershot: E.Elgar.
4. Horvat B. (1999), *The Theory of International Trade*, London: Macmillan.
5. Grebogi C, J. Yorke, ur. (1997), *The Impact of Chaos on Science and Society*, Tokio: UN University Press.
6. OECD (1997), *Societal Cohesion and the Globalizing Economy*, Paris.
7. Panić M. (1995), *International Integration and the Changing Role of National Governments*, str. 51-78. u: Chang H. J., R. Rowthorn, ur., *The Role of the State in Economic Change*, Oxford: Clarendon Press.
8. Slutskiy E. E. (1927), *Сложение Случайных причин как источник циклических процессов*, Вопросы конъюнктуры, том III.
9. Stiglitz J. E. (1995), *Whither Socialism?*, Cambridge, Mass.: MIT.

VII

GLOBALNA PRODUKTIVNOST RESURSA: TEHNOLOŠKI PROGRES

Objašnjenje stanja stvari

Kao što je već navedeno,⁵³ postadministrativno razdoblje može se podijeliti na dva različita podrazdoblja. U prvom je razdoblju postojala akceleracija stope rasta i retardacija u drugom.

TABLICA 3. – Stope rasta 1952–1967.

	1952–60.	1960–67.
Društveni proizvod	9,8	6,4
Industrijska proizvodnja	13,5	8,9
Investicije	11,3	1,4
Izvoz	12,1	8,3

Izvor: Statistički godišnjaci.

Spomenuto je također da se u drugom razdoblju povećavala poslovna nestabilnost i da nisu ispunjeni srednjoročni planovi. Što je bio razlog?

U osmogodišnjem razdoblju od 1952. do 1960. rast je industrijske proizvodnje u Jugoslaviji (13,5%) bio treći na svijetu (iza Japana s 15,4% i Bugarske s 14%), rast poljoprivredne proizvodnje bio je apsolutno najveći i iznosio 9,33% (ostvario ga je još jedino Izrael s 9,25%) i takav je bio rast društvenog proizvoda *per capita* koji je iznosio 8,8% godišnje (ispred Bugarske s 8,1% i Japana s 7,8%).⁵⁴ Nakon 1960. jugoslavenski rast *per capita* pao je na četvrto mjesto i u razdoblju od 1952. do 1966. iznosio 7,7% (iza Japana s 8,2%, Bugarske s 8% i Rumunjske s 7,8%).⁵⁵ Niže su stope rasta nakon 1960, navedene u prethodnoj tablici, gotovo pogubne za jugoslavenski standard (one su generirale reforme, nezaposlenost i nezadovoljstvo). No još su među najvišima na svijetu. Tu bi razliku u subjektivnoj procjeni trebalo imati na umu da bi se shvatilo o čemu se radi.

⁵³ EBR, II., str. 85–107.

⁵⁴ Z. Popov, *Osvrt na kretanje privrednog razvoja u svetu sa posebnim prikazom razvoja socijalističkih zemalja*, Ekonomska analiza, br. 3–4, 1968, str. 363–364.

⁵⁵ *Isto*.

Samo se u desetljeću i pol nakon 1952. poljoprivredna proizvodnja povećala 2,5 puta, industrijska blizu pet puta, društveni proizvod *per capita* skoro tri puta. Cjelokupni razmak između predindustrijskog i industrijskog društva prijeđen je u tom kratkom razdoblju. Što to znači u terminima normalnijeg razvoja nekih drugih zemalja može se vidjeti iz tablice 4.

Čak i kada se uzmu u obzir sve neprikladnosti podataka, čini se da tablica nameće slijedeće zaključke: kada se promatraju vodeće zemlje – Velika Britanija i SAD – jugoslavenska ekonomija kasni više od jednog stoljeća. To se zakašnjenje smanjuje na nešto više od jedne generacije kada se uzmu četiri ostale europske zemlje kao standard usporedbe. Jugoslavenski ekonomski razvoj bio je vrlo neujednačen.

TABLICA 4. – Dohodak *per capita* u međunarodnim jedinicama (IU)

Jugoslavija		Francuska		Belgija		Švedska	
Godina	IU	Godina	IU	Godina	IU	Godina	IU
1929.	95	1820.	99	1846.	101	1861.	96
1938.	95	-	-	-	-	-	-
1948.	107	-	-	-	-	-	-
1952.	97	-	-	-	-	-	-
1966.	271	1913.	266	1895.	219	1914.	276
		1928.	406	1913.	314	1922.	268
		1938.	366	1927.	262	1928.	333
Italija		Kanada		UK		USA	
Godina	IU	Godina	IU	Godina	IU	Godina	IU
1902.	118	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-
-	-	-	-	-	-	-	-
1953.	265	1870.	230	1870.	325	1850.	362
-	-	1880.	256	-	-	-	-
-	-	1890.	341	-	-	-	-

Izvor: Za ostale zemlje: C. Clark, *The conditions of Economic Progress*, Macmillan, London 1960. Jedna je međunarodna jedinica kupovna moć jednog dolara u SAD u desetljeću od 1925. do 1934. Ocjene su za Jugoslaviju dobivene povezivanjem dohoda *per capita* u Jugoslaviji u 1966. godini s dohotkom *per capita* u Francuskoj u 1938. godini indeksom kojeg je u *Institutu ekonomskih nauka* izveo kolega S. Stojić.

Jedna svjetska kriza, svjetski rat i razdoblje administrativnog planiranja s kolektivizacijom *držali su stagnantnu proizvodnju per capita skoro četvrt stoljeća*. Poticanje samoupravljanja 1950. oslobodilo je prikrivene mogućnosti rasta i generiralo ekonomski procvat u slijedećih petnaest godina. Razvojno zaostajanje Jugoslavije između 1952. i 1966. smanjilo se u usporedbi s Francuskom sa 130 godina na 53 godine, u usporedbi s Belgijom s jednog stoljeća na 40 godina, u usporedbi sa Švedskom s 90 na 44 godine, u usporedbi s Ita-

lijom s pola stoljeća na 10 godina. Drugim riječima, zadnjih je 14 godina u Jugoslaviji trajalo 80 godina u Francuskoj, u Belgiji 60 godina, u Švedskoj 46 godina i u Italiji nešto više od 40 godina.

Brzi ekonomski razvoj uzrokovao je poteškoće prilagodbe. Skoro se preko noći seljačka ekonomija s nepismenim stanovništvom transformirala u suvremenu industrijaliziranu ekonomiju s vrlo složenim društvenim institucijama. To je bio suviše nagao razvoj događaja da bi se državni aparat s njim mogao uhvatiti ukoštac. Budući da problem nije na vrijeme prepoznat, stvari su izmakle kontroli. Tempo ekonomskog rasta nije bio jedini faktor iskušenja. Uostalom, nekoliko je drugih zemalja raslo približno istim stopama. No, ekonomski je razvoj bio preopterećen izrazito radikalnim političkim i socijalnim promjenama. Jugoslavija se nije samo ekonomski razvila već i socijalno transformirala. Kao što sam već naveo, u ovom je potonjem vidu ispala (do sada) kao jedini član svoje klase. I vodeća je uloga vrlo iscrpljujuća aktivnost.

Državna mašinerija, institucije i pojedinci na odgovornim položajima počeli su zaostajati iza općeg tempa ekonomskog i društvenog razvoja. Mnogi su stari rukovoditelji otišli u mirovinu, masa je mladih ljudi dovedena na odgovorne položaje, čak na vrhunske političke položaje.

Rotacija kadrova – još jedan sociopolitički izum – vrlo je naprasno bila na djelu. Postojao je opći nedostatak socijalnog iskustva da bi se moglo uhvatiti ukoštac s neprestanim izbijanjima novih problema. Dvije su improvizirane reforme nakon 1960. pogoršale situaciju. To je ono što čini krizu planiranja u Jugoslaviji.

7.1. MEĐUNARODNA USPOREĐENJA RASTA GLOBALNE PRODUKTIVNOSTI

Godišnje stope rasta 1960–1973. u (%)

Zemlja	Društveni proizvod	Utrošak		Globalna produktivnost privrede
		Rad	Kapital	
Jugoslavija	8,8	3,5	4,9	4,8
Japan	10,9	2,7	11,5	4,5
Koreja	9,8	5,0	7,5	4,0
Zapadna Njemačka	5,4	0,7	7,0	3,0
Francuska	5,9	0,4	6,3	3,0
Nizozemska	5,6	0,3	6,6	2,6
Italija	4,8	0,2	5,4	2,6
Engleska	3,8	0,0	4,6	2,1
Kanada	5,1	2,0	4,9	1,8
SAD	4,1	2,2	4,0	1,1

Izvor: Za Jugoslaviju Prilog B, za ostale zemlje Christensen et al. (1978, str. 226).

Podaci nisu sasvim usporedivi jer su rađeni po različitim postupcima. Osim toga, kod Jugoslavije nije uključena poljoprivreda. Njenim uključivanjem smanjila bi se stopa rasta društvenog proizvoda, ali također i stopa rasta radne snage, jer su seljaci ubrzano prelazili u gradove. Stoga se stopa rasta globalne produktivnosti resursa vjerojatno ne bi bitnije mijenjala. Podaci pokazuju određenu pravilnost: što su veće investicije, to brže raste društveni proizvod, a to dovodi i do bržeg rasta globalne produktivnosti resursa.

Podatak za porast globalne produktivnosti samo za industriju za izvještaj brojeva europskih zemalja daje naredna tablica.

Godišnje stope rasta u %

Zemlja	Industrijska proizvodnja	Utrošak		Globalna produktivnost industrije
		Rad	Kapital	
Jugoslavija, 1956–1967.	10,3	5,3	6,6	4,4
Bugarska, 1953–1965.	12,5	7,6	11,6	3,4
Norveška, 1953–1965.	5,4	0,8	5,1	3,1
Čehoslovačka, 1953–1965.	7,0	2,7	6,6	2,9
Grčka, 1951–1965.	6,9	2,8	7,1	2,6
Irska, 1953–1965.	4,7	1,7	4,2	2,2
Mađarska, 1953–1965.	6,5	3,0	7,3	2,0

Izvor: Za Jugoslaviju Prilog B, za ostale zemlje Balassa, Bertrand (1970).

Neka tehnološka zakonitost se ne primjećuje, jer se radi o zemljama s različitim sistemima. No zapaža se intenzivnija upotreba resursa u etatičkim zemljama uz njihovu manju efikasnost.

Godišnje stope rasta globalne produktivnosti američkih privrednih grana 1948–1966, u %

Ekstraktivne grane

Poljoprivredna proizvodnja	3,79
Proizvodnja ugljena	3,56
Proizvodnja metalnih ruda	3,35
Proizvodnja nafte i plina	1,71
Proizvodnja nemetala	0,94

Prerađivačka industrija

Proizvodnja elektroenergije	5,61
Kemijska industrija	4,68
Proizvodnja kože i proizvoda od kože	3,79
Proizvodnja prediva i tkanina	3,74
Proizvodnja električnih strojeva	3,67
Proizvodnja gumenih i plastičnih proizvoda	2,69
Prerada nafte i ugljena	2,08
Proizvodnja transportnih sredstava	2,07
Grafička djelatnost	1,43

Proizvodnja građevinskog materijala	1,32
Proizvodnja strojeva	1,02
Prehrambena industrija	0,97
Metalurgija	0,79
Proizvodnja gotovih tekstilnih proizvoda	0,77
Proizvodnja drvenih proizvoda	0,63
Proizvodnja namještaja	0,46
Proizvodnja i prerada papira	0,49
Prerada metala	0,45
Građevinarstvo	1,37
<i>Saobraćaj</i>	
Zračni saobraćaj	9,70
Cjevovodi	8,14
Željeznički saobraćaj	5,13
Cestovni saobraćaj	3,55
PTT	3,39
Vodni saobraćaj	2,81

Izvor: Gollop, Jorgenson (1977).

Najbrži tehnološki progres pokazuje saobraćaj. Poljoprivreda i druge ekstraktivne grane također dosta brzo unapređuju tehnologiju. Od prerađivačke industrije, na prvom su mjestu proizvodnja elektroenergije i kemijska industrija, vjerojatno zbog ekonomije obima, a ne samo zbog tehnološkog progressa. Na začelju je nekoliko starih industrija, kod kojih globalna produktivnost raste ispod 1% godišnje. Budući da je rast cijena inverzno povezan s rastom globalne produktivnosti, ovi podaci imaju očigledno značenje za ekonomsku politiku.

Na kraju, bit će od interesa navesti rezultate mjerenja tehnološkog progressa u jugoslavenskim industrijama što je u svojoj doktorskoj disertaciji izvršio Ante Puljić (1979). Upotrijebljene su CES ili Cobb-Douglas funkcije, ovisno o tome koja bolje opisuje individualne industrije.

Godišnje stope rasta globalne produktivnosti jugoslavenskih industrijskih grana 1955–1974, u %

Proizvodnja i prerada nemetala	8,6
Raznobojna metalurgija	5,9
Industrija građevinskog materijala*	5,8
Crna metalurgija	5,5
Drvena metalurgija*	4,3
Industrija duhana	4,1
Proizvodnja i prerada ugljena	3,7
Industrija papira	3,7
Industrija gume	3,6

Prehrambena industrija	3,1
Metaloprerađivačka industrija	2,8
Elektroindustrija	2,4
Tekstilna industrija	1,8

* 1960–1974.

Direktno uspoređenje s američkim industrijama nije moguće jer se odvajaju ekstraktivne od prerađivačkih industrija. Američke industrije su mnogo veće pa su rezultati reprezentativniji. Američka privreda je zrela privreda i stoga se industrije nalaze na tehnološkoj fronti, dok jugoslavenska privreda tek pristiže, pa se pojedine grane nalaze na različitom stupnju razvoja. Ipak, jedna se pravilnost uočava: metaloprerađivačka i tekstilna industrija nalaze se među granama s najsporijim tehnološkim razvojem.

7.2. TEHNOLOŠKI PROGRES U JUGOSLAVIJI

Proizvodne funkcije za industriju i rudarstvo i nepoljoprivrednu proizvodnju

U empirijskoj analizi pozabavit ćemo se ispitivanjem industrije i rudarstva (skraćeno: industrija) i proizvodnje šumarstva, građevinarstva, zanatstva, saobraćaja, trgovine, ugostiteljstva (skraćeno: nepoljoprivreda).

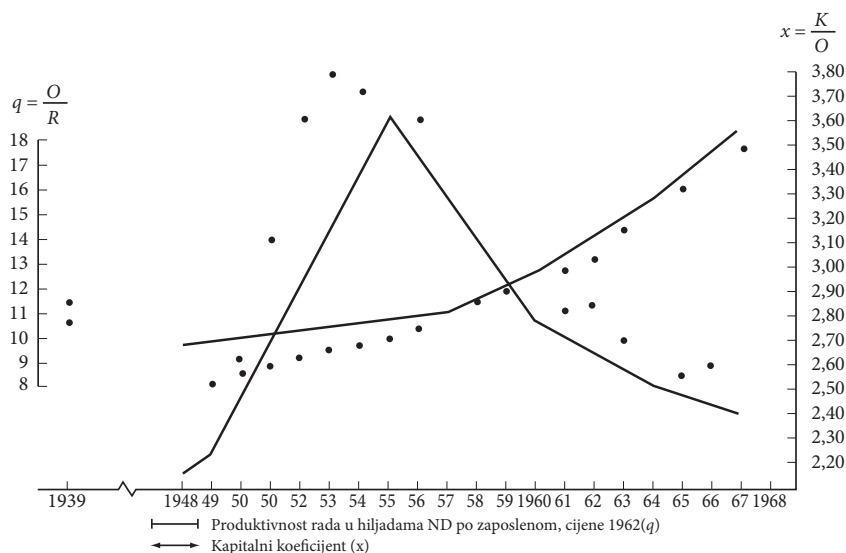
Budući da proizvodna funkcija opisuje tehnološke veze, treba eliminirati utjecaje privrednih ciklusa na stupanj korištenja kapaciteta i radne snage. Obično se utvrđuje samo stupanj korištenja kapaciteta, no u privredi u kojoj veoma teško dolazi do otpuštanja radne snage – kao što je to slučaj s jugoslavenskom privredom – potrebno je utvrditi i stupanj prekomjerne zaposlenosti. Sasvim egzaktno ni jedno ni drugo nije moguće utvrditi bez posebnih anketa, koje, međutim, nisu sprovedene. Poslužit ćemo se stoga jednom indirektnom metodom koja će nam omogućiti aproksimativne ocjene.

Uzet ćemo kao standard za efektivno puno korištenje kapaciteta i radne snage ostvarene kapitalne koeficijente (omjer fiksnih fondova i društvenog proizvoda, $x = KIQ$) i ostvarenu produktivnost rada (društveni proizvod po zaposlenom, $q = QIR$) u vrhovima privrednih ciklusa. Vrhovi ciklusa godišnjih stopa rasta društvenog proizvoda padaju u 1948, 1955, 1957, 1960. i 1964. godini. Podaci za ostale godine dobiveni su linearnom interpolacijom između susjednih vrhova ciklusa i to tako da su podaci za maksimalne godine spojeni pravcima i vrijednosti očitane s grafa. Jedini izuzetak učinjen je za Q/R industrije povezivanjem 1948. direktno s 1957, tj. preskakivanjem 1955. godine. To je učinjeno zato što je u 1954–55. došlo do velikog priliva radne snage u industriju (porast zaposlenosti iznosio je u 1954. godini 13,5%, u

1955. 11,2%) i ta prekomjerna zaposlenost donekle je apsorbirana tek 1956. i 1957. Posljednji odsječci na pravcima grafa dobiveni su na osnovu prognoze i pretpostavke da će 1969. godina predstavljati vrh ciklusa.

Na grafovima 1-a. i 1-b. prikazana su kretanja produktivnosti rada i efikasnosti korištenja fiksnih fondova za industrijsku i nepoljoprivrednu proizvodnju u poslijeratnom razdoblju. Vidi se kako su van maksimalnih godina kapitalni koeficijenti viši (korištenje kapaciteta manje), uz jedan izuzetak u 1949, a proizvodnost rada niža od interpoliranih vrijednosti. U vezi s ovom posljednjom konstatacijom od interesa je uočiti da je i u 1967. godini – usprkos insistiranju privredne reforme na intenzivnom privređivanju – zaposlenost bila prekomjerna; da bi bilo potrebno otpustiti 70.000 radnika u industriji ili 147.000 radnika u nepoljoprivredi kako bi se postigao standard korištenja radne snage iz 1964. A što se tiče efikasnosti korištenja fiksnih fondova, korištenje kapaciteta bilo je u 1967. godini u industriji manje za 14%, a u nepoljoprivredi manje za 10% u odnosu na korištenje kapaciteta u 1964.

GRAF 1-a. – Industrija: Kretanje produktivnosti rada i kapitalnog koeficijenta

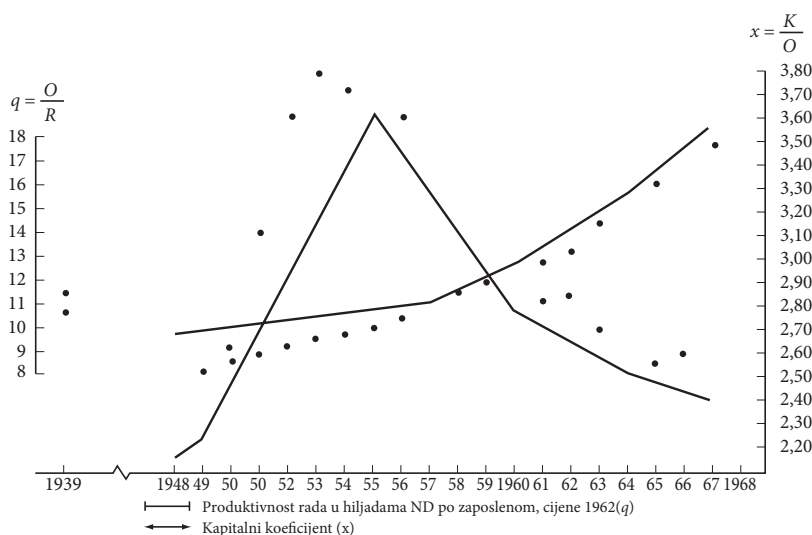
Iz grafa 1-a. vidi se da je u industriji, tek 1954. postignuta predratna produktivnost rada (za nepoljoprivredu nema podataka). Otada se tehnološka produktivnost rada uvećava prilično ujednačenim i približno konstantnim tempom. Zamršenije je kretanje kapitalnog koeficijenta. Poslijeratna obnova dovela je do znatno boljeg korištenja fiksnih fondova nego prije rata, pa su kapitalni koeficijenti znatno niži nego prije rata. Međutim, velika kapital-

na izgradnja, koju je inaugurirao prvi petogodišnji plan, a koja se odvijala u uvjetima informbiroovske ekonomske blokade i administrativne neefikasnosti centralističkog planiranja – dovela do veoma brzog pogoršavanja kapitalnog koeficijenta. Taj se proces zaustavio tek završavanjem programa kapitalne izgradnje u 1955. godini. Onda kapitalni koeficijent stalno pada, iako sve usporenije. U 1960. dostignuta je predratna efikasnost korištenja osnovnih sredstava, ali ni do kraja promatranog razdoblja kapitalni koeficijent industrije se nije spustio na nivo iz 1948. godine.

Na oba grafa treba uočiti jednu važnu pojavu: u industriji i nepoljoprivredi jedino u razdoblju 1955–1960. kapaciteti radne snage koriste se ravnomjerno i potpuno efektivno. Interpolirane vrijednosti produktivnosti rada i kapitalnih koeficijenata praktički se ne razlikuju od stvarnih vrijednosti. To navodi na zaključak da su u navedenom periodu privredna kretanja bila usklađena i opća efikasnost privređivanja visoka. I doista, u tih pet godina postignuta je osjetno najviša stopa rasta u cjelokupnom poslijeratnom razdoblju: 12,9% za industriju i 10,5% za nepoljoprivrednu proizvodnju.

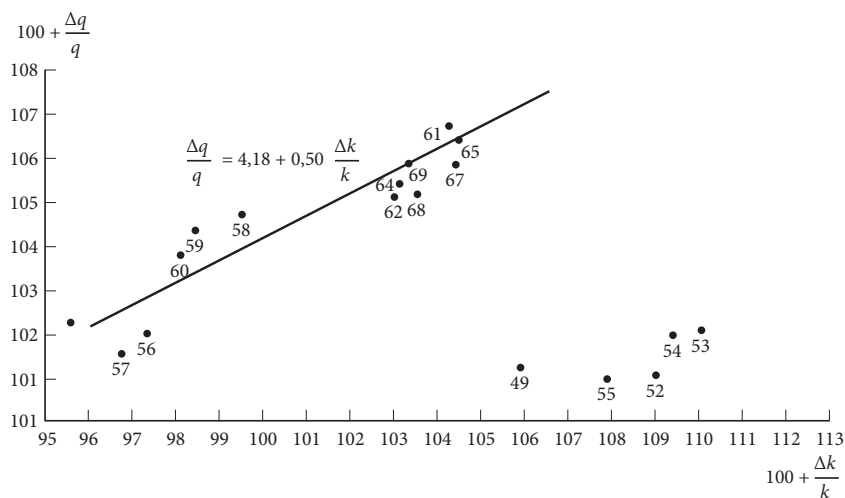
Pomnoži li se produktivnost rada s kapitalnim koeficijentom, dobiva se kapitalna opremljenost rada ($q \cdot x = K/R = k$). Ako se sad u koordinatnom sustavu na ordinatu nanese vrijednosti stopa rasta produktivnosti rada, na apscisi vrijednosti stopa rasta kapitalne opremljenosti onda se iz dijagrama raspršenja može utvrditi da li između te dvije varijable postoji neka veza i, ako postoji, da li je linearna, kako to postulira jednadžba (15.2.1/11). U tom slučaju bismo, naime, identificirali Cobb-Douglasovu proizvodnu funkciju. Dijagrami raspršenja prikazani su na grafovima 2-a. i 2-b. Vidi se odmah da se razdoblja od 1955. godine i poslije 1955. potpuno razlikuju. Radi se o dvije privrede koje, onda, imaju i posve različite proizvodne funkcije. Taj zaključak ne iznenađuje i, ustvari, trebalo ga je očekivati nakon analize grafova 1-a. i 1-b. U grafu 1-a. u sedmogodišnjem periodu prije 1955. produktivnost rada gotovo je stagnantna, dok se kapitalni koeficijent, a s njim i kapitalna intenzivnost industrije, brzo povećava. Prema tome q/q i k/k neće biti korelirani, što je očigledno iz grafa 2-a: povećavanje kapitalne intenzivnosti u industriji i ne dovodi do povećanja produktivnosti rada (regresioni koeficijent je nesigntifikantan uz 1%). Slična je situacija i kod nepoljoprivredne proizvodnje, s tom razlikom što ukoliko bi tu neka korelacija postojala, ona bi bila negativna, jer se u periodu od 1948. do 1955. produktivnost rada smanjuje; prema tome *povećavanje* kapitalne intenzivnosti dovodilo bi do *smanjivanja* proizvodnje po zaposlenom (ustvari regresioni koeficijent je nesigntifikantan već uz 10%). Znači da je u periodu prvog petogodišnjeg plana privreda proizvodila po proizvodnim funkcijama u kojima je marginalna efikasnost kapitala bila nula ili čak negativna. Na ovaj nalaz još ćemo se vratiti.

GRAF 1-B. – Privreda bez poljoprivrede: Kretanje produktivnosti rada i kapitalnog koeficijenta

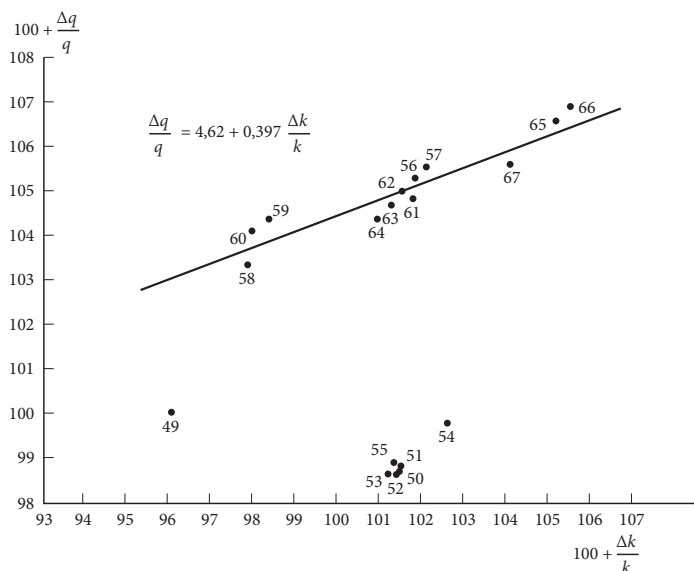

Od 1955. godine dalje dijagram raspršenja ukazuje na mogućnost čvršće linearne veze između q/q i k/k naročito kod nepoljoprivrede. Ispitat ćemo ovu hipotezu statističkom ocjenom svih triju ranije izvedenih varijanti Cobb-Douglasove proizvodne funkcije. Dobiveni su ovi rezultati ($\Delta q/q$ i $\Delta k/k$ izraženi su u procentima):

GRAF 2-A. – Industrija: Porast produktivnosti rada kao funkcija porasta kapitalne opremljenosti rada

GRAF 2-B. – Privreda bez poljoprivrede: Porast produktivnosti rada kao funkcija porasta kapitalne opremljenosti rada

Industrija:

- (I) $\Delta q/q = 4,182 + 0,501 \Delta k/k$ $R^2=0,7974$
(0,080)
- (II) $\ln q = 0,849 + 0,413 \ln k + 0,043 t$ $R^2=0,9987$
(0,042) (0,001) $r_{kt}=0,73$
- (III) $\ln Q = 1,081 + 0,587 \ln R + 0,390 \ln K + 0,42t$ $R^2 = 0,9997$
(0,041) (0,004) $r_{RK} = 0,97$
 $r_{Rt} = 0,97$
 $r_{Kt} = 0,98$

Nepoljoprivreda:

- (I) $\Delta q/q = 4,622 + 0,397 \Delta k/k$ $R^2 = 0,9074$
(0,040)
- (II) $\ln q = 0,881 + 0,354 \ln k + 0,046 t$ $R^2 = 0,9999$
(0,018) (0,000) $r_{kt} = 0,70$
- (III) $\ln Q = 1,267 + 0,594 \ln R + 0,445 \ln K + 0,042 t$ $R^2 = 0,9998$
(0,036) (0,070) (0,003) $r_{RK} = 0,96$
 $R_{Rt} = 0,96$
 $r_{kt} = 0,99$

Napomenimo odmah da su ocjene svih parametara signifikantne na nivou od 0,1%.

Zapaža se zatim da koeficijenti elastičnosti uz kapital imaju po tri različite vrijednosti (0,501; 0,413 i 0,390 za industriju; 0,397; 0,354 i 0,445 za nepoljoprivredu). Postavlja se pitanje koja je prava vrijednost? Na prvi pogled moglo bi se pomisliti da je najvjerojatnija prava vrijednost ona koja potiče iz izraza s najvećim višestrukim koeficijentom determinacije, dakle treća u prvom i druga ili treća u drugom nizu vrijednosti. U trećoj varijanti proizvodne funkcije višestruki koeficijent determinacije je praktički jednak jedinici, što bi moglo indicirati skoro funkcionalnu vezu. Međutim, ocjene parametara veoma su nesigurne zbog izrazite multikolinearnosti u jednadžbama: koeficijenti korelacije između nezavisnih varijabli kreću se između 0,96 i 0,99. U drugoj varijanti ovih funkcija koeficijent korelacije između nezavisnih varijabli nešto je manji ($r_{kt} = 0,73$ za industriju i $r_{kt} = 0,70$ za nepoljoprivredu) pa se stoga ocjeni parametrom β može pokloniti veća vjerodostojnost.⁵⁶ Može se uzeti da se vrijednost koeficijenta elastičnosti, s obzirom na fiksne fondove, nalazi negdje između ocjena u prvoj i drugoj varijanti, dakle za industriju $0,41 < \beta < 0,50$. Za nepoljoprivredu koeficijent elastičnosti je niži i kreće se u užem intervalu: $0,354 < \beta < 0,397$.

Stope tehničkog progressa dobivaju se iz prvih varijanti proizvodnih funkcija direktno, a iz ostalih antilogaritmiranjem člana uz t (kod toga treba imati u vidu da se radi o prirodnim logaritmima).

		Stope tehničkog progressa $\Delta A/A$	
		Industrija	Nepoljoprivreda
Varijante formule:	1. (konstanta)	4,18%	4,62%
	2. (antilog – 1)	4,40%	4,70%
	3. (antilog – 1)	4,30%	4,30%

Na osnovu ovih podataka možemo zaključiti da se u razdoblju 1955-1967. globalna produktivnost povećava po stopi 4,18 – 4,4% u industriji i 4,62 – 4,7% u nepoljoprivredi.

Treće varijante jednadžbi ocijenjene su bez restrikcija za koeficijente elastičnosti. Prema tome, ispitivanjem njihovog zbroja možemo sad utvrditi da li se radi o konstantnim prinosima ili ne.

$$\text{Industrija: } \alpha + \beta = 0,587 + 0,390 = 0,977 < 1$$

$$\text{Nepoljoprivreda: } \alpha + \beta = 0,594 + 0,445 = 1,039 > 1$$

Na prvi pogled zbrojevi su približno jednaki jedinici, a statističko testiranje izvršit ćemo drugom zgodom.

⁵⁶ Heady (1966, str. 135) predlaže konvenciju da se u slučaju multikolinearnosti ne eliminiraju varijable ukoliko koeficijent korelacije nije $r > 0,80$. Naši koeficijenti zadovoljavaju taj konvencionalni test.

Na osnovu gornje analize možemo sada kao vjerojatne vrijednosti koeficijenta β za razdoblje 1955–1967. uzeti kod industrije $\beta = 0,48$ i kod nepoljoprivrede $\beta = 0,39$. Uvrštavanjem ovih vrijednosti u prve varijante proizvodnih funkcija, imajući u vidu da su prosječne stope rasta bile za industriju $\Delta q/q = 4,722\%$, $\Delta k/k = 1,079$, za nepoljoprivredu $\Delta q/q = 5,198\%$, $\Delta k/k = 1,454$, dobivamo slijedeće vrijednosti za stope tehničkog progresa: za industriju $\Delta A/A = 4,20\%$, za nepoljoprivredu $\Delta A/A = 4,63\%$. Na taj način tehnički progres pridonio je oko 89% povećanju produktivnosti rada u oba slučaja. Ostatak povećanja produktivnosti rada rezultat je povećanja kapitalne opremljenosti rada. Slični odnosi dobiveni su i za druge privrede.⁵⁷

Preostaje još da se utvrđeni elasticiteti i $\Delta A/A$ uvrste u treću varijantu kako bi se izračunao konstantni član i proizvodna funkcija prikazala u nelogaritamskom obliku. Na taj način dobivamo ove proizvodne funkcije za jugoslavensku privredu:

Industrija:

$$(I) \quad \Delta q/q = 4,20 + 0,48 \Delta k/k$$

$$(III) \quad Q = 1,945 R^{0.52} K^{0.48} 1,042^t$$

Nepoljoprivreda

$$(I) \quad \Delta q/q = 4,63 + 0,39 \Delta k/k$$

$$(III) \quad Q = 2,103 R^{0.61} K^{0.39} 1,0463^t$$

U gornjim jednadžbama $\Delta q/q$ i $\Delta k/k$ izrađeni su u procentima, R u tisućama prosječno godišnje zaposlenih, a fiksni fondovi početkom godine (K) i društveni proizvod (Q) izraženi su u milionima novih dinara po cijenama iz 1962. godine. Bazna godina je 1955. kada je $t = 0$.

Tržišno ponašanje jugoslavenske privrede i godišnje promjene u tehnološkom progresu

Pod tržišnim ponašanjem privrede podrazumijevamo situaciju u kojoj privredni subjekti maksimiziraju svoj dohodak, što znači da se cijene proizvoda određuju približno prema marginalnim troškovima, odnosno da cijene faktora odgovaraju vrijednostima njihovih marginalnih proizvoda. Ukoliko je osim toga konkurencija potpuna, učešće rada i sredstava (bruto osobnih do-

⁵⁷ Za razdoblje 1919–1955. Massel (1960, str. 186–187) je utvrdio da je tehnički progres doprinio 90% povećanju produktivnosti rada u američkoj industriji; ista proporcija utvrđena je i u nepoljoprivrednoj proizvodnji u razdoblju 1909–1949. Zanimljivo je dodati da Solow (1957, str. 314) nalazi da tehnološki progres u nepoljoprivredi ekspandira po stopi 0,9% u razdoblju 1909–1929. i 1,9% u razdoblju 1929–1949; za 36-godišnje razdoblje iz Masselovih podataka proizlazi stopa rasta tehnološkog progresa u američkoj industriji od 3% prosječno godišnje (op. cit., str. 186).

hodaka i rentala) u društvenom proizvodu odgovarat će faktorskim elasticitetima Cobb-Douglasove proizvodne funkcije. Prema tome, jednom utvrđena proizvodna funkcija može nam poslužiti kao instrument za otkrivanje postojanja tržišne konkurentnosti.

Relativni podaci za duže razdoblje, navedeni u tablici 1, postoje samo za industriju i rudarstvo, pa tu dvije godine nisam uspio procijeniti. Polazimo od pretpostavke da se u upotrebi i kombiniranju faktora proizvodnje privredni subjekti rukovode njihovom cijenom. Na taj način cijena rada bit će određena osobnim dohocima i svim doprinosima koji su vezani za osobne dohotke (doprinosi za socijalno osiguranje, porezi na osobne dohotke i sl.). U cijenu sredstava ulazi amortizacija i bruto dobit. Ova potonja sastoji se od neto dobiti (izdavanje za fondove), kamata, premije za osiguranje i sličnih izdataka i direktnih poreza. Zbroj amortizacije i bruto dobiti nazivam rentalom sredstava. Posredni porez ne ulazi ni u društveni proizvod, ni u plaćanja faktorima proizvodnje. Prema tome, društveni proizvod rastvara se na bruto osobne dohotke i rental.

Očigledno je da će promjene instrumenata ekonomske politike mijenjati odnose između osobnih dohodaka i rentala. A kako je privredi potrebno određeno vrijeme da se adaptira na promjene u ekonomskim instrumentima, to će česte promjene u instrumentima znatno narušiti standarde konkurentnosti.

U administrativnom periodu osnovna sredstva bila su distribuirana, a u isto vrijeme zapošljavanje je bilo kronično preveliko. Prema tome nije moglo biti ni govora o racionalnoj ekonomskoj kalkulaciji. Na prelasku iz administrativnog sistema, u 1952. godini zaveden je instrument „stopa akumulacije i fondovi“ koji se primjenjivao na platni fond i tako su se utvrđivale obaveze privrednih organizacija. Instrument se primjenjivao samo dvije godine, ali je odmah snažno zakočio zapošljavanje: u 1952. godini broj zaposlenih u industriji smanjio se za nekih 6%, a u 1953. porastao je za 9%. Kad je 1954. taj instrument ukinut, broj zaposlenih povećao se odmah za 13,5%, to jest toliko koliko i proizvodnja. U to vrijeme ukupno financiranje kapitalne izgradnje bilo je budžetsko i uvedena je kategorija dobiti i kamate na osnovna sredstva. Time je naglo uvećan rental u odnosu na osobne dohotke, iako manje nego što to pokazuje tabela, jer su neki elementi bruto dobiti (koje nisam mogao izdvojiti) bili proporcionalni platnom fondu. Tek od 1958. godine, kad je zaveden novi sistem raspodjele ukupnog prihoda – koji u osnovi važi i danas – poduzeća dobivaju mogućnost samostalne podjele čistog prihoda na osobne dohotke i fondove. Otada, s postepenim adaptacijama, ustvari započinje normalno tržišno ponašanje privrednih subjekata. Zanimljivo je da se otada učešće rentala u društvenom proizvodu stalno smanjuje, što je dobrim dijelom rezultat promjena u fiskalnim instrumentima (vezivanje doprinosa za dohotke). Uzmemo li razdoblje 1961–1967, koje je donekle homogeno, kao osnovi-

TABLICA 1. – Raspodjela društvenog proizvoda industrije i rudarstva 1952–1967.

Milijuni novih dinara

	1967 ^a	1966 ^a	1965 ^b	1964 ^b	1963 ^b	1962 ^b	1961 ^c	1960 ^d
Društveni proizvod	35404	35139	30488	24748	18551	15456	14239	12140
Porez na promet proizvoda	1817	1467	2467	3207	2753	2399	1904	1710
Društveni proizvod bez PPP	35587	33672	28021	21541	15798	13057	12335	10430
Amortizacija	4633	3437	2673	2368	1874	1472	1238	965
Doprinosi zajednici	4711	4016	4004	4455	4617	3745	3465	4115
Izdavanja za zajedničke fondove	228	325	380	138	146	92	86	
Fondovi poduzeća	5608	7806	6332	3706	1740	1565	1868	1330
Bruto rental	15180	15584	13389	10667	8377	6874	6657	6410
Učešće rentala u društvenom proizvodu	45%	46%	48%	50%	53%	53%	54%	62%
Neto osobni dohoci	11864	11474	9076	6470	4475	3764	3156	2500
Osobni dohoci u materijalnim troškovima	776	690					286	210
Doprinosi zajednici	5767	5924	5556	4404	2946	2419	2236	1390
Bruto osobni dohoci	18407	18088	14632	10874	7421	6183	5678	4020
	1959 ^d	1958	1957 ^e	1956 ^f	1955 ^g	1954 ^h	1953 ^h	1952 ^h
Društveni proizvod	10270	...	7405	6640	6180	5538	4812	4462
Porez na promet proizvoda	155	...	1417	1647	1539	1158	265	182
Društveni proizvod bez PPP	10055	...	5988	4993	4641	4430	4547	4280
Amortizacija	870	...	778	697	622	618	509	436
Doprinosi zajednici	4775	...	1123	803	551	...	...	...
Dobit	1060	...	2163	2179	2280	...	...	...
Bruto rental	6705	...	4064	3679	3453	...	509	436
Učešće rentala u društvenom proizvodu	67%	...	77%	74%	74%	...	11%	10%
Neto osobni dohoci	...	...	1281	949	837	800	665	644
Doprinosi za socijalno osiguranje	...	...	644	365	351	...	...	...
Akumulacija i fondovi	-	-	-	-	-	-	3373	3200
Bruto osobni dohoci	3350	...	1924	1314	1188	...	4038	3844

Izvori:

a. SGJ. – 1968, str. 127. i 129.

b. SZS, *Privredni bilans Jugoslavije 1962-1965*, Studije analize i prikazi 29, str. 52-53.c. SZS, *Privredne organizacije društvenog sektora*, Statistički bilten 351, str. 8.d. SDK, *Podaci iz završnih računa privrednih organizacija za 1960, godinu*, sv. I, str. 46-51.e. SZS, *Struktura vrijednosti industrijskih proizvoda 1957*, Statistički bilten 147, str. 9. i 45.f. SZS, *Struktura vrijednosti industrijskih proizvoda 1956*, Statistički bilten 106, str. 9. i 33.g. SZS, *Struktura vrijednosti industrijskih proizvoda 1955*, Statistički bilten 67, str. 9, 36. i 48.h. SZS, *Narodni dohodak 1952-1956*, Statistički bilten 115, str. 22.

cu za utvrđivanje, onda bi se negdje u intervalu u kom se kreće učešće rentala u društvenom proizvodu, dakle između 45% i 54%, morao nalaziti kapitalni koeficijent elastičnosti proizvodnje β . Ustvari, koeficijent koji smo utvrdili regresionom analizom iznosi ($\beta = 0,48$).

Za nepoljoprivredu učešće rentala u društvenom proizvodu iznosi po godinama: 1962. – 48,2%, 1963. – 48,7%, 1964. – 46,0%, 1965. – 44,1%, 1966. – 43,5%, 1967. – 42,6%; dakle manje nego u industriji. Odgovarajući koeficijent iz regresione analize je $\beta=0,36$, dakle također manji. To je trebalo i očekivati, jer se β odnosi na cjelokupnu nepoljoprivredu, a učešće rentala samo na društveni sektor nepoljoprivrede gdje su rentali relativno znatno veći. Ako se uključi i individualni sektor, onda se učešće rentala u ukupnoj nepoljoprivrednoj proizvodnji smanjuje za oko 1% te iznosi po godinama za koje imamo podatke: 1962. – 47,8%, 1963. – 48,4%, 1964. – 45,7%, 1965. – 43,6% i 1966. – 42,4%. Ti su procenti još uvijek veći od koeficijenta β , a razlika se može objasniti imperfektnošću konkurencije.

Mogli bismo izvući dva važna zaključka: 1. standard konkurentnosti jugoslavenske privrede ne zaostaje za drugim tržišnim privredama, kako se to vidi iz sličnih analiza vršenih za te privrede; 2. učešće rentala u društvenom proizvodu može se uzeti kao ponder u izrazu 4 za izračunavanje tehničkog progressa.

Na taj način regresioni koeficijenti α i β imaju sasvim određeno ekonomsko značenje u jugoslavenskoj privredi. Oni predstavljaju neka prosječna učešća osobnih dohodaka i rentala u društvenom proizvodu. A ta učešća proporcionalna su opet marginalnim produktima, odnosno cijenama rada i sredstava. S tim znanjem, uz primjenu formule 4 možemo sad ispitivati godišnje promjene u tehnološkom progresu. Kod toga za razdoblje prije 1958. godine koeficijenti α i β (koje uzimam iz regresionih jednadžbi) imaju samo značenje stalnih pondera koji omogućuju upotrebljivost za cijelo razdoblje. Obračuni su navedeni u tablicama 2 i 3.

Kao što smo mogli i očekivati, promatrano dvadesetogodišnje razdoblje raspada se na dva potpuno različita podrazdoblja. No, nije bilo izvjesno unaprijed da će u prvom podrazdoblju, koje završava 1955. godinom, tehnički progres biti negativan i u industriji i u nepoljoprivredi. Budući da je poljoprivreda isključena, a ciklusi izravnani (time što se uzimaju radna snaga i sredstva korigirani za stupanj nekorištenja, dakle $\hat{R}$ i $\hat{K}$) to vremenske prilike i cikličko nekorištenje resursa ne mogu biti uzroci negativnom tehnološkom progresu. Kao mogući uzroci pojavljuju se prevelike investicije, administrativno-centralističko planiranje i ekonomska blokada zemalja Informbiroa. Nemoguće je danas utvrditi ponder tih triju faktora. No iz činjenice da se u razdoblju 1948–1952. jugoslavenska privreda adaptirala na blokadu, a da se tehnološki regres produžio do 1955. godine proizlazi da je bio pretežan utjecaj ostalih dvaju faktora. Fiksni fondovi (stvarni) povećali su se u promatrana dva razdoblja po ovim stopama:

TABLICA 2. – Tehnički progres u industriji i rudarstvu 1939–1967.

Godina	Društveni proizvod* cijene mrd. din. Q	Korigirana zaposlenost u 000 R	Korigirani fiksni fon- dovi cijene 1962. K	Stope		Stopa rasta korigirane zaposlenosti $\frac{\Delta R}{R}$	Stopa rasta korigiranih fiksnih fondova $\frac{\Delta K}{K}$		$0,48 \times \frac{\Delta K}{K}$	6 + 8	Tehnički progres $\frac{\Delta A}{A} \cdot u\%$ 4-(6+8)
				rasta društ. proiz.-voda ÄQ	u % Q		$\frac{\Delta R}{R}$	$\frac{\Delta K}{K}$			
1	2	3	4	5	6	7	8	9	10		
1939.	308	300	905	-	-	-	-	-	-	-	-
1947.	358	377	896	4,54	5,90	3,14	-0,25	13,17	-0,12	3,02	1,52
1948.	445	495	1014	24,30	31,30	16,28	13,17	15,48	6,32	22,60	1,70
1949.	491	540	1171	10,34	9,09	4,73	15,48	10,67	7,43	12,16	-1,82
1950.	495	534	1296	0,81	-1,11	-0,58	10,67	8,10	5,12	4,54	-3,73
1951.	488	516	1401	-1,41	-3,37	1,75	7,21	3,89	3,89	2,14	-3,55
1952.	483	506	1502	-1,02	-1,94	-1,01	18,11	2,45	3,46	2,45	-3,47
1953.	529	543	1774	9,52	7,31	3,80	22,72	8,69	10,91	12,49	-2,97
1954.	605	609	2177	14,37	12,15	6,32	21,77	17,23	10,45	17,28	-2,86
1955.	690	689	2651	14,05	13,14	6,83	4,87	10,45	2,34	6,27	-3,23
1956.	757	741	2780	9,71	7,55	3,93	11,98	5,75	2,84	6,37	3,44
1957.	888	856	3113	17,31	15,52	8,07	5,91	6,21	2,51	6,21	3,49
1958.	993	914	3297	11,82	6,78	3,53	7,58	3,64	3,64	8,58	5,45
1959.	1109	979	3469	11,68	7,11	3,70	4,10	2,07	1,97	2,07	5,47
1960.	1260	1072	3732	13,62	9,50	4,94	4,97	2,39	2,39	3,46	5,04
1961.	1348	1074	3885	6,98	0,19	0,10	13,00	6,24	6,24	11,13	4,91
1962.	1447	1096	4078	7,34	2,05	1,07	13,50	6,48	6,48	11,69	3,88
1963.	1673	1199	4608	15,62	9,40	4,89	6,02	2,89	2,89	3,88	4,49
1964.	1941	1319	5230	16,02	10,01	5,21	4,74	2,28	2,28	2,94	4,33
1965.	2103	1344	5545	8,35	1,90	0,99	-1,86	-0,89	-0,89	-3,91	4,47
1966.	2238	1961	5808	6,42	1,26	0,66	6,60	5,94	3,17	5,94	3,48
1967.	2238**	1282	5700	0,00	-5,80	-3,02	3,17	5,94	3,17	5,94	3,91
Prosjeck 1956–67.	-	-	-	10,30	5,32	2,77	6,60	5,94	3,17	5,94	4,36

* SZS, Jugoslavija 1945–64, str. 80; SGJ – 1968. Veza s 1939. godinom dobivena je preko indeksa fizičkog obima industrijske proizvodnje.

** Procjena.

TABLICA 3. – Tehnički progres u privredi bez poljoprivrede 1947–1967.

Godina	Društveni proizvod* cijene mrd. din. Q	Korigirana zaposlenost u 000 R	Korigirani fiksni fon- dovi cijene 1962. K	Stope		Stopa rasta korigirane zaposlenosti $\frac{\Delta R}{R}$	Stopa rasta korigiranih fiksnih fondova $\frac{\Delta K}{K}$	$0,48 \times \frac{\Delta K}{K}$	Tehnički progres $\frac{\Delta A}{A} \cdot u\%$ 4-(6+8)	
				proizv.-voda društ. $\frac{\Delta Q}{Q}$ u %	4				5	6
1947.	774	875	3933	-	-	-	-	-	-	-
1948.	951	1149	4174	22,87	31,31	19,10	6,13	2,39	21,49	1,38
1949.	1064	1286	4499	11,88	11,92	7,27	7,80	3,04	10,31	1,57
1950.	1058	1292	4601	-0,56	0,47	0,29	2,26	0,88	1,17	-1,73
1951.	1014	1252	4535	-4,16	-3,10	-1,89	-1,44	-0,56	-2,45	-1,71
1952.	991	1237	4555	-2,27	-1,20	-0,73	0,44	0,17	-0,56	-1,71
1953.	1064	1343	5022	7,37	8,57	5,23	10,25	4,00	9,23	-1,86
1954.	1196	1510	5792	12,41	12,43	7,58	15,35	5,99	13,57	-1,16
1955.	1318	1680	6530	10,20	11,26	6,87	12,74	4,97	11,84	-1,64
1956.	1365	1650	6536	3,60	-1,79	-1,09	0,09	0,04	-1,05	4,65
1957.	1570	1797	7252	14,98	8,91	5,44	10,96	4,27	9,71	5,27
1958.	1724	1908	7535	9,80	6,18	3,77	3,90	1,52	5,29	4,51
1959.	1917	2031	7882	11,18	6,45	3,93	4,61	1,80	5,73	5,45
1960.	2180	2220	8435	13,77	9,31	5,68	7,02	2,74	8,47	5,35
1961.	2354	2281	8809	7,98	2,75	1,68	4,44	1,73	3,41	4,57
1962.	2481	2285	8978	5,38	0,18	0,11	1,91	0,74	0,85	4,53
1963.	2822	2478	9831	13,75	8,45	5,15	9,51	3,71	8,86	4,89
1964.	3228	2710	10844	14,37	9,36	5,71	10,30	4,02	9,73	4,64
1965.	3426	2692	11319	6,15	-0,66	-0,40	439	1,71	1,31	4,84
1966.	3657	2648	11876	6,73	-1,63	-0,99	4,92	1,92	0,93	5,80
1967.	3657**	2537	11671	0	-4,19	-2,56	-1,73	-3,23	-0,67	3,23
Prosjeck 1965-67.	-	-	-	8,87	3,50	3,50	2,14	1,92	1,92	4,81

* SZS, *Jugoslavija* 1945–64, str. 80; SGJ – 1968, str. 106.

** Procjena.

	Industrija	Nepoljoprivreda
1947–1955.	13,7%	6,5%
1956–1967.	7,9%	5,8%

Razlike kod nepoljoprivrede nisu tolike, ali kod industrije su ogromne. Rukovođeni željom da zemlju što prije industrijaliziraju, a ne poznavajući funkcioniranje privrednog mehanizma, planski organi drastično su hipertrofirali investicije u industriju, naročito u tešku industriju (što je opet bilo inspirirano sovjetskom dogmom o „pretežnom porastu prvog odjeljka“) tako da nije preostajalo dovoljno investicionih sredstava za ostale oblasti, uravnotežen razvoj bio je onemogućen, a time je reducirana i stopa rasta. Međutim, s obzirom na tadašnju apsorpcijsku sposobnost etatiističke privrede i ukupni volumen investicija bio je hipertrofirani. To se vidi iz uspoređivanja učešća bruto investicija u društvenom proizvodu iz godina 1950–1954, koje nikad više nije dostignuto iako je kasnije razvijenija privreda morala znatno povećati svoj apsorpcijski kapacitet. Sklonost prevelikom investiranju uz iskrivljavanje strukture investicija karakteristični su za administrativne privrede, koje su osim toga općenito manje efikasne.

Prema tome, može se zaključiti da je negativni tehnički progres, odnosno tehnički regres bio prije svega rezultat administrativnog planiranja. Ono je dovelo do masovnog zapošljavanja i ogromnih investicija bez odgovarajućih efekata u povećanju proizvodnje. Na taj način prvi petogodišnji plan, koji zapravo nikad nije bio izvršen, a čiji investicijski efekti su se bili produžili do 1955, predstavljao je tešku hipoteku za našu privredu. Privredni uspon iz poslijeratne obnove bio je prekinut, a dalji razvoj na nekoliko godina zakočen. Tek s razvojem samoupravljanja poslije 1952. godine i završavanjem administrativno forsirane kapitalne izgradnje započeo je brz privredni uspon koji dovodi do prosječnog porasta produktivnosti kombiniranih resursa od 4,4% u industriji i 4,8% u nepoljoprivredi. Međutim, na kraju razdoblja javljaju se prvi zloslutni znaci da je privredna reforma dovela do ponovnog kočenja tehničkog progressa. Brži tehnički progres u oblasti vanindustrije, već najvjerojatnije sadrži značajnu komponentu rastućih prinosa u saobraćaju. Indikacija u tom pravcu je i ranije utvrđeni zbroj koeficijenata faktorske elastičnosti veći od jedinice.

Tehnički progres u posljednjih pola stoljeća u jugoslavenskoj privredi

Budući da ne postoje podaci o kretanju zaposlenosti u predratnom razdoblju, ne možemo za to razdoblje ispitivati kretanje tehničkog progressa po godinama. Međutim, procjene I. Vinskog omogućavaju nam proučavanje promjena u tempu rasta proizvodnje i u kapitalnim koeficijentima i eventualno utvrđivanje zakonitih veza između ta dva niza promjena.

Na grafu 3. ucrtani su lančani indeksi društvenog proizvoda. Zbog kolebanja poljoprivredne proizvodnje serije su također izravunate četverogodišnjim pomičnim prosjecima. Godišnji podaci pokazuju da je nestabilnost privrede poslije rata bila znatno veća nego prije rata, a da je bila najveća u administrativnom i neposredno poslije administrativnom periodu. Pomični prosjeci pokazuju da se poslije rata formirao jedan duži privredni ciklus sličan onome prije rata. Ti ciklusi nisu uspjeli potpuno da se razviju – prvi je još u toku, a potonji je bio prekinut ratom – tako da mi ne možemo točno odrediti dužinu (može se nagađati da im period iznosi negdje između 16 i 20 godina). Prvi dol poslijeratnog ciklusa pada u 1951. godinu i gotovo je isto tako dubok kao krizni dol iz 1932. Međutim, vrh iz 1959. znatno je viši, tako da je i prosječna stopa rasta u poslijeratnom razdoblju znatno viša.

Kod kapitalnog koeficijenta (izračunatog kao omjer fiksnih fondova privrede i neprivrede po nabavnoj vrijednosti i dvogodišnjeg prosjeka društvenog proizvoda) zapaža se izrazita tendencija smanjivanja, što znači da prosječna produktivnost sredstava značajno raste. Kapitalni koeficijent smanjio se od 8,7 na 5,1. No smanjivanje kapitalnog koeficijenta nije ravnomjerno; svaka depresija ne samo da prekida taj trend već ga obrće nagore, tako da dolazi do naglog pogoršavanja kapitalnog koeficijenta. Na taj su način sukcesija privredne krize, rata i administrativnog planiranja zakovali kapitalni koeficijent na nivou od 1929. kroz čitavih 25 godina, sve do 1954. Čitavih četvrt stoljeća bilo je izgubljeno u smislu povećavanja kapitalne efikasnosti naše privrede.

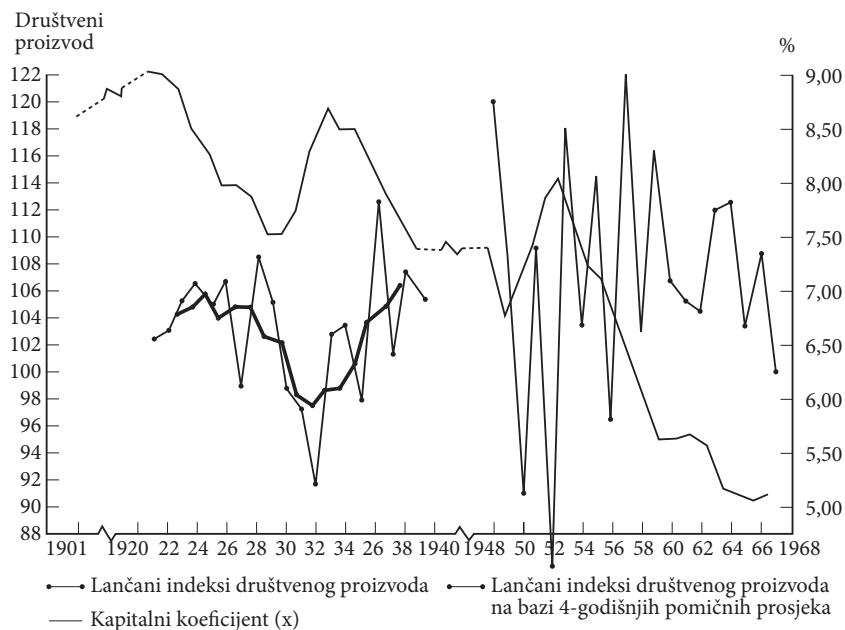
U upravo opisani okvir možemo sada uklopiti analizu tehničkog progressa. Tablica 4 pruža potrebne podatke i ujedno predstavlja režime poljoprivrednog razvoja naše zemlje. Raspoloživi podaci opredijelili su privredne oblasti koje ćemo razmatrati (industrija, rudarstvo, građevinarstvo i zanatstvo). No taj agregat dovoljno je reprezentativan za cjelokupnu nepoljoprivrednu proizvodnju. Ponderi su odabrani na osnovu učešća osobnih dohoda i rentala u tom agregatu u 1967. godini (učešće rentala iznosi u 1966. 43%, u 1967. 42%).

Od interesa je ovdje upozoriti na strukturni efekt u smanjivanju kapitalnog koeficijenta. Taj efekt studirao je P. Sicherl (1971) i on upozorava da je u predratnom razdoblju odnos između privrednih i neprivrednih fondova bio približno konstantan (55:47), dok u poslijeratnom razdoblju privredni fondovi rastu (početkom 1967. 60:40⁵⁸). Iz Sicherlove analize proizlazi da je smanjivanje kapitalnog koeficijenta prije rata bio većim dijelom rezultat strukturalnih promjena; u poslijeratnom administrativnom periodu sektorski kapitalni koeficijenti faktički su se pogoršali i samo velike strukturne promjene omogućile su

---

⁵⁸ Vinski (1967), str. 490.

GRAF 3. – Lančani indeks društvenog proizvoda i kapitalni koeficijenti privrede Jugoslavije 1911–1967.

ublažavanje tog pogoršanja; nakon 1955. i strukturni i intersektorski efekti su pozitivni. Ove nalaze valja imati u vidu kod predviđanja daljeg razvoja. Kad se jednom pozitivni strukturni efekti iscrpe, dalje povećavanje efikasnosti investiranja ovisit će isključivo o tehničkom progresu u užem smislu.

Objašnjenje tablice 4: Podaci za 1911, 1932. i 1954. uzeti su iz 1, gdje su izraženi u cijenama 1953. Godina 1939. dobivena je primjenjivanjem odgovarajućih indeksa na podatke iz 1953: indeks radne snage dobiven je na osnovu zaposlenih u industriji, rudarstvu i građevinarstvu (1939 – 556.000, 1953 – 889.000) iz 3, str. 142 i 158, kod čega je pretpostavljeno da su indeksi 1939–1953. i 1940–1954. isti; indeks društvenog proizvoda izračunat je na osnovu indeksa fizičkog obima industrije i rudarstva za 1939–1953. iz 3. uz istu pretpostavku; indeks fiksnih fondova dobiven je na osnovu podataka za industriju i rudarstvo iz 1., str. 850. Podaci za 1954–1967. za društveni proizvod i zaposlene uzeti su iz 3. i 4, a za fiksne fondove iz 2. Fiksni fondovi dani su svugdje u novoj vrijednosti na početku godine. Stope rasta za sukcesivne periode računane su tako da su, zbog upotrebljivosti, ispuštene po četiri godine prvog i drugog rata; za razdoblje u cjelini ratne godine nisu izostavljene.

Prvo razdoblje završava privrednom krizom uslijed čega je tehnički progres – koji, da se podsjetimo, definiramo kao porast globalne produktivnosti

TABLICA 4. – Porast globalne produktivnosti resursa

Godina	Indeksi				Stope rasta u % u sukcesivnim razdobljima				Tehnički progres			
	Q	R	K		$\frac{\Delta Q}{Q}$	$\frac{\Delta R}{R}$	$\frac{\Delta K}{K}$		$0,58 \times \frac{\Delta R}{R}$	$0,42 \times \frac{\Delta K}{K}$	$7+8$	$\frac{\Delta A}{A} \text{ u } \%$
	1	2	3	4	5	6	7	8	9	10	4-(7+8)	10
1911.	100,0	100,0	100,0	-	-	-	-	-	-	-	-	-
1932.	173,0	137,0	180,0	3,28	1,87	3,52	1,09	1,48	2,57	0,71	-	0,71
Struktura				100,0			33,20	45,10				21,70
1940.	249,0	145,0	221,0	4,67	0,72	2,59	0,42	1,09	1,51	3,16		3,16
Struktura				100,0			9,00	23,30				67,70
1954.	442,0	231,0	572,0	5,91	4,76	9,99	2,76	4,19	6,95	-1,04		-1,04
Struktura				100,0			46,70	70,90				-17,60
1967.	1583,0	406,0	1530,0	10,31	4,44	7,84	2,58	3,29	5,87	4,44		4,44
Struktura				100,0			25,00	31,90				43,10
Prosječi:												
1911–1940.	249,0	145,0	221,0	3,72	1,50	3,22	0,87	1,35	2,22	1,50		1,50
Struktura				100,0			23,40	36,30				40,30
1940–1967.	635,7	280,0	692,3	8,38	4,58	8,78	2,66	3,69	6,35	2,03		2,03
Struktura				100,0			31,70	44,10				24,20
1911–1967.	1583,0	406,0	1530,0	5,06	4,53	4,99	1,47	2,10	3,57	1,49		1,49
Struktura				100,0			29,00	41,50				29,50
Po zaposlenom:												
1911–1940.	171,7	-	152,4	2,19	-	1,69	-	0,71	0,71	1,48		1,48
Struktura				100,0				32,40				67,60
1940–1967.	227,1	-	247,3	3,63	-	4,02	-	1,69	1,69	1,94		1,94
Struktura				100,0				46,50				53,50
1911–1967.	389,9	-	376,9	2,46	-	2,40	-	1,01	1,01	1,45		1,45
Struktura				100,0				41,10				58,90

Izvori:

1. I. Vinski (1959).
2. I. Vinski (1967).
3. SZS, Jugoslavija 1945–1964.
4. SZS, SGJ – 1968.

resursa – prilično skroman. Drugo razdoblje predstavlja izlazak iz krize sa cikličnim usponom te veoma skromno zapošljavanje i male investicije dovode do relativno velikog porasta proizvodnje. Odatle i višestruko ubrzavanje rasta globalne produktivnosti resursa. Naredno razdoblje, iz kojeg su kod obračuna izdvojene četiri ratne godine, odnosi se na administrativnu privredu. Zapošljavanje se višestruko ubrzava, a naročito su velike investicije. Privredni rast se ubrzava, ali tehnički progres postaje negativan. U prvi mah moglo bi se pomisliti da je smanjena produktivnost resursa cijena za brži privredni rast i da je njime opravdana. Ali to bi bilo pogrešno rezoniranje. Uspoređenje s idućim razdobljem, 1955–1967, pokazuje da su se u tom razdoblju i *zaposlenost* i *osnovna sredstva sporije povećavali* nego u 1940–1954, a da su ipak *ekspanzija društvenog proizvoda* i *tehničkog progressa* bile *znatno veće*. Budući da su oba perioda relativno kratki i jedan se nadovezuje na drugi, to se objektivno radi o istoj privredi u kojoj su varirana samo dva elementa: veličina investicija i institucijski sistem. Dobili smo na taj način gotovo laboratorijske uvjete i jedinstvenu mogućnost za testiranje hipoteze o niskom limitu apsorpcijskog kapaciteta privrede i o brzom opadanju marginalne produktivnosti faktora u blizini toga limita.⁵⁹ Iz navedenog uspoređenja proizlazi, naime, nedvosmislen zaključak da su u administrativnom periodu investicije premašile apsorpcijski kapacitet i da se proizvodnja odvijala u uvjetima negativne marginalne proizvodnosti resursa. To znači da se uz smanjene investicije mogla postići veća stopa rasta i u tom smislu prvi petogodišnji plan zakodio je objektivno mogući rast privrede. Naš obračun pruža nam i dva empirijska parametra koji mogu poslužiti kao orijentacija u utvrđivanju apsorpcijskog kapaciteta naše privrede. Visoka stopa tehničkog progressa u 1955–67, viša no u ma kojem drugom periodu, indicira da su marginalni proizvodi resursa vjerojatno bili pozitivni.

Prema tome, ekspanzija fiksnih fondova od 7,8% godišnje još uvijek ne premašuje apsorpcijski kapacitet (samoupravne) privrede. S druge strane, negativni marginalni produkti kod povećavanja fiksnih fondova od 10% godišnje ukazuju da je kod takve ekspanzije prijeđena apsorpcijska granica (etatiističke) privrede. Radi preciznosti u zaključivanju treba još dodati i to da između dva promatrana perioda postoji određeni stupanj interakcije: etatiistička privreda predala je kapacitete – kojima se, doduše, ona sama nije mogla bolje služiti – u naslijede samoupravnoj privredi koja ih je bolje koristila.

Uspoređivanje perioda 1955–1967. s cijelim predratnim razdobljem (1911–1940) pokazuje da usprkos velikih razlika u stopama rasta postoji određena pravilnost u relativnim doprinosima pojedinih faktora privrednom rastu. Čini se da u normalnim uvjetima u Jugoslaviji od ukupnog ostvarenog

⁵⁹ Usp.: Horvat, (1961. gl. 9).

rasta na povećanje zaposlenosti otpada oko 25%, na povećanje fiksnih fondova oko 33%, a na tehnički progres preostalih više od 40%. Odatle proizlazi da *veće stope rasta (do neke granice) impliciraju veći tehnički progres, dakle dodatni proizvod bez dodatnih troškova*. Taj nalaz slaže se s onim što nam je već poznato iz grafa 3, naime da brže stope rasta poboljšavaju kapitalni koeficijent.

U trećem dijelu tablice izvršen je obračun po zaposlenom. Stope tehničkog progressa morale bi biti iste kao i u drugom dijelu tablice. Ustvari, one se malo razlikuju, a te razlike dolaze od zaokruživanja decimala i upotrebe diskretnih umjesto kontinuiranih stopa rasta.

Ako bismo na kraju željeli izvršiti globalno uspoređenje predratne i poslijeratne privrede, onda ćemo ustanoviti da se poslije rata stopa rasta proizvodnje više nego podvostručila, a stope rasta zapošljavanja i fiksnih fondova povećane su još više. Kapitalna opremljenost rada povećava se također po više nego dvostrukoj stopi. Kao posljedica ovih kretanja i stopa tehničkog progressa se povećala, od 1,5% na 2%, ali je učešće tehničkog progressa u rastu smanjeno gotovo na polovicu predratnog standarda. Ovo potonje rezultat je tehničkog regressa iz administrativnog perioda. Kad se taj period eliminira, relativni doprinos tehničkog progressa isti je kao i prije rata. Zbog toga se može zaključiti da samoupravna privreda uz iste standarde efikasnosti, trostruko povećava zapošljavanje i dva i pol puta ubrzava proizvodnju u odnosu na predratnu kapitalističku privredu.

7.3. KAPITALNI KOEFICIJENT⁶⁰

Podaci o kapitalnim koeficijentima još uvijek su izvanredno rijetki. Posebno nema procjene za ranija razdoblja. Metodologija procjenjivanja krajnje je neujednačena. Moguće je izračunavanje na bruto i neto osnovici, s uključi-

---

⁶⁰ U najnovije se vrijeme računi kapitalnih koeficijenata pripremaju i u državnim statističkim zavodima. Tako je Statistički godišnjak Njemačke (Statistisches Jahrbuch 1990 für die Bundesrepublik Deutschland) dao za Njemačku vremensku seriju kapitalnih koeficijenata (str. 587), koji govore da se kapitalni koeficijent u Njemačkoj povećavao između 1960. i 1989. godine (iznosio je 3,6 za privredu u cjelini godine 1960., 4,1 u 1970., 4,7 u 1980. i 5,0 u 1989. godini). Postojale su velike razlike među pojedinim granama: najviši je kapitalni koeficijent nađen u grani energetike i opskrbe vodom (kretao se između 9,5 u 1960. i 8,6 u 1987. godini); bio je visok u poljoprivredi, šumarstvu i ribarstvu (6,8 – 1960. i 7,2 u 1989. godini) te rudarstvu (gdje se peo od 1,9 na 5,5 u istom intervalu) i prometu (4,8 i 5,4). Iznimno je bio nizak u građevinarstvu (svega 0,3 u 1960. i 0,7 u 1987. godini), trgovini (1,3 i 1,8). Iznimno su interesantni i podaci tog izvora o količini kapitala, po zaposlenom: za njemačku ekonomiju u cjelini porasla je potreba kapitala po zaposlenom sa 101.000 DM u 1960. na 319.000 DM u 1989. godini. Taj je pokazatelj potreba u kapitalu također iznimno varijabilan. U energetsom sektoru godine 1987. na jednog zaposlenog dolazilo je 1.387.000 DM uložених sredstava, u saobraćaju 355.000, poljoprivredi i ribarstvu 233.000 i rudarstvu 233.000; obrnuto, mala su sredstva po zaposlenom bila angažirana u građevinarstvu (35.000 DM), trgovini (82.000), kreditnim institucijama (174.000 DM). Op. ur.

vanjem zaliha ili cjelokupnih obrtnih sredstava ili bez njih, samo za privredu ili s uključivanjem i neprivrede. Ekonomski statističari najčešće procjenjuju odnos neto kapitala (sredstva umanjena za akumuliranu amortizaciju) i narodnog dohotka. Tako izračunat kapitalni koeficijent mijenja se kao funkcija stopa rasta (povećava se kad se stopa rasta povećava), čak i kad tehnologija ostaje neizmijenjena. Naime, društveni proizvod je funkcija kapaciteta, dakle bruto osnovnih sredstava. Amortizacija se također obično obračunava u procentu na nabavnu vrijednost osnovnih sredstava. Zbog toga se svako povećanje osnovnih sredstava odmah reflektira na amortizaciju i na taj način na neto proizvod. Ukoliko se tehnologija ne mijenja, neto proizvod ostaje u nepromijenjenoj proporciji preko bruto proizvoda. Međutim, neto osnovna sredstva sve se više približavaju vrijednosti bruto osnovnih sredstava što je brža stopa rasta (jer je onda akumulirana amortizacija relativno manja). Na taj način neto kapital ne odražava kretanje kapaciteta, može se čak kretati u suprotnim pravcima, pa je tako neupotrebljiv za mjerenje procjena u tehnologiji. Ubrzavanje rasta umjetno uvećava neto kapitalne koeficijente, usporavanje ih smanjuje.⁶¹

Idući metodološki problem je način valorizacije kapitala. Obično se kapital i proizvod valoriziraju u stalnim cijenama. No ta valorizacija vrši se po različitim principima. Volumen potrošne robe određuje se na taj način da se primjene *iste cijene na iste proizvode*, bez obzira na to koliko koštaju. Volumen kapitala procjenjuje se obično tako da se utrošci resursa za određena kapitalna dobra valoriziraju po *istim cijenama*, bez obzira na to kolika će biti proizvodnja. Ako je danas za proizvodnju neke mašine potrebno 100 radnih sati, a isto toliko radnih sati bilo je potrebno za proizvodnju neke druge mašine prije deset godina, onda je *volumen kapitala ostao nepromijenjen*, a svođenje na iste cijene vrši se indeksom porasta ličnih dohodaka. No ako se proizvodnost rada u međuvremenu podvostručila, statističar će prikazati da je sa 100 radnih sati proizveden *dvaput veći volumen potrošne robe*, a deflacija nominalnih vrijednosti vrši se indeksom cijena proizvoda koji je normalno znatno manji od indeksa ličnih dohodaka.⁶²

Ispravno bi bilo da se kapital i proizvod valoriziraju u cijenama iste proizvodnosti rada. To ustvari znači tržišne cijene za proizvod i svakogodišnju revalorizaciju kapitala u tim istim cijenama.

⁶¹ Usp. Horvat, [1958].

⁶²

Na primjer Goldsmith je u svojim obračunima	1897.	1949.
primijenio ove deflatore (1929=100):		
za osnovna sredstva	41	175
za društveni proizvod	45	149

Pored statističko-metodoloških momenata varijacije kapitalnih koeficijenta uvijetovanje su u značajnoj mjeri privrednim ciklusima: u vrijeme recesije kapaciteti se slabije koriste i kapitalni koeficijenti umjetno skaču; obrnuto je u fazama poleta. Zato bi kapitalne koeficijente trebalo računati u vrhovima privrednih ciklusa ili na bazi potencijalne proizvodnje.

Analitički najupotrebljiviji bili su kapitalni koeficijenti izračunati kao odnos nabavne vrijednosti sredstava i finalnog ili ukupnog proizvoda u godinama vrhova privrednih ciklusa, sve valorizirano u tekućim cijenama. Osim toga, ponekad je poželjno računati s aktiviranim umjesto s ukupnim osnovnim sredstvima. Međutim, mi se možemo koristiti samo podacima koji nam stoje na raspolaganju. Treba također podsjetiti na očiglednu činjenicu da su kapitalni koeficijenti za prošlo stoljeće veoma nesigurni.

Kapitalni koeficijenti pojedinih oblasti u XIX. stoljeću. Za razumijevanje podataka koji slijede korisno je navesti nekoliko informacija o stanju tehnologije u promatranom razdoblju. Tako je 1800. godine bilo u Engleskoj svega 496 Watt-ovih mašina jačine od 15-16 K. S. Sredinom XIX stoljeća u tri najrazvijenije zemlje Evrope – Engleskoj, Francuskoj i Njemačkoj – bilo je ukupno 20.000 km željezničkih pruga. U isto vrijeme svjetska proizvodnja sirovog željeza iznosila je 4,6 milijuna tona godišnje, od čega je polovina otpadala na Englesku. Prvi postupak za masovnu proizvodnju čelika – Bessemerov konverter – izumljen je tek 1856. godine. Siemens-Martinov proces razvijen je 1864–67. U 1870. godine svjetska proizvodnja čelika iznosi 700.000 tona.

Čitav XIX vijek karakterizira u izvjesnom smislu jedan tip tehnologije: zamjenjivanje ručne upotrebe alata mašinskom doradom materijala na pojedinim mašinama, kao i zamjenjivanje ljudske i animalne energije drugim transportabilnim vidovima energije. U vezi s potonjim od interesa je zabilježiti da je prva dva mašinska razdoblja u Škotskoj u 1793. godini pokretao pas; 1890. god. rješenjem prenosa elektroenergije na velike razdaljine dovršen je proces dovođenja energije do mjesta upotrebe. Novi značajni tehnološki prijelom nastaje oko 1910. godine uvođenjem tekuće trake u automobilskoj industriji. Otada počinje era masovne proizvodnje. Tehnološki razvoj u posljednja dva stoljeća sažeo je R. Tomović⁶³ ovako:

Pojava klasične mašine	1750. godine
Pojava fabrike	1800. godine
Zamjenjivost dijelova	1800. godine
Kontinuirana proizvodnja (tekuća traka)	1910. godine
Mala automatizacija (regulacija pojedinih parametara procesa)	1920. godine
Kompleksna automatizacija (regulacija svih parametara procesa s jednog mjesta)	1940. godine
Kibernetika tehnologija (upravljanje automatiziranim procesima pomoću računala)	1960. godine

⁶³ Encyclopedia moderna, 8/1969, s. 125.

Kako će se kasnije vidjeti, posljednje četiri faze tehnološkog razvoja pokazale su se kao izrazito kapitalno štetne.

TABELA 1. – Kapitalni koeficijenti (x) i per capita narodni dohodak (y) u Velikoj Britaniji, Sjedinjenim Državama i Belgiji

Velika Britanija ^a			Sjedinjene Države ^a			Belgija ⁱ		
Godina	y	x	Godina	y	x	Godina	y	x
1800.	...	2,9 _b	1805.	...	0,8	1846.	101	9,3
1812.	...	2,8 _b	1850.	362	1,6	1896.	219 _j	9,1
1832.	...	3,5 _b	1880.	292 _f	2,5	1913.	314	7,9
1865.	...	3,1 _b	1890.	355 _g	3,4	1930.	324	6,7
1875.	344	3,5	1900.	411 _h	3,3	1938.	352	6,8
1885.	390	4,0	1922.	563	3,2	1950.	516	5,4
1895.	495	3,7	1929.	725	3,0			
1905.	492	3,8	1939.	712	3,4			
1914.	514	3,4 _c	1948.	1021	2,5			
1928.	535	3,5						
1938.	624	2,7 _d						
1953.	604 _e	2,6 _d						

a C. Clark, [1960, s. 576]. Neto reproducibilan kapital (privredni i neprivredni) i narodni dohodak po tržišnim cijenama. Per capita dohodak izražen je u dolarima kupovine moći 1925–34. godine („internacionalne jedinice“ I. U.) po proračunu Clarka, ibid., ss. 137–41. 193–96, 101–2.

b S. Kuznets, [1961, s. 62].

c Do 1914. uključena je cijela Irska, a poslije samo Sjeverna Irska.

d Po stalnim cijenama iz 1948. godine.

e 1952. godina.

f 1874–1883.

g 1884–1893.

h 1894–1903.

i Th. D. van der Weide, [1959, s. 30]. Ukupno neto nacionalno bogatstvo i narodni dohodak po cijenama faktora, tekuće cijene.

j 1895. godina.

Podaci, čini se, pokazuju da su kapitalni koeficijenti u XIX stoljeću rasli u Velikoj Britaniji i SAD, a u drugoj polovini toga stoljeća nisu padali u Belgiji.

Kapitalni koeficijenti u XX. stoljeću. U ovom stoljeću kapitalni koeficijenti ponašaju se drugačije nego u prošlom, kao što to pokazuje tabela 2.

U svim promatranim zemljama kapitalni koeficijenti rastu do prvog svjetskog rata, postizavaju maksimum između 1919. i 1929. godine, a onda opadaju. Godina 1948. za Njemačku je očigledno netipična i uvjetovana je posljedicama rata. Za Norvešku postoji mogućnost da je poslije 1948. godine došlo do ponovnog rasta kapitalnog koeficijenta. Zbog načina na koji su izračunati, analitički su najvrijedniji podaci za SAD. Vidi se da u američkoj privredi kapitalni koeficijenti postupno rastu do 1922. godine, a zatim isto tako postupno opadaju.

Kapitalni koeficijenti pojedinih privrednih oblasti. Varijacije agregatnih kapitalnih koeficijenata uvjetovane su ne samo promjenama u tehnologiji, već i promjenama u strukturi proizvodnje. Budući da je poljoprivreda kapitalno intenzivnija od industrije, brži rast industrije dovodit će do smanjivanja agregatnog kapitalnog koeficijenta, čak i ako oba sektorska koeficijenta rastu. Zbog toga je privredu potrebno dezagregirati na sektore i razmotriti varijacije sektorskih kapitalnih koeficijenata.

Kapitalni koeficijenti jugoslavenske industrije ostali su praktički nepromijenjeni u tri decenija prije posljednjeg rata. S administrativno organiziranim i forsiranom industrijalizacijom kapitalni koeficijent naglo skače, da bi se poslije 1955. godine počeo brzo smanjivati. Slične promjene pokazuje i poljoprivredni kapitalni koeficijent, uz tu razliku što je poslijeratno pogoršanje izazvala kolektivizacija. Ukupni kapitalni koeficijent smanjivao se od 1910. godine dalje uz prekide za vrijeme ratova, svjetske ekonomske krize i administrativnog planiranja. No to smanjivanje prije svega je rezultat strukturnih promjena. Uspoređenje s drugim privredama pokazuje da su jugoslavenski kapitalni koeficijenti još uvijek relativno visoki. To znači da postoje velike potencijalne rezerve za smanjivanje kapitalnog koeficijenta koje je započeto poslije administrativnog perioda.

TABELA 2. – Kapitalni koeficijenti (x) i per capita narodni dohodak (y) za šest zemalja 1900 – 1957.

Sjedinjene Države ^b			Njemačka ^c			Norveška ^d		
Godina	y	x	godina	y	X	Godina	y	x
1909.	508	2,2	1913.	318	5,4	1900.	...	4,1
1914.	487	2,3	1929.	317	5,9	1905.	...	4,3
1922.	563	2,5	1939.	535	4,6	1922.	324	4,1
1929.	725	2,4	1948.	281	6,1	1929.	344	3,7
1939.	712	2,0	1950.	360	4,5	1939.	399	3,5
1948.	1021	1,8	1955.	...	3,6	1948.	423	2,9
1957.	...	1,7				1955.	...	3,4
Argentina ^e			Australija ^f			Japan ^g		
Godina	y	x	Godina	y	x	Godina	y	x
1900-04.	...	4,1	1903.	355	4,3	1905.	...	5,1
1905-09.	...	4,3	1915.	373	3,9	1913.	146	4,9
1910-14.	...	5,1	1929.	429	3,6	1919.	100	8,5
1915-20.	280	5,8	1947.	664	2,8	1924.	159	7,8
1920-24.	...	4,6	1956.	...	3,0	1930.	189	5,3
1925-29	...	4,2						
1935-40	241	4,2						
1950-54.	363	3,4						

a Per capita dohodak dan je u dolarima kupovne moći 1925–34. godine prema C. Clarku, op cit., ss. 193-96, 130-32, 174-75, 88, 90-91, 160-61.

b J. E. La Tourette, [1965. s. 320]. Bruto privredni fiksni kapital i društveni proizvod privrede, cijene 1959. g. za 1914., 1922., i 1939. g. uzet je potencijalni proizvod, a ostale godine predstavljaju vrhove privrednih ciklusa pa su stvarni i potencijalni proizvod identični. Per capita dohodak 508 odnosi se na prosjek 1904-13.

- c F. Grünig, [1959, s. 154]. Bruto fiksni privredni i neprivredni reproducibilni kapital, društveni proizvod privredni i neprivredni, cijene 1956. godine.
- d O. Aukrust, J. Bjerke, [1959, s. 116]. Neto fiksni reproducibilni kapital, neto domaći privredni i neprivredni proizvod, cijene 1938. godine.
- e A. Ganz, [1959, ss. 245, 265]. Neto fiksni reproducibilni privredni i neprivredni kapital, domaći društveni proizvod privredni i neprivredni, cijene 1950. godine. Per capita dohodak dan je za godine, 1916., 1937. i 1951.
- f J. M. Garland, R. W. Goldsmith, [1959, s. 359]. Neto privredni i neprivredni reproducibilni fiksni kapital i zalihe, društveni proizvod privredni i neprivredni, tekuće cijene.
- g C. Clark, [1960, s. 574]. Neto privredni i neprivredni reproducibilni kapital i narodni dohodak po tržišnim cijenama.

TABELA 3. – Kapitalni koeficijenti za četiri zemlje po privrednim oblastima

Jugoslavija ^a					
	Industrija i rudarstvo	Bruto osnovica		Neto osnovica	
		Poljoprivreda	Ostale oblasti	Ukupno	Ukupno
1909–12.	1,6	3,2	12,6	6,8	5,7
1920–23.	-	-	-	6,9	5,5
1924–27.	-	-	-	6,2	4,7
1928–31.	1,6	3,4	11,4	5,9	4,3
1932–35.	-	-	-	6,7	4,7
1936–39.	1,8	3,3	11,3	5,9	3,9
1947–50.	-	-	-	5,5	3,5
1951–54.	2,7	3,6	10,6	5,9	3,9
1955–58.	2,3	3,5	9,6	5,1	3,4

Sovjetski Savez ^b		
	Industrija i rudarstvo	Privreda (indeks: 1913. = 100)
1925/26.	0,83	...
1926/27.	0,74	...
1928.	0,50	97
1932.	0,60	...
1937.	0,60	...
1940.	0,60	49
1950.	0,52	37
1956.	0,49	36
1966.	0,58	42

Južnoafrička Unija ^c				
	Industrija	Rudarstvo	Poljoprivreda	Ukupno
1919–23.	1,2	2,0	2,3	2,5
1924–33.	1,1	1,8	2,9	2,5
1929–38.	1,1	1,6	3,2	2,5
1934–43.	1,0	1,5	2,9	2,3
1939–48.	0,9	1,7	2,6	2,1
1944–45.	0,9	1,9	2,1	2,0

- a I. Vinski, [1967, s. 350]. Privredni i neprivredni fiksni fondovi, društveni proizvod privredni i neprivredni, cijene 1953. Na neto osnovicu u oba agregata odbijana je amortizacija.
- b Za industriju i rudarstvo: J. Kvaša, V. Krasovskij, [1959]. Fiksni fondovi, bruto proizvodnja, cijene 1926/27. Veza između 1950. i 1966. dobivena je preko indeksa fiksnih fondova i bruto proizvodnje iz CSU, *Strana Sovetovza 50 let*, s. 30, $(777/860)/(141/73) \times 0,52 = 0,58$. Za privredu: CSU, *Strana sovetov za 50 let*, s. 28. Privredni fiksni fondovi i narodni dohodak, 1960. godina.

- c D. Franzsen, L. S. Willers, [1959, ss. 306 i 308]. Neto fiksni reproducibilni privredni i neprivredni kapital, narodni dohodak privredni i neprivredni, cijene 1938.

Sjedinjene Američke Države

	Industrija ^d		Osnovna i obrtna sredstva	Rudarstvo ^h		Poljoprivreda ⁱ	Osnovna sredstva	Osnovna sredstva bez zemlje
	Osnovna i obrtna sredstva	Osnovna sredstva		Osnovna sredstva	Osnovna i obrtna sredstva			
	Bruto proizvod	Bruto proizvod	Dodana vrijednost	Bruto proizvod	Dodana vrijednost	Bruto proizvod	Neto proizvod	Bruto proizvod
1870.	-	-	-	0,61	...	8,3		2,6
1880.	0,55	-	-	1,02	1,2	7,9		2,5
1890.	0,73	0,36	1,7	1,19	1,7	7,7		2,5
1900.	0,80	0,79	0,42	1,9	...	7,0		2,1
1910.	0,97 ^e	0,47 ^e	2,3 ^e	1,52 ^e	2,2 ^e	7,2	6,8	8,5
1920.	1,02 ^f	0,47 ^e	2,6 ^f	2,00 ^f	2,9 ^f	7,2	6,7	8,3
1930.	0,89 ^g	0,43 ^g	2,0 ^g	1,57 ^g	...	5,7	7,3	1,9
1937.	0,74	0,35 ^g	1,8	...	1,6	-	-	-
1940.	-	-	1,10	...	...	5,1	6,7	1,6
1948.	0,65	0,31	1,7	0,92	1,6	-	-	-
1950.	-	-	-	-	...	4,6	7,0	1,6
1953.	0,63	-	-	...	...	-	-	-

d D. Creamer, [1954, ss. 43 i 49]. U osnovna sredstva uključena je oprema, zemlja i zgrade; u obrtna sredstva zalihe, potraživanja i novac. Cijena 1929. godina. Odabrane godine odgovaraju vrhovima ili su blizu vrhovima privrednih ciklusa.

e 1909. godina.

f 1919. godina.

g 1929 godina.

h I. Borenstein, [1954, ss. 34 i 60]. Osnovna sredstva na neto osnovici bez zemlje. Obrtna sredstva sastoje se od zaliha, gotovine i potražnje. Cijene 1929. godina.

i A. S. Tostlebe, [1957, ss. 101 i 113]. U osnovna sredstva uključeni su: zemlja, zgrade, oprema, mašine, stoka i zalihe proizvoda. Bruto proizvod isključuje reprodukciju potrošnju poljoprivrednih proizvoda, neto proizvod je umanjen i za repromaterijale nabavljene van poljoprivrede; uzimani su 5-godišnji prosjeci. Cijene 1910–1914. godine.

U sovjetskoj industriji zapažaju se donekle slična kretanja kao i u jugoslavenskoj. Smanjivanje kapitalnog koeficijenta prekinuto je prvim petogodišnjim planom; dolazi do naglog pogoršanja kapitalnog koeficijenta koji se na 20% višem nivou zadržava čitav decenij. Tek poslije rata dolazi do spuštanja na početni nivo iz 1928. godine. Međutim, od 1956. godine efikasnost investiranja u industriji (i u privredi u cjelini, gdje do 1966. godine x raste za 13,5%) u Sovjetskom Savezu se pogoršava. Vjerojatno se radi o rastućoj neefikasnosti administrativnog planiranja, a ne o tehnološki uslovljenim promjenama. Uspoređivanje kretanja industrijskog i privrednog kapitalnog koeficijent pokazuje u kojoj mjeri može brz privredni razvoj strukturnim promjenama poboljšati opći kapitalni koeficijent, čak i kad se sektorski koeficijenti pogoršavaju.

U Južnoafričkoj Uniji zapaža se tendencija blagog smanjivanja kapitalnog koeficijenta od prvog svjetskog rata na dalje.

Najduže statističke serije postoje za američku privredu. Za industriju kapitalni koeficijent je definiran na tri različita načina: s ukupnim osnovnim i obrtnim sredstvima, samo s obrtnim sredstvima i samo s dodatnom vrijednošću (bruto proizvod umanjen za reprodukciju potrošnju). Sve tri serije pokazuju porast do 1919. godine i pad poslije te godine. Slična kretanja pokazuju i pojedine industrijske grane; od 39 grana 17 ima najveći kapitalni koeficijent u 1919. godini.⁶⁴ Zanimljivo je također da se razlike u kapitalnim koeficijentima između grana smanjuju. Kapitalni koeficijent na bazi obrtnog kapitala pokazuje slično kretanje kao i onaj na bazi fiksnog kapitala, samo što su usponi i pad manje izraženi. U vezi s ovim mjerenjima P. S. Anderson upozorava da su zbog načina obračuna i uspon i pad koeficijenta prenatraglaženi.⁶⁵ U prvo vrijeme statistički obuhvat kapitala bio je prilično slab pa je stoga i s poboljšanjem statističkog obuhvata prije svjetskog rata umjetno rastao kapitalni koeficijent. A zatim, pod uticajem novouvedenog poreza na profite, povećava se amortizacija što smanjuje kapitalni koeficijent na neto osnovici. Ovo potonje uočava se iz ovih podataka.⁶⁶

	1919.	1937.
Ukupni neto kapital prema proizvodnji	1,02	0,74
Obrtni kapital prema proizvodnji	0,45	0,40
Fiksni neto kapital prema proizvodnji	0,57	0,35
Fiksni bruto kapital prema proizvodnji	0,70	0,62

Vidi se da se kapitalni koeficijent na bruto osnovici smanjio znatno manje nego na neto osnovici; smanjio se otprilike istim tempom kao i onaj na bazi obrtnog kapitala.

U američkoj poljoprivredi kapitalni koeficijenti i na bruto i na neto osnovici (vrijednost proizvoda umanjena za reprodukciju potrošnju) padaju u čitavom promatranom razdoblju, s tim što je padanje ubrzano poslije 1920. godine. Slika se mijenja ako se iz osnovnih sredstava isključi zemlja. Tada u prvih 50 godina kapitalni koeficijent, uz određene oscilacije, ostaje nepromijenjen, a nakon 1920. godine dolazi do naglog pada. Tostlebe to objašnjava značajnim tehnološkim poboljšanjima kao što su hibridni kukuruz, primjena insekticida i umjetnih gnojiva, bolja obrada zemljišta i bolja njega stoke. U periodu 1870–1930. godine prinosi po hektaru jedva da su se nešto povećali, 1930–1950. porasli su za jednu trećinu; proizvodnja po uslovnom grlu bila je 1950. godine upola veća nego 1920.⁶⁷

⁶⁴ D. Creamer, [1954, s 53].

⁶⁵ P. S. Anderson, [1961].

⁶⁶ Anderson, op. cit., 633.

⁶⁷ A. S. Tostlebe, [1957. s. 104].

U izvjesnom smislu najinteresantniji je slučaj američkog rudarstva. Zbog postepenog iscrpljivanja rudne supstance pritisak opadajućih prinosa morao je biti vrlo jak. Na primjer početkom stoljeća vadio se bakar iz rude sa sadržajem metala od 5%, pola stoljeća kasnije u prosjeku je sadržaj metala bio 0,8%, a kao dobra smatrala se i ruda s 0,6% metala. Međutim, kapitalni koeficijent slijedi u rudarstvu isti obrazac kao i u industriji: rast do 1919. i pad poslije te godine; kod metalnih ruda pad je započeo negdje oko kraja stoljeća. Zanimljivo je da se i rudni sadržaj društvenog proizvoda (tj. proizvodnja rudarstva u procentu od društvenog proizvoda SAD) povećava do 1919. godine, a zatim opada. Prema Borensteinu četiri faktora uvjetovali su ovaj fenomen: (1) povećana upotreba starog metala; (2) efikasnija upotreba minerala, napr. manje ugljena po jedinici proizvodnje elektroenergije; (3) više faza obrade prije isporuke finalnom potrošaču i (4) supstitucije nemineralnim materijalima kao što su plastične mase.⁶⁸

Mogući zaključci. Nepotpunost podataka, njihova metodološka neujednačenost i nesigurnost za ranija razdoblja onemogućavaju pouzdane empirijske generacije. No i uz te ograde čini se da se mogu uočiti neke grube pravičnosti.

1. Kapitalni koeficijenti kod manje razvijenih zemalja (napr. Jugoslavije i Japana) i kod razvijenih zemalja u njihovim početnim fazama industrijalizacije (Velika Britanija, Belgija, SAD) veći su nego u suvremenim industrijaliziranim privredama.

2. Čini se da u prvim periodima industrijalizacije dolazi do povećavanja globalnog kapitalnog koeficijenta. U tom pogledu najčistija su kretanja američke privrede gdje se kapitalni koeficijent povećava sve do prvog svjetskog rata. U Velikoj Britaniji čini se da je do obrta došlo negdje krajem prošlog stoljeća.

3. U nizu zemalja tako različitih kao što su SAD, Njemačka, Argentina, Južnoafrička Unija, Japan i Jugoslavija globalni kapitalni koeficijent počinje se smanjivati neposredno poslije prvog svjetskog rata. Zanimljivo je da se ovaj prijelom u kretanju kapitalnog koeficijenta poklapa s dolom poluvjekovnog Kondratijevljevog ciklusa.⁶⁹

4. Kod brzog rasta strukturne promjene mogu dovesti do toga da se globalni kapitalni koeficijent kreće suprotno od sektorskih koeficijenata, kao što je to djelimično bio slučaj u jugoslavenskoj i sovjetskoj privredi. Međutim, podaci za SAD i Južnoafričku Uniju pokazuju da su i kapitalni koeficijenti za

---

⁶⁸ J. Borenstein, [1954. s. 14].

⁶⁹ Usp. Horvat, [1969, s. 11]. Usp. također Dupont [1970].

industriju (čak pojedine grane industrije), rudarstvo i poljoprivreda također imali obrte neposredno poslije prvog svjetskog rata.

5. Relativna brzina rasta u promatranim razdobljima mogla bi uvjetovati zapaženo kretanje kapitalnih koeficijenata te je stoga korisno ispitati raspoložive podatke.

TABELA 4. – Godišnja stopa rasta industrijske proizvodnje

	1860 – 1913.	1925/29 – 1958.	1913 – 1958.
Svijet	3,7	4,1	3,5
Velika Britanija	2,1	3,0	2,2
Francuska	2,8	2,1	1,9
Njemačka ^a	4,1	3,5	2,4
SAD	4,6	3,1	3,3
Italija	4,9 ^b	3,4	3,1
Švedska	6,3 ^b	4,2	3,4
SSSR	5,7 ^b	11,8	8,3

a Zapadna Njemačka poslije Drugog svjetskog rata.

b 1880–1913.

Izvor: S. Patel, [1961, s. 319].

Podaci ukazuju da se industrijska ekspanzija nešto ubrzala poslije Prvog svjetskog rata u uspoređenju s ranijim poluvjekovnim razdobljem. To ubrzanje naročito dolazi do izražaja ako se industrijski rast promatra na per capita osnovici. Tako je, na primjer, porast stanovništva u SAD iznosio 1860–1913. 3%, a 1913–1958. 1,3%, te je stopa per capita stopa industrijskog rasta bila 1,6% za prvo i 2% za drugo razdoblje.

Promjene kapitalnih koeficijenta uglavnom su vrlo spore.

Zbog načina obračunavanja kapitala u stalnim cijenama, navedene promjene kapitalnog koeficijenta vjerojatno su prenamaglašene; stvarne promjene vjerojatno su još sporije.

Na osnovu gornjih opservacija mogu se indicirati neke generalizacije. U tu svrhu na slici 1 raspoloživi podaci iskorišteni su za prostoručno interpoliranje dviju krivulja koje pokazuju kretanje kapitalnog koeficijenta u zavisnosti od privredne razvijenosti (gornja krivulja) i vremena (donja krivulja). Bilo bi, naravno, poželjno da se odvoji efekat razvoja od efekta raspoložive tehnologije. Međutim, kako se razvoj odvija u vremenu, a tehnološki progres je također funkcija vremena, to pokazane krivulje odražavaju, nažalost, oba ova efekta istovremeno. Da bismo donekle isključili efekt različite razvijenosti, u drugoj krivulji izostavljeni su Japan i Jugoslavija, čime se dobija homogenija grupa zemalja koje se donekle paralelno razvijaju.

TABELA 5. – Povećavanje i smanjivanje kapitalnog koeficijenta

	Godine povećavanja	Povećanje kapitalnog koeficijenta od do	Godine smanjivanja	Smanjenje kapitalnog koeficijenta od na
SAD:				
globalni, neto	1805–1890.	0,8–3,4	1890–1948.	3,4–2,5
globalni, bruto	1909–1922.	2,2–2,5	1922–1957.	2,5–1,7
industrija	1880–1919.	0,55–1,02	1919–1953.	1,02–0,63
rudarstvo	1870–1919.	0,61–2,00	1919–1948.	2,00–0,92
poljoprivreda	1870–1920.	2,6–2,6	1920–1950.	2,4–1,6
Velika Britanija:				
globalni, neto	1865–1885.	3,1–4,0	1885–1953.	4,0–2,6
Norveška:				
globalni, neto	1900–1905.	4,1–4,3	1905–1955.	4,3–3,4
Argentina:				
globalni	1902–1918.	14,1–5,0	1918–1952.	5,8–3,4
Belgija:				
globalni, neto	-	-	1846–1950.	9,3–5,4
Australija:				
globalni, neto	-	-	1903–1956.	4,3–3,0
Južna Afrika:				
globalni, neto	-	-	1924–1944.	2,5–2,0
Njemačka:				
globalni, bruto	1913–1929.	5,4–5,9	1929–1955.	5,9–3,6
Jugoslavija:				
globalni, bruto	1919–1922.	6,8–6,9	1922–1957.	6,9–5,1
globalni, neto	-	-	1911–1967.	5,7–3,4

1. Kad u jednoj manufakturnoj zemlji dođe do industrijalizacije, onda to povlači sa sobom povećanje kapitala po jedinici proizvodnje. Podaci iz jedne indijske studije⁷⁰ ilustriraju tu činjenicu na primjer tekstilne industrije, koja pripada onim granama s kojima obično industrijalizacija i započinje.

Pri prelasku od manufakturne na malu industriju, dakle od tehnologije 2. na tehnologiju 3. kapitalna opremljenost rada povećava se preko tri puta, proizvodnost rada raste dva i po puta, a kapitalni koeficijent povećava se za preko jednu četvrtinu.

	Kapital po zaposlenom	Proizvodnja po zaposlenom	Kapitalni koeficijent
U rupijama			
1. Ručni tkalački stan u kućnoj radinosti	135	45	0,8
2. Automatski tkalački stan u kućnoj radinosti	90	80	1,1
3. Tkalački stan pokretan energijom u malom poduzeću	300	200	14
4. Moderna tekstilna tvornica	1200	650	1,9

⁷⁰ League of Nations, *Industrialization and Foreign Trade*, s. 50.

Imajući u vidu ove efekte i jedan dio gore navedenih podataka, profesor Bićanić formulirao je svoju teoriju praga ekonomskog razvoja i triju faza ekonomskog rasta.⁷¹ U prvoj fazi proizvodnost rada je niska, rast je spor, a kapitalni koeficijent relativno nizak, negdje oko $x = 2$. Industrijalizacija naglo povećava kapitalni koeficijent (na oko $x = 4-6$), što je identično sa smanjenjem globalne efikasnosti investiranja, akumulaciju treba povećavati brže nego što raste proizvodnja, javlja se prag koji treba prijeći. Jedan od razloga naglog povećanja kapitalne intenzivnosti proizvodnje jest nužnost izgradnje saobraćajne infrastrukture, energetske baze i teške industrije. U trećoj fazi investira se više u prerađivačku industriju i globalni kapitalni koeficijent se smanjuje (na oko $x = 3-4$).

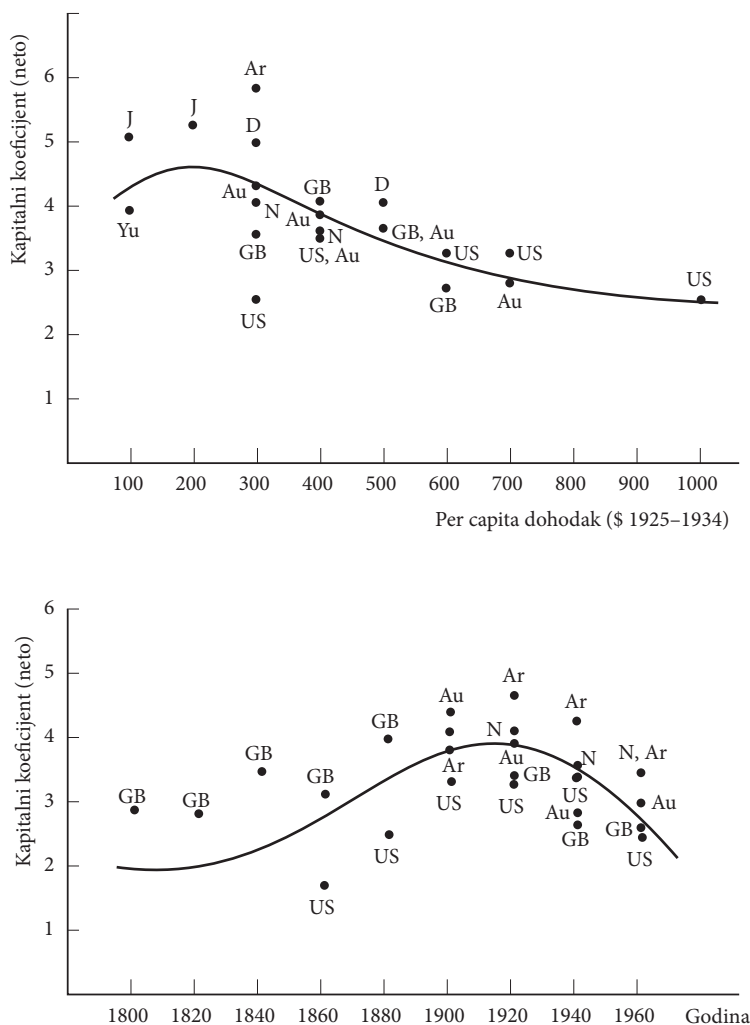
Bićanićeva hipoteza o pragu zanimljiva je i plauzibilna. No raspoloživi podaci o empirijskim veličinama ne potvrđuju sasvim tu hipotezu. Izuzev sovjetskog tipa industrijalizacije – koji smo i mi kopirali – ne dolazi do dramatičnog skoka kapitalnog koeficijenta u nekom uskom kritičkom intervalu per capita dohotka, tj. ne dolazi do izraženog praga. Ali do povećanja, čini se, dolazi tako da se može govoriti o pragu. O početnom nivou kapitalnog koeficijenta znamo vrlo malo. Osim toga Bićanić nije precizno statistički definirao svoje koeficijente. Naše krivulje ukazuju na mogućnost da je tehnološka sredina u prošlom stoljeću, za razinu razvijenosti koja odgovara predratnoj jugoslavenjskoj ili japanskoj privredi, generirala dvostruko niže kapitalne koeficijente. Uspón kapitalnog koeficijenta relativno je spor. Točno je da je u prvo vrijeme učešće kapitalno intenzivnih saobraćajnih investicija relativno veliko, ali je točno i to da najbrže ekspandira industrija, koja ima manji kapitalni koeficijent nego poljoprivreda i saobraćaj, i da se povećavaju privredne investicije u odnosu na neprivredne. Zbog toga je potrebno dati nešto kompleksnije objašnjenje.

2. Konstantirali smo da mehanizacija manufakture ima kao posljedicu povećavanje kapitala u odnosu na proizvodnju u pojedinim granama. Kakav će biti globalni efekat, ovisi prije svega o promjenama u strukturi proizvodnje. Što je brži privredni rast, to je brža ekspanzija industrije (i građevinarstva) u odnosu na kapitalno intenzivni saobraćaj i poljoprivredu. Osim toga, saobraćajna i energetska infrastruktura mogu se bolje iskoristiti. Na taj način tendencije povećavanja globalnog kapitalnog koeficijenta mogu biti znatno ublažene ubrzavanjem rasta.

3. Naredni faktor je tip tehničkog progressa. Današnje nerazvijene privrede imaju na raspolaganju drugu tehniku od one kojom su se služili Engleska i Amerika u prošlom stoljeću. Prikupljeni statistički podaci prilično impresiv-

⁷¹ R. Bićanić, [1961], [1962].

SLIKA 1. – Promjene kapitalnog koeficijenta

no pokazuju da je tehnički progres poslije prvog svjetskog rata bio kapitalno štedan (u Harrodovom smislu) i u industriji i u rudarstvu i u poljoprivredi. Djelimično je tome razlog rekonstrukcija i povećavanje postojećih kapaciteta – umjesto izgradnje novih – uslijed čega se pojavljuje mogućnost eksploatiranja rastućih prinosa. Veće tržište (domaće ili međunarodno) i veće koncentracije kapitala (domaćeg, međunarodnog, državnog) čini mogućim da i

novi kapaciteti budu znatno veći nego ranije. U drugoj polovini prošlog stoljeća gradile su se rafinerije nafte s kapacitetom od nekoliko desetina hiljada tona prerade godišnje. Danas se minimalnim rentabilnim kapacitetom smatra kapacitet od preko milion tona godišnje prerade koji zahtijeva upola manje kapitala po toni prerade. Automatizacija također znatno smanjuje kapitalne troškove po jedinici proizvodnje.⁷² Na taj način ne postoji nužnost da se danas kopiraju nekadašnji obrasci industrijalizacije, a eventualni pragovi mogu se bar donekle izravnati primjenom racionalnog planiranja.

7.4. UČEŠĆE LIČNIH DOHODAKA U NARODNOM DOHOTKU

Budući da su strukturne karakteristike poljoprivrede drukčije od onih nepoljoprivredne proizvodnje, isključit ćemo kad je to moguće poljoprivredni dohodak iz razmatranja. Lični dohodak individualnih proizvođača i poduzimača može se odrediti kao prosječni lični dohodak u poduzetnom dijelu privrede. Lični dohoci dani su na bruto osnovici tj. uključene su plaće, nadnice, direktni porezi i doprinosi za socijalno osiguranje.

Na osnovu podataka iz tabela 1–4 mogu se izvesti slijedeći zaključci:

1. Uzevši u obzir grubost podataka može se utvrditi da je u XIX stoljeću učešće ličnih dohoda u (nepoljoprivredom) narodnom dohotku bilo stabilno bez izraženog trenda. Naročito je stabilna bila raspodjela dohotka u Engleskoj gdje kroz pola stoljeća nadnice i plaće sačinjavaju otprilike polovinu ukupnog narodnog dohotka, a profiti i kamata nešto manje od jedne četvrtine.

2. Nakon Prvog svjetskog rata dolazi do povećanja učešća ličnih dohoda i zatim se ponovo povećava učešće nakon Drugog svjetskog rata. Na taj način preokret u kretanju kapitalnog koeficijenta (početak njegovog smanjivanja) poklopio se s promjenom u učešćima faktora proizvodnje (povećanje učešća dohotka od rada). Jedan od razloga je povećano državno učešće u suvremenoj privredi. Ako se isključe plaće državnih službenika iz narodnog dohotka i platnog fonda, onda učešće dohotka od rada raste znatno sporije (tabela 4). Od interesa je uočiti da povećanje učešća ličnih dohoda znači da omjer faktorskih cijena (w/π) raste brže nego kapitalna opremljenost rada (K/R) što znači da bi elastičnost supstitucije morala biti ispod jedinice, $\sigma < 1$, kako je to mjerenjima i utvrđeno.

⁷² Kvaša i Krasovskij citiraju Trapeznikova koji je utvrdio da se automatizacijom smanjuju kapitalni troškovi za 5-10 puta u odnosu na izgradnju dodatnih neautomatiziranih poduzeća za isto povećanje proizvodnje. Također navode da je od 49 potpunih metalurških kombinata u SAD samo jedan izgrađen poslije rata [1959, s. 14 i 7].

3. Povećavanje učešća dohotka od rada moralo je smanjiti učešće dohotka od imovine. Do toga je došlo na jedan karakterističan način, kako je to primijetio Kuznets. Naime, dohodak od imovine koji pritječe poduzećima relativno se povećao (naročito neraspoređeni profit), a dohodak od imovine koji pritječe pojedincima relativno se još više smanjio, tako da je neto efekat bio smanjenje ukupnog učešća dohotka od imovine.⁷³

TABELA 1. – Učešće ličnih dohodaka u nepoljoprivrednom narodnom dohotku u XIX. stoljeću (u %)

Velika Britanija ^a		Francuska		Njemačka		Švedska ^f (indeks)		SAD ^g (indeks)	
1862.	59,6 ^b	1850.	52,7 ^c	1872–82.	69,5 ^d	1861–69.	100	1859.	61
1880.	63,2	1860.	59,1 ^c	1900–07.	62,5 ^d	1870–76.	93	1869.	95
1911.	59,5	1885.	60,7	1913.	63,2	1877–85	101	1879.	98
1924.	70,3	1913.	73,2	1928.	65,9	1886–93.	104	1889.	106
1938.	72,2	1929.	59,0	1936.	56,6	1894–03.	100	1904–10.	96
1952.	74,4	1938.	72,5	1953.	70,7 ^e	1904–10.	97	1911–13.	93
		1952.	84,7			1911–13.	94		

a Clark [1960 s. 618–19] Učešće u nepoljoprivrednom dohotku.

b Veza uspostavljena preko indeksa E. H. P. Browna, Clarka, ibid. s. 629.

c Veza uspostavljena preko indeksa Simianda, Clark, ibid. s. 627.

d Veza uspostavljena preko indeksa E. H. P. Browna, Clark, ibid. s. 629.

e Zapadna Njemačka.

f Clark, ibid. s. 931.

g Uključen je i poljoprivredni dohodak, Clark, ibid. s. 928.

⁷³ Kuznets daje ovu instruktivnu tabelu:

Promjena učešća u narodnom dohotku od 1938. do 1952–56.

	Ukupnog dohotka od imovine	Dohotka od imovine pojedinaца	Neraspo- dijeljenih profita poduzeća	Ostalog dohotka od imovine	3 + 4
	1	2	3	4	5
Belgija	–4,2	–7,4	...	...	+3,2
Norveška	–7,4	–10,2	...	...	+0,9
Švicarska	–6,5	–9,8	+33	...	+3,3
Japan	–16,8	–16,3	+1,2	–1,7	–0,5
Kanada	+1,3	–4,9	+2,4	+3,8	+6,2
SAD	+1,5	–5,4	+2,1	+4,8	+6,9
Australija	–9,4	–6,3	+2,0	–1,1	–3,1

TABELA 2. – Raspodjela narodnog dohotka u Velikoj Britaniji u toku jednog stoljeća (u %)

	Lični dohoci		Rente	Profiti i kamate
	Radnika i službenika	Individualnih proizvođača i poduzetnika		
1860–69.	47,4	16,7	13,7	22,2
1865–74.	47,6	16,7	13,0	22,7
1870–79.	48,7	17,1	13,1	21,1
1875–84.	48,8	17,1	13,9	20,2
1880–89.	48,2	16,9	14,0	21,0
1885–94.	49,2	17,3	13,0	20,5
1890–99.	49,8	17,5	12,0	20,7
1895–04.	49,6	17,4	11,6	21,4
1900–09.	48,4	17,0	11,4	23,2
1905–14.	47,2	16,2	10,8	24,8
1920–29.	59,7	14,6	6,6	19,1
1925–34.	60,9	14,1	8,1	16,9
1930–39.	62,2	13,7	8,7	15,4
1935–44.	64,0	12,9	6,7	16,4
1940–49.	68,8	12,9	4,9	13,4
1945–54.	71,6	12,2	4,2	12,0

Izvor: S. Kuznets, [1959, s. 86]. Lični dohoci radnika i službenika sastoje se od nadnica i plaća. Lične dohotke individualnih proizvođača i poduzetnika Kuznets je procijenio za do jednu četvrtinu iznad nadnica i plaća. U rentu je uključena renta od zemlje i zgrada neto od operativnih troškova.

TABELA 3. – Učešće ličnih dohodaka u nepoljoprivrednom narodnom dohotku u XX. stoljeću (u%)

SAD ^a		Kanada ^a		Belgija ^a		Holandija ^a		Norveška ^a		Finska ^a	
1919.	71,9			1913.	50,6			1930.	67,2		
1929.	70,5										
1939.	76,3	1938.	72,0			1938.	64,5	1939.	65,5	1938.	81,5
1953.	81,1	1952.	74,2	1951.	61,6	1949.	69,6	1950.	70,2	1952.	83,0
Austrija ^a		Čile ^a		Mexico ^a		Švicarska ^a		Jugoslavija ^b			
1938–39.	63,5	1940.	54,6	1939.	67,2	1938.	58,8	1954.		47,3	
1954–55.	72,1	1950.	57,4	1949.	51,2	1952.	73,9	1968.		58,6	

a C. Clark, [1960. ss. 618-19].

b Za društveni sektor privrede, SGJ-1956, s. 93, SGJ-1970, ss. 105-106. Procenti bi bili veći da je uključena i neprivreda; stoga podaci nisu usporedivi (osim po dinamici), s podacima za druge zemlje.

TABELA 4. – Učešće dohodaka od rada i profita u narodnom dohotku SAD 1900–1957.

	Dobici od rada		Profiti korporacija		Ukupno			Ostalo	
	Uključivši državne službenike	Isključivši državne službenike	Porezi	Dividende	Neraspoređeni profiti	Prije poreza	Poslije poreza	Kamate	Renta
1900–09.	72,0	70,7				6,8		5,5	9,1
1919–28.	71,4	71,7	1,7	5,3	1,4	8,4	6,7	6,2	7,6
1924–33.	74,9	73,9	1,2	6,4	–1,7	5,9	4,7	8,1	6,6
1929–38.	78,9	75,5	1,5	6,0	–3,2	4,3	2,8	8,9	4,6
1934–43.	78,0	73,4	3,8	4,9	–0,4	9,1	5,3	6,0	3,3
1939–48.	77,9	72,4	5,9	3,5	2,5	11,9	6,0	3,1	3,3
1944–53.	78,4	72,6	6,3	3,1	3,2	12,6	6,3	2,1	3,4
1949–57.	78,0	72,2	6,5	3,3	3,0	12,8	6,3	2,7	3,4

Izvor: Kravis [1958], ss. 919, 928. i 931. Učešće do ukupno 100 odnosi se na profite individualnih poduzetnika.

Posebno je u tom pogledu ilustrativna tabela 4 koja se odnosi na SAD. U posljednjih pola stoljeća renta, koja se sad s 2/3 sastoji od stanarina, smanjila se na jednu trećinu, a kamate na jednu polovinu početnog učešća. Ovo potonje znači da se povećalo samofinanciranje privrede, pa se stoga učešće neraspoređenih profita podvostručilo. Neto profiti korporacija zadržali su svoje učešće, ali su bruto profiti podvostručili učešće čime je pokriven porez čije je učešće poraslo nekih četiri puta. Pored državnih nabavki tim porezom plaća se relativno povećan broj državnih službenika kao i znatno povećani dohodni transfer. Na taj način ispoljila se tendencija da se dohodak raspodjeljuje sve više na bazi rada, a sve manje na bazi imovine. U skladu s time je i smanjivanje nejednakosti u raspodjeli dohotka što je zapaženo nakon Prvog i Drugog svjetskog rata.

Stabilnost odnosno pravilnost u promjenama relativnih učešća faktora često su bili predmet raspravljanja u ekonomskoj literaturi te su vršeni pokušaji da se nađu odgovarajuća teorijska obrazloženja. U vezi s tim usporedi: Kalecki⁷⁴ [1938], Solow [1958], Kravis [1959] i Lebergott [1964]. Rothschild [1957] daje iscrpan kritički prikaz ranije literature i upozorava na jedan aritmetički efekt, koji bismo mogli ovako ilustrirati. Ako je početni odnos platnog fonda i profita 70:30, onda profiti treba da porastu za čitavih 25% da bi

⁷⁴ Kaleckoga je pored ostalih kritizirao Machlup [1952, ss. 517–19].

se taj odnos relativno malo promijenio u 65:35. Budući da se tako drastična povećanja profita ne mogu društveno politički apsorbirati, to će postojati tendencija aritmetičke stabilnosti.

7.5. EKONOMIJA: BRZI PRIVREDNI RAST⁷⁵

Najteži privredni i društveni problem je golema nezaposlenost: svaki četvrti radno sposoban građanin nema stalnog zaposlenja, iako Ustav garantira pravo na rad. Nezaposlen čovjek ne može zarađivati za svoju obitelj; zdravlje i obrazovanje su poremećeni; pojavljuju se psihičke deformacije; posao na crno, korupcija, droga i kriminal nezaustavljivo rastu; društveni moral se razara; besperspektivnost i apatija čine društvo teško bolesnim. Zato pravo na rad treba ne samo proklamirati nego i ostvariti.

Ujedno, puna zaposlenost omogućuje najveću postiživu proizvodnju i najbrži rast životnog standarda. Kao i obično u privredi, društvena poželjnost i ekonomska racionalnost idu zajedno. To mi dopušta da se koncentriram isključivo na proizvodnju.

Nemam namjere raditi precizan obračun. Osim toga, tolerance su u ekonomskim planovima znatno veće od jedne decimale, a za ovu svrhu dovoljno je da se dobije opća slika o globalnim mogućnostima. Te su mogućnosti uvjetovane ljudskim i materijalnim resursima. Modificirane su cikličkim i stohastičkim kretanjima okruženja, što neću uzimati u obzir. Također su uvjetovane i financijskim kretanjima. No pretpostavit ću da je tržišni fundamentalizam odbačen, da je ekonomija znanstveno utemeljena i da je, prema tome, financijski sustav tako skrojen da u punoj mjeri omogućava korištenje ljudskih i materijalnih resursa.

Polazim od činjenice da su navedeni resursi veoma neiskorišteni jer društveni proizvod privrede iznosi svega četiri petine, industrijska proizvodnja – koja je pokretač privrednog rasta – svega dvije trećine u odnosu na vrijeme prije šesnaest godina kad je postignut maksimum. Ta neiskorištenost resursa omogućava vrlo brzi rast sada.

Uzet ću da se proizvodnost rada povećava po 3% godišnje. Zbog urbane migracije poljoprivrednog stanovništva i povećanog ženskog radnog kontingenta, uzet ću da se ponuda radne snage povećava po 1% godišnje. Prema tome, potrebna je stopa rasta veća od 4%, da bi počelo apsorpiranje nezaposlenosti. A toga dosad nije bilo, pa je nezaposlenost rasla. Pokazao sam da su stope od 10% godišnje sasvim moguće. No, to nije moguće ostvariti preko

---

⁷⁵ Preuzeto iz knjige B. Horvat: *Kakvu državu imamo, a kakvu državu trebamo?*, Prometej, Zagreb 2002, str. 174–182.

noći. Ukoliko se stopa rasta povećava postupno u idućih 6-8 godina po oko 1% godišnje, prosječna stopa rasta u tom razdoblju iznositi će 7-8% godišnje. To znači da će se nezaposlenost moći smanjivati za 3 do 4 procentna poena godišnje. Budući da početna nezaposlenost iznosi 24%, moći ćemo je potpuno prevladati, u idućih 6-8 godina.

Za povećanje proizvodnje potrebne su investicije. Kapitalni koeficijent iznosi 3-4. To znači da su za stopu rasta od 10% potrebne investicije između 30% i 40% društvenog proizvoda. Toliki intenzitet investicija postižu zemlje s brzim razvojem kao što je bila bivša Jugoslavija (do 1980), a sada su Koreja ili Kina. Prosječne investicije za planirano razdoblje iznose nešto preko 30% društvenog proizvoda. Može se računati i ovako. Utvrdio sam da se fizički udio investicija može povećavati do 2% godišnje. U sedam godina to znači nešto manje od 14%. Početne investicije iznose 22% društvenog proizvoda. To znači da će investicije iznositi nešto manje od 36%. Ako se investicije povećavaju po udjelu od 2% godišnjeg društvenog proizvoda, a proizvodnja prosječno 7% ili na koncu 10%, to znači da se životni standard povećava 5-8% godišnje. Time je ujedno opovrgnuta često širena neistina da se opravda vlastiti spori rast – da brzi privredni rast zahtijeva velike investicije, a ove idu na uštrb potrošnje, odnosno, životnog, standarda. Prije sam pokazao da je takvo smanjenje potrošnje, *fizički* nemoguće (Horvat, 2002, II). Brzi rast uz velike investicije znači i brzi porast životnog standarda.

Ovo kratko razmatranje pokazuje da se u idućih sedam godina može bez daljnjega likvidirati nezaposlenost. Time ujedno dobivamo brzo povećanje životnog standarda koje na kraju razdoblja iznosi 10% godišnje. A ta stopa znači podvostručenje standarda u roku od 7 godina – što znači postizanje sadašnje slovenske stope razvijenosti – ili pošesterostručenje u roku od dva desetljeća – što znači dostizanje Europske Unije. Dobro je imati u vidu da je već prošlo 16 godina od vremena kad smo imali znatno veću proizvodnju nego danas. Prema tome, to je razdoblje zauvijek upropašteno.

Brzi ekonomski rast nije stvar aritmetike i ne događa se sam po sebi. Ako budemo i dalje čekali na „mala i srednja poduzeća“, nećemo prekoračiti 4% godišnje. Uz to 50% malih poduzeća bankrotira u prvoj godini. Dobro je napomenuti da suvremeni rast nose velika poduzeća – njih stotinjak u Engleskoj ili Francuskoj – a naši režimi su razorili velika poduzeća – ili ih prodaju strancima. Prema tome, predstoji nam (po planu) ponovna izgradnja srednjih i velikih poduzeća. Za to su potrebne investicije, a njih stvara planska privreda. Strani kapital služi kao dopuna, prvenstveno kod uvođenja najnovije tehnologije i za izvoz. Cijeli proces odvija se prije svega automatski, a tamo gdje plan nije izvršen, intervenira Agencija, o kojoj će biti riječi kasnije. Budući da školovanih kadrova imamo, ključne su investicije. A njih narodna privreda može uvijek stvoriti koliko treba, tj. da se svi zaposle. Postojanje objektivnih

materijalnih mogućnosti koje ostaju neiskorištne, ukazuje na neznanje vlastodržaca, njihovu neodgovornost i ukopane interese, te se zato stručnost zamjenjuje ideologijom. To je smisao pojma tržišni fundamentalizam.

Brzi materijalni rast otvara sasvim nove horizonte. Umirovljenici mogu dobiti punu mirovinu bez raznih stupova koji samo uvećavaju troškove i birokraciju. Zdravstvena služba je pristupačna svakom građaninu, broj liječnika i bolničkih kreveta povećava se, pa se životni vijek povećava prema najvišem standardu postignutom u svijetu. Jednako tako je besplatno obrazovanje, umjesto da ovisi o imovinskom statusu roditelja. Svaki talent dobiva mogućnost punog razvoja. Ima dovoljno sredstava za znanstveno-istraživački rad. Razina sveučilišnog studija i znanstvenog rada dostiže svjetske kriterije, a mladi ljudi ne bježe u inozemstvo. Korupcija je praktički likvidirana kao u Finskoj, Danskoj i Novom Zelandu. Dobivamo ne samo bogato nego i fizički i psihički zdravo društvo, što kod kapitalističkih država obično nije slučaj. A država dobiva sve veće poreze pa onda ne zadovoljava društvene potrebe, već može smanjiti i sada visoku poreznu presiju.

Potrebe postoje i zna se koje su. Materijalne i kadrovske mogućnosti zadovoljenja potreba također postoje. Da se tražena potrošnja i moguća proizvodnja spoje, nužan je nacionalni privredni plan i politička akcija. Prema tome, to je *objektivno* moguće. Samo treba *znati* i *htjeti*.

Da bi se iskoristile objektivne mogućnosti, treba privredu adekvatno organizirati. To ne znači da će država ili neki administrativni organ narediti kako treba poslovati, kao što je to bilo s pretvorbenim zakonima. U demokratskom društvu, svako je poduzeće slobodno da se organizira kako hoće. A onda tržišna konkurencija filtrira najproduktivnija poduzeća, ona preživljaju i daju pečat cijeloj privredi. U malim poduzećima vlasnik, koji je ujedno poduzetnik, poznaje sve zaposlene, odnosi su neposredni i atmosfera može sličiti proširenoj obitelji. Stoga će tu tradicionalni tip poduzeća vjerojatno prevladavati. Za veća poduzeća pokazao sam da je samoupravna organizacija efikasnija od kapitalističke (Horvat, 2002,1, gl. 2). Bit će korisno da se ovdje istaknu te prednosti: (a) Radnik zna da radi za sebe a ne za gazdu, što pozitivno utječe na radnu motivaciju. (b) Umjesto nadzornog odbora, koji najčešće samo daje plaće relativno beskorisnim ljudima, koji poduzeće i poslovanje jedva poznaju, imamo radnički savjet sastavljen od ljudi koji rade u poduzeću, dobro ga poznaju i vitalno su zainteresirani za njegov uspjeh. Kod toga nema zapreke da se angažiraju i vanjski članovi koji mogu koristiti. (c) Broj hijerarhijskih razina smanjuje se, pa time i troškovi, jer svi kontroliraju sve. (d) Malverzacije su znatno otežane jer tisuće očiju prati rad uprave. (e) Inicijativa malih samoupravnih jedinica je veća od one centraliziranog hijerarhijskog aparata kapitalističkog poduzeća. (f) Moderna organizacijska teorija ističe trend prema kooperaciji umjesto hijerarhije, prema timovima socijalno

jednakih umjesto razina naređivanja. A to je uvjetovano modernim tehnološkim razvojem koji zahtijeva visoku stručnost i timski rad na pojedinim diferenciranim proizvodima. (g) Nema mehaničke mobilnosti („fleksibilnosti“ koja tretira radnika kao robu) i time vječite nesigurnosti. Samoupravne grupe ne otpuštaju svoje drugove već suvišnim radnicima nalaze novo zaposlenje. Oni tako ne padaju na teret države. (h) Dok neuspješna kapitalistička poduzeća idu u stečaj, samoupravna ne moraju.

O ovom potonjem potrebno je reći nešto više. Proizvodnja koja ne pokriva profit, amortizaciju i plaće za *kapitalističko poduzeće* nerentabilna je i čak s gubicima i poduzeće kad-tad ide u stečaj ili na drugi način prestaje s proizvodnjom. No ako ta proizvodnja daje neki doprinos društvenom proizvodu, ona je rentabilna za *društvo*. Veći društveni proizvod je očigledno poželjniji nego manji, bez obzira na to što to za nekoga može biti nerentabilno. Prema tome, proizvodnju treba sačuvati – a s njom i radno iskustvo, poslovne veze i drugi nematerijalni kapital. Može se postaviti kao aksiom da nema loših poduzeća (osim onih podignutih na sirovinama kojih nema, kao naš Obrovac). Postoje loše uprave, loši proizvodni programi i loši međuljudski odnosi. A ono što je loše, može se i treba popraviti. To je i ključ za rješenje makroorganizacije.

Time smo došli do makroekonomskih efekata samoupravljanja, pa ću ih ukratko nabrojiti. (a) Budući da radnici sami upravljaju proizvodnjom, donose odluke o plaćama, zapošljavanju i otpuštanju, nije jako vjerojatno da će stupati u štrajk. Prema tome, neće biti izgubljene proizvodnje, a to donosi velike uštede u odnosu na kapitalističku organizaciju kao i u odnosu na sadašnje stanje. (b) Kako zaposleni sami određuju raspone plaća, nestat će horendni rasponi kakvi u kapitalističkoj organizaciji vladaju između uprave i zaposlenih. Sada članovi uprave dobivaju po desetak puta veće plaće od sveučilišnih profesora i još nekoliko puta više u odnosu na zaposlene radnike. Smanjenje tih raspona uništava nepotizam i formiranje antagonističnih društvenih klasa. A ako su preferencije podjednake, postaje mogućom prava demokracija koja izražava preferencije građana. Naime, kod nejednakih preferencija to je *u principu* nemoguće, kako je to Arrow utvrdio svojim čuvenim teoremom o nemogućnosti zajedničke volje (*impossibility theorem*). (c) Kako je kapital društven, porez na dobit gubi smisao i može se eliminirati budući da sva dobit (= kapital) i tako pripada društvu. Zbog toga se oporezuje višak fonda plaća. A kako je prekomjerni rast plaća obično glavni uzročnik inflacije, nju je u samoupravnom sustavu mnogo lakše kontrolirati i ne mora se pribjegavati ekonomski razornoj deflaciji. (d) Samoupravljanje implicira društveno planiranje. Stoga će doći do pune zaposlenosti. To ne samo što povećava proizvodnju nego i omogućuje radnicima da napuštaju lošije radne uvjete i priključuju se boljima. Ta „konkurencija“ također ima pozitivnog utjecaja na blagostanje

i produktivnost. (e) Umjesto sporadične filantropije pojedinaca, koja je relativno rijetka i može biti hirovita, sada se kao filantropi pojavljuju radni kolektivi. To može dovesti do natjecanja u filantropiji, što može imati samo blagotvorne učinke. Među ostalim, i veću demokratizaciju društva.

Budući da je kapital društveni, ako poduzeće ne pokriva plaće i ostalo, radni kolektiv je sam ukinuo pravo na samoupravljanje. Za takve slučajeve postoji *Agencija* za posrnula poduzeća. Agencija ima određeni broj sposobnih organizatora proizvodnje, preuzima posrnulo poduzeće, izvrši potrebno prestrukturiranje i nakon uspješnog oporavka vraća radnom kolektivu samoupravu. To se ponekad događa i u kapitalizmu (slučaj *Chrysler* u SAD). Gašenje poduzeća i stečajevi rezervirani su uglavnom za inokosna poduzeća. Na taj način, poslovna se nesigurnost smanjuje, a privredni razvoj ubrzava. Agencija je ujedno i prirodni organizator onih novih poduzeća koja ne nastaju spontano, a predviđena su privrednim planom.

Iako analiza pokazuje da je samoupravljanje efikasnije od kapitalizma, ostaje još pitanje je li društvo zrelo za samoupravljanje. U antičkom Rimu postojao je novac, banka, tržište, najamni rad, pa ipak nije bilo kapitalizma koji je inače efikasniji sustav. Dominirala je robovlasnička privreda. Hoće li i dalje dominirati dosadašnji kapitalistički sustav? Mi danas imamo biblioteku empirijskih istraživanja i brojne slučajeve u praksi samoupravljanja pa možemo biti sigurniji od pukih nagađanja. Ti primjeri pokazuju da je kulturna sredina pogodnija za samoupravljanje nego primitivnija. Na koncu, i nakon raspada Jugoslavije, kulturnija sredina pokazala se efikasnijom od primitivnije. Tako smo dobili redoslijed društvene efikasnosti: Slovenija, Hrvatska, Srbija, Makedonija, Bosna i Hercegovina. Međutim, mi danas znamo da samoupravljanje može biti relativno efikasno i u vrlo nerazvijenim sredinama. Jedna od najmanje razvijenih privreda Indiji je ona u državi Kerala. Tamo postoji samoupravno poduzeće *Kerala Dinesh Beedy* od tridesetak tisuća radnika. Najbolje je u svojoj grani. Indija je veoma korumpirana, sve do ministara. U tom poduzeću nema korupcije. Pitali su jednoga od direktora za razlog. Dao im je veoma jednostavno objašnjenje. Zaposlenici ga vide svaki dan i kad bi zapazili nešto sumnjivo ne bi više imao pristupa u poduzeće. Ili primjer iz jedne europske zemlje. U Španjolskoj više od pola stoljeća funkcionira samoupravni *Mondragon*, lanac s oko sto manjih poduzeća. Također spada među najbolje u svojoj grani. U razvijenim zemljama ima mnoštvo poduzeća na različitom stupnju samoupravljanja. U Jugoslaviji je čitava privreda bila samoupravna – iako nepotpuno razvijena – i postizala je visoke stope rasta i brzi porast globalne produktivnosti. Opći je zaključak da veća privredna razvijanost pogoduje samoupravljanju i većoj produktivnosti. No presudna je još uvijek politička volja.

U racionalno organiziranoj privredi postoji mikroekonomska nezavisnost i konkurencija (poduzeća su potpuno samostalna i odgovorna) i makroekonomska koordinacija. Ne treba biti stručnjak za teoriju igara pa da se odmah vidi da je maksimin konkurentne nesigurnosti manji, ponekad znatno manji, od maksimaksa kooperativne igre. Ovo potonje postiže se privrednim planiranjem. Planiranje je izraz jednog od ključnih ekonomskih pojmova, opće ravnoteže (generalnog ekvilibrija). To se ne postiže samo od sebe. Pojedinačni planovi moraju biti usuglašeni i tako rezultiraju u nacionalnom planu. Načela planiranja veoma su jednostavna: samostalnost i poslovne slobode za poduzeća i obveza za vladu, nakon što je parlament prihvatio plan. Taj zadatak nije baš jednostavan i zahtijeva cijelu ekonomsku znanost zajedno s potrebnom statistikom. I, naravno, stručnjake na radnim mjestima. Ali zadatak je moguć jer vladi stoji na raspolaganju bogata paleta instrumenata ekonomske politike. Kao što neuspješnom poduzeću treba suspendirati samoupravljanje, tako i neuspješnu vladu treba smijeniti i zamijeniti boljom. Agencija za taj posao je parlament.

Posebnu pažnju treba posvetiti financijama. Agencija za upravljanje financijskim sustavom je nezavisna Narodna banka. NB ima četiri osnovna zadatka: (a) Održavanje konkurentnog tečaja valute koja je sada debelo precijenjena, izvoz je nekonkurentan, a vanjski dug horentan. Zato je uvoz jeftin, a izvoz skup. Vlada i Banka ne znaju kako to riješiti a ne izazvati inflaciju. (b) Regulacija ponude novca i osiguravanje likvidnosti privrede. Previše novca dovodi do inflacije, a premalo do nelikvidnosti i poremećaja razvoja. Stoga se NB u kooperaciji s vladom brine za stabilnost cijena. (c) Upravljanje i kontrola bankarskog sustava jer inače dolazi do bankarskih kriza, kao i financijskih kriza zbog kretanja spekulativnog kapitala. (d) Klasičnu funkciju zajmodavca posljednjeg utočišta. To je također visokostručan posao, ali i instrumenti monetarne politike su raspoloživi. Financije nisu same po sebi cilj, niti financije mogu zamijeniti proizvodnu politiku kako propovijeda tržišni fundamentalizam. Financijski sustav treba izgraditi tako da omogućava što lakše kretanje materijalnih tokova, po mogućnosti bez ikakve distorzije. Financijske spekulacije, *hedge* fondovi i financijski derivati koji i do sto puta premašuju materijalne tokove – a što se eufemistički naziva „produbljivanjem financijskog tržišta“ – nisu poželjni u racionalno organiziranoj tržišnoj privredi.

U kapitalističkoj privredi postoji velika nesigurnost – „na što se moramo naučiti“, kako nam tepaju naši vlastodršci – koja izaziva rizike. Privredni akteri nastoje te rizike prebaciti na druge i tako nastaju financijski derivati. Ali usporedo s prebacivanjem rizika – što se eufemistički naziva arbitražom – dolazi do financijskih spekulacija. Tzv. vrući kapital neprestano luta svijetom, ulazi i izlazi iz neke privrede i ta „arbitraža“ upropaštava slabe privrede,

što se neprestano događa, i zato moćni insistiraju toliko na slobodnom kretanju kapitala.

U vezi s Narodnom bankom, treba još napomenuti da ona stvara i emisiju dobit koja dopunjuje društvene financije.

Prema tome, u takvoj privredi postoje četiri osnovne institucije: Vlada plus Parlament, stručni Zavod za planiranje, Agencija za nova i posrnula poduzeća i nezavisna Narodna banka. Rezultat je visoka stopa rasta. Načela su jednostavna, ali provedba nije.

Postoji još jedan problem koji treba riješiti. Živimo u doba globalizacije koja prijašnji militaristički imperijalizam zamjenjuje ekonomskim imperijalizmom. Male privrede ne mogu preživjeti ili se samo sporo razvijaju postajući plijenom ekonomski moćnijih. Osim toga, i građani malih privreda imaju znatno sužene životne opcije u odnosu na velike privrede. Posljedica je emigracija talenata. Zato je potrebna ekonomska integracija sa susjedima i to *odmah*. A ne čekati eventualno ispunjenje nekih normi. Ni taj uvjet sadašnja Hrvatska ne ispunjava, a privreda je krajnje neracionalna. Ekonomska integracija u sadašnjim uvjetima podrazumijeva Balkansku uniju. Ili, ako to ime ne volite, Ilirsku uniju – kako bi je nazvali nekadašnji nosioci ilirskog prepoda. Ona omogućuje dovoljno veliko tržište na kojem Hrvatska može bez daljnega konkurirati. Ona omogućuje razvoj privrede i postizanje ekonomije obujma. Ona također omogućuje ekonomsku i političku moć potrebnu da zemlja ne postane žrtvom ekonomskog imperijalizma.

O ekonomskoj integraciji Balkana pišem već desetak godina. Do sada gotovo bez ikakve reakcije u Hrvatskoj – pozitivne ili negativne – za razliku od drugih zemalja. Možda će zato biti dobro da zbog kompleksa inferiornosti sada vodećih ljudi citiram R. Recuperoa, generalnog sekretara UNCTAD-a:

„Regionalni ili subregionalni pakt je vjerojatno jedini praktični pakt za zemlje u razvoju... da se integriraju u svjetsku ekonomiju. Kroz takve se mehanizme one mogu uklopiti u globalnu ekonomiju tempom koji će im omogućiti da budu konkurentne“ (UNCTAD, 2001, str. 7).

Recupero, kao aktualni visoki funkcionar Ujedinjenih naroda i sekretar njezine Organizacije za trgovinu i razvoj, vjerojatno zna što govori.

Literatura:

1. Horvat B. (2002), *Ekonomika brzog rasta, sv.I*, Sarajevo: Bosna forum.
2. UNCTAD (2001), *Regional Integration and the Global Economy*, New York: UN.

VIII

NERIJEŠENI PROBLEMI EKONOMSKE I DRUŠTVENE TEORIJE⁷⁶

Iako ova knjiga obuhvaća teorijska istraživanja izvršena u vremenskom rasponu od preko trideset godina, ona je nastala zapravo slučajno. U 1983. godini održan je u Parizu međunarodni simpozij povodom stogodišnjice Marksove smrti. Od jugoslavenskih ekonomista ja sam bio pozvan da učestvujem. Pripremajući referat za simpozij morao sam još jednom, sistematski, proći Marksov opus. Tom prilikom uočio sam jasnije nego ranije kako je Marks napravio niz analitičkih pogrešaka – koje su kasnije marksisti ponavljali i još ponavljaju – i kako mu je rudimentarni analitički aparat, kojim se u njegovo vrijeme raspolagalo, onemogućio da neke svoje velike ideje potpuno razvije i rigorozno obradi. Tako je referat dobio naslov „Doprinos Marksa društvenoj nauci i njegove pogreške“. Referat je, zajedno s ostalima, bio kasnije objavljen u posebnom zborniku,⁷⁷ a nešto prilagođen i argumentaciono dopunjen uključen je u ovu knjigu kao prvo poglavlje.

Kad su pogreške već jednom uočene i nabrojane, činilo se poželjnim da se one zamijene korektnim rješenjima. To utoliko više što je u našoj sredini izrađena velika nevjerica da je Marks počinio neke pogreške u analizi. Razmišljajući o tome kako da se taj posao obavi, ustanovio sam da sam do nekih od tih rješenja već došao u ranijim istraživanjima koja su inače imala sasvim druge svrhe. Marks, kao i svi veliki ekonomisti, bavio se pravim a ne pomodnim problemima. Zbog toga se ti problemi stalno ponovno javljaju i ekonomisti su primorani da traže rješenja. Na taj način, moja motivacija nije bila „ispravljanje Marksa“ – to je posao historičara ekonomske misli – već rješavanje aktuelnih problema. To objašnjava neuobičajeno dug vremenski raspon istraživanja i kvantitativnu neujednačenost poglavlja. Međutim, pariški simpozij stavio me je *via facti* u položaj historičara političke ekonomije, što je onda i uvjetovalo oblik ove knjige. U prvom poglavlju dan je sumarni pre-

---

⁷⁶ Iz knjige: *Radna teorija cijena i neki drugi neriješeni problemi ekonomske teorije*, Rad, Beograd 1987, str. 5–12 (dio Uvoda).

⁷⁷ B. Chavance, ed., *Marx en perspective*, Ecole des hautes études en sciences sociales, Paris, 1985, p. 459–474.

gled, a zatim se pojedine teze rigorozno dokazuju u poglavljima koja slijede. Svako poglavlje, osim posljednjeg, započinje sa citiranjem Marksovog stava koji se onda podvrgava kritičkoj analizi. Posljednje poglavlje predstavlja osnovni teorijski doprinos ove knjige. Ono nije kritika već se, po mom mišljenju, može smatrati dovršenjem konceptijske osnove Marksove – i, općenito, klasične – ekonomske teorije; radi se o rigoroznom fundiranju radne teorije vrijednosti.

U drugom poglavlju obrađen je problem organskog sastava kapitala i klasifikacija tehnološkog progressa. Marks je prvi veliki ekonomist koji je uočio značenje tehnološkog progressa. U svrhu analize izmislio je pojmove organskog i tehničkog sastava kapitala. Ovaj potonji je danas, pod ponešto pogrešnim nazivom kapitalne intenzivnosti, jedan od ključnih pojmova u modeliranju privrednog rasta. Međutim, Marks je griješio kad je smatrao da postoji tendencija porasta organskog sastava i da se ona može dokazati apriornim rezoniranjem. Radi se o empirijskom fenomenu čije se karakteristike mogu utvrditi jedino mjerenjem, a to mjerenje pokazuje porast organskog sastava u prošlom i pad u ovom stoljeću.⁷⁸ Pojam organskog sastava implicira i klasifikaciju tehnološkog progressa na kapitalno intenzivni, neutralni i kapitalno štedni. U tekstu pokazujem da je ta klasifikacija identična s najpopularnijom suvremenom klasifikacijom koja potiče od nedavno preminulog oksfordskog profesora Roya Harroda koji, naravno, nije znao da je kopirao Marksa. Do rješenja ovih problema došao sam prilikom pisanja poslijediplomskog udžbenika iz analize proizvodnje i tehnološkog progressa,⁷⁹ pa su odatle tekstovi i preuzeti.

Iz pogrešno ustanovljenog zakona porasta organskog sastava kapitala mladi Lenjin izveo je sasvim logičan, ali isto tako pogrešan zakon pretežnog porasta odjeljka I. Iz sovjetske literature taj je „zakon“ prešao i u Jugoslaviju i zadržao se u ponekim našim udžbenicima i na ponekim ekonomskim fakultetima sve do danas. Polagao sam taj „zakon“ kao student, a problema s njim imao sam i kasnije, početkom 1960-ih, kao metodolog Saveznog zavoda za planiranje. Postalo je stoga i praktički važno da se taj „zakon“ što prije ukinu pa su tako nastali tekstovi koji su ušli u poglavlje III. Međutim, to poglavlje ima i znatno šire značenje. Želio sam pokazati da se umjesto mukotrpnog numeričkog ilustriranja Marksovih shema reprodukcije, te sheme mogu matematički modelirati tako da se sve karakteristike procesa reprodukcije mogu neposredno deducirati. Marksove sheme ponovno su otkrivene u suvremenoj ekonomskoj literaturi u obliku dvosektorskog modela rasta poslije Dru-

⁷⁸ Vidi B. Horvat, *Ekonomska analiza I*, Oeconomica, Beograd, 1972, str. 220–235.

⁷⁹ *Op. cit.*

gog svjetskog rata. Taj se model može postaviti na različite načine. Ja sam se tada koristio idejama sovjetskog ekonomista Bojarskog, koje sam, uz suradnju matematičara Bogdana Bajšanskog, razvio u odgovarajući model. Danas bih taj problem vjerojatno riješio drugačije i jednostavnije: umjesto diferencijalnih jednadžbi upotrijebio bih matričnu algebru. No ostavio sam rješenje onako kako je ono historijski nastalo. Tekst je preuzet iz moje knjige *Ekonomski modeli* (Zagreb, 1962), koja odavno više nije raspoloživa.

U 1961. godini stopa rasta jugoslavenske privrede počela je odjednom strmoglavo padati. To je izazvalo ozbiljnu zabrinutost u zemlji. Uskoro sam od savezne vlade dobio zadatak da okupim grupu naučnih radnika koji će utvrditi što se desilo. Tako je nastala danas već historijska *Žuta knjiga*.⁸⁰ Analizirajući raspoložive statističke serije mi smo utvrdili nešto što je moralo biti očigledno, ali nas je ipak iznenadilo, naime to da u socijalističkoj jugoslavenskoj privredi postoje privredni ciklusi. To je ljudima obrazovanim po sovjetskim brošurama moralo ličiti na bogohuljenje. No grafikoni *Žute knjige*, koju je „Savplan“ izdao u ograničenom broju primjeraka i koja nikad nije puštena u prodaju, pokazivali su sasvim jasno privredne cikluse. U cijelom Marksovom *Kapitalu* nema nijednog grafikona, pa tako ni grafikona privrednih ciklusa. Iz citata koji navodim u tekstu vidi se da Marks nije znao što da uradi s tablicama statističkih podataka o ciklusima pa to nismo znali ni mi. Postavio se zato prioritetan zadatak da se teorijski i empirijski izuče jugoslavenski privredni ciklusi. Tako je nastao članak o matematskom modeliranju privrede⁸¹ i knjiga o privrednim ciklusima,⁸² odakle su relevantni tekstovi uključeni u poglavlje IV. ove knjige. Ovo poglavlje se u jednom pogledu bitno razlikuje od ostalih. Izučavanje privrednih ciklusa znači izučavanje privrede u cjelini, a to po prirodi stvari ne može biti urađeno iscrpno, ne može nikad biti definitivno. Zbog toga predmetni tekstovi predstavljaju samo jedan od mnogih mogućih prilaza i samo su početak sistemskog istraživanja privrednih ciklusa koje nam tek predstoji.

Peto poglavlje ima najdužu historiju. Ona počinje s jednim nagrađenim seminarskim radom iz političke ekonomije kod prof. Ive Vrančića na trećoj godini studija Ekonomskog fakulteta.⁸³ U tom radu zapazio sam da jedan dio

---

⁸⁰ B. Čolanović, D. Dimitrijević, V. Franković, B. Horvat, I. Perišin, V. Pertot, S. Popović, V. Stipetić, V. Tričković, F. Vasić, *Uzroci i karakteristike privrednih kretanja u 1961. i 1962. godini*, Savplan, Beograd, 1962.

⁸¹ „Dva pojednostavljena matematska modela jugoslavenske privrede“, *Ekonomist*, 1971, str. 519–632.

⁸² *Privredni ciklusi u Jugoslaviji*, Institut ekonomskih nauka, Beograd, 1969.

⁸³ „Marksove sheme realizacije i socijalistička proširena reprodukcija“, Ekonomski fakultet, Zagreb, 1950.

amortizacije fungira kao akumulacija. Vrančić je po obrazovanju bio matematičar. Međutim, koliko god to danas nevjerojatno zvuči, u 1950-oj se, pod sovjetskim utjecajem, matematička ekonomija smatrala „opasnim skretanjem“. Tako Vrančić, koji je bio stari član Partije, nije uradio ono što je mogao uraditi: da započne rad u području matematske ekonomije i da nas mlade orijentira u tom pravcu. Uslijed toga, ni moj seminarski rad nije stigao dalje od početnih konstatacija. No ja sam bio čvrsto odlučio da nastavim rad čim mi se pruži prilika. Ta se prilika pružila kad sam pet godina kasnije, u 1955. godini, dobio stipendiju Manchesterskog univerziteta za postdoktorske studije. Problem sam matematski formulirao i predao za objavljivanje svom profesoru i uredniku časopisa *Manchester School*, Harryju Johnsonu. Naredni dan Johnson me pozvao u svoj kabinet i pokazao mi svezak časopisa *Economic Journal* od dvije godine ranije u kom je Evsey Domar objavio članak sa identičnim rezultatima.⁸⁴ Razlike su bile samo formalne prirode: Domar je radio s integralima, a ja sa sumama. Implikacija je bila očigledna: plagijat! I to sasvim nevješti, jer je gotovo jedina promjena bila u prevođenju kontinuirane analize u diskretnu. Bilo je potpuno nemoguće objasniti Johnsonu da ja za autora čuvenog Harrod-Domarovog modela nikad nisam čuo, da časopis *Economic Journal* nikad nisam vidio, da taj časopis u Zagrebu nitko ne čita, niti da postoji u fakultetskoj knjižnici. Jednom engleskom profesoru bilo je sasvim nemoguće povjerovati da je ekonomska nastava u Zagrebu na tako niskoj razini. A i da je mogao povjerovati, nije mogao objaviti rad koji ponavlja poznate rezultate. Jedini izlaz iz te neprijatne situacije bio je da dokažem da moj rad donosi nešto novo. Dobio sam rok od tjedan dana. Tada sam članak dopunio dokazom da se radi o realnom efektu, a ne o računskom efektu kako je mislio Domar. I članak je bio objavljen.⁸⁵ No, problem još uvijek nije bio definitivno riješen. Nedostajala je generalizacija s implikacijama. Taj zadatak riješio sam tek petnaestak godina kasnije i ti tekstovi ušli su u ovu knjigu.⁸⁶

Šesto poglavlje pisano je posljednje i jedino je koje je pisano upravo za ovu knjigu. Njegova svrha je da popuni prazninu i da dokumentira odgovarajuće teze iz prvog poglavlja. Nadam se da će ovo poglavlje ispuniti još jednu svrhu. Iako moji poslijediplomci redovno pišu seminarske radove o transfor-

⁸⁴ E. D. Domar, "Depreciation, Replacement and Growth", *Economic Journal*, 1953, p. 1–32.

⁸⁵ "The Depreciation Multiplier and a Generalized Theory of Fixed Capital Costs", *Manchester School*, 1958, p. 136–159.

⁸⁶ "Real Fixed Capital Costs under Steady Growth", "Fixed Capital Cost, Depreciation Multiplier and the Rate of Interest", *European Economic Review*, 1973, p. 85–103, 163–197. "Certain Similarities Between Inertial Systems in Physics and Steadily Growing Systems in Economics", *Ekonomika analiza*, 1973, str. 47–58.

macionom problemu, nijedan potpuniji rad o tome kod nas još nije objavljen. Stoga se u udžbenicima i fakultetskim predavanjima perpetuiraju pogrešna izlaganja problema. Vrijeme je da se i te pogreške uklone.

Retrospektivno gledajući, većina radova o kojima je dosad bilo riječi predstavljaju samo predradnje za veliki finale, radnu teoriju vrijednosti. Prve pokušaje u tom pravcu učinio sam još početkom 1970-ih u jednom neobjavljenom i u nekoliko objavljenih radova, ali su me druge obaveze spriječile da rad nastavim. Radilo se o fundamentalnom istraživanju, a potrebe za fundamentalnim istraživanjima – pa čak ni mogućnosti takvih istraživanja – tadašnje zajednice za naučni rad i kasniji SIZ-ovi nisu priznavali. Međutim, ti početni radovi bili su ipak dovoljno konkluzivni da me uvjere u postojanje realne mogućnosti da se do rješenja dođe. To je i istaknuto u pariškom referatu iz 1983. godine. U 1984–1985, jednogodišnja profesura na Yaleškom univerzitetu, s minimalnim nastavnim i nikakvim administrativnim obavezama, pružila mi je odličnu biblioteku i uvjete za misaonu koncentraciju neophodne za završavanje rada.

Danas je u svijetu beziznimno prihvaćeno da se radnom teorijom vrijednosti ne može objasniti formiranje cijena. Protivnici radne teorije smatraju da je ona i pogrešna i izlišna, a pristalice smatraju da je ona potrebna radi objašnjenja eksploatacije, ali da se tržišne cijene zaista razlikuju od vrijednosti – čak i u idealiziranim modelima pune ravnoteže i potpune konkurencije – pa se stoga javlja problem transformacije vrijednosti u cijene (proizvodnje). U završnom dijelu ove knjige pokazuje se da su oba stajališta pogrešna. Klasični ekonomisti – uključiv i Marksa – nisu raspolagali s efikasnim instrumentima analize, te su njihovi zaključci često neprecizni, pa i direktno pogrešni. No njihov intuitivni teorijski uvid bio je ispravan ukoliko se radi o racionalnoj alokaciji resursa, cijene i vrijednosti su ista stvar. Da bih istakao analitičku razliku između svog i klasičnog pristupa, kao i da bih naznačio da se za sada radi samo o racionalnom formiranju cijena – a šire teorijske implikacije ostavljene su za kasnije – ja upotrebljavam drugačiju terminologiju, pa ne govorim o radnoj teoriji vrijednosti, već o radnoj teoriji cijena. Zaključno poglavlje predstavlja osnovno i, nadam se, definitivno rješenje radne teorije cijena. Ali, to nije i potpuno rješenje. Predstoji rad na generalizaciji osnovnog rješenja, čime se sada bavim. A nakon toga javljaju se fascinantne mogućnosti izgradnje jedne nove ekonomske teorije na adekvatnoj osnovici.

IX

PODUZETNIŠTVO I TRŽIŠNA TRANSFORMACIJA „DRUŠTVENOG“ VLASNIŠTVA

9.1. UVOD

Nakon četiri decenije proklamiranog postojanja društvenog vlasništva⁸⁷ i tržišta govori se kako nema titulara društvenog vlasništva i kako to vlasništvo treba tržišno transformirati. Kod toga se kao veliki problem postavlja kako to uraditi. Mora se, pretpostavljam, izvući logični zaključak da pravog društvenog vlasništva i tržišta nije ni bilo, odnosno da je njihov razvoj nakon početnih rezultata bio prisilno zaustavljen. Zbog toga u naslovu ove knjižice atribut „društveni“ stavljam u navodnike jer pravo društveno vlasništvo ne bi trebalo ni u što transformirati. Može se dodati da ta terminologija u navodnicima nije izuzetak već pravilo za razdoblje koje ostavljamo iza sebe. U upotrebi je bio jezik čije termine treba uvijek dešifrirati da bi se razumio njihov pravi smisao. Nije se radilo o socijalizmu, samoupravljanju, demokraciji itd. već naprotiv o „socijalizmu“, „samoupravljanju“, „demokraciji“ i – „društvenom“ vlasništvu. Odatle posvudašnja velika konfuzija.

U knjižicu je ušlo pet tekstova napisanih u rasponu od 32 godine. Od njih samo posljednji nije objavljen i napisan je posebno za ovu svrhu. Iako danas postoji više literature i, naročito, više empirijskog materijala nego prije tri decenije, pa bi se i predmetna tema mogla preciznije obraditi i mnogo bolje dokumentirati, odlučio sam se za originalne tekstove, jer oni predstavljaju određeno povijesno svjedočanstvo. Naime, odavno se znalo da samoupravljanje nema bez tržišta, da je samostalnost poduzeća preduvjet poduzetništva, a ovo je opet preduvjet porasta produktivnosti i brzog privrednog razvoja, i da društveno vlasništvo, kao i svako drugo vlasništvo mora imati svoga titulara. Znalo se, ali se politički nije prihvaćalo. A vojska pravnika i ekonomista dandomice je „razrađivala“ ignorantske političke doktrine. Studenti su ih morali ponavljati da bi prošli na ispitima. S određenim stidom u odnosu na svoju profesiju moram konstatirati da u vrijeme kad su tekstovi nastajali o pokrenutim pitanjima nije bilo *nikakve* stručne polemike; niti su prihvaćeni, niti su

---

⁸⁷ Tekst knjige s gornjim naslovom. Izdao Institut za javne financije 1990. u Zagrebu. Recenzenti prof. Mato Babić i mr. Borislav Škegro.

bili kritizirani: indiferentnost i muk profesije, a apologeti su radili svoj posao i pravili karijere. Ima indicija da se nešto slično događa i danas, iako u suprotnom smjeru. I to je dodatni razlog za objavljivanje.

Tekstovi nisu mijenjani, osim što su neznatno skraćivani. Kad bih ih danas pisao, inzistirao bih više na ulozi pojedinca u ekonomskom procesu i uklonio bih neke terminološke neusklađenosti. No, osnovna argumentacija stoji jednako kao i nekada.

Danas se brzo živi i nema vremena za čitanje dugačkih tekstova. Zato sam u odabiru materijala skratio argumentaciju na ono što je najneophodnije. Najprije se daje teorijska osnovica, a zatim, posebno, u posljednjem poglavlju, operacionalizacija koja se može neposredno provesti. No treba imati u vidu da ovo nije razrada pravnih propisa – njih dobrim dijelom još niti nema – a niti predstavlja koncept nekog novog zakona – to je stvar državnih organa. Predmetni tekstovi predstavljaju pojmovni okvir i tehnička rješenja za valjano donošenje propisa koji nam sada nedostaju. One, koji se s problematikom žele detaljno upoznati, upućujem na svojih dvadesetak knjiga o teorijskim i empirijskim aspektima jugoslavenske privrede.

9.2. PODUZETNIŠTVO I PREGLED POSTOJEĆIH TEORIJA

Proizvodnja ima ekonomskog smisla ako je vrijednost proizvodnje veća od utrošaka, što znači da je u procesu proizvodnje dodana nova vrijednost. Ta dodana vrijednost ovisi o faktorima proizvodnje. Klasična ekonomska teorija razlikovala je tri faktora – rad, kapital i zemlju – kojih doprinos se mjeri nadnicom, kamatom i rentom. Ostajao je neobjašnjen četvrti faktor, poduzetništvo,⁸⁸ koji generira dobit koja, u stvari, određuje proširenu reprodukciju.

1. Za razliku od ostalih faktora proizvodnje, formaliziranje poduzetništva kao jednog od četiriju faktora naišlo je na velike teškoće. Po mom mišljenju, taj problem u kapitalističkom institucionalnom sistemu ne samo da nije bio riješen na koliko-toliko zadovoljavajući način – kao što je to bio, na primjer, slučaj s problemom rente – već on u principu nije mogao biti riješen. Ipak, možda će biti korisno da, slično kao kod kamate, započnemo naša razmatranja s kratkim kritičkim pregledom postojećeg fonda ideja što će nam omogućiti da se upoznamo s raznim aspektima problema prije no što prijeđemo na njegovo rješavanje u okviru planske privrede.

---

⁸⁸ Prvi put objavljeno u hrvatsko-srpskom prijevodu knjige *Ekonomska teorija planske privrede*, Beograd, Kultura, 1961, s. 147-155. Knjiga predstavlja moju drugu doktorsku disertaciju koja je bila završena 1958. godine, a u engleskom originalu objavljena 1964. godine. Zatim je prevedena na španjolski i njemački jezik. [Tekst je pisan 1958. godine – prema tome. *Op. ur.*].

Klasični ekonomisti znali su samo za tri proizvodna agensa od kojih je jedan – rad – bio osnovan. Neoklasični ekonomisti formalizirali su analizu i uveli poduzetništvo (ili poduzeće, ili upravu) kao četvrti agens. No ta je novotarija uvijek ostala kontroverzna.⁸⁹ Polemika se kretala oko pojma poduzetništva kao faktora proizvodnje analognog zemlji ili radu, tj. nečega što se prodaje u fizičkim jedinicama i što se može upotrijebiti za konstruiranje jasno definirane proizvodnje funkcije. Budući da pojam faktora proizvodnje, kako je on upotrijebljen u ovoj studiji, nije zasnovan na predodžbi fizičkih resursa – mi smo faktor proizvodnje definirali kao uvjet proizvodnje – to taj dio problema otpada i mi možemo prijeći na razmatranje problema poduzetničke funkcije u procesu proizvodnje.

2. Od svih teorija poduzetništva koje su se pojavile među građanskim ekonomistima samo su dvije – Knightova (3) i Schumpeterova (4) – naišle na šire prihvaćanje. Knight, koji ustvari u sistematičnoj formi ponavlja Saya, drži da se poduzetnikov doprinos procesu proizvodnje sastoji u snošenju neosiguranih rizika i neizvjesnosti. Poduzetnik je jedini agens, čija je dužnost da kombinira i organizira ostale agense; on preuzima rizik kad donosi odluke o cijenama i proizvodnji, a nagrada za tu aktivnost je profit. Ta je teorija bila podvrgnuta kritici s dva osnova. Prvo, čak i kad je vlasnik, generalni direktor, po pravilu, upotrebljava i kapital drugih ljudi, pa tako oni jednako snose rizik. A drugo, teorija se ne može primijeniti na moderni kapitalizam, gdje je generalni direktor često samo namještenik firme i zato mora striktno odijeliti svoj obiteljski budžet od računa dobitka firme. Od skorašnjih pokušaja da se poprave ti defekti može se spomenuti pokušaj J. H. Staussa. Stauss zamjenjuje individualnog funkcionera firmom kao poduzetnikom, ističući da se suština poduzetništva sastoji u donošenju odluka od strane firme. (5) Međutim, izvor viška iznad troškova, pozitivni poduzetnikov dobitak, ostao je još uvijek neobjašnjen.

Taj problem pokušao je riješiti Schumpeter. Dok Knight ističe spekulativnu i u izvjesnom smislu pasivnu ulogu poduzetnika, Schumpeter naglašava njegovu aktivnu i proizvodnu ulogu. Poduzeće, veli on, znači izvođenje novih kombinacija proizvodnih faktora, a pojedinci čija je funkcija da to rade jesu poduzetnici. Rizik pada na vlasnika kapitala i zbog toga snošenje rizika nije

---

⁸⁹ Usp. E. Felsa i R. Richtera za skorašnji pokušaj da se pokaže na logičkoj osnovi analitička beskorisnost „faktora“ poduzetništvo: „Zaključujemo da poduzetništvo, ukoliko se misli samo na specijalizirani rad, ne može smisleno zauzeti mjesto argumenta u proizvodnoj funkciji... Poduzetništvo, rezidualna aktivnost koja se ne da rutinirati ni delegirati, i koja je ponešto amaterska, ne može biti fundirano kao proizvodni faktor jednak s radom, zemljom i kapitalom“ (3, 221). Proizlazi da se „uobičajena interpretacija poduzetništva... po svojoj prirodi nalazi van većeg dijela ekonomske analize, kao što se majstorstvo u gađanju nalazi van balistike“ (205). Za jednu stariju kritiku vidi L. M. Fräsera (2, 317-29).

ni u kom slučaju poduzetnička funkcija. Poduzetnik gradi novu proizvodnu funkciju inicirajući novi ciklus razvoja; on je u suštini inovator i zato stvara profit. Schumpeterova teorija može se podvrći kritici na razne načine. Među njima jedan prigovor - koji je, anticipirajući slične teorije, postavio Marks⁹⁰ - izgleda mi posebno važan i u stvari odlučujući. Naime, realni (tj. netauto-loški) inovatori i oni koji ubiru profit često, ili možda čak po pravilu, predstavljaju različite ljude. Ovi posljednji, posjedujući moć izvedenu iz institucija svojstvenih kapitalističkom poretku, naprosto prisvajaju rezultate pronicljivosti onih prvih. Međutim, ako je Schumpeterov poduzetnik koji inovacijama stvara profit, izvještavana konstrukcija u kapitalističkom društvu, zašto ne bismo za taj privlačan pojam našli bolju upotrebu u teoriji socijalističke privrede? Drugim riječima - možemo pokušati da se poslužimo slijedećom shemom: kapital se nalazi u društvenom vlasništvu i na taj način je pristupačan svakom poduzetniku koji plati cijenu za njegovu upotrebu (kamatu); poduzetnici raznim organizacionim, tehničkim i komercijalnim inovacijama smanjuju troškove proizvodnje i na taj način stvaraju dobit koja se očituje kao razlika između stare cijene i novih troškova; ukoliko su rezultati inovacija primjenjivi negdje drugdje, oni će biti stavljeni na raspolaganje drugim poduzetnicima i nakon nekog vremena dobit će iščeznuti pripavši potrošačima; to stalno „stvaralačko razaranje“ podstiče privredni razvoj (iako ga ne iscrpljuje kao u Schumpeterovoj shemi). Ali prije nego što prijedemo na razmatranje te sheme, pozabavit ćemo se поближе anatomijom poduzetničke funkcije. Uz-

---

⁹⁰ Razlika između troškova prve konstrukcije neke nove mašine i troškova njene reprodukcije, između troškova s kojima radi neko poduzeće koje počiva na novim pronalascima i troškovima kasnijih poduzeća, toliko je velika „da prvi poduzetnici većinom bankrotiraju, a uspijevaju tek kasniji, u čije ruke zgrade, strojevi itd. dolaze jeftinije. Stoga većinom upravo najništavnija i najmizernija vrsta novčarskih kapitalista izvlači najveći profit iz svih novih razvitaka općeg rada ljudskog duha i njihove društvene primjene putem kombiniranog rada“ (6, 77). S ovim je usko povezan još jedan prigovor. Schumpeterovi poduzetnici-inovatori po implikaciji su najuspješniji poslovni ljudi. No, tipično je za poslovne vođe da se regrutiraju iz određene društvene klase. U vrijeme kad je Schumpeter stvarao svoju teoriju - prvog decenija ovog stoljeća - u SAD na primjer, od 190 najprominentnijih poslovnih vođa, koje je proučavao W. Miller, 50% je potjecalo iz obitelji opisanih kao „viša klasa“, a daljnjih 45% bili su sinovi poslovnih ljudi i pripadnika slobodnih profesija (7, 206). Kako Schumpeter vjerojatno ne bi tvrdio da je sposobnost inoviranja nasljedna, njegov pojam kapitalističkog poduzetnika svodi se na jedva nešto više od zapažanja da se u privatnom kapitalizmu posao vodi privatno. Usp. također nalaze R. Bendixa: od američkih poslovnih vođa rođenih poslije 1860. godine jedna trećina je prosto naslijedila posao, a u daljnjih 29 do 48% oni su bili najmljniji direktori (8, 229). Uobičajena kritika ove teorije sastoji se u konstataciji da pojedinci koji započinju novi posao u tome imaju uspjeha, a ne posjeduju nikakav kapital - što su tri karakteristike Schumpeterovog poduzetnika - predstavljaju takvu rijetkost u stvarnom životu da se njihovo postojanje ne može upotrijebiti za generaliziranje kapitalističkog razvoja. Za još jednu interesantnu kritiku druge vrste vidi P. Sweezya (9).

gred primjećujemo da postoji razlika između poduzetničke i upravljačke uloge: ova posljednja predstavlja rutinski aspekt prve.

3. N. Kaldor (10, 67), J. H. Stauss (5, 115) i drugi razlikuju tri poduzetničke djelatnosti: nadgledanje, koordinaciju i donošenje odluka s obzirom na neizvjesnost budućih rezultata. Kako ga je interesirala dugoročna konkurent-ska ravnoteža firme, Kaldor je tragao za faktorom čija bi ponuda bila fiksna, zbog čega bi došlo do padajućih prinosa, čime bi se dobio uvjet za stabilnu ravnotežu. On pronalazi taj faktor u koordinaciji, jer dok se ostala dva faktora mogu povećati, koordinativna sposobnost za individualnu firmu dana je, po njegovom mišljenju, kapacitetom mozga poduzetnika i zato je fiksna (10, 69). Proizlazi da je koordinacija ona funkcija koja karakterizira poduzetništvo kao faktor proizvodnje i koju zbog toga treba smatrati pravom poduzetničkom funkcijom.

Kaldorovo tretiranje koordinacione sposobnosti kao oskudnog faktora koji uvjetuje ravnotežu bilo je široko prihvaćeno. No, do toga je, po mom mišljenju, došlo zbog psiholoških, a ne zbog logičkih razloga, jer bliže razmatranje problema odmah otkriva da je taj izbor arbitraran.⁹¹ Ključne odluke koordiniranja vrše se na isti način u piljarnici, u Standard Oil kompaniji i u kineskoj privredi na vrhu odnosnih egzekutivnih hijerarhija, pri čemu veličina organizacije ne mijenja nimalo suštinu djelatnosti. Zbog toga – ako se možemo složiti da su nadziranje, koordiniranje i snošenje neizvjesnosti tri elementa poduzetničke aktivnosti – nema nikakvih razloga da se jedan od njih izdvoji kao fundamentalniji od drugih. Uzgred rečeno, Kaldorov problem najvećim dijelom nastaje u privredi gdje je samoupravljanje institucionalni obrazac; osim nekoliko izuzetaka poduzeće je ovdje ograničeno samo na jednu lokaciju, što neizbježno zaokreće dugoročne krivulje troškova prema gore i tako određuje ravnotežu čak i u uvjetima inače perfektnje konkurencije.

Izgleda da tri navedena elementa ne iscrpljuju poduzetničku djelatnost. Čini se da je potrebno modificirati trijadički pojam poduzetničke funkcije dodavanjem četvrtog elementa, vrednovanja, što odgovara onome što, na primjer, Rama Sastri zove harmoniziranjem različitih interesa (12, 4) i što odražava činjenicu da upravljanje uključuje i ljudske odnose.

9.3. TEORIJA PODUZETNIŠTVA I DOBITI U SOCIJALISTIČKOJ PRIVREDI

1. U privredi koja se sastoji od samoupravnih tijela, izvršavanje upravnih funkcija nije stvar neke posebne klase individuuma, već je to stvar kolektiviteta članova privrednih organizacija koje ćemo nazivati radnim kolektivima.

⁹¹ Nešto drugačiju kritiku vidi kod Chamberlina, 11, 197–91.

Društvena vrednovanja i snošenje rizika (također jedan aspekt vrednovanja) izričite su funkcije kolektiva. Nadziranje je dvosmjerni proces u kome sudjeluje svaki član kolektiva. Preostala funkcija, koordinacija, čisto je tehnička i zato je prepuštena tehničkim aspektima koji su i sami članovi kolektiva. Na taj način dolazimo do prvog važnog zaključka: kolektiv se kvalificirao za izvršavanje poduzetničke funkcije.⁹²

2. Koordinativna aktivnost nije po sebi čisto tehnička aktivnost, drugim riječima, ona nije nezavisna od društvenih odnosa. Kad je nadziranje jednosmjerni proces, tj. kad se radi o birokratskom nadziranju, efikasnost koordinacije opada. A jasno je da su promjene u efikasnosti od ogromnog značenja za ekonomsku teoriju. Možemo, dakle, zastati na trenutak da se malo pobliže upoznamo s problemom.

Efikasnost koordinacije svodi se na problem centralizacija kontra decentralizacija. Birokratska vlast zahtijeva striktnu centralizaciju. A to znači – kako je to von Hayek znao spretno upotrebiti u svom plediranju za slobodno kapitalističko tržište – da se postojeći i potencijalni resursi rasipaju uslijed proste nužde da se kondenzira poznavanje činjenica. Naime, postoji vrsta znanja „koje po svojoj prirodi ne može ući u statistiku i zbog toga se ne može predati centralnoj vlasti u statističkoj formi. Do statističkih podataka, koje bi takva centralna vlast morala upotrebiti, moralo bi se doći upravo apstrahirajući manje razlike između stvari, grupiranjem, kao da se radi o resursima iste vrste, stavaka koje se razlikuju u pogledu lokacije, kvalitete i drugih pojedinosti na način koji može biti od velikog značenja za neku specifičnu odluku“ (14, 524). Da bi se osigurala najbolja upotreba resursa poznatih bilo kom članu društva, von Hayek predlaže da se dozvoli funkcioniranje mehanizma cijena. Nema sumnje da u izvjesnom pogledu tržište pruža mnogo efikasniji komunikacioni mehanizam nego što je to administrativna hijerarhija. Ali to je samo jedan aspekt problema; ostala dva su: koordinacija tržišnih izbora – jer do njih dolazi u vremenu i prostoru – i komunikacija ispod nivoa poduzeća. Da bismo efikasno riješili problem koordinacije, moramo ga riješiti u njegovoj ukupnosti.

---

⁹² Taj zaključak može se ilustrirati statističkim snimkom kolektiva – poduzetnika u akciji u posebnim jugoslavenskim uvjetima u 1956. godini. U toj godini su dnevni redovi sastanaka radničkih savjeta sadržavali karakteristične stavke u slijedećim proporcijama: planovi proizvodnje i investicija, troškovi proizvodnje i prodaje, izvještaji upravnog odbora, slobodna upotreba fondova – 40%; radni odnosi, disciplina, privredni kriminal – 19%; tarifni stavovi, norme i proizvodnost rada, raspodjela dobiti – 17%; socijalna pitanja i kadrovi – 13%; razno – 11% (13, 11). U 1956. godini prosječna neto dobit realizirana i podijeljena među članove kolektiva iznosila je oko 10% standardnog platnog fonda (prema podacima iz Statističkih godišnjaka FNRJ, 1958, ss. 105. i 106).

3. Ukoliko ostale stvari ostaju nepromijenjene, nezavisnost u donošenju odluka povećava efikasnost. Tada to ne znači cijepanje i razbijanje organizacije i prema tome neekonomičnu usitnjenost. Ono, naprotiv, znači maksimalnu ekonomičnost u radu prepuštanjem neposredne inicijative i neposredne odgovornosti neposrednim izvršiocima, radnicima i nižim rukovodiocima na nivou poduzeća, kolektivima na nivou narodne privrede. Administrativna kontrola i rukovođenje ne može brzo i uspješno reagirati na promjene i probleme koji niču u neposrednom radu, a ta sporost i grubo globalno reagiranje uzrok su velikih gubitaka. Unutar poduzeća hijerarhijski odnosi djeluju deprimirajuće na individualne izvršioce, koče inicijativu, potkapaju radni elan, stvaraju otpor, ukratko: smanjuju radnu efikasnost.⁹³ Zbog toga inicijativu i odgovornost treba prepustiti ljudima koji su u neposrednom dodiru sa zadatkom koji treba izvršiti. Razna društvena uređenja omogućavala su zadovoljenje tog zahtjeva u različitim stepenima. A sistem radničkog samoupravljanja u tom pogledu sigurno nadmašuje bilo koju drugu postojeću alternativu. Uspoređena s privatnim kapitalizmom državno-kapitalistička organizacija pokazala se znatno efikasnijom, mjerena stopom rasta proizvodnje, jer se mogla poslužiti planiranjem na nacionalnom nivou. Uspoređena s državnim kapitalizmom socijalistička organizacija bit će efikasnija, jer je nakon uklanjanja klasnih antagonizama u stanju da bolje koristi postojeće znanje, kao i intelektualnu i emocionalnu energiju članova društvene zajednice.⁹⁴

---

⁹³ Na tom polju su empirička istraživanja tek započela. Dosad izvršene studije pokazuju da je proizvodnost rada vjerojatno značajno niža u uobičajenim uvjetima autokratskog poslovnog rukovođenja nego što je to u potencijalnim uvjetima u kojima radnici imaju mogućnost da sudjeluju u donošenju odluka koje se tiču njihovog rada. Nacionalni institut za industrijsku psihologiju (N.I.I.P.) referira o jednom američkom eksperimentu u nekoj tekstilnoj tvornici gdje je diferencijalna proizvodnost u tom pogledu bila 54-61 (uobičajeni način rukovođenja) prema kasnije postignutih 76-86 jedinica (sudjelovanje radnika) (15, 217). U drugom američkom eksperimentu u nekom konfekcijskom pogonu Coch i French su utvrdili odnose proizvodnosti s otprilike 50 prema otprilike 70 jedinica, dok je „fluktuacija i agresivnost bila inverzno proporcionalna stepenu sudjelovanja“ (16, 254). Treba spomenuti i pionirske radove – koji osim toga imaju i općenitije značenje – K. Lewina i drugova o razlikama između „autokratskog“, „demokratskog“ i „laissez-faire“ rukovođenja (17) rezimirano, uključiv i dalje istraživanje, (8) i K. Lewina o efektima grupne odluke (19). Može se također podsjetiti i na poznate Hawthorne eksperimente. Opće značenje tih eksperimenata dobro je rezimirao R. Bendiks: „Kontrolirano promatranje malih radnih grupa kroz niz godina pokazalo je da je povećana proizvodnja u cjelini vjerojatno više vezana za moral grupe nego za bilo koju drugu varijablu (kao što su različito postavljene radne stanke, doručak, veća plaća, varijacije u rasvjeti, temperaturi itd.) koja je bila ispitivana. Moral je opet bio vezan za poboljšani nadzor, za prestižnu poziciju svakog člana ispitivane grupe i za povećanu pažnju koja se pridavala individualnim problemima, mišljenjima i prijedlozima“ (20, 78).

⁹⁴ Gornji odjeljak je većim dijelom reproduciran iz studije o sovjetskoj, američkoj i jugoslavenskoj organizaciji naftnog poduzeća koju sam 1952. godine radio za jedno naše veliko naftno poduzeće (21, 22).

4. Iako autonoman u velikom stepenu – kolektiv, naravno, ne može biti potpuno autonoman. Kad se radi o vrednovanjima koja bitno utječu na interese nekih drugih kolektiva jedno više predstavničko tijelo mora donijeti odluke. To je veoma ozbiljan i malo istraživani problem, no mi ga ovdje ne možemo razmatrati. U stvarima koje nas prvenstveno zanimaju zavisnost kolektiva prema gore bit će uglavnom tehničke prirode. Idealno bi bilo da se odvoje regulativne od operativnih funkcija pa da se prve ostave predstavničkim organima, dok bi druge upražnjavali radni kolektivi i njihova udruženja. Na taj način bi vrhovna koordinacija, uključiv Društveni plan zajedno s instrumentima za njegovo izvršavanje, bila ostavljena Skupštini. Treba, međutim, naglasiti da će se koordinacija djelomično morati vršiti i na licu mjesta pomoću specijaliziranog društvenog aparata, u kom slučaju regulativne funkcije postepeno prelaze u operativne. To uplitanje državnog aparata može biti veoma naglašeno u prvim danima novog sistema. Međutim, s odvijanjem procesa normalizacije i institucionalizacije ono se može postepeno reducirati uglavnom na rutinske aktivnosti. Banke imaju posebnu ulogu u toj sveopćoj koordinaciji time što kombiniraju uobičajene poslovne kriterije s intencijom Društvenog plana. Konačno, planski organi snabdijevaju poduzeća relevantnim podacima koji pružaju elemente za formiranje njihove ekonomske politike. Poduzeća izvještavaju o svojim vlastitim važnim odlukama, što omogućava planskim organima pripremanje nove garniture podataka za sve kojih se to tiče. Društveni plan, banke i raspoloživost informacija predstavljaju efikasni koordinativni mehanizam koji omogućava da privreda glatko funkcionira bez centralnog upravljanja. Krajnji efekt svega toga jest da su rizici i neizvjesnosti minimizirani i da se zbog toga poduzetnička funkcija pojavljuje u savim novom svijetlu.

5. U ostvarivanju ekonomskih planova glavni se zadatak planskih organa sastoji u očuvanju normalnih tržišnih odnosa. Ukoliko se fluktuacije cijena mogu izbjeći, bit će također izbjegnuti konjunkturni dobiti i nezasluženi gubici (u tome, dakako, vanjska trgovina predstavlja težak problem). A u onoj mjeri u kojoj je postignuta stabilnost, dobiti i gubici poduzeća ovise o proizvodnim doprinosima njihovih kolektiva.

Sljedeće pitanje odnosi se na raspodjelu dohotka. Ne postoji nikakva nužnost da čitav iznos dobiti koju ostvari neki kolektiv ujedno njemu i pripadne. Dio dobiti koji treba podijeliti članovima kolektiva funkcija je stimuliranja koje on pruža. U općem slučaju želimo maksimirati „ponudu poduzetništva“ i to postizemo institucionaliziranjem određene skale raspodjele koja je univerzalno prihvaćena kao „pravedna“. Tako se bruto dobit cijepa u dva dijela: neto dobit koja se kao nagrada članovima kolektiva upotrebljava za stimuliranje ponude proizvodnog faktora „poduzetništvo“ i ostatak, ako ga ima, koji po svojoj prirodi predstavlja rentu i zato treba da bude apsorbiran pore-

zom. Kad govorimo o dobiti kao cijeni za poduzetničke usluge, mi ćemo, dakle, implicirati neto dobit, tj. onaj dio dobiti koji ostaje na slobodnom raspolaganju kolektivu.

Negativna dobit, ili gubitak, zahtijeva sličan postupak. Unutar određenog intervala ona će se smatrati kao tržišna kazna za popust davanja prosječne količine „poduzetništva“. U tom smislu – i tretirajući apsolutni gubitak samo kao specijalni slučaj potpuno općeg oportunitetnog gubitka – poduzetnička funkcija kolektiva uključuje snošenje rizika kao jednu od svojih komponenti, što donekle podsjeća na Knighta. Međutim, reduciranje platnog fonda ispod određenog nivoa smatrat će se društveno nedopustivim. Tada će država – ili komuna – morati da intervenira i, slično kao što je prije porezom odnijela super-dobit, sada će subvencionirati super-gubitak. Može se također dogoditi da neki pothvat nije ispaao rentabilan a da kolektiv nije za to bio subjektivno odgovoran, i bit će zato potrebna ili permanentna subvencija ili čak i likvidacija. U svim tim slučajevima rizik snosi vlasnik kapitala, tj. društvena zajednica, što odražava Schumpeterov slučaj u kom je snošenje rizika bilo isključivo iz poduzetničke funkcije.

Dolazimo tako do našeg drugog i konačnog zaključka. Kolektiv-poduzetnik stalno je aktivan u procesu tehnoloških, komercijalnih i organizacionih poboljšavanja, tj. ponaša se u suštini kao inovator. Ponuda inovacija automatski je regulirana sistemom materijalnih nagrada i kazni. Omogućavajući ljudima da slijede svoje materijalne interese, ta institucija snažno motivira – iako, naravno, to nije jedina motivacija koja djeluje u istom smjeru – da se stalno povećava efikasnost koja rezultira u većoj proizvodnji koja, opet, povećava blagostanje zajednice uopće. Analitički ta institucija uspostavlja poseban faktor proizvodnje, čija je cijena dobit.

Literatura:

1. E. Fels, R. Richter, "Entrepreneurship as a Productive Factor," *Weltwirtschaftliches Archiv*, Band 78, Heft 2, 1957, 203-21.
2. L. M. Fraser, *Economic Thought and Language*, London, Black, 1937.
3. F. H. Knight, *Risk, Uncertainty and Profit*, Boston, H. Miffling, 1921.
4. J. Schumpeter, *Theorie der wirtschaftlichen Entwicklung*, Leipzig, Duncker und Humboldt, 1912.
5. J. H. Stauss, "The Entrepreneur: The Firm," *Journal of Political Economy*, 1944, 112-27.
6. K. Marks, *Kapital*, sv. III, Zagreb, Kultura, 1948.
7. W. Miller, "American Historians and the Business Elite," *Journal of Economic History*, 1949, 184-208.
8. R. Bendix, *Work and Authority in Industry*, New York, Wiley, 1956.
9. P. M. Sweezy, "Schumpeter's Theory of Innovation," u *The Present as history*, New York, Monthly Review Press, 1955.
10. N. Kaldor, "The Equilibrium of the Firm," *Economic Journal*, 1934, 60-76.

11. E. H. Chamberlin, *Towards a More General Theory of Value*, New York, Oxford Univ. Press, 1957.
12. J. V. S. Rama Sastri, *Nationalization and the Managerial Role*, Bombay, Popular Book Depot, 1957.
13. Savezni zavod za statistiku, *Radnički savjeti i upravni odbori privrednih poduzeća 1956*, Statistički bilten 77, Beograd, 1957.
14. F. Hayek, "The Use of Knowledge in Society", *American Economic Review*, 1945, 519-30.
15. National Institute of Industrial Psychology, *Joint Consultation in British Industry*, London, Staples Press, 1952.
16. L. Coch, J. R. P. French, "Overcoming Resistance to Change", *Human Relations*, 1948, 512-32.
17. K. Lewin, R. Lippitt, R. K. White, "Patterns of Aggressive Behaviour in Experimentally Created Social Climates", *Journal of Social Psychology*, 1939, 271-99.
18. R. Lippitt, R. K. White, "An Experimental Study of Leadership and Group Life", u G. E. Swanson i dr. (ur.), *Readings in Social Psychology*, New York, H. Holt, 1951.
19. K. Lewin, "Group Decision and Social Change", u 18.
20. R. Bendix, *Higher Civil Servants in American Society*, Boulder, Univ. of Colorado Press, 1949.
21. B. Horvat, „Organizacija preduzeća za eksploataciju nafte i plina u nekim zemljama i kod nas“, *Organizacija rada*, br. 11. i 12, 1952.

9.4. KOMPARATIVNA EFIKASNOST KAPITALISTIČKE, ETASTISTIČKE I SAMOUPRAVNE PRIVREDE

Ako se želi znanstveno zasnovati izgradnja institucionalnog sistema neke privrede, nesumnjivo je od prvorazredne važnosti komparacija⁹⁵ različitih empirijskih privrednih sistema. To je nemoguće uraditi na zadovoljavajući način, jer je samoupravna privreda singularni slučaj i osim toga u Jugoslaviji nije imala mogućnosti da se potpuno razvije zbog političke represije. Ustvari, represija je nakon 1972. uništila svaki samoupravni razvoj. U drugim je zemljama samoupravljanje samo parcijalno razvijeno (kibuci u Izraelu, baskijski samoupravni sistem u Mondragonu, vrsta ESOP poduzeća u SAD, proizvodne kooperative u raznim zemljama), tako da Jugoslavija ostaje još uvijek jedina zemlja u kojoj je početni razvoj samoupravljanja zahvatio narodnu privredu u cjelini. U svrhu empirijskog istraživanja uzimam razdoblje 1954–1967, dakle do studentskog bunta 1968, koji na neki način predstavlja završetak progresivnog društvenog razvoja u Jugoslaviji poslije rata.

Kapitalistička privreda zasniva se na privatnom vlasništvu. Zbog toga su poduzeća autonomna i mikroekonomski relativno efikasna. Međutim, nedostatak koordinacije na nacionalnoj razini dovodi do makroekonomskog ra-

---

⁹⁵ Istraživanje je prvi put objavljeno 1968, a dvije godine kasnije referirao sam o rezultatima na godišnjoj konferenciji Američkog udruženja u New Yorku. Tekst je preuzet iz moje knjige *Politička ekonomija socijalizma*, Zagreb, Globus, 1984, 170–75.

sipanja. Etatistička privreda zasniva se na državnom vlasništvu. Zbog toga je moguće centralno planiranje koje poboljšava makroekonomsku efikasnost, ali ono također dovodi i do velikog rasipanja unutar poduzeća. A priori, uopće nije očito koji je od ta dva ekonomska sistema u cjelini efikasniji. Problemu možemo prići na ovaj način.

Ako se efikasnost mjeri proizvodnjom dobivenom iz raspoloživih resursa, pokazatelj koji s najviše smisla mjeri ukupnu efikasnost privrednog sistema je stopa rasta koju taj sistem uspijeva postići. Prethodna analiza upozorava da će etatizam vjerojatno biti efikasniji u manje razvijenim zemljama, a manje efikasan u razvijenijim. Empirijski podaci potvrđuju to očekivanje. Stope rasta u manje razvijenim etatističkim zemljama (s izuzetkom Kube) znatno su više nego u usporedivim kapitalističkim zemljama. Na razini sovjetskog razvoja, etatističke zemlje približavaju se cjelokupnom trendu, iznad te razine one počinju zaostajati za kapitalističkim zemljama.

Analiza strukture stope rasta mogla bi dati dodatnu zanimljivu informaciju o ekonomskim profilima različitih društvenih sistema. Zbog nedostatka podataka takve su studije još vrlo rijetke. Tabela 1. sažima rezultate studije čiji su autori Bela Balassa i Trent Bertrand. U njoj se uspoređuje pet evropskih etatističkih zemalja (Bugarska, Čehoslovačka, Mađarska, Poljska i Rumunjska), s četiri kapitalističke zemlje na približno istoj razini razvoja (Grčka, Irska, Norveška i Španjolska) i s Jugoslavijom.

TABELA 1. – Stope rasta proizvodnje, utrošaka faktora i produktivnosti faktora u industriji zemalja s različitim društveno-ekonomskim sistemima 1953–1965.

	Proizvod	Godišnje stope rasta (u %)		Ukupna produktivnost faktora
		Osnovna sredstva	Radna snaga	
Kapitalističke privrede	7,1	6,3	2,5	3,3
Etatističke privrede	8,7	8,1	4,1	3,0
Jugoslavija	11,8	7,5	6,7	4,7

Napomena: Neponderirani prosjeci. Korištena je Cobb-Douglasova proizvodna funkcija s konstantnim prinosima i elastičnošću rada $\alpha = 0,65$.

Izvor: B. Balassa, T. Bertrand, "Growth Reformance of Eastern European Economies and Comparable Western European Countries" American Economic Review, May 1970. stranica 316.

Etatističke zemlje na srednjoj razini razvoja postižu višu stopu rasta i proizvodnje i faktorskih utrošaka. Potonje implicira veću akumulaciju i znatno veće zapošljavanje. Faktorska produktivnost povećava se nešto sporije. Može se stoga zaključiti da je viša stopa rasta prije svega rezultat većih investicija i bržeg zapošljavanja. Može se naslutiti da će iscrpljivanje radnih resursa na višem stupnju industrijalizacije dovesti do povećane supstitucije rada kapitalom, do smanjivanja elastičnosti supstitucije, do pada ukupne proizvod-

nosti faktora i, kao rezultat svega toga, do smanjivanja stope rasta. To će biti opći efekti industrijalizacije. Na njih će se superponirati efekti krutosti sistema koji rezultiraju smanjenom faktorskom produktivnošću.

Danas postoji samo nekoliko etatističkih zemalja, te stoga statističke usporedbe treba tumačiti s oprezom. Kako još ne postoji ni jedna socijalistička privreda, te statističke usporedbe nisu moguće. Budući da je jugoslavenska privreda najbliža samoupravnoj organizaciji, možemo je uzeti kao aproksimaciju socijalističke privrede. Sudeći prema podacima iz tabele 2, performanse jugoslavenske privrede u skladu su s našim očekivanjima. Ali analiza samo prema jednom slučaju nije statistički signifikantna i mora se promatrati prije svega kao ilustracija. Osim rasta i produktivnosti, osnovno blagostanje i raspodjela dohotka također upozorava na sistemske razlike (tabela 2).

TABELA 2. – Temeljno blagostanje i raspodjela dohotka

	Razlike u osnov- nom blagostanju	Raspodjela dohotka Gini omjer	Postotni udio gornjih 5%
Razvijene kapitalističke zemlje	- 7,0	0,40	17,4
Države blagostanja	- 2,4	0,36	15,1
Etatističke zemlje	+4,5	0,21–0,26 ^a	10,9–12,2 ^a
Jugoslavija	+5,0 ^b	0,25	12,7

a Bugarska i Poljska.

b + 10,0 na temelju podataka Svjetske banke.

Podaci općenito, a podaci o raspodjeli dohotka posebno, vrlo su grubi i stoga omogućuju samo rangiranje, ne i procjenjivanje apsolutnih razlika. Osim toga, raspodjela dohotka je funkcija razine razvijenosti i naslijeđenih regionalnih razlika, koje su u Jugoslaviji mnogo veće nego drugdje. Radi bar djelomične usporedivosti, od etatističkih zemalja analiziramo Poljsku i Bugarsku, a za statističku populaciju odabrali smo radnike umjesto domaćinstava. Uzimajući sve to u obzir, možemo zaključiti da je osnovno blagostanje u Jugoslaviji vjerojatno više nego u etatističkim zemljama, a raspodjela je dohotka približno jednaka.

Moguć je još jedan sistemski test. Jugoslavija je također zemlja koja je prošla kroz sva tri temeljna suvremena društveno-ekonomska sistema unutar životnog vijeka jedne generacije. Prošla je kroz kapitalističku tržišnu ekonomiju prije rata, uspostavila je centralno planiranje nakon rata, i od tada je pionir u uvođenju samoupravne privrede. Ovaj niz od tri različita sistema unutar relativno kratkog vremenskog razdoblja pruža dragocjenu mogućnost analiziranja komparativne efikasnosti tih sistema, jer se ostale varijable drže konstantnima u mjeri u kojoj je to u ekonomskoj analizi moguće. Odgovarajući rezultati prikazani su u tabeli 3.

TABELA 3. – Stope rasta proizvodnje, utroška faktora i produktivnosti faktora u industriji, rudarstvu, građevinarstvu i zanatstvu u Jugoslaviji, 1911–1967.

	Proizvodnja	Godišnje stope rasta (u %)		Ukupna produktivnost
		Osnovna sredstva	Radna snaga	
Kapitalizam, 1911–1940. ^a	3,7	3,2	1,5	1,5
Etatizam, 1940–1954. ^a	5,9	10,0	4,8	–1,0
Samoupravljanje 1954–1967.	10,3	7,8	4,4	4,4

a Isključujući ratne godine 1914–1918. i 1941–1945.

Izvor: B. Horvat, „Tehnički progres u Jugoslaviji“, Ekonomska analiza, 1968, str. 48.

Rast produktivnosti od 1,5 posto godišnje u vrijeme kapitalističke etape razvoja odgovara današnjem rastu produktivnosti latinskoameričkih privreda. U usporedbi s kapitalističkom tržišnom privredom, etatističko centralno planiranje povećalo je stope rasta osnovnih sredstava i zaposlenosti više od tri puta. Kako je rast proizvodnje zaostajao, promjena u ukupnoj produktivnosti faktora bila je negativna. Da je Jugoslavija nastavila sa centralnim planiranjem, ona bi, naravno, kao i kod drugih etatističkih zemalja postala pozitivna. Naše podatke najvjerojatnije možemo ovako protumačiti. Uvođenje centralnog planiranja ubrzava rast, ali povećavajući utroške faktora više od proizvodnje, smanjuje produktivnost u usporedbi s alternativnim ekonomskim sistemima. Shodno tome, ukupna produktivnost faktora može rasti po relativno visokim stopama, ali njezina apsolutna razina uvijek je niža nego u usporedivim privredama druga dva sistema. Razdoblje samoupravljanja čini se kao neka vrsta sinteze pozitivnih osobina prethodnih dvaju razdoblja. Zaposlenost nastavlja rasti otprilike jednako brzo kao pod centralnim planiranjem. Ali proizvodnja se širi znatno brže, tako da rast produktivnosti doseže stope iznad svih prije poznatih veličina.

Do sada empirijski podaci više nego potvrđuju naša očekivanja. Međutim, 1965. godine dolazi do promjene. U nastojanju da se ubrza ekonomska i politička decentralizacija, provedena je loše pripremljena reforma. Ona je potakla izuzetno složen društveni proces čija analiza prelazi granice ove studije. Ograničit ću se samo na bitne promjene. Ekonomski gledano, reforma se zasnivala na naivnoj ideji da „radni kolektivi najbolje znaju što je za njih dobro“. To je podrazumijevalo ukidanje interventnih investicijskih fondova i specijaliziranih federalnih banaka; reforma je rezultirala uklanjanjem većine poluga efektivnog planiranja i isključivim oslanjanjem na monetarnu politiku (iz početka krajnje restriktivnu). Općenito, reforma je značila oživljavanje *laissez-faire* ekonomskog pristupa iz 19. stoljeća. Ne iznenađuje što je privreda odmah zapala u recesiju, a unutar dvije godine stopa rasta industrijske proizvodnje pala je ispod nule. Kao posljedica, zemlja se suočila s brzo rastućom nezaposlenošću – prvi put u svojoj poslijeratnoj povijesti. Politički gle-

dano, reforma je podrazumijevala pristup koji podsjeća na tradicionalni liberalizam. To je dovelo do istinske decentralizacije, ali je isto tako pridonijelo i razvijanju ideologije o nacionalnim državama u šest republika od kojih je sastavljena Jugoslavija. Ako se prisjetimo da je zemlja bila ujedinjena istom u toku života sadašnje generacije; da je sastavljena od mnogih nacionalnosti; da uključuje tri područja koja su pripadala trima različitim svjetskim kulturama – rimokatolički zapad, pravoslavni istok i orijentalni muslimanski jug – i da je razlika u privrednom razvoju između najrazvijenijih i manje razvijenih sastavnih nacija, mjerena proizvodnjom po stanovniku, čak 6:1, onda nas neće iznenaditi da su privredni neuspjesi i ideologija o nacionalnim državama uskoro oživjeli uspavane nacionalističke antagonizme i izazvali pravu eksploziju političkih strasti. Ekonomskoj recesiji dodana je i politička nestabilnost. Danas ukupna produktivnost ima **negativne** stope. Ako se iz primjera Jugoslavije može izvući neka pouka, onda je to vjerojatno da je prijelaz u samoupravljanje relativno jednostavan i lak na razini radne organizacije. Uvođenje samoupravljanja najvjerojatnije će ubrzati rast, ali ono ne jamči automatski i nastavlanje istog trenda. Stvarni problemi povezani su s makroekonomskom i makropolitikom organizacijom. Ovdje je još potrebno razraditi i teoretska i praktična rješenja.

Nesto općenitija komparativna analiza moguća je ako iz specifičnih osobina socijalističkog organizacijskog modela izvedemo odgovarajuće zaključke. U samoupravnoj skupini radnika, **motivacija** za rad, i prema tome **produktivnost**, vrlo vjerojatno će se povećati. Mnoge studije pokazale su da participacija povećava produktivnost čak i u kapitalističkoj sredini. **Troškovi nadzora** su smanjeni. Faktori koji ograničuju inovacijski impuls su uklonjeni. **Sankcije** za loše upravljanje relativno su brže i primjerene. Dohodak radnog kolektiva ovisi o poslovanju poduzeća. Prema tome, posljedice lošeg upravljanja odmah se osjete, a odgovorne za gubitke moguće je otpustiti. Kako je kapital u društvenom vlasništvu, lako je institucionalizirati upravljačku pomoć poduzećima u teškoćama i izbjeći stečaj. Napokon, iako štrajkovi ne nestaju, postaju vrlo rijetki i ekonomski beznačajni. A kakva god bila funkcija sindikata, oni sigurno ne pregovaraju s poslodavcima o nadnicama jer poslodavci više ne postoje.

Na nacionalnoj razini, obrazovanje svima postaje pristupačno, a prepreke između društvenih slojeva se uklanjaju; kao rezultat, povećava se mobilnost preko zanimanja. Raspodjela dohotka je znatno ravnomjernija nego u bilo kojem drugom alternativnom sistemu. **Društvena kontrola** je krajnje efikasna – a mogućnost zloupotrebe upravljačkog položaja drastično smanjena – jer uprava radi pred pažljivim očima radničkog savjeta i cijelog radnog kolektiva. Nemoguće je i protuzakonito držati važne društvene odluke tajnom. Nasuprot **monopolističkim** tendencijama u drugim sistemima, koncentracija kapitala se ne stimulira. Radni kolektiv u samoupravnom poduzeću nema

interesa za prekomjernim širenjem poduzeća fuzijom, jer u tom slučaju gubi kontrolu nad poslovanjem poduzeća. S druge strane, zbog različite društvene organizacije, financijska snaga više nije toliko važna. Konkurentsko poduzeće nije moguće niti kupiti, niti posjedovati. Tako će samoupravna privreda vjerojatno funkcionirati znatno bliže teorijskom modelu konkurentskog tržišta. Društveno vlasništvo **podrazumijeva planiranje**, ali **ne isključuje tržište**. Shodno tome, samoupravna privreda postiže upravo ono što je Hayek smatrao nemogućim: alternativan oblik organizacije u kojem je autonomnost poduzeća spojiva s *ex ante* usklađivanjem privrednih aktivnosti, i gdje se postojeće znanje potpuno iskorištava, a gubici zbog nedostataka tržišta izbjegavaju. Planiranje i društveno vlasništvo čine financijsku špekulaciju gotovo nemogućom i značajno smanjuju opseg rasipnog reklamiranja. **Intervencije države** su minimizirane jer se odluke automatski kontroliraju na svojoj razini, a oporezivanje je jednostavno zbog egalitarne raspodjele dohotka.

Sada možemo sažeti naše analize. Etatizam uspijeva mobilizirati ekonomske resurse, ali na niskoj razini efikasnosti. Kapitalizam postiže veću efikasnost, ali znatan dio resursa ostaje neiskorišten zbog privrednih ciklusa. Ni jedan od dva sistema nema očiglednu čistu prednost – ili, u najboljem slučaju, eventualna prednost je funkcija razine razvijenosti. Socijalistička privreda podrazumijeva tržište i autonomne, samoupravne proizvodne jedinice. Prema tome, socijalističko poduzeće može u pogledu produktivnosti učiniti sve što može i jedno kapitalističko poduzeće. Socijalistička privreda zasnovana na društvenom vlasništvu, također podrazumijeva društveno planiranje. Stoga ona može ostvariti sve produktivne učinke koje može ostvariti centralno planska privreda. Budući da je bar jednako efikasna kao i svaka od alternativa, i osim toga sposobna postići još nešto, ona je efikasnija.

Socijalistička organizacija privrede nije, naravno, čisto blaženstvo. Ona povećava efikasnost rješavajući mnoge stare probleme, ali ona ujedno stvara i nove probleme.

Literatura:

1. B. Horvat, "The Relation between Rate of Growth and Level of Development", *Journal of Development Studies*, 1974, 382-94; "Welfare of the Common Man in Various Countries", *World Development*, 1974, no. 7, 29-39.

9.5. DRUŠTVENO VLASNIŠTVO

Svaka proizvodnja implicira prisvajanje. U društvu u kojem se pojavljuje razmjena, potrebno je to prisvajanje regulirati (običajima ili pravnim propisima). Rezultati prisvajanja pripadaju onome kome pripadaju sredstva za proizvod-

nju. Stoga vlasništvo nad sredstvima za proizvodnju određuje tip vlasništva nekom društvu, pa time i proizvodne odnose u tom društvu. Robovlasnički, feudalni, kapitalistički, etatistički i socijalistički proizvodni odnosi određeni su, naime izražavaju, određeni tip vlasništva. Za socijalistički društveno-ekonomski sistem karakteristično je društveno vlasništvo.⁹⁶

Da bi se društveno vlasništvo jednoznačno definiralo, potrebno je utvrditi skup uvjeta koji su ujedno i nužni i dovoljni. A da bi se to moglo uraditi, potrebno je uočiti da društveno (kao ni svako drugo) vlasništvo nije jedno-dimenzionalno već trodimenzionalna kategorija: pravna, socijalna i ekonomska. Stoga je korisno razlikovati pravo vlasništva, koje se svodi na prvu dimenziju, od vlasništva, koje je definirano s obzirom na sve tri dimenzije.

Ovdje bih želio upozoriti na bar tri smisla u kojima se termin „pravo“ upotrebljava, što izaziva neprekidne nesporazume. Pravo u moralnom smislu (engleski right) je pretendiranje na neku činidbu (svoju ili tuđu) zasnovano na shvaćanju pravednosti. U političkom kontekstu proklamirana ili zagarantirana prava predstavljaju ovlaštenja (stvarno provodiva, samo proklamirana ili nešto između toga dvoga) koja se izvode iz vrijednosnog sistema na kom se zasniva određeni politički poredak. U tom smislu upotrijebit ću termin „pravo na rad“. Na kraju, pravo u jurističkom smislu (engleski law) znači formalno ovlaštenje na neku činidbu zasnovano na pravnom poretku (zakonima). U tom smislu upotrebljavam termin „pravo vlasništva“.

Kako bez imovine nema pravne osobe, pravna dimenzija određuje vlasništvo u imovinsko-pravnom smislu. Njen je zadatak reguliranje prometa robe i usluga. Subjekt u tim transakcijama je poduzeće, kod čega se i fizički vlasnik (individualni ili kolektivni) može tretirati kao poduzeće (odnosno poduzetnik). Subjekt svoja prava ostvaruje isključivo pravnim sredstvima. Budući da je u toku društvenog razvoja došlo do odvajanja upravljanja od golog vlasništva, za imovinsko-pravnu regulaciju postalo je ključno upravljanje. Upravljač može predstavljati interese ograničenog broja privatnih osoba (akcionarska društva), države (državna poduzeća) ili društva (samoupravna poduzeća) pa se dosljedno tome pravna regulacija odnosi na privatno, državno ili društveno vlasništvo.

Socijalna dimenzija određuje odnose među članovima društva. U socijalizmu ti odnosi moraju biti besklasni. Ti odnosi impliciraju određena prava

---

⁹⁶ Osnovne ideje iz ovog članka prvi put su iznesene na savjetovanju ekonomista o udruženom radu 1976. godine i zatim su potpunije obrađene u mojoj knjizi *Politička ekonomija socijalizma* (Sharpe, 1982). Skorašnje diskusije na istu temu u radnoj grupi JAZU „Pravo i društvo“ – u kojima sam imao privilegiju da sudjelujem – uvjerile su me da objavljeni tekst zahtijeva određena razjašnjenja i preciziranja. Prema tome ovaj rad predstavlja treću verziju mog pristupa problemu društvenog vlasništva, kod čega je izlaganje sažeto samo na ono što je najneophodnije. Ovaj tekst objavljen je u časopisu *Naša zakonitost* br. 3, 1984, 343–46.

čiji su subjekti građani. Postojanje prava implicira pravnu regulaciju, tako da je i ta dimenzija ne samo socijalna nego i pravna. U pravnom smislu razlike u odnosu na pravnu dimenziju sastoje se u slijedećem:

- a) radi se o radnom, a ne imovinskom pravu;
- b) postulirana prava imaju karakter ciljeva koji se ne mogu ostvariti isključivo pravnim sredstvima; osim toga ti se ciljevi po prirodi stvari mogu ostvarivati samo u postepenom približavanju;
- c) kao posljedica, ova dimenzija nema ni isključivo ni prvenstveno pravni karakter.

Ekonomska dimenzija određuje da korist od vlasništva kao takvog, dakle korist koja proizlazi iz vlasništva a ne iz rada, pripada društvu u cjelini. Pravna regulacija sad je još sekundarnija nego ranije, a odnosi se na zakone i propise kojima se provodi odnosno koji omogućuju adekvatnu ekonomsku politiku. Subjekt ekonomskog vlasništva je društvo. No kako društvo nije organizacija pa ne može ostvarivati prava, pravni subjekt je socijalistička država.

Ekonomska i socijalna prava koja konstituiraju društveno vlasništvo samo se djelomično mogu ostvariti pravnim sredstvima, a drugim dijelom društveno-političkim sredstvima.

Kako proizvodnja i potrošnja impliciraju prisvajanje, pravo vlasništva je ustvari skraćenica za skup ovlaštenja na određene činidbe vezane za prisvajanje. Ta ovlaštenja pripadaju „vlasniku“, tj. pravnom subjektu koji je označen kao titular. Tradicionalno se inventar tih ovlaštenja sastoji od *ius utendi, fruendi et disponendi*. U socijalističkom društvu ta ovlaštenja odnosno činidbe nisu apsolutni već su podvrgnuti ovim ograničenjima:

(1) tržišnim: zabrana karteliranja, razbijanje monopola, ograničenja u pogledu formiranja cijena, uvoza, investiranja i sl. radi ostvarivanja tržišne ravnoteže, odnosno ciljeva ekonomske politike;

(2) radnim: HTZ, dužine radnog dana i sl.;

(3) ekološkim i zdravstvenim;

(4) sistemskim: vrijednost proizvodnih fondova ne može se smanjiti bez obzira na izvor financiranja (vlastita ili tuđa akumulacija).

Postoji još jedno sistemsko ograničenje (osobni dohodak ne s naslova vlasništva već samo od rada), ali o njemu ne vodi računa pravni subjekt (poduzeće) već ekonomski subjekt – država u ime društva – kome i pripada dohodak od vlasništva.

Tri originalna ovlaštenja garantiraju autonomiju radnih kolektiva u ekonomskom prometu, bez čega nema samoupravljanja. Ograničenja reduciraju tu autonomiju na ono područje koje odgovara socijalističkoj robnoj proizvod-

nji. Pravo vlasništva na predmete potrošnje ne zahtijeva nikakva dodatna načela za svoje određenje ili regulaciju.

Navedena ograničenja treba klasificirati u dvije bitno različite grupe: ograničenja (1) – (3) zajednička su u većoj ili manjoj mjeri svim modernim privredama; ograničenje (4) specifično je za socijalističku privredu odnosno za društveno vlasništvo. Bez (4) imamo posla i s privatnim ili državnim vlasništvom, odnosno kapitalističkom ili etatističkom privredom (ovisno o tome što se dešava sa socijalnom i ekonomskom dimenzijom vlasništva). Ukoliko je (4) iz nekog razloga privremeno narušena (npr. veliki poslovni gubitak), dolazi do suspendiranja samoupravljanja, a vlasništvo privremeno poprima značajke državnog vlasništva.

Budući da je pravo vlasništva tradicionalno definirano, ono isto tako tradicionalno implicira isključivanje ostalih pravnih subjekata iz odgovarajućih ovlaštenja.

U besklasnom društvu vlasništvo implicira odsutnost kontrole i eksploatacije rada drugih. Stoga socijalnu dimenziju društvenog vlasništva određuju ova tri prava:

- (1) svaki član društva ima pravo na rad;
- (2) svaki član društva ima pravo natjecanja za ma koje radno mjesto, prema svojim osobnim sklonostima i sposobnostima (a u skladu sa specifikacijom radnog mjesta);
- (3) svaki član društva ima pravo sudjelovanja u upravljanju proizvodnim procesom na jednakoj osnovi.

Ako je ma koje od ta tri prava narušeno, društveno vlasništvo nije u potpunosti društveno i, dosljedno tome, socijalistički proizvodni odnosi u potpunosti – ili, možda, uopće nisu – razvijeni. Masovna nezaposlenost predstavlja izuzetno grubo narušavanje društvenog vlasništva.

Socijalna dimenzija društvenog vlasništva striktno je respektirana i u obiteljskom poduzeću (koje ne zapošljava tuđu radnu snagu) iako ono po formi pripada privatnom vlasništvu. Određeni problemi nastaju u međuprostoru između obiteljskog poduzeća i čistoga društvenog poduzeća (ograničenje broja zaposlenih radnika u privatnom poduzeću, ugovorne organizacije udruženog rada, zadruge s kolektivnim vlasništvom). Ukoliko (a) vlasnik i sam radi i (b) zaposleni imaju uvijek mogućnost alternativnog zaposlenja u „čistom“ društvenom sektoru, može se pretpostaviti da je eksploatacija eliminirana. Stoga je reguliranje tog međuprava (koji pokriva mala privreda; no ona, osim toga, uključuje i dio preostalog ekonomskog prostora) stvar praktične ocjene i društveno-ekonomskog oportuniteta, a ne stvar načelnog određivanja.

Ekonomski društveno vlasništvo znači da dohodak od vlasništva (kamata, zemljišta, rudarska, lokaciona i monopolska renta) pripada društvu, kako

je dohodak rezultat samo triju faktora proizvodnje: prirodnih resursa, proizvedenih resursa (kapitala) i rada – od kojih su prva dva u društvenom, a treći u privatnom vlasništvu – to *usus fructus* iz prava vlasništva predstavlja isključivo dohodak od (živog) rada, a sve ostalo je dohodak od kapitala (odnosno od kapitaliziranih privrednih resursa i monopola na uvjete proizvodnje). Pravo (na proizvod svoga rada) i ograničenje (ništa osim proizvoda rada) služe kao osnova za primjenu principa raspodjele prema radu. Pravo na dohodak od kapitala implicira da je društvo ekonomski vlasnik cjelokupnoga društvenog kapitala (koji uključuje i privredne resurse).

To znači da je za ekonomsko vlasništvo irelevantno tko je pravni titular vlasništva: pojedinac, grupa ili pravna osoba. Moguće su sve kombinacije, npr. pravno privatno vlasništvo i ekonomski društveno vlasništvo, ali i obrnuto.

Dok je pravo vlasništva bilo definirano kao isključivanje, jer je jedino na taj način moguća pravna regulacija robonovčanog prometa, ostale dvije dimenzije društvenog vlasništva impliciraju uključivanje: svi imaju jednak pristup društvenom kapitalu i svi od toga imaju jednake koristi.

Može se još uočiti da u privatno vlasničkoj privredi postoji tendencija razdvajanja privatnog i javnog sektora, u etatističkoj privredi javni sektor je (bar kao cilj) u potpunosti apsorbirao proizvodnu sferu, u socijalističkoj privredi dolazi do integracije. Zbog toga kombiniranje privatno-pravne i javno-pravne regulative ne bi trebalo zbunjivati.

Na kraju jedna ilustrativna komparacija. Društveno vlasništvo stvara teorijske teškoće zato što se radi o novom fenomenu, a ne zato što bi tu bilo nešto posebno zamršeno sa stanovišta pravne ili društvene teorije. Ustvari društveno vlasništvo nije teže, a vjerojatno je lakše, uskladiti s tradicionalnom doktrinom nego npr. akcionarsko vlasništvo. U akcionarskom društvu vlasnici su fizičke i pravne osobe, a upravljači su sasvim druge osobe. Ukoliko je akcijski kapital dovoljno difuzan, što je kod velikih poduzeća redovno slučaj, vlasnici nemaju nikakve stvarne ingerencije nad donošenjem odluka odnosno nad upravljačima, a to znači ni nad svojim vlasništvom. Dakle, neka vrsta vlasništva bez vlasništva. Upravljači (menadžeri) prave pogreške, a vlasnici (akcionari) i radnici ispaštaju. S druge strane, pravnu osobu ne predstavlja skup vlasnika već poduzeće; pravno-imovinske obveze padaju na poduzeće, a ne na svu imovinu vlasnika. Svi su ti odnosi jednostavniji i čistiji kod društvenog vlasništva. A moguća je i jedna idealno-tipska analogija. Samoupravno poduzeće može se shvatiti i kao akcionarsko društvo u kome svaki građanin posjeduje po jednu akciju, a upravljačku funkciju kolektivnog poduzetnika vrše zaposleni radnici. Efektivnu i efikasnu vlasničku kontrolu vrši organizacija izvornih vlasnika – država.

9.6. PODUZETNIŠTVO I DRUŠTVENO VLASNIŠTVO

1. Ono što se u ovoj oblasti⁹⁷ danas dešava u Jugoslaviji mnogo više pripada socijalnoj psihologiji nego ekonomiji. Decenijama su politički propagandisti jednako kao i ekonomisti govorili da na Istoku i u Jugoslaviji postoji ili se gradi socijalizam. Sistem što je stvarno postojao dobio je još davno u našoj znanstvenoj literaturi naziv **etatizam** (S. Stojanović). U kritičkoj socijalističkoj literaturi prije rata predložen je naziv **birokratski kolektivizam** (Rizzi). Znalo se je da je taj sistem neefikasan, mjerene su njegove sve slabije performanse (Gomulka, Desai, Bergson, Horvat i mnogi drugi) i samo je bilo pitanje vremena kad će stići do točke samouništenja. U Jugoslaviji je od 1952. počelo uspješno odvajanje od etatizma u pravcu socijalizma da bi nakon 1972. godine konzervativci vratili zemlju u sistem političke represije i državne privrede bez tržišta i plana. Od početka se znalo, a o tome sam u to vrijeme i pisao, da takva orijentacija vodi Jugoslaviju u katastrofu. No ona je nazvana specifičnim jugoslavenskim putem u socijalizam odnosno integralnim samoupravljanjem. Nije mi poznato da je neki jugoslavenski ekonomist sistem kritički analizirao i javno osudio kao neosocijalistički – dok je sistem trajao. Naprotiv, o ZUR-u su se – ako je dozvoljena književna figura – pjevale slavopojke. I tako su propagandisti i sebe i auditorij uspješno uvjerali da je etatizam socijalizam! Kad je etatizam konačno doživio generalni slom, proglašeno je to slomom socijalizma. I sad se socijalno-psihološko njihalo počelo pomicati u suprotnom pravcu. Kapitalizam se pokazao uspješnijim od „socijalizma“, pa se traži povratak u kapitalizam. U ekonomiji to prije svega znači reprivatizaciju društvenog kapitala, što je postalo gotovo općim zahtjevom – kao nekada podrška ZUR-u i „integralnom samoupravljanju“. U skladu s navedenom psihozom citiraju se zakoni o poduzećima i opisuju vlasničke transakcije iz privatno-vlasničke privrede i traži da se to primijeni na razgradnju društvenog vlasništva. Osim nekolicine ekonomista – uglavnom okupljenih oko Međunarodnog udruženja za ekonomiku samoupravljanja – koji su i do sad imali kritički stav o kardeljevsko-režimskoj koncepciji ne vlasničkog OOUR-a, o „tehno-menadžerskoj opasnosti“ i sl., i koji su stoga pažljivo studirali nove pojave u svijetu, ostali su taj razvoj prespavali i sad se vraćaju ortodoksnom kapitalizmu. Pod novim pojavama mislim na asocijacije samoupravnih poduzeća u raznim zemljama, na posebno zakonodavstvo u pojedinim američkim državama, i na desetak hiljada ESOP (Employee Stock Ownership Plan) poduzeća u SAD, na izvanredno interesantan i veoma efikasan integrirani sistem sedamdesetak kooperativa „Mondragon“ u Španjolskoj, na mnogobrojne individualne pokušaje širom svijeta itd.

---

⁹⁷ Objavljeno u časopisu *Poslovna politika*, lipanj 1990, 16–19.

2. Još je odavno u našoj literaturi utvrđeno,⁹⁸ ali ne i službeno prihvaćeno, da se socijalizam temelji na:

- konkurentnom tržištu, uključiv i tržište kapitala,
- samostalnosti poduzeća, i
- kolektivnom poduzetništvu.

Očigledno je da efikasno upravljanje zahtijeva sve tri komponente kao i društveno vlasništvo, čime je ustvari definiran socijalistički privredni sistem. Može se pokazati da je tek u tom sistemu moguće dobrim dijelom eliminirati tzv. defekte tržišta.⁹⁹ Prema tome suprotno od donedavne službene ideologije da je tržište nepoželjno („dogovorna ekonomija“) i da poduzeće negira samoupravljanje te implicira najamni rad (otuda, čak i jezično ružno: OOUR¹⁰⁰) – tržište može zaista efikasno funkcionirati tek u socijalizmu. Efikasno tržište znači: a) da su eliminirani monopoli pa svaki privredni subjekt živi samo od rada i poduzetništva, b) da kod lošeg rada posloводства dolazi do njegove brže smjene tako da su poduzeća uvijek opremljena efikasnim posloводstvom, c) da postoji adekvatna financijska infrastruktura (tržište kapitala) iz koje su u maksimalnoj mjeri uklonjene nezdrave spekulacije koje generiraju nestabilnost i d) da se automatizam tržišta, kad zataji, uspješno korigira „ručnom regulacijom“ (planiranjem).

3. Argumenti protiv društvenog vlasništva jesu ovi:

- društveni kapital nema svog titulara,
- budući da o njemu nitko ne vodi računa, ono se neefikasno koristi,
- nema tržišta bez privatnog vlasništva,
- samo fizičke osobe mogu biti vlasnici, odnosno voditi pravu brigu o vlasništvu.

Sva četiri prigovora zasnivaju se na nerazumijevanju tržišnog procesa. Prije svega treba razlikovati primarno, od sekundarnog, tercijarnog itd. vlasništva. Primarni vlasnik je samostalno poduzeće: ono donosi sve vlasničke odluke (o kupnji, prodaji, investicijama itd.), ima sva vlasnička prava i obaveze i kao takvo je stranka u imovinsko-pravnim sporovima, upisuje se u sudski registar i predstavlja poreznog obveznika. Sve to vrijedi za poduzeće jednako na američkom (gdje je to ustaljena pravna doktrina), kao i na jugoslavenskom (gdje pravnici tek počinju o tome razmišljati) **tržištu**. **Sekundarnim** vlasni-

⁹⁸ B. Horvat: *Ekonomika teorija planske privrede*, Beograd, Kultura, 1961.

⁹⁹ B. Horvat, *Politička ekonomija socijalizma*, Zagreb, Globus, 1984, poglavlje 12.

¹⁰⁰ Navodim karakterističnu zgodu koja predstavlja crni humor toga vremena. Prije nekih sedam godina dao sam svom studentu Dubravku Mihaljku diplomski rad pod naslovom „Teorija samoupravnog poduzeća“. Drugi dan on se vratio duboko razočaran jer mu u dekanatu nisu htjeli prihvatiti temu budući da kod nas više nema poduzeća, koje predstavlja „kapital-odnos“, postoje samo OOUR-i. Tek energična akcija skršila je taj „klasno-svjesni“ otpor.

kom mogu biti dioničari. Ako je to neko osiguravajuće društvo, onda su **tercijarni** vlasnici osiguranici čije premije predstavljaju kapital osiguravajućeg društva. Razne holding kombinacije mogu uspostaviti i **kvarterno** vlasništvo itd. Očigledno sva ta daljnja vlasništva samo marginalno utječu na poslovanje poduzeća. Ona se prije svega, odnosno isključivo, tiču financiranja. (Kad je Ford svoju obiteljsku automobilsku firmu – a isto su uradili i velika većina ostalih većih obiteljskih poduzeća – pretvorio u dioničarsko društvo, onda to nije uradio zato što se nije znalo tko je vlasnik, već zato što se time znatno povećavaju mogućnosti financiranja poslovanja). S obzirom na vlastiti kapital poduzeća, dobiva se dodatni. S obzirom na bankarski kredit, kapital je znatno jeftiniji. Naime, dividende su svega procenat ili dva veće od kamata, a s druge strane otplate kredita – obično za 3–5 godina – znače 20–30% dodatka na trošak dividende. Na konkurentnom tržištu to se ne da izdržati.

Odvajanje primarnog od ostalih stupnjeva vlasništva znači ustvari mogućnost odvajanja upravljanja od vlasništva. Obiteljsko poduzeće znači da je fizička osoba i primarni i sekundarni vlasnik te ujedno upravljač odnosno naredbodavac poslovnom direktoru, ako se vlasnik sam ne bavi poslovođstvom. Pretvaranjem u dioničko društvo, fizički (sekundarni) vlasnik odvaja se od primarnog. Kod toga je Ford zadržao kontrolni paket dionica kako bi osigurao naredbodavnu kontrolu. Kod veće disperzije dionica dolazi do potpunog odvajanja upravljanja od vlasništva, odvajanja vlasništva-funkcije od golog vlasništva (izvora financiranja).¹⁰¹

Slično kao i privatno poduzeće, i društveno poduzeće može sjediniti primarno i sekundarno vlasništvo, a može ga i odvojiti emisijom dionica. Međutim, ono uvijek odvaja upravljanje (koje zajedno vrše poslovođstvo i radnički savjet u ime kolektiva) od društvenog vlasništva koje predstavlja nedjeljivi kapital koji pripada pravnoj osobi što se zove poduzeće, ili društvu čiji je pravni predstavnik radni kolektiv. Koje će se tumačenje odabrati ne mijenja ništa materijalno na stvari i ovisi o tome što je pogodnije za pravnu doktrinu.

Što se tiče druge teze – da samo privatni vlasnik vodi pravu brigu o kapitalu – njeni autori ne znaju da ponavljaju mišljenje Adama Smitha od prije dva stoljeća. Kad su se, naime, pojavila prva dioničarska društva, Smith je izrazio žaljenje što plaćeni direktori neće voditi takvu brigu o kapitalu kao privatni vlasnik.¹⁰² Ali čak ni on nije tražio da se dioničarska poduzeća uki-

---

¹⁰¹ U prosjeku je za 1500 kompanija, čije su dionice kotirale 1965. na burzi u New Yorku, broj dioničara iznosio preko 20.000. R. Goldsmith, *Financial Structure and Development*, Yale Univ. Press, 1969, s. 359.

¹⁰² Današnje analize pokazuju da je točno upravo obrnuto. Veća privatna poduzeća posluju slabije od dioničkih društava zato što članovi obitelji zadržavaju za sebe upravne položaje i onda kad za to nemaju sposobnosti, dok plaćeni direktori prolaze kroz neki filter sposobnosti.

nu, kao što se danas traži za društvena poduzeća. Efikasnu upotrebu kapitala osigurava konkurentno odnosno – da upotrijebim suvremeni generalniji pojam – borbeno tržište.

Gornja teza opravdava se „naučno“ time što je čovjek egoist pa je motiviran da čuva samo svoje vlasništvo. Psiholozi znaju da čovjek nije samo egoist nego i altruist, da nije vođen samo knjigovodstvenim utilitetom već i normama i da njegovo ponašanje ovisi o društvenoj situaciji: da je Robinson Crusoe pogrešan model, jer čovjek živi u društvu, a ne sam, da postoji grupna dinamika itd. No i bez ulaženja u analizu ove vrste, možemo upozoriti na jednu značajnu činjenicu koja je dovoljna za naše svrhe. Radi se o svojevrsnoj logici institucija, o ponašanju kolektiva. Nije nužno da pojedinac bude individualni sekundarni vlasnik, pa da vodi računa o svom kapitalu – jer i tako ne učestvuje u upravljanju tim kapitalom pa može samo pasivno promatrati burzovne izvještaje – već je presudno da participira u primarnom vlasništvu jer tu se donose odluke koje ga neposredno tangiraju.¹⁰³ Nadalje, sasvim je netočno da nema tržišta bez privatnog poduzeća. Bitno je da je poduzeće samostalno, a kakav je oblik sekundarnog vlasništva, potpuno je irelevantno.

Na kraju, nekada davno samo su fizičke osobe bile vlasnici. Kad su se pojavile pravne osobe, i one su ušle u imovinsko-pravni promet. Zbog toga je netočna tvrdnja da poduzeće ne može biti vlasnik svog kapitala, iako je moguća pravna fikcija da se odvoji poduzeće – korisnik kapitala od poduzeća – vlasnika kapitala. Konstatacija da je u krajnjoj liniji vlasnik fizička osoba – sasvim je trivijalna, jer to vrijedi za sve oblike vlasništva: individualnog dioničara, individualnog osiguranika ili individualnog građanina (kod društvenog vlasništva).

4. Idealizirani oblik integralnog privatnog vlasništva (gdje vlasnik naređuje poslovodstvu) liči na onaj integralnog samoupravljanja (gdje su radnici „ovladali proizvodnjom viška vrijednosti“). Priča, koja se neprestano ponavlja u tekućim diskusijama, glasi ovako: dioničari izabiru savjet direktora (Board of Directors) koji imenuje poslovnog direktora odnosno čitavo poslovodstvo. Ako poslovodstvo loše vodi firmu, vrijednost dionica pada, što može imati dvije reperkusije: ili će dioničari (odnosno savjet direktora) najuriti staro i imenovati novo poslovodstvo. ili će prodati svoje dionice, uslijed čega će njihova vrijednost još više pasti, pa će kontrolni paket pokupovati

---

¹⁰³ Jednom me je moj bivši profesor, Arthur Lewis – kasniji nobelovac -zapitao zašto radnici, kod nepatvorenog samoupravljanja, ne bi prodali svoje poduzeće pa poslije živjeli bez rada? Ne može se, naravno, prodati tuđi (društveni) kapital. No ja sam htio upozoriti na još jednu ključnu okolnost. Lewis je u to vrijeme bio profesor na Princetonskom univerzitetu koji je privatni pa sam ga zato pitao: vi imate samoupravljanje na sveučilištu, pa što ga onda ne prodate i živite bez rada? Nisam dobio odgovor, jer je on očigledan.

neko drugo poduzeće ili pojedinac, preuzeti loše vođeno poduzeće i postaviti efikasnije posloводство. U oba slučaja zbog privatnog vlasništva postoji velika „briga o kapitalu“. Iako se opisani tok događaja ponekad može dogoditi, tipična je stvarnost potpuno drugačija. U savjetu direktora sjede poslovni ljudi van poduzeća (u Engleskoj obavezno i poneki lord) koji o poduzeću znaju malo, a o poslovanju ih informira poslovni direktor. Ovaj ujedno efektivno sam odabire članove savjeta direktora. Poslovni direktori (General Manager ili Managing Director) biraju se slično nekadašnjim rimskim carevima: direktor koji odlazi u mirovinu predlaže svog nasljednika što potvrđuje savjet direktora. Vrijednost dionica s velikim kašnjenjem reagira na poslovanje poduzeća, a savjet direktora gotovo nikako. Kako je vrijednost dionica velikim dijelom psihološki fenomen, moguće je stvoriti situaciju – a to se i događa – da poduzeće gomila gubitke a burza bilježi porast vrijednosti dionica. I općenito, raznim spekulativnim zahvatima moguće je manipulirati vrijednošću dionica. Zbog toga se često dešava da dioničari i savjet direktora opaze da nešto nije u redu tek kad je firma pred bankrotom i ništa se više ne da uraditi. A bankrot je veoma neefikasan način brige o kapitalu. Zato kapitalistička država ne dozvoljava bankrot velikih poduzeća već sama intervenira (Chrysler je u SAD saniran na osnovu posebnog saveznog zakona). Zbog svega ovoga u američkoj poslovnoj literaturi pojavila se izreka: direktori prave gubitke, a dioničari ih plaćaju.

5. Razlika između američke korporacije i jugoslavenskog društvenog poduzeća sastoji se u tome što ovo potonje ima više krajnjih dioničara (to su svi građani) i što umjesto savjeta direktora postoji radnički savjet. Budući da u svim privatno-vlasničkim privredama postoji ekstremna koncentracija vlasnika dionica (odnosno imovine općenito)¹⁰⁴ u socijalističkom društvu vlasnici ne bi smjeli biti fizičke osobe (osim u kontroliranim slučajevima). Inače su sve druge financijske transakcije moguće.

U osnovi se razlika između samoupravnog poduzeća s društvenim vlasništvom i direktorskog poduzeća s privatnim vlasništvom svodi na razliku između kooperativne i hijerarhijske privredne organizacije. U tom se smislu u sadašnjim diskusijama ističe kako je osnovni defekt društvenog vlasništva

---

¹⁰⁴ U Velikoj Britaniji je 1960. godine 5% stanovništva posjedovalo 75% osobne imovine i primalo 92% svih prihoda od imovine (Horvat, op. cit., str. 23). Slična koncentracija imovine i prihoda od imovine postoji i u drugim privatno-vlasničkim privredama. Uza sva ograničenja, ista tendencija zapaža se već i u Jugoslaviji. B. Milanović (*Ekonomska nejednakost u Jugoslaviji*, Beograd, Ekonomika, 1990, str. 188, 193, 198) je ustanovio da su prihodi od rada relativno znatno niži, a od imovine viši kod najviše dohodovne skupine u odnosu na one s nižim dohodima. Kod visokih dohodaka koeficijent elastičnosti prihoda od rada u odnosu na dohodak iznosi svega 0,58, a za prihode od imovine 2,8. Prihodi od prodaje imovine pokazuju dvostruko veći koeficijent nejednakosti u odnosu na raspodjelu ukupnog dohotka.

tva to što nedostaju „prirodni neprijatelji“, što nema antagonističkog odnosa između radnika i poslodavaca odnosno direktora kao njihovih predstavnika. Zato se taj antagonizam pokušava stvoriti institucionalizacijom najamnog rada putem „cijene rada“, „kolektivnih ugovora“, simuliranjem poslodavaca kroz privrednu komoru odnosno neposrednom privatizacijom. Kod toga zagovornici privatizacije nailaze na nerješive tehničke poteškoće: potrebne bi bile desetine godina da se postojeća društvena poduzeća prodaju (proces bi išao brže ako bismo postojeću društvenu privredu prodali stranom kapitalu što je, naravno, suludo), a ako se poduzeća prodaju u bescijenje odnosno ako se društveni kapital podijeli grupama građana (recimo zaposlenim radnicima u odnosnom poduzeću) onda to predstavlja pljačku nacionalne imovine.

Kao što to znaju industrijski psiholozi i sociolozi, demokratska (koope-
rativna) organizacija je efikasnija od autoritarne (kao i od anarhične). U tom pogledu provedeni su sad već klasični eksperimenti (Lippitt i White) i prikupljeno veliko iskustvo. Naravno, kooperativna organizacija je efikasnija, ako je moguća. Ona je moguća u društvenom poduzeću (samoupravljanje), a predstavlja strani element u privatnom poduzeću (gdje se autoritarnost ublažava raznim oblicima zajedničkog savjetovanja i suodlučivanja). Prema tome zagovaranje uspostavljanja „prirodnih neprijatelja“ predstavlja ili izraz neznanja ili ideološku predrasudu. Inzistiranje na privatizaciji znači uništavanje potencijalne više efikasnosti društvenog vlasništva. Ono što treba uraditi jest izrada adekvatnih pravnih rješenja za društveno vlasništvo (kao i za ostale oblike vlasništva) i onda ostaviti konkurentnom tržištu da odredi funkcionalnost pojedinih oblika vlasništva. U tom slučaju ja očekujem da će veća poduzeća (koja odgovaraju dioničarskim poduzećima na Zapadu) biti društvena, mala poduzeća (odgovaraju inokosnim poduzećima) će biti privatna, a srednja poduzeća mješovita.

6. Nekada je poduzeće bilo organizirano kao kasarna: zapovjednik je izdavao naredbe, vojnici su izvršavali. Vremenom su sindikati tu piramidalnu organizaciju uspjeli izmijeniti dajući joj oblik dvostruke piramide sa zajedničkom osnovicom: radnici izabiru sindikalno vodstvo, ono pregovara s poslodavcima i zaključuje kolektivni ugovor, izvan toga ugovora ostaju „prerogativi poslodavca“, uže ili šire definirani ovisno o relativnoj moći suparnika, a u okviru svojih prerogativa poslodavac vrši autoritarnu vlast. Historija kolektivnih ugovora pokazuje da se prerogativi poslodavaca sve više ograničavaju (nema samovoljnog otpuštanja, određena je minimalna nadnica, u nadzornom odboru odnosno savjetu direktora sjedi predstavnik sindikata itd.).

U suvremenoj menadžerskoj literaturi na Zapadu sve se manje inzistira na prerogativima, a sve više na liderstvu direktora odnosno posloводства. Slično kao i u politici, direktor mora znati kako da dobrovoljno povede svoj kolektiv bez autoritarnog nametanja svoje vlasti. Pri privatnom vlasništvu, s

institucionaliziranim antagonizmom interesa, to je, naravno, prilično teško. Pri društvenom vlasništvu to je mnogo lakše. Međutim, u oba slučaja zajednička je težnja prema demokratizaciji upravljanja poduzećem kao preduvjetu efikasnosti poslovanja. Prema tome, historijski je trend od privatnog prema društvenom vlasništvu, a ne obrnuto. U tom smislu traženje privatizacije predstavlja izrazito retrogradni zahtjev.

7. U opisani vlasničko-upravljački okvir treba situirati poduzetništvo. U najširem smislu poduzetništvo znači slobodnu inicijativu uz sankcije u obliku dobitka ili gubitka. Poduzetništvo se odnosi na sve elemente proizvodnje (s tehnologijom i organizacijom), nabave i prodaje (s marketingom) i financija (s transakcijama na tržištu kapitala). U svojim akcijama poduzetnik ide na veći ili manji rizik, zbog neizvjesne budućnosti (Knight). Međutim, kako je to još davno konstatirao Schumpeter, u tome se ne sastoji proizvodna funkcija poduzetnika. Srž njegove funkcije je inovativnost, kreiranje novih kombinacija faktora proizvodnje i financija. Inovativnost povećava produktivnost i smanjuje troškove. U tom pogledu postojeća literatura o poduzetništvu ostaje i dalje relevantna.

Na individualno poduzetništvo u privatnom poduzeću nadovezuje se kolektivno poduzetništvo u društvenom poduzeću. Ne, naravno u vulgariziranoj i deformiranoj verziji ZUR-a, po kojoj su radnici zakonski obavezni¹⁰⁵ da na zborovima donose poslovne odluke o kojima nemaju potrebne informacije, za koje nemaju potrebno obrazovanje, a ni vremena ni interesa. Direktor i poslovodni odbor moraju imati diskreciono pravo da vode poslove (što je partijska država sprečavala kao „menadžersku opasnost“), a pred radnim kolektivom odnosno radničkim savjetom odgovaraju za **rezultate** poslovanja. Kolektivno poduzetništvo sastoji se u tome što su u demokratskoj sredini članovi radnog kolektiva motivirani da brinu o svom poduzeću, da neprestano vrše proizvodne i organizacione inovacije i da kontroliraju efikasnost rada poslovodstva **time što će mu, u slučaju lošeg rada, otkazati povjerenje.**

9.7. DRUŠTVENO PODUZEĆE I DRUŠTVENI KAPITAL

Društveno vlasništvo zahtijeva uvođenje novih formi poslovanja i novu koncepcijalizaciju tržišnih institucija i transakcija. Radi se prosto o daljnjoj diferencijaciji unutar sve složenijeg privrednog života.

---

¹⁰⁵ Čak i na jednom Ekonomskom fakultetu poslan je 13.XI.1985. (a i kasnije) poziv na Zbor radnih ljudi s ovim upozorenjem: „Suglasnost za Vaš eventualni izostanak sa Zbora mogu dati samo dekan i predsjednik Poslovodnog odbora“. Samoupravljanje po naredbi!

S obzirom na tekuće rasprave o tržišnoj transformaciji društvenog vlasništva upozoravam prethodno na nekoliko veoma raširenih nerazumijevanja koja su se odrazila i na zakonodavstvo. Ne predstoji **privatizacija** već **deetatizacija** poduzeća i vlasništva. Dionice se ne mogu nikome – pa ni zaposlenim radnicima – **besplatno** dijeliti. Društveno vlasništvo ima pravnog **titulara** kao i svako drugo vlasništvo. Kod svakog – pa i društvenog vlasništva, **posljednji** vlasnik je uvijek **fizička osoba** i to nema nikakve veze s problemom stimulativnosti. U ekonomskoj teoriji odavna je poznata precizna podjela na **poduzetničku** i **vlasničku** funkciju. Uspješnost poslovanja ovisi o poduzetniku, a **izvori financiranja** o vlasniku. Etatiističko poduzeće nije neefikasno zato što nema privatnog vlasništva već zato što nema poduzetništva. Svi ovi zaključci proizlaze iz pozitivne analize koja slijedi.

Definiranje pojmova i klasifikacija institucija

Mogu se razlikovati slijedeće vrste vlasništva s odgovarajućim tipovima poduzeća:

Privatno poduzeće organizirano kao inokosno i ortačko poduzeće te društvo s ograničenom odgovornošću (DOO) i dioničko društvo (DD). Privatno vlasništvo implicira najamni rad, a konfliktnost odnosa ublažava se suodlučivanjem.

U zadružnom poduzeću zadrugari su u načelu radnici, upravljači i vlasnici zadružnog poduzeća.

Državno poduzeće organizira se kao javna korporacija u kojoj je država poslodavac i utječe na upravljanje.

Društvenim poduzećem upravlja radni kolektiv, a kapital je društveni. Organizacioni oblici su DD i DOO. Samoupravljanje ukida najamni rad.

U mješovitom poduzeću učestvuju kapitali raznih vrsta vlasnika. Sva DD i DOO poduzeća mogu biti mješovita, pa se onda klasifikacija vrši prema tome koja je vrsta kapitala dominantna, a kao prava mješovita poduzeća mogu se smatrati ona u kojima efektivno upravljaju bar dvije vrste vlasnika.

Ugovorno poduzeće predstavlja prijelazni oblik od privatnog na kolektivno vlasništvo.

Nekada je vlasništvo uključivalo tri prava: *ius utendi, fruendi et abutendi* (*disponendi*). U novije vrijeme došlo je do diferencijacije pa treba razlikovati **upravljanje**, koje sadrži prva dva prava, od **čistog vlasništva** koje sadrži treće. Pravo disponiranja kapitalom implicira da se on može potrošiti kao dohodak.

U smislu tradicionalne pravne doktrine razlikuju se privatna i javna sfera, pa prema tome i privatno i javno poduzeće. Prema mojoj klasifikaciji, prvoj kategoriji pripadaju privatno i zadružno, a drugoj državno i društveno poduzeće. Ovo potonje predstavlja pravnu i ekonomsku novost i to se počinje reflektirati u zakonodavstvu pojedinih država. Od interesa je još uočiti različito pravno tretiranje unutar privatnog sektora gdje inokosna i ortačka poduzeća predstavljaju klasična privatna poduzeća dok su inkorporirana poduzeća na neki način polujavna s obavezom javnog prezentiranja rezultata poslovanja. (Anglosaksonska praksa razlikuje ih kao „privatne“ i „javne“ kompanije.)

Korporacija je entitet različit od svojih dioničara; ona ugovara obaveze u svoje, a ne u njihovo ime. Na taj način dobiva se vlasničko-upravljački kontinuum poduzetnih oblika koji omogućava organizacionu fleksibilnost neophodnu za suvremeno poslovanje.

Nadalje, treba razlikovati **primarnog** vlasnika, poduzeće, koje posjeduje određenu imovinu, od **sekundarnog** (tercijarnog itd.) vlasnika, tj. vlasnika poduzeća (vlasnika vlasnika itd., npr. fizičke osobe drže dionice investicionog fonda koji ima dionice holdinga, a holding je vlasnik nekoliko poduzeća).

Primarno vlasništvo (imovina) jednako je za sve vrste vlasništva i tipove poduzeća i jednako se regulira propisima imovinskog prava. Problemi nastaju kod sekundarnog vlasništva jer tu treba utvrditi ovlaštenika koji je za svaku vrstu vlasništva drugi. U stvari za sve vrste vlasništva, osim za društveno, ovlaštenik je očigledan, to su privatne osobe (pojedinaac, ortaci, zadrugari, dioničari) ili država. Kod društvenog vlasništva ovlaštenik nije očigledan, jer tu dolazi do daljnje diferencijacije. Predlažem da se uvede ova terminologija: **neposredni ovlaštenik** (ili ovlaštenik-upravljač), koga predstavlja radni kolektiv, imajući u vidu da društveno vlasništvo implicira samoupravljače, i **krajnji ovlaštenik** (ili ovlaštenik-vlasnik) koga predstavlja država, a koja u ime društva ima ovlaštenje da društveni kapital potroši odnosno da njime disponira. Radni kolektiv mora održati vrijednost društvenog kapitala neokrnjenom, može je povećati i u pravilu to čini, ali je ne može smanjiti.

Prema tome moguće je ovakvo određenje društvenog kapitala i poduzeća. Društveni kapital kao predmete imovine posjeduje društveno poduzeće kojim upravljaju svi zaposleni, a kao vrijednost posjeduju ga svi članovi društva, kao čisti vlasnici, što je operacionalizirano u državi kao predstavniku društva. Poduzeće je društveno zato što je zasnovano na samoupravljanju i društvenom kapitalu. Ovlaštenik upravljač poduzeća je radni kolektiv, a ovlaštenik-vlasnik je država. Ukoliko poduzeće ima gubitke koje nije u stanju pokriti, radničko samoupravljanje se privremeno suspendira dok poduzeće ne

bude sanirano. Saniranje poduzeća vrši drugo poduzeće koje integrira ili kupuje gubitaša, ili to vrši državni organ.

Suspenzija samoupravljanja predstavlja specifični institut društvenog vlasništva, čega nema u kapitalističkoj privredi. Međutim, i u toj se privredi štiti investirani kapital pa zato postoje zakonska ograničenja kojima se zabranjuje isplata dividendi iznad ostvarenog dobitka ili na račun glavnice.

Od interesa je upozoriti i na razlike u ponašanju različitih vrsta poduzeća što uvjetuje neprimjenjivost istih instrumenata ekonomske politike na sva poduzeća. U privatnom poduzeću maksimira se dozvoljena amortizacija, jer se oporezuje dobit pa bi inače dobit bila umjetno smanjena, a s njom i porez i tako bi se privatno bogatstvo nagomilavalo na račun države odnosno društva. U društvenom poduzeću određuje se minimalna amortizacija da se zaštiti društveni kapital od prelijevanja u osobne dohotke, dobit ne treba oporezovati jer sva akumulacija pripada društvu, ali se zato oporezuje višak fonda plaća u svrhu egalitarnije raspodjele dohotka i zaštite od inflacije. Kolektivni su ugovori u društvenom sektoru bespredmetni. Društveno poduzeće drugačije se ponaša u pogledu otpuštanja radnika, poslovne politike tokom privrednog ciklusa i drugo (v. Horvat, 1969).

Osim interno, poduzeće financira svoje poslovanje i eksterno, za što postoje tri izvora:

Bankarski zajmovi, obično hipotekarni, sa stalnim ili varijabilnim anuitetima.

Dionice (i udjeli), koji se od zajmova razlikuju po tome što dividenda dionica varira u zavisnosti o uspjehu poslovanja, dok je kamata stalna, i što ne treba vratiti glavnicu. Prema tome, dioničko je financiranje mnogo jeftinije za poduzeće. Ono je i rizičnije, pa dividende moraju biti više od kamata. Razlikuju se dionice:

- sa i bez prava glasa o upravljanju na skupštini dioničara,
- obične i preferencijalne.

Obveznice se razlikuju po ročnosti i da li serijski (anuitetima) ili jednokratno (kamata godišnje ili kod dospijeca otplate glavnice na dan dospijeca) dospijevaju. Rizik je manji nego kod dionica, ali je i kamata niža od dividende. Postoje i participativne obveznice koje pored kamate nose i učešće u dobiti, a taj varijabilni prinos može pasti i na nulu kad nema dobiti. Od dionica bez prava glasa razlikuju se po tome što se glavnica mora vratiti na dan dospijeca obveznice.

Očigledno je da se i interni i eksterni izvori financiranja mogu koristiti kod društvenog, kao i kod ostalih vrsta poduzeća.

Ilustrativni primjer

Završni račun reprezentativnog poduzeća neka izgleda ovako:

realizacija _____	110
minus: materijalni troškovi, amortizacija i kamate _____	50
minus: bruto plaće _____	40
bruto dobit _____	20
minus: porez _____	10
neto dobit _____	10
podijeljena dobit _____	4
akumulacija _____	6
vlastiti kapital _____	100

Navedene kategorije proizlaze iz prirode poslovanja bez obzira na postojeći privredni sistem. Bruto plaće predstavljaju plaće ukalkulirane u cijenu koštanja kao troškovi proizvodnje. Zbog neizvjesnosti one će biti nešto manje od mogućih jer je lakše na kraju dobre godine podijeliti višak nego na kraju loše godine svima smanjiti plaće, iako se te fluktuacije mogu amortizirati u fluktuiranjem akumulacije (tako da dividende ostanu približno stalne). Iz bruto plaća namiruju se doprinosi za socijalno osiguranje (i možda još neki).

U kapitalističkom poduzeću porez na dobit obično iznosi 50% (a nije manji od 30%). Može se uzeti da je u društvenom poduzeću porez u masi isti (10), ali se naplaćuje kao progresivni porez na višak fonda plaća što, kako smo već konstatairali, ima antiinflaciono djelovanje.

Neto dobit dijeli se u kapitalističkom poduzeću na dividende (4) i na povećanje vlastitog kapitala (6). Valja uočiti da tržišnu rentabilnost poduzeća predstavlja neto dobit u odnosu na vlastiti kapital ($10 : 100$), tj. 10% (odnosno $20 : 100 = 20\%$ prije poreza). Od toga dioničar neposredno dobiva dividendu (4) tj. 4% na vrijednost dionice, a ostatak vrijednosti dobiva prilikom prodaje dionice kao aprecijaciju kapitala odnosno kao povećanje dividendi u kasnijim godinama. U društvenom poduzeću 4 predstavlja varijabilni dio plaća ili učešće radnika u dobiti. U našem primjeru varijabilne plaće iznose $4 : 40 = 10\%$ ukalkuliranih bruto plaća. Očigledno da je to **stimulativnije rješenje** u odnosu na kapitalističko jer u procesu proizvodnje sudjeluje radnik i on je tako stimuliran na povećanje proizvodnje, dok je dioničar pasivni primalac dividende koji ne sudjeluje u upravljanju poduzećem. Dioničar se eventualno pojavljuje na godišnjoj skupštini dioničara što kod većeg broja dioničara nema efektivnog utjecaja na upravljanje.

Neraspodijeljena dobit od (6) predstavlja akumulaciju i znači da je na koncu godine vlastiti kapital povećan za 6%. Pored vlastitog, poduzeće se služi i posuđenim kapitalom na koji plaća kamatu, što ulazi u troškove proizvodnje.

S obzirom na tekuće rasprave, treba uočiti da akumulacija $AK = 6$ ne pripada radnom kolektivu, jer je ona rezultat rada s društvenim kapitalom koji su stvorile ranije generacije. U tom smislu društveni kapital je nedjeljiv. Također, dionice se ne mogu besplatno dijeliti kolektivu. Dionice se uvijek kupuju. Dijeljenje dionica radnicima značilo bi pljačku društvenog kapitala. No dionice se radnicima mogu dati umjesto dijela plaća.

Navedene knjigovodstvene kategorije moguće je tretirati na različite načine. Navodim tri varijante:

1. Iznos od 100 predstavlja nedjeljivi društveni kapital koji se na kraju godine povećava na 106. Iznos od 4 je dividenda radnicima koji dobivaju zato jer rade u poduzeću koje je primarni vlasnik (time što upravlja) društvenog društvenog kapitala. To je uglavnom dosadašnja situacija uz ograničenje da poduzeće nije bilo samostalno.

2. Dionice društvenog kapitala koje pripadaju poduzeću = 100, dividenda koja pripada poduzeću = 10, plaće se povećavaju iz te dividende = 4.

3. Dionice društvenog kapitala koje pripadaju poduzeću = 100, dividenda koja pripada poduzeću = 6, povećanje plaća zbog povećane produktivnosti rada = 4.

Čini se da je najprikladnije modificirano treće rješenje. Prethodno društveni kapital treba pretvoriti u dionički tako da se dividende tretiraju jednako. Inače bi se moglo desiti da se vanjskim dioničarima isplaćuju dividende, a unutrašnjem (poduzeću) ne isplaćuje, pa se tako prikrije slabo poslovanje, a poduzeće ostane bez akumulacije.

Nove institucije zahtijevaju i novu terminologiju.

Predlažem ovu:

Radna dividenda = 4, varijabilne plaće odnosno učešće u dobiti. Odgovara dividendi u kapitalističkom poduzeću.

Investiciona dividenda = 6, prihod od investiranog kapitala tj. od dionica. Investiciona dividenda ostaje u investicionoj sferi tj. ne može se upotrijebiti za osobne dohotke. Investiciona dividenda može biti i manja od 6 i tada razliku predstavlja neraspoređena dobit koja ostaje u poduzeću.

Unutrašnji društveni kapital = 100, vlastita sredstva poduzeća. Vrijednost kapitala po pravilu je različita od nominalne vrijednosti dionica. Nominalna vrijednost je fiksna, a vrijednost kapitala ovisi o prihodu po dionici i tržišnoj evaluaciji dionice. Društveni kapital je nedjeljiv, tj. ne može se pretvoriti u osobne dohotke.

Vanjski društveni kapital = tuđa sredstva, posuđena bankarska sredstva i obveznice prodane društvenim poduzećima.

Kao što je ranije napomenuto, društveno poduzeće može se služiti i drugim vrstama unutrašnjeg i vanjskog kapitala.

Od interesa je uočiti i ove karakteristike društvenog poduzeća. Pravo upravljanja ima radni kolektiv koji je neposredno ovlaštenik poduzeća, dok je poduzeće primarni vlasnik. Poduzeće je permanentno, radnici dolaze i odlaze. Prihod od prodaje poduzeća ostaje društveni kapital koji se ne može podijeliti u osobne dohotke. Ako jedno poduzeće investira u drugo poduzeće, svako poduzeće ostaje vlasnik svog dijela kapitala, a upravljanje se regulira ugovorom. Ako jedno poduzeće kupuje drugo poduzeće, stječe i pravo upravljanja. To znači da će nakon vremenski ograničenog sanacionog, odnosno reorganizacionog, postupka primijeniti svoju unutrašnju organizaciju samoupravljanja na novo poduzeće. Općenito, kao što je već napomenuto, samoupravljanje se suspendira kad neko poduzeće upadne u gubitke koje samo ne može pokriti.

9.8. TRŽIŠNA TRANSFORMACIJA DRUŠTVENOG VLASNIŠTVA

Efikasnost privređivanja zahtijeva da se na tržištu koje je oslobođeno monopola i na kome su ekonomskom politikom stvoreni podjednaki početni uvjeti, utakmicom među privrednim subjektima uspostave funkcionalni oblici poduzeća i vlasništva. Slično kao i u drugim tržišnim privredama, manja poduzeća bit će inokosna, ortačka i zadružna, a veća će biti korporacije. To znači da će u Jugoslaviji manja poduzeća biti privatna i zadružna, a veća društvena i državna. Kod toga se postavlja pitanje tržišne transformacije naslijeđenog deformiranog društvenog vlasništva. Moguća su dva alternativna rješenja.

1. Pretvaranjem cjelokupnog društvenog kapitala u državni. Država će onda postepeno izvršiti denacionalizaciju prodajom dionica novim ovlaštenicima od kojih neki neće pripadati društvenom sektoru.

2. Neposredno podružljavanje poduzeća, osim onih koja prelaze u državni sektor ili se prodaju privatnom i zadružnom sektoru.

Prva solucija ima tri velika nedostatka.

(1) Masovna ponuda dionica na tržištu kapitala katastrofalno bi depresirala cijenu, što bi izazvalo vrtoglave spekulacije, a to se ustvari svodi na pljačku nacionalne imovine. (2) Vrlo ograničena financijska sredstva na tržištu kapitala bila bi apsorbirana državnim prodajama, tako da ništa ne bi preostalo za formiranje novih poduzeća i za normalni razvoj drugih sektora vlasništva. (3) Ukoliko bi država transformaciju društvenog kapitala izvodila postepeno, u skladu s tržišnim mogućnostima, to bi trajalo daleko predugo. U međuvremenu imali bismo neefikasnu državnu privredu. Očigledno je da nam preostaje samo druga alternativa.

Druga alternativa omogućava ovu interpretaciju. Društveno poduzeće dano je u zakup radnom kolektivu koji time postaje neposredni ovlaštenik.

Povećanje kapitala predstavlja zakupninu koja stoga nije unaprijed fiksirana i ovisi o uspjehu na tržištu. Kad poduzeće prestane „plaćati zakupninu“ odnosno ona postane negativna (gubici), „zakup“ se prekida (samoupravljanje se suspendira) i uvode se različite vrste sanacionih postupaka.

Tehnički druga alternativa izgleda ovako. Procjenjuje se kapital svakog poduzeća i pretvara u dionice (s pravom glasa) iste ukupne nominalne vrijednosti. Analogno vrijedi i za udjele u DOO pa to neću posebno ispitivati. Način procjene zahtijeva posebnu studiju, no općenito se može reći da će osnovnu orijentaciju predstavljati kapitalizacija standardiziranog neto prihoda uz standardnu kamatnu stopu. Te početne dionice ulaze u nedjeljivi fond radnog kolektiva (FRK), imajući u vidu da je kolektiv neposredni ovlaštenik poduzeća. To ponešto liči na formiranje američkih ESOP (Employee Stock Ownership Plan) poduzeća u kojima se na bazi bankarskog zajma potpomognutog državom stvara nedjeljivi fond (Trust) dionica koje pripadaju radnom kolektivu. Dionice daju investicionu dividendu koja može biti manja od ostatka dobiti, što znači da dio dobiti ostaje neraspodijeljen. Ekspanzija poduzeća financira se interno (investicione dividende FRK i neraspodijeljena dobit) ili eksterno (emisija novih dionica, obveznice, bankarski zajam). Najveći kupci novih dionica u suvremenom društvu jesu mirovinski fondovi i osiguravajuća društva pa se to može očekivati i u Jugoslaviji. Budući da eksterni investitori povlače svoje investicione dividende, a poduzeće upotrebljava svoju za povećanje kapitala, došlo bi do aprecijacije dionica koja bi eksternim investitorima donijela neopravdani kapitalni dobitak (na ovaj je efekt već upozorio J. Barbić, 1990). Zato vlastitu investicionu dividendu treba pretvoriti u dionice koje ulaze u FRK. Neraspoređena dobit također dovodi do aprecijacije dionica, ali to jednako koristi svim dioničarima. Ako radni kolektiv želi zadržati prava upravljanja poduzećem neokrnjena, podesit će eksterno financiranje tako da FRK uvijek posjeduje kontrolni paket dionica s pravom glasa.

Time se ujedno brani poduzeće od „neprijateljskog preuzimanja“. Takvi tržišni prepadi (hostile takeover) izazvali su, na primjer u SAD, dosta štete pa se sada izmišljaju mjere da se ograniče, a čisto spekulativni da se spriječe.

Ukoliko društveno poduzeće bude zbog bilo kojih razloga prodano privatnom poduzeću, prihod od prodaje ide u investicioni fond Razvojne banke koja predstavlja investicioni komplement Narodne banke (Horvat, 1972). Na taj je način i krajnji ovlaštenik, država, ograničen u svom pravu raspolaganja društvenim kapitalom.

Poduzeća mogu dio svojih bankarskih dugovanja po sporazumu otplatiti dionicama ili obveznicama. Banke će te dionice/obveznice prodati na burzi i tako povratiti kapital. Ovisi o bonitetu dionica (tj. poduzeća), koliko će se te dionice prodavati ispod nominale, kao što je to slučaj i s državnim dugom Jugoslavije na međunarodnom tržištu kapitala.

U odnosu na kapitalističko poduzeće pojavljuje se razlika u tome što se umjesto jedne homogene dividende (koja može biti različita ovisno o tipu dionica) pojavljuju dvije različite dividende: radna i investicijska. Radna dividenda pripada radnicima i ovisi o uspješnosti poslovanja. Investicijska dividenda pripada investitorima i regulirana je konkurencijom na tržištu kapitala.

Analiza pokazuje da se društveno poduzeće može nedvosmisleno pravno definirati, da je ono u poslovanju jednako fleksibilno kao i drugi tipovi poduzeća i da se u svojim financijskim transakcijama može u punoj mjeri koristiti tržištem kapitala. Organizaciono društveno je poduzeće fleksibilnije od drugih tipova jer omogućava kolektivno poduzetništvo i unutrašnjom logikom svoje organizacije dovodi do stimulativnije raspodjele dohotka i općenito stimulira inicijativu (v. Horvat, 1984., pogl. 6). Kod toga iskustvo pokazuje da treba izbjegavati bilo kakvo nametanje organizacionih shema (ali ne i istraživanje i popularizacija uspješnih rješenja!) već treba ostaviti radnim kolektivima da se sami adaptiraju na tržišnu konkurenciju u okvirima svojih mogućnosti određenih poduzetničkom sposobnošću, obrazovanjem i stupnjem društvene svijesti.

Na kraju još jedna napomena. U raspravama o (samo)upravljanju ili o stimulativnoj privrednoj organizaciji često se – pogrešno – ističe kao preduvjet privatno posjedovanje dionica poduzeća od strane radnika koji u odnosnom poduzeću rade. U mojoj terminologiji to znači zahtjev da radnici budu i neposredni i krajnji vlasnici, odnosno da uživaju sva tri klasična prava vlasništva (*ius utendi, frutendi et abutendi*). S privatnim radničkim vlasništvom dionica eksperimentiralo se širom svijeta, ali do danas nema pouzdanog empirijskog dokaza da se time povećala ekonomska efikasnost. S druge strane, vlasništvo ostaje odvojeno od upravljanja i onda kad bismo upravo očekivali da ono daje pravo na upravljanje. (U 85% američkih ESOP poduzeća koja zapošljavaju 11 milijuna radnika, zaposleni posjeduju svoja poduzeća, ali im to ne daje pravo na upravljanje niti im posjedovanje dionica daje pravo glasa na skupštinama dioničara gdje se donose upravne odluke; Stryjan, 1990. To bi, naime, bilo suprotno uobičajenoj društvenoj hijerarhiji u kapitalističkim poduzećima, a efikasnost nije jedini kriterij privredne organizacije u određenoj društvenoj okolini.)

Na osnovu cjelokupne dosadašnje analize ovakvi empirijski rezultati mogu se i očekivati. Efikasnost poslovanja ovisi o poduzetništvu, a ono ne ovisi o vlasništvu već (a) o slobodnoj poduzetničkoj inicijativi, (b) o proširenju poduzetničke funkcije na što veći broj zaposlenih i (c) o pristupu slobodnom financijskom kapitalu dane privrede. Međutim, ako bi se zbog bilo kojih razloga željelo neka poduzeća prodati radnicima u krajnje vlasništvo, ili bi radnici samoinicijativno htjeli da ga kupe (u SAD radnici kupuju poduze-

će kad ga vlasnik namjerava zatvoriti da bi spasili zaposlenje, u SSSR-u da bi se oslobodili tutorstva ministarstva), ovdje izrađeni pojmovni okvir i predložena tehnička rješenja omogućuju da se bez ikakvih teškoća izradi shema u kojoj bi bankarskim kreditom, kao financijskom podlogom, poduzeće iz bilo koje vrste vlasništva prešlo u vlasništvo zaposlenih. Karakteristika je dobrih institucionalnih rješenja da svojom fleksibilnošću omogućuju efikasno tretiranje najrazličitijih slučajeva koji se mogu pojaviti u praksi.

Literatura:

1. Barbić J. (1990), *Ulaganje kapitala, prodaja i transformacija poduzeća*, Zagreb, Zagrebačka poslovna škola.
2. Horvat B. (1969), *Privredni ciklusi u Jugoslaviji*, Beograd, Institut ekonomskih nauka.
3. .... (1972), "Development Fund as an Institution for Conducting Fiscal Policy", *Ekonomska analiza*, 247-54.
4. ... (1984), *Politička ekonomija socijalizma*, Zagreb, Globus.
5. Stryan Y. (1990), "On Ownership and Membership", *Economic and Industrial Democracy*, 217-48.

NOVI PUT/NEW DEAL ZA HRVATSKU

Nakon sloma burze u New Yorku 1929. godine započela je svjetska ekonomska kriza – kao što dolikuje pravom kapitalizmu. Poduzeća su masovno propadala, banke su bankrotirale, pojavila se ogromna nezaposlenost od 25% i bijeda milijuna ljudi. Tadašnji predsjednik SAD, Hoover, reagirao je „stabilizacionom politikom“: stezanjem, restrikcijama, štednjom, uravnoteženim budžetom, održanjem zlatnog standarda. Kod toga su cijene bile ne samo stabilne, već su i padale. Time je samo produbio krizu. Tada je izabran novi predsjednik, Franklin Roosevelt. On je proklamirao institucionalnu reformu nazvanu *New Deal*.¹⁰⁶ Izvršio je devaluaciju dolara. Uveo je državnu intervenciju s elementima planiranja. Pokrio je zemlju s 50.000 infrastrukturnih projekata od kojih je najveći Tennessee Valley Authority. Taj projekt obuhvaća dijelove sedam središnjih država na površini znatno većoj od Hrvatske. Uključio je melioracije, navodnjavanje, izgradnju hidrocentrala i proizvodnju umjetnih gnojiva. Preporodio je nekad siromašne države, a projekt funkcionira i danas, nakon šest desetljeća. Prilikom posjete TVA-u ustanovio sam da su zaposleni i danas ponosni na posao koji obavljaju. Roosevelt je izvršio i financijsku reorganizaciju uz državnu kontrolu tako da je spriječio daljnje bankrotiranje banaka. Legalizirao je radničke sindikate. Počeo je uspostavljati socijalno zbrinjavanje nezaposlenih i siromašnih. Naišao je na žestoki otpor ušančenih interesa, kao i Ustavnog suda koji je proglasio njegove reforme protuustavnim jer da su ugrožene tradicionalne američke slobode. Zbog tih otpora – a i nedovoljnog ekonomskog znanja – saniranje američke privrede trajalo je trinaest godina. Tek u drugoj ratnoj godini, 1942, postignuta je proizvodnja iz 1929. Zna se da su kod ratne proizvodnje, planiranje i državne intervencije opsežni. Isti recept – iako s drugačijom motivacijom – primijenio je nekoliko godina ranije Hitler i polučio bujanje njemačke privrede. Naoružanje je pomoglo i Engleskoj da se izvuče iz krize. Od 1942. američka se privreda brzo razvija – najbrže u američkoj historiji, sve do 1973. godine kad je nastupila naftna kriza.

---

¹⁰⁶ Preuzet iz EBR, I., str. 17-71.

Analogija s hrvatskom situacijom sasvim je očigledna, iako su uzroci potpuno drugačiji. Od 1986. kriza traje već četrnaest godina i još nije završena. U kolovozu 2000. premijer je izjavio da će u njegovom mandatu rast biti tako spor da ni nakon osamnaest godina kriza neće biti prebrođena. Kriza je i duža i dublja od svjetske ekonomske krize iz 1930-ih godina, koja predstavlja najveću katastrofu u svjetskoj historiji. Hrvatska industrija sada je gotovo prepolovljena, a ukupna proizvodnja smanjena je za jednu četvrtinu. Svaki četvrti radno sposoban građanin je nezaposlen. Uzme li se u obzir da je 84% umirovljenika – kako je izjavio tadašnji HDZ-ov ministar Joso Škara – otišlo ili otjerano u prijevremenu mirovinu (uključivši i autora ovog teksta, prisilno, dakako), onda je jasno da bi mnogi od njih još mogli produktivno raditi. Tako je stvarna nezaposlenost još veća. Oko 150.000 radnika radi a ne prima plaću. Korupcionaštvo postiže rekorde (iako se u ovoj godini smanjilo). Najbolji mladi mozgovi bježe u inozemstvo. A dok se ranije životni vijek hrvatskih građana stalno povećavao, u posljednjih deset godina stalno se smanjuje tako da je razlika prema zapadnoj Europi zastrašujuća. Vlade, i prijašnja i sadašnja, na ovu situaciju reagiraju destruktivnom ekonomskom politikom koju ekonomisti već dva stoljeća nazivaju *laissez-faire* politikom, malobrojni pristaše joj tepaju kao neoliberalizmu, a George Soros je nedavno predložio naziv „tržišni fundamentalizam“ (Soros, 2000.).¹⁰⁷ Taj naziv i ja prihvaćam jer se uopće ne radi o znanstveno zasnovanoj ekonomskoj politici već o ideologiji kao kod vjerskog fundamentalizma. Postoji uska, historijski potvrđena povezanost između tipa privrede i njoj odgovarajuće ekonomske politike vođene tržišnim fundamentalizmom i sporog privrednog razvoja s velikom nezaposlenošću. Nikakve dobre ideje tu ne pomažu jer se u tom okviru – ne mogu sprovesti! Potreban je novi put.

Kad sam na savjetovanju hrvatskih ekonomista u lipnju 2000. kod predsjednika Mesića upozorio na američko iskustvo, izveo sam zaključak da nam nikakvi sitni popravci ekonomske politike neće pomoći da izađemo iz krize. Potrebne su nam institucionalne promjene, hrvatski New Deal. Taj je zaključak naišao na opće prihvaćanje, s time da je osnovni problem utvrditi u čemu se treba sastojati taj New Deal. Kad sam kasnije od Društva ekonomista dobio narudžbu da to obradim za jesensko savjetovanje ekonomista, nastao je ovaj tekst. A u novinama se počeo pojavljivati termin „novi smjer“, kao no-

---

¹⁰⁷ V. Bakarić je takav stav još 1972. nazvao „tržišnim fetišizmom“ (Korać, 1998, str. 505), očigledno pod utjecajem Marksovog „fetišizma robe“. Taj je naziv isto adekvatan jer pokazuje da se radi o ideološkom a ne znanstveno obrazloženom stavu. Međutim, za današnje prilike „tržišni fundamentalizam“ čini mi se primjerenijim jer odmah upućuje na fanatični vjerski fundamentalizam. Osim toga, za tvorca tog izraza – koji je burzovnim spekulacijama stekao milijarde – ne može se reći da je socijalist ili da ne zna što govori.

vinarski prijevod New Deala (iako je naziv neadekvatan, ne radi se prosto o smjeru već o putu kojim se to ostvaruje).

Potrebne su još neke prethodne napomene. Da se problem cjelovito obradi, neophodno je izvršiti ne samo ekonomska istraživanja – što sam uglavnom uradio – nego i sociološka, pravna, socijalno psihološka, politološka i historijska istraživanja. Drugim riječima, trebalo bi napisati veliku knjigu u čemu bi učestvovali i drugi autori. Pisanje takve knjige trajalo bi dugo, a Hrvatska bar početna rješenja treba odmah. Zato sam ograničio zadatak samo na ekonomiju (i djelomično na pravo). Ali i tako bi bio preopsežan, pa sam našao ovo rješenje: napisati referat u kratkim naznakama, a svoja teorijska istraživanja – dobrim dijelom, iz poznatih razloga, objavljena u inozemstvu – na kojima se rješenja zasnivaju, dati u posebnoj knjizi na koju se mogu pozivati. Poglavlja II. do VI. predstavljaju tekst te knjige.

Ekonomsku historiju u posljednjoj deceniji i statističke serije pojedinih ekonomskih agregata nije potrebno opisivati jer je to ili poznato ili se može naći u knjizi. Manje je poznato, ili uopće nije poznato, koje su pogreške i zablude provođene ekonomske politike. To je neophodno znati da se one ne bi ponavljale, pa ta kratka analiza predstavlja prvi dio referata. U drugom i osnovnom dijelu obrađena su ključna rješenja New Deala koji, u nedostatku boljeg naziva, zovem *Novi put*.

10.1. ZABLUDE I POGREŠKE

Zablude su nehotečne i plod neznanja, pogreške su hotimične i plod interesa ili neznanja ili obojeg. Kao što će se vidjeti, lista je podugačka, iako navodim samo najštetnije zablude i pogreške. Što spada u koju kategoriju, ostavljam čitatelju da prosudi.

Pretvorba. Pretvorbom je čitavi privredni – i društveni – sistem okrenut tumbom. Očekivalo bi se stoga da je pretvorbi prethodila temeljita diskusija svih stručno kompetentnih osoba. No ništa od toga – sve do danas kad su privreda i društvo već razoreni. Zatvoreno je 700.000 radnih mjesta (Petričić, str. 302), nakon pola stoljeća prosjaci su se opet pojavili na gradskim uglovima, a izlaz iz krize se još ne vidi. Očigledno se radilo o interesima, pa su ozbiljni argumenti za pretvorbu bili nepotrebni (a nisu bili ni mogući). Improvizirano i sporadično navode se slijedeći ciljevi, redovno bez ikakve kritičke diskusije:

- a) *Potrebno je odrediti poznatog vlasnika.* Ta je teza ušla u hrvatski i slovenski zakon o pretvorbi, u rješenje Ustavnog suda i u udžbenike Pravnog fakulteta – iako je besmislena. Tržišna je privreda nemoguća bez poznatog vlasnika jer se inače ne bi znalo kome što pripada u tr-

žišnim transakcijama. Kod nas je poznati vlasnik bilo poduzeće pod upravom radničkog savjeta, a kod inokosnih vlasnika, osoba. Poduzeće je bilo registrirano kod suda i odgovorno za sve svoje transakcije. Ukoliko se ne radi o namjernoj konfuziji, radi se o brkanju inokosnog i modernog vlasništva koje je obrađeno u poglavlju VI.2. Osim toga, čak i u prijašnjim etatičkim zemljama promjena vlasništva nije poboljšala privredne performanse (Major, 1999.).

- b) *Potrebno je uvesti tržišnu privredu.* Neistina, jer je tržišna privreda odavno postojala. Glavna osobina tržišta je formiranje cijena na tržištu, a ne administrativno, čime se osigurava dobra alokacija resursa. Komparativno istraživanje raznih sistema cijena, koje je u Oxfordu proveo Francis Seton, pokazalo je da je 1970-ih Jugoslavija imala cijene koje po svojoj efikasnosti svrstavaju zemlju u grupu sa Švedskom i Njemačkom, a daleko ispred etatičkih zemalja, koje danas prolaze kroz tržišnu transformaciju (Seton, 1985, str. 116). Proklamirano uvođenje *tržišta* počelo je s teškom *administrativnom* intervencijom države koja je prigrabila društveno vlasništvo i postavila svoje ljude u uprave i nadzorne odbore (ovi potonji, usput rečeno, ništa konstruktivno ne rade, već samo беру primanja na račun poduzeća). Nije se htjelo reći da se željelo obnoviti *kapitalističku* tržišnu privredu. Trebalo je zavesti građane u bludnju pa se počelo govoriti o *tranziciji*, dok se, ustvari, radilo o *restauraciji* nekadašnjeg sistema. I to grabežnog kapitalizma¹⁰⁸ iz vremena stare Jugoslavije, zbog kojeg je i došlo do socijalne revolucije.
- c) *Povećat će se proizvodnost i tako ubrzati razvoj.* Kao što vidi svaki građanin, dogodilo se upravo obrnuto. Društveni proizvod još je uvijek duboko ispod ostvarenog prije deset godina. A budući da su ljudski i materijalni resursi ostali uglavnom isti, onda to znači da je *nacionalna* proizvodnost – a jedino o njoj ovisi životni standard – drastično pala. Restauracija je proizvela privrednu (i društvenu) krizu, dublju i dužu od najveće svjetske krize 1930-ih godina.
- d) *Društveno i državno je isto.* To je i stav bivšeg Ustavnog suda.¹⁰⁹ No ta identifikacija društvenog i državnog upravo je definicija totalitariz-

¹⁰⁸ Termin „grabežni kapitalizam“ uveo je prije jednog stoljeća američki ekonomist Thorstein Veblen (Kregar, str. 17).

¹⁰⁹ Evo nekoliko pravnih „bisera“ o vlasništvu, iz prakse bivšeg Ustavnog suda, kako ih je registrirao u svojoj doktorskoj disertaciji njegov predsjednik, Jadranko Crnić: Za pravo vlasništva u literaturi se navodno navodi (ne kaže se u kojoj to literaturi, iako su upotrebljeni znakovni navodi), da „ta odredba znači vraćanje izvorima građanske ustavnosti, jer se uklanjaju sva ograničenja prava vlasništva navedena u komunističkom režimu. Ona zahtijeva donošenje zakonodavstva kojim se omogućila pretvorba golemog dijela ukupnog vlasništva koje se vodi

kao društveno, u različite oblike vlasničkih odnosa... Društveno vlasništvo... određivalo se ne kao pravni, već kao društveno-ekonomski odnos, tako da ne postoji nositelj prava na stvarima u društvenom vlasništvu (titular). To otežava primjenu određenih modela pretvorbe u vlasničke oblike, naprimjer prodaju dionica, i zahtijeva intervenciju države“ (Crnić, str. 364). Da sad razmotrimo ovu „pravnu“ logiku. a) „Vraćanje izvorišta građanske ustavnosti.“ - Zar nije još u antičkom Rimu postojalo pravo vlasništva, što znači da je postojala „građanska ustavnost“ prije nego što je nastalo građansko društvo? b) „Pretvorba društvenog vlasništva u oblike vlasničkih odnosa.“ Zar nije društveno *vlasništvo* jedan od oblika vlasničkih odnosa? Čemu onda pretvorba? c) „Društveno vlasništvo određivalo se kao društveno-ekonomski a ne pravni odnos.“ Tko je to određivao? Zar nije *svako* vlasništvo društveno-ekonomski, pa prema tome i pravni odnos? d) „Ne postoji nositelj prava na stvarima.“ Zar nije poduzeće, registrirano na *sudu*, nositelj prava na stvarima te jamči svojom imovinom za svoje transakcije? Da li je dioničar kapitalističke korporacije vlasnik? Naravno. A da li je nosilac prava na stvarima? Nije. A da li dionica na donosioca znači poznatog titulara? Očigledno da nije poznat i uvijek može prikriti svoj identitet. A ipak uza sve to, kapitalistička privreda normalno pravno funkcionira. Tko je titular zemljišnih zajednica, ili zadruga, ili neprofitnih firmi? U knjizi (v. pogl. VI. 6.2.) precizno je definirano društveno vlasništvo i bilo bi zanimljivo vidjeti kakve *pravne* argumente ima Crnić protiv onoga što je tamo rečeno. e) „To otežava prodaju dionica.“ Radnički savjet, kao autonomni privredni subjekt i vlasnik poduzeća, može sasvim lijepo raspisati emisiju dionica, *ako mu je to korisno*, što je upitno. Dividende dionica moraju biti više od kamata zbog većeg rizika, a tu su još i troškovi administriranja emisije, pa to poskupljuje financiranje. Osim toga dionice obično nose pravo glasa što omogućuje neprijateljsko preuzimanje. U Japanu najveći dio financiranja dolazi od bankarskih kredita i nema neprijateljskog preuzimanja. U SAD je dominantno autofinanciranje; koristi se neprijateljsko preuzimanje, ali se ono pokazalo neproduktivnim. U pretvorbenoj Hrvatskoj, dionice koje su nastale na osnovu državne administrativne naredbe, koriste se uglavnom za neprijateljsko preuzimanje – s katastrofalnim posljedicama. U većem kapitalistikom poduzeću dionice su korisne, ali ne i neophodne jer uvijek postoji inokosno vlasništvo. Tu se vlasništvo zasniva na kapitalu. Kad se vlasništvo zasniva na radu (kao u samoupravnom poduzeću), dionice – premda bez daljnega moguće – igraju beznačajnu ulogu. O takvom korištenju dionica vidi „društvenu korporaciju“ u poglavlju VI. 9. f). „Zahtijeva se intervencija države.“ To i jest pravi smisao svega što je gore rečeno: trebalo je opravdati uzurpiranje društvene imovine od strane HDZ-ovskih vlasti. Zanimljiv je i citat iz predreferata ustavnog suca Velimira Belajca od 2.11.1998. godine: „Nekadašnje ‘društveno vlasništvo’ je na temelju propisa Republike Hrvatske pretvoreno u državno vlasništvo ili vlasništvo drugih subjekata... Zbog toga nisu opravdani česti prigovori da država nije vlasnik i da prodaje tuđu imovinu. Po zakonu o naknadi, država je putem svojih tijela preuzela provođenje postupka za oduzetu imovinu... bez obzira u čijem se vlasništvu nalazi ta imovina... Prema tome, ‘prijasnji vlasnici’ nisu (sadašnji, stvarni) vlasnici oduzete imovine - vlasnikom je postala država“ (Crnić, str. 372). Prema tome, država može prigrabiti društvenu imovinu bez kompenzacije i sebe proglasiti vlasnikom? Štogođ! Ustavni suci Mladen Žuvela i Vojislav Vučković trijumfalno zaključuju da Ustav ne poznaje društveno vlasništvo, kako bi opravdali sve ono što se s tim vlasništvom događa (Crnić, str. 378). Ja sam još 1993. godine tužio Ustavnom sudu HDZ-ovsku državu zbog otimanja društvenog vlasništva. Naveo sam 14 paragrafa iz donijetih zakona i tražio da se ponište kao protuustavni, budući da Ustav štiti svako vlasništvo. Nakon prilično prizemnih natezanja koja su trajala 6 godina, Ustavni sud donio je Rješenje u kojem se ne navodi *nijedan* pravni argument, ne brani nijedan paragraf protuustavnih zakona, već se tužba odbija politikantskom kvalifikacijom da se „radi o idejnoj koncepciji“. Prema tome, država može bilo što proglasiti „idejnom koncepcijom“ i *eo ipso* Ustav i pravo prestaju važiti! Navedena rezoniranja našeg bivšeg Ustavnog suda ne mogu se naći ni u jednoj pravnoj teoriji. Ali se zato nalaze u stajalištima pobornika totalitarnih režima. Imaju li neke veze ovi pokušaji izigravanja prava s time što je mentor citirane disertacije bio Smiljko Sokol, sadašnji predsjednik Ustavnog suda? On se, naime, očigledno na bazi svoje „idejne koncepcije“, proslavio braneći predsjednika Franju Tuđmana „pravnom“ tvrdnjom da neprijavljeni Tuđmanov bankovni depozit ne predstavlja imovinu! A Ankica Lepej, bankarski činov-

ma. Znači da je Ustavni sud hladnokrvno izjednačio hrvatsku državu s totalitarnom državom. A baš je historijska zasluga naše bivše države što je

- ma kako manjkavo u praksi, ali ideološki sasvim jasno
- odvojila društveno od državnog. Državnim upravlja partija na vlasti i zato to može zloupotребiti u svoju korist, što redovno i čini. Društveno pripada svim građanima, nezavisno je od države, jedino je mjerodavan društveni interes i za to postoje pravila kojih se svi moraju držati bez obzira na partijsku pripadnost. Društveno vlasništvo pretpostavlja samoupravljanje, a u samoupravljanje, kao ni u nedržavna poduzeća općenito, država se ne smije miješati.

- e) *Treba privatizirati društveno vlasništvo* da bi se dobio „poznati vlasnik“, „povećala proizvodnost“, „razvilo tržište“ i ukinulo neproizvodno „državno vlasništvo“. Besmislica je višestruka. Pravo se dijeli na javno i privatno. Prvo se odnosi na državu i druge javne institucije (kao što su političke partije), a potomje na pojedince i njihove organizacije (kao što su zadruge) koji nisu u službi države. Budući da članovi radničkih savjeta, koji su upravljali poduzećima, nisu državni činovnici, mi smo imali potpuno *privatnu* privredu, privatniju nego bilo gdje u Europi. A *privatna se poduzeća ne mogu privatizirati*. To se vidi i po tome što je država samoupravna privatna poduzeća najprije *podržavila*. Da su već bila državna, ne bi ih ni trebala podržaviti već samo privatizirati. Danas je u Hrvatskoj blizu tri četvrtine proizvodnog kapitala u državnom vlasništvu, državna poduzeća proizvode gubitke i država ne zna što će s njima. Izlaz partije na vlasti nalaze u rasprodaji narodne imovine strancima, čime krpaju svoj budžet i tako se održavaju na vlasti.

Analiza pet osnovnih proklamiranih ciljeva pretvorbe pokazuje da nije dan cilj nije postignut. Odatle se općenito zaključuje da pretvorba nije uspjela. Pogrešno. Pretvorba je savršeno uspjela, samo što je njen pravi cilj prešućen. Taj je cilj bio osvajanje vlasti i bogaćenje „podobnih“ pojedinaca bez obzira na interese zemlje i naroda.¹¹⁰ Ako se uzme u obzir taj cilj – a ne oni

---

nik, koja je tu prijevaru otkrila, dobila je na osnovu „pravnih“ propisa – otkaz. Poznata je Bismarckova izjava da on najprije osvoji neku zemlju, a poslije toga pravnici međunarodnog prava već dokažu da je to pravno valjano. Čini se da naš Ustavni sud dijeli to bismarkovsko mišljenje njemačkog apsolutizma od prije stoljeća i pol, ovaj puta s obzirom na samoupravno vlasništvo poduzeća. Iako se radilo o krucijalnom ekonomsko-političkom problemu, Ustavni je sud o njemu razmišljao šest godina, privreda se u međuvremenu raspadala, donio je tri negativna rješenja, pokazao je zavidno pravno neznanje, ali nije otvorio javnu raspravu!

¹¹⁰ Jedan od rijetkih autora koji je precizno definirao pravi cilj pretvorbe, bio je sindikalist Boris Kunst: „Ova privatizacija je najveća pljačka hrvatskog radništva... Kada se 1992. godine

proklamirani za naivne – sve stvari dolaze na svoje mjesto: i pljačka, i korupcija, i razaranje privrede, i nezaposlenost i sve ostalo. Za razliku od samoupravne privatizacije, provedene u Jugoslaviji 1950-ih, kapitalistička privatizacija iz 1990-ih dovela je i kod etatističkih zemalja do padanja nadnica, nezaposlenosti, porasta dohodovnih razlika i povećanja siromaštva.

Za privrednu katastrofu odgovorna je bivša HDZ-ova vlast. Nesumnjivo je da je bivša vlast vodila katastrofalnu privrednu – ali i drugu – politiku i da je učestvovala u pljačkanju naroda. Ali to ne znači da će nova vlast moći stanje bitno popraviti ukoliko bude podržavala kontinuitet kao do sada. Ono što se kod nas dešava, dešavalo se i u svim drugim zemljama gdje se uspostavljao grabežni kapitalizam. Dovoljno je pročitati Kregarovu knjigu o „predatorskom“ kapitalizmu u Americi prije jednog stoljeća (Kregar, 1999.) pa da to bude jasno. Grabežni kapitalizam ima svoj društveni i privredni profil koji je dobro poznat. Ukoliko se želi pristojno – a pogotovo pravedno – društvo, onda umjesto kontinuiteta treba odabrati *Novi put*.

Duhovna obnova. O tome su rektor Sveučilišta i drugi HDZ-ovski funkcionari – počevši od predsjednika države – držali predavanja u zemlji i inozemstvu. U inozemstvu je to izazvalo zgražanje znanstvenika. U zemlji, u okviru restauracije grabežnog kapitalizma – Bozanićevog „grieha struktura“ – doveo je taj vjerski termin, smišljen da probudi emocije u korist režima, do slijedećih „duhovnih“ pojava: u korupciji smo bili blizu svjetskog vrha, u pijančevanju i samoubojstvima u europskom vrhu. Prema Interpolu, 86% Hrvata daje ili prima mito (*Vjesnik*, 6. travnja 1999). Drogiranje je bilo ranije skoro nepoznato, a sada postaje masovno. Krađe, provale, prostitucija, šovinizam i druge patološke pojave znatno su raširenije nego prije „duhovne ob-

---

krenulo u pretvorbu, upozoravali smo kako je besmisleno otpočinjati s time u doba najžešćeg rata... No, danas je očito da to i nije bio cilj privatizacije. Njezin pravi smisao bio je u tome da se odabranoj grupi ljudi omogući da za sitne uloge preuzmu najkvalitetnija poduzeća u Hrvatskoj i da se otpusti višak radnika. Dok su jedni branili Hrvatsku i za nju ginuli, drugi su se na brzinu bogatili...“ (Petričić, 2000, str. 142). Sličnu ocjenu za slovensku pretvorbu daje Jože Mencinger, nekadašnji potpredsjednik vlade, direktor ekonomskog instituta i sada rektor Ljubljanske univerze, koji piše da je „nova ili novo-stara politička i privredna elita privatizaciju razumjela prije svega kao priliku za brzo povećanje svoje političke legitimnosti i bogatstva. Tako je ‘prava’ privatizacija bila samo takva privatizacija, čiji rezultat je bila njoj odgovarajuća preraspodjela bogatstva i moći, jednako kao što je za strane investitore ‘prava’ privatizacija još i danas takva privatizacija, koja im omogućava jeftinu kupovinu poduzeća i veliku dobit“ (Mencinger, 2000, str. 30). Slovenski akademik Bajt naslovio je svoju knjižicu o vlasništvu *Protivustavnost oza-konjenog sistema prisvajanja* (Bajt, 1994). Nažalost, to nije imalo nikakvog praktičnog utjecaja u Sloveniji, pa ni na našem Ustavnom sudu kome sam je poslao, a predsjednik Crnić je niti ne citira u svojoj literaturi (Bajt je diplomirani pravnik i sveučilišni profesor). Nije utjecala, kao uostalom ni moja analiza u Hrvatskoj. Nije čak nitko pokrenuo ni polemiku. A nakon nekog vremena većina ekonomista i pravnika bit će suglasni da su analize bile točne. Za političare nisam toliko siguran. No počinjenu štetu i izgubljeno vrijeme u privrednom razvoju nitko neće moći popraviti.

nové“. Duhovna obnova svela se na razgradnju pravne države, opće moralno propadanje i masovnu kriminalizaciju. No najteže su izokrenute vrijednosti naše omladine. U skorašnjoj anketi (Ivanović, 2000) našli su da 17% mladih ljudi odobrava primanje mita, 24% odobrava varanje na porezu, 30% bi kupovalo ukradenu robu, 53% smatra da se ne isplati biti pošten. U politici 35% smatra da Hrvatska nije demokratska zemlja, a 10% odnosno 16% nema nikakvo povjerenje u vladu odnosno Sabor. Od 1985. do 2000. dobra zarada kao najvažniji cilj na poslu porastao je od 33% na 57%. U isto vrijeme izjašnjavanje za kreativan posao koji se voli palo je od 49% na 13%. U novom ratu svoju zemlju ne bi branilo 31% anketiranih, a još 34% nije se izjasnilo, dok 72% mladih ljudi želi napustiti Hrvatsku. Ova dva posljednja podatka pokazuju da je patriotizam gotovo nestao. Nacionalizam ga je ugušio. Komentar ovih impresivnih podataka o „duhovnoj obnovi“ u svega deset godina obnove nekadašnjeg grabežnog kapitalizma vjerojatno nije potreban. Kontrast prema heroizmu u narodnooslobodilačkoj borbi i nekadašnjem masovnom odlasku omladine na radne akcije za obnovu zemlje – očigledan je. To mogu kategorički tvrditi jer to znam iz vlastitog iskustva: sa šesnaest godina bio sam partizan, a nakon svršene gimnazije učestvovao sam u raznim omladinskim radnim akcijama devet mjeseci, većinom kao običan brigadir, bez plaće i po vlastitoj inicijativi. No ne smije se zaključiti da je današnja hrvatska omladina loša. Ona se samo prilagođava lošem društvenom sistemu. Kad se ovaj promijeni, promijenit će se i omladina.

Jedna skorašnja anketa pokazala je da je jedna trećina ispitanika spremna platiti da dobije zaposlenje. To, ujedno s onih 17% omladinaca koji bi dali mito i s lošim funkcioniranjem državne uprave, objašnjava zašto je zemlja dospjela u sam vrh svjetske korumpiranosti, na 74. mjesto od ispitanih zemalja. Na Balkanu, jedino je u Albaniji korupcija veća (84. mjesto, The World Bank, str. 103). Korumpiranost otvara prostor za organizirani kriminal, što je ranije bilo nepoznato. U takvim uvjetima novoosnovani vladin ured za suzbijanje korupcije i organiziranog kriminala nema nikakvih šansi da uspije.

Višepartijski sistem je isto što i demokracija. I Tuđmanov i Miloševićev sistem su višepartijski, ali veoma različiti od demokracije. Očigledno se traži mnogo više. Idealan bi bio bespartijski politički sistem u kojem bi građani imali potpune informacije o onima koji se natječu za političke položaje. Izabirali bi po individualnoj vrijednosti kandidata, a ne prema njegovoj partijskoj pripadnosti i održavali bi neposrednu vezu s izabranim kandidatom i poslije izbora. Sada izabiru apstraktne stranke jednom u četiri godine, izabrane kandidate i ne poznaju jer ih nezavisno postavlja stranka po svojim kriterijima. Ustvari, izabiru partijsku birokraciju koja se bori za vlast, položaj i dohodak što će sami sebi određivati. Kako u sadašnjoj situaciji za izbore treba organizacija, a nju vrše stranke, to se negativni efekti strančarenja ne mogu

izbjeci. Ali mogu se smanjiti tako da se više ne pojavi autokratski Milošević-Tuđman sindrom. No dalja razrada spada u politologiju.

Najveći broj zabluda i pogrešaka, koji me ovdje zanimaju, odnosi se na privredu.

Stabilizacija cijena znači stabilizaciju privrede. Elementarno ekonomsko neznanje. Stabilna privreda je ona u kojoj je ostvarena i održava se opća tržišna ravnoteža. To osim stabilnih cijena znači odsustvo budžetskog i vanjskotrgovinskog deficita i punu zaposlenost. Deficiti su dozvoljeni ukoliko se nalaze u planskim okvirima usmjerenim na ubrzavanje rasta. Očigledno je hrvatska privreda krajnje nestabilna. Vanjski dug uslijed permanentnog deficita iznosi već skoro dva godišnja izvoza zemlje. Čak je i cjenovna inflacija dvaput veća od one u Europskoj Uniji. Stabilne su cijene važan uvjet za trajan ekonomski razvoj, ali samo ako nisu rezultat monetarne restrikcije i deflacije.

Investicije ovise o štednji. Pogrešno. Još je davno Michal Kalecki dokazao da, obrnuto, investicije stvaraju štednju. Radi se o čestoj zabludi laika koji poistovjećuju narodnu privredu sa svojim kućanstvom u kom je štednja doista preduvjet investicija (naprimjer, kupovina automobila). Prema tome, osnovni problem nije kako povećati štednju, već kako povećati investicije.

Krive su stotine loših poduzeća koja nemaju perspektivu. A nekad su ta poduzeća dobro poslovala i čak su se probila u međunarodnoj konkurenciji. Izuzmu li se poduzeća koja ovise o nalazištima sirovina (naprimjer, rudnici), može se uzeti kao aksiom da nema loših poduzeća. No ima loših direktora, uprava, proizvodnih programa i loše državne politike. Stoga „politički podobne“ direktore i uprave treba smijeniti pa imenovati stručne i sposobne. A lošu ekonomsku politiku treba popraviti i otvoriti potencijalno tržište – ili vladu smijeniti.

Stečajevi su važni jer vode prestrukturiranju. Pogrešna teza vlade iz bar četiri razloga:

- a) *Praksa ju je demantirala* jer skoro svi stečajevi završavaju u likvidaciji poduzeća. U posljednje četiri godine, otkad postoji ta zakonska mogućnost, registrirana je samo jedna uspješna reorganizacija (Franičević, 2000, str. 15).
- b) *Najdragocjeniji kapital* poduzeća jesu organizacija, poslovno iskustvo, tržišna uhodanost, uspostavljene poslovne veze i sami ljudi, dakle ljudski kapital. A on se gubi sa stečajem.
- c) *Stečajevi postoje i u kapitalističkim zemljama.* Pa naravno, ako želimo uvesti kapitalizam.
- d) *Ponekad nema drugog izlaza osim likvidacije poduzeća.* Točno. No onda će biti otvorena dva-tri stečaja, a ne stotine, što radi vlada. A to mora biti pogubno i zato jer u Hrvatskoj nema ni izdaleka toliko obučenih kadrova da vode stotine stečajeva.

U mnogim zemljama posrnula kapitalistička poduzeća, ili ona koja središnje direkcije namjeravaju zatvoriti, preuzimaju radnici. Poduzeća i dalje uspješno posluju pod radničkom upravom. A radna su mjesta sačuvana.

Od vlade najavljenih 320 stečajeva treba odmah obustaviti. Skoro sva ta poduzeća mogu se spasiti. Navodim poznati slučaj NAMA-e, u kojem sam i sam bio involviran. Namenuta loša uprava i jednako nametnut neodgovoran nadzorni odbor uvalili su poduzeće u velike dugove. Prijetilo se stečajem. Namještenici poduzeća zamolili su me da im pomognem. Našao sam im čovjeka s poslovnim iskustvom koji je bio spreman da od NAMA-e načini cvatući lanac trgovačkih poduzeća. I to kao poduzetnik, ne kao vlasnik! Došlo je do dogovora s namještenicima, sindikatom i vjerovnicima. I kad je sve bilo spremno, potpredsjednik vlade za privredu kategorički je izjavio: NAMA mora u stečaj! Stečaj je otvoren, NAMA je razbijena i – umjesto lanca trgovačkih poduzeća – usprkos izvanredno povoljnoj komercijalnoj lokaciji, sada propada, a mnogi ljudi su izbačeni na ulicu.

Rat je bio uzrok pada proizvodnje. Pogrešno. Sad nema rata pa opet je proizvodnja reducirana. Povijest pokazuje da naoružavanje, rat i ratno planiranje vode do izlaska iz krize i maksimalnog povećanja proizvodnje (Njemačka, Italija, Engleska, Amerika itd.). Dovoljno je podsjetiti da je usred rata provođena u Hrvatskoj pretvorba umjesto povećanja proizvodnje.

Slobodna trgovina, na kojoj inzistiraju WTO, IMF i druge međunarodne i strane organizacije – poželjna je. Doista je poželjna za poduzeća i zemlje koje imaju ekonomsku i političku moć. Za ostale, formalo slobodna međunarodna trgovina uopće nije slobodna. To je još prije 175 godina znao Friedrich List. Kad se na tržištu sretnu veliki i moćni partner – naprimjer, transnacionalno poduzeće koje proizvodi više nego cijela hrvatska privreda – i mali i nemoćni partner, naprimjer, tipično hrvatsko poduzeće – prvi je doista slobodan, dok potonji nije, mora se prilagođavati, – ukoliko i to može. Otud stalne demonstracije u svijetu protiv WTO. A naša se vlada time ponosi i javno hvali. Neznanje ili nešto drugo? Treba dodati da mi moramo ući u WTO jer je to najpovoljnija raspoloživa alternativa. Sve ostale alternative su lošije. Ali za ulazak treba se dobro ekonomski pripremiti. A to vlada nije uradila. Ne samo da nije izvršila potrebne institucionalne pripreme (prije svega pogodan tečaj), već nije izvršila ni najosnovnije kvantifikacije povoljnih i nepovoljnih učinaka. Grlom u jagode – kako bi rekao narod! WTO je nasljednik GATT-a, čiji smo nekada bili članovi. Članovi GATT-a automatski su ulazili u WTO, pa tako i Slovenija – ali ne i Hrvatska. Negativni efekti WTO-a, zbog kojih se protestira širom svijeta pa i u Hrvatskoj, lakše će se moći suzbijati iznutra, kad Hrvatska postane članicom, nego ako ostane van organizacije. A da li će Hrvatska tu šansu i iskoristiti, dosadašnje vlade baš ne pružaju garanciju.

Monetarna restrikcija vodi do cjenovne stabilnosti. To je naslijeđena teorijska pogreška ekonomske nauke koja vrijedi samo ako dođe do povećanja nezaposlenosti i pada proizvodnje kad otpadaju manje produktivni. Inače je obrnuto: monetarna restrikcija koči proizvodnju, povećava troškove i vrši inflacioni pritisak. Za objašnjenje vidi poglavlje IV.8. To nije samo akademski problem, već i veoma aktualna stvarnost. Da bi dobile kredite, sve tranzicijske zemlje prihvaćale su zahtjeve IMF-a o monetarnoj restrikciji – i završavale s velikim porastom cijena.

Treba čekati na dolazak stranog kapitala koji će pokrenuti razvoj. Pogrešno iz bar četiri razloga:

- a) *U staroj Jugoslaviji* strani je kapital posjedovao pola industrije, a zemlja je bila na repu Europe. U federativnoj Jugoslaviji stranoga kapitala nije bilo (osim u kupovini licenci i zajedničkim ulaganjima), a zemlja se razvijala najbrže u Europi. Po *per capita* dohotku prestigla je sve južноевропске zemlje (s izuzetkom Španjolske). To je povijesni razlog.
- b) *Strani kapital* ne dolazi da razvije zemlju već da ostvari svoj profit, a to su dvije različite stvari.
- c) *Za privlačenje stranoga kapitala* smanjuje se ili ukida oporezivanje profita i pristaje se na razne koncesije, rasprodaje narodna imovina itd. Što očigledno ne pogoduje razvoju. Tvrdnja da *samo* veliki kapitalistički profiti omogućavaju investicije poznata je demagoška teza za neupućene.
- d) *Čekanje stranoga kapitala* predstavlja tipično kolonijalno ponašanje.

Nema apsolutno nikakvog ekonomskog razloga zašto se Hrvatska, kao nekada, ne bi mogla razvijati svojim sredstvima. Utoliko više što postoji velika nezaposlenost radne snage i proizvodnih kapaciteta. U tim uvjetima tvrditi da nam nedostatak kapitala onemogućuje razvoj – neozbiljno je. Strani kapital je dobrodošao kad se radi o direktnim investicijama u visoku tehnologiju i proizvodnju koja ne koči domaću proizvodnju te o zajedničkim ulaganjima. Direktno je štetan kad ulazi u banke i nacionalnu infrastrukturu, jer onemogućuje efikasno planiranje razvoja i dobru ekonomsku politiku. Velik dio privrede u rukama stranoga kapitala znači gubitak ekonomske nezavisnosti, ovisnost o stranim interesima i tako kočenje razvoja. Rasprodaja narodne imovine stranom kapitalu predstavlja i nacionalnu sramotu. A slobodan uvoz i izvoz spekulativnog kapitala je fatalan kao što to pokazuju primjeri istočnoazijskih i drugih ekspanzivnih zemalja koje su upale u krizu jer se spekulativni kapital naglo povukao. To se isto dogodilo i u trima tranzicijskim baltičkim zemljama, Estoniji, Litvi i Latviji (Mencinger, 2000, str. 36). Na kraju, ima i sasvim dovoljno obrtnoga kapitala, jer Hrvatska svoj raspoloživi kapital – izvozi. I skupo plaća uvoz stranoga kapitala.

Osnovna su mala i srednja poduzeća. Pogrešno. Mala i srednja poduzeća već će se sama pobrinuti za sebe u normalnim privrednim uvjetima. Privredni razvoj nose velika poduzeća i to iz bar tri razloga:

- a) *Stotinjak velikih poduzeća* – u malim zemljama i manji broj - nosi dvije trećine nacionalne industrijske proizvodnje u modernoj privredi (Engleska, Njemačka itd., u SAD dvije stotine poduzeća).
- b) *Mala i srednja poduzeća* uglavnom rade za velika poduzeća. Ako potonjih nema, mali propadaju. Kod nas su skoro sva velika poduzeća uništena i zato mala masovno propadaju.
- c) *Na međunarodnom tržištu* uspješno nastupaju u pravilu veliki. A oni ujedno kontroliraju velik dio tog tržišta. Uostalom, naš izvoz „malih i srednjih poduzeća“ već godinama stagnira.

Dodajem da su u Hrvatskoj namjerno i sistematski razbijana velika poduzeća da bi se dobile manje jedinice koje bi država mogla lakše prodati.

Situacija će se brzo popraviti jer skoro ulazimo u Europsku Uniju. To HDZ – a sada i nova vlast – govore već deset godina, uz obilje izvještaja kako nam svi daju podršku – počev od Estonije na dalje. A mi se ne mičemo s mjesta, ako ne računamo opći regres. Ja sam odmah, još na početku upozorio da u narednih dvadeset godina o tome nema ni govora. Sada je već prošlo deset godina, vlada nije ništa uradila, a mi smo dalje od EU nego nekada. Za prijem se traži, među ostalim, nacionalni dohodak od 60% prosjeka EU. Zbog pada narodnog dohotka izazvanog kapitalističkom restauracijom, mi sada postizemo tek 25% europskog prosjeka. Ako pretpostavimo da će se EU i dalje razvijati po stopi od 2,5%, a za Hrvatsku uzmemo dvostruku stopu od 5% što najavljuje vlada, Hrvatskoj će trebati *40 godina* da postigne 60% prosjeka EU! Prema tome, stalno ponavljanje kako ćemo se brzo naći u Europskoj Uniji predstavlja varanje naroda. Upravo je premijer najavio da će za 6 godina, do kraja 2006. godine, Hrvatska biti spremna za članstvo u EU. Neznanje ili nešto drugo?

Neke relevantne činjenice su ove. EU nije karitativna već interesna zajednica. Ona će primiti novog člana ako joj to koristi, a neće ako joj to šteti. Turska čeka na prijem već 24 godine. Ugovorom u Maastrichtu definirani su kriteriji koje moraju ispunjavati članice EU: stopa inflacije do 1,5% iznad prosjeka tri najniže stope, kamate do 2% iznad navedenih zemalja, budžetski deficit do 3% DP, javni dug do 60% DP. Hrvatska ne ispunjava nijedan od tih uvjeta. Sada EU ima 15 članova i svakih pola godine drugi predsjednik. Kad se članstvo podvostruči, to više neće imati smisla. Potrebne su radikalne promjene u općoj organizaciji, reorganizacija traje dugo, a proces još nije ni započeo. Ne postoji čak ni početna skica nove organizacije. Nadalje, Hrvatska ima jaku poljoprivredu, a EU već troši polovinu svog budžeta na poljoprivredne subvencije i članice nemaju nikakve želje da budu opterećene novim

doprinosima. Prema vlastitim propisima, EU je dužna pomagati manje razvijene članove. Hrvatska je sada znatno manje razvijena pa bi trebala veliku pomoć, što bi izazvalo daljnje povećanje Unijinog budžeta. U EU nezaposlenost je oko 10%, a u Hrvatskoj oko 25%. Unija nema namjeru povećavati svoju ionako preveliku nezaposlenost već je teži smanjiti, a to bi joj masovni hrvatski imigranti samo otežavali. Hrvatski izvoz u EU iznosi manje od 1% uvoza Unije, a hrvatski uvoz iz EU iznosi polovinu ukupnog hrvatskog uvoza. Kad se u privredi tako nešto dogodi, zna se tko diktira uvjete. S druge strane, kad bi se odmah otvorile granice, hrvatska bi privreda, kao manje konkurentna, odmah masovno bankrotirala. Postoje i druge prepreke. Jasno je da Hrvatska neće ući u EU. A što je alternativa? Ni prošla ni sadašnja vlast niti imaju niti ozbiljno rade na takvoj alternativni.

Globalizacija je na dnevnom redu i moramo se što brže uključiti. Simptomatično je da oni koji najviše govore o globalizaciji, najmanje pokazuju što to znači. Globalizacija ima dva potpuno različita aspekta. S jedne strane ona znači svjetske komunikacije, trenutačne vijesti iz cijelog svijeta u zvuku i slici, ekološke sporazume, sporazume o ljudskim pravima i nacionalnim manjinama, elektronsku poštu za cijeli svijet, internet, stotine međunarodnih organizacija (OUN, Svjetska zdravstvena organizacija koja iskorjenjuje bolesti u cijelom svijetu, Svjetski poštanski savez koji omogućuje kontakte sa svima u svijetu, Interpol koji omogućuje progon zločinaca bilo gdje u svijetu itd.). U takvu se globalizaciju treba što više uključiti. No, s druge strane, globalizacija znači cirkulaciju spekulativnoga kapitala 24 sata na dan nekontrolirano po cijelom svijetu, financijske derivate po sto puta veće od stvarnih robnih transakcija koje pokrivaju,¹¹¹ pa tako i veliku rizičnost financija, ranjivost na lomove svega nekoliko velikih svjetskih burza, dominaciju nekih dvjesto transnacionalnih kompanija u proizvodnji, vanjskoj trgovini i međunarodnim investicijama, mali broj u svijetu vodećih zemalja (u kojima su direkcije tih kompanija i locirane), pranje novca bilo gdje u svijetu i sl. Od takve se globalizacije treba izolirati i, štoviše, aktivno raditi na tome da se ona međunarodnim pravilima spriječi. Naprimjer, svjetski financijski sistem zahtije-

---

¹¹¹ Pored uobičajenih kredita, svih mogućih vrsta dionica, obveznica i mjenica, financijski derivati sastoje se još od mjenica na buduću vrijednost (futures), opcija za kupnju, opcija za zamjenu (swaps), zasnivaju se na fluktuaciji indeksa dionica, obveznica i valute. Taj papirnat kapital nema više nikakve veze s realnim tokovima u privredi. Naprimjer, koncem 1980-ih, dnevna svjetska trgovina fizičkom robom iznosila je oko 12 milijardi dolara, a dnevne međunarodne devizne transakcije oko 420 milijardi dolara (Maurice Alais u *Le Monde*, lje-to 1988.). Ta ogromna financijska suprastruktura služi uglavnom za spekulacije, stvara financijske mjehure koji povremeno prskaju i u ponor povlače cijele narodne privrede. George Soros je svojevremeno svojim deviznim spekulacijama teško ošteti englesku privredu, a sebe isto toliko obogatio. Ne postoji nikakva regulativa niti se zna kad će spekulativni mjehuri prsnuti. Zbog toga a jest urgentna revizija svjetskog financijskog sistema.

va temeljitu reviziju dok ne bude prekasno i cijeli svijet upadne u veliku ekonomsku krizu. Prije dvadesetak godina počelo se govoriti o novom svjetskom poretku. Nisam vidio nijedan znanstveno razrađen *hrvatski* prijedlog u tom smislu. A u svijetu neprestano izbijaju krize, prije svega zato jer se pod pritiskom odgovarajućih interesa ukida kontrola kretanja spekulativnog kapitala. Primjeri: kriza europskog monetarnog sistema izbijaja 1992–93, u Meksiku 1994–95, azijska kriza 1997–98, ruska 1998, u Brazilu 1998–99. Tko je slijedeći? Takvi događaji naveli su Međunarodni monetarni fond da konstatira: „Da bi bile efektivne na duže razdoblje, kontrole (kretanja kapitala) u većini su slučajeva morale biti veoma opsežne“ (Ariyoshi, 2000, str. 41).

Ekonomska politika neoliberalizma (laissez-faire) ili tržišni fundamentalizam. Vodila ju je prošla vlada, a za nju se opredijelila i ova vlada. To je vrlo komotna pozicija, jer vlada nije ni za što odgovorna, uvijek su krivi „oni“. Čak i kod loših *državnih* poduzeća nije kriva vlada već „oni“. Neoliberalizam je usporio rast općenito u Europi, a u Hrvatskoj je imao katastrofalne posljedice. Na to se nadovezuje monetarizam koji u relativno maloj inflaciji vidi rješenje svih privrednih problema, a u isto vrijeme vlada ne vidi da baš ona probleme stvara svugdje u privredi. Zdrave financije su apsolutno neophodne za suvremenu privredu. No *samo* financije su važne samo za banke. Realna privreda zahtijeva koješta drugo. Otuda stalni bezuspješni zahtjevi za „strategijom razvoja“. Tržišni fundamentalizam konceptijski je nespojiv s bilo kakvom strategijom razvoja jer „tržište zna najbolje“.

Osnovna pogreška monetarizma jest u tome što se realni tokovi zamjenjuju financijskim pa se onda smatra da ono što vrijedi za potonje mora vrijediti i za prve. A to je, dakako, daleko od onoga što se u privredi stvarno događa. Ta monetaristička zabluda, koja zanemaruje strukturne karakteristike realne privrede, danas je vrlo raširena. Jože Mencinger ispravno zapaža: „Privredni rast, tekući račun i nezaposlenost začudo ne spadaju u pokazatelje koje eksperti (ja bih rekao „eksperti“) obično upotrebljavaju za prosudbu o uspješnosti tranzicije. Mnogo im je više pri srcu inflacija, kamatne stope, devizni režimi, postojanje financijskih institucija, sloboda tokova kapitala, udio privatnog sektora ili udio stranoga kapitala. A ustvari bi makroekonomsku uspješnost mnogo bolje mogli prosuditi u postizavanju privrednog rasta, jer samo rast omogućava povišenje životnog standarda i rješavanje privrednih i socijalnih problema“ (Mencinger, 2000, str. 34). Brzi rast, dakako, zahtijeva planiranje.

Planska i tržišna privreda su inkompatibilni sistemi. Naprotiv! U prvoj ima elemenata tržišta, u potonjoj elemenata planiranja. Radi se o tome da se nađe optimalna kombinacija kada ekonomsko planiranje i slobodno tržište postaju komplementarni. Komandna privreda i *laissez-faire* tržište su proturječni – i jednako štetni. Administrativno planiranje i ekonomsko planiranje

su različiti sistemi. No oboje, ekonomsko planiranje i slobodno tržište neophodni su za racionalno organiziranu privredu. Tržište automatski alokira resurse i konkurencijom – kao u sportu – stvara korisne podsticaje. Planiranje korigira defekte tržišta i tako omogućuje brži privredni razvoj. Tvrdnja da je planiranje nesuglasno tržištu potrebna je iz ideoloških razloga tržišnim fundamentalistima da bi nekako opravdali svoje ponašanje kojim nanose ogromnu štetu narodnoj privredi.

Poremećeni sistem cijena. Izvozimo odnosno uvozimo preko 40% društvenog proizvoda ili sve zajedno 88% DP. I uvoz i izvoz se plaća devizama. Kod toga je izvoz 50% preskup i već godinama stagnira. Uvoz je 50% prejeftin i već godinama buja pa se raniji vanjski dug, naslijeđen iz Jugoslavije, potrostručio. Samo malogranični promet odnosi milijarde deviza. Precijenjena valuta od 50% sastoji se od 35% po kupovnoj moći i oko 15% dodatka za konkurentnost koji važi za odgovarajući stupanj nerazvijenosti zemlje. Precijenjena valuta od 50% ne da se odjednom devalvirati, a situacija postaje svakim danom sve teža. Tako dobivamo potpuno deformirani sistem unutrašnjih cijena što znači da tržišna ekonomija suštinski prestaje funkcionirati; cijene više ne vrše svoju osnovnu funkciju ispravne alokacije resursa. Možda treba dodati da je komisija Međunarodnog monetarnog fonda upravo „stručno“ ocijenila da je vrijednost valute sasvim u redu (*Vjesnik*, 11.XI.2000). Takve su „stručne“ ocjene u protekloj deceniji bile svojevrsni doprinos razaranju hrvatske privrede.

„Privatizacija“ velikih poduzeća. To je eufemistični termin za prodaju narodne imovine stranom kapitalu. U pitanju su INA, HEP, telekomunikacije, brodogradilišta. Ova potonja bila su ponos Hrvatske, jer je naša brodogradnja bila treća na svijetu. Posljedice su ove:

- a) Ne prodaje se da se investira u razvoj već da se pokrpa rastrošni budžet države.
- b) Velika poduzeća potrebna su zbog omogućavanja proizvodnje malih poduzeća. Mnoga velika poduzeća već su razbijena ili uništena, a mala poduzeća masovno propadaju.
- c) Velika poduzeća u modernoj privredi nose nacionalnu privredu. Ako se ona otuđe, gotovo je s mogućnostima ostvarivanja brzog razvoja.
- d) Postoji i moralni razlog. Ako smo nekad mogli graditi, a danas to prodajemo da bi preživjeli, onda to indicira nesposobnost sadašnje generacije i zakidanje buduće generacije. I to sasvim nezavisno od činjenice da prodaja tuđe imovine predstavlja otimačinu i protuustavni čin.

Ovdje treba istaći da prednjači prijelaz banaka u tuđe ruke. Inozemni kapital već kontrolira oko dvije trećine naših banaka. To očigledno ne čini u našem nacionalnom interesu. A proces teče i dalje. Prema tome i ta poluga

upravljanja privrednim razvojem bit će izgubljena. Hrvatska postepeno dolazi u kolonijalni položaj.

Kompleks inferiornosti, striktno govoreći, ne spada u zablude i pogreške, već u socijalnu psihologiju, ali je on usko vezan s prethodne dvije točke. Taj kompleks onemogućava da se u vezi s globalizacijom i mnogim drugim problemima nešto uradi.

Kompleks inferiornosti bio je karakterističan za staru Jugoslaviju koja se nalazila među posljednjima u Europi, a grabežni kapitalizam, spori rast i čaršijsko politikanstvo nisu obećavali nikakvu perspektivu. Zatim je došlo do invazije fašista, nekoliko godina kasnije do ekonomskog i političkog upada Informbiroa. Uspješni otpor trima europskim diktatorima – Hitleru, Mussoliniju i Staljinu – izvanredno je razvio samosvijest naroda. Ubrzo se zemlja našla na čelu 130 nesvrstanih država i tako izbila u vrh svjetske politike. Kroz četiri je decenije imala najbrži razvoj u Europi. Činilo se da je kompleks inferiornosti definitivno prevladan i da će se ubuduće inzistirati isključivo na međunarodnoj ravnopravnosti. No tada se zajednička država raspala, u Srbiji i Hrvatskoj simultano su došli na vlast nacionalistički šovinisti. Hrvatska je zadobila dimenzije minijature države. U svijetu postoji niz gradova koji imaju brojnije stanovništvo nego čitava Hrvatska. U svijetu postoji niz kompanija koje imaju višestruko veću proizvodnju od cijele hrvatske privrede. Nedemokratski režim izolirao je Hrvatsku u svijetu. I odjednom se vratio kompleks inferiornosti.

Sve ključne političke odluke donose se u svijetu van Hrvatske. Hrvatska podanički sluša što naređuju razne međunarodne organizacije i velike sile jer se prešutno smatra da vlastiti stavovi i tako nemaju nikakve šanse. Veliki je „uspjeh“ ako s hrvatskim predsjednikom nekoliko minuta razgovara tajnik OUN-a ili predsjednik SAD-a. Na jednom nedavnom skupu upozoreno je kako, naprimjer, u Engleskoj vlada etnička centripetalnost, a u Hrvatskoj etnička centrifugalnost, samo ono što dolazi izvana uživa ugled. Na istom skupu, prof. Maroević konstatirao je kako se kod nas stalno ističe da mi pripadamo Europi – što bi moralo biti samorazumljivo – a trebalo bi isticati hrvatske posebnosti i doprinose. Studenti u svojim magistarskim i doktorskim radovima citiraju strane autoritete, ponekad i problematične, a zaboravljaju domaće znanstvenike, pa je ponekad izostavljen i vlastiti mentor. Ono što govore strani „eksperti“ shvaća se kao svjetska mudrost, i mediji to navode kao apsolutno mjerodavno, a ne kao jednu od informacija. Hrvatska je izgubila tržišta a da nova nije dobila; sad vlada otvara stečajeve za vlastita poduzeća koja „nemaju tržišta“. Premijer izjavljuje kako je preduslov za dobijanje kredita da željeznica, HEP, INA i brodogradnja budu „privatizirani“ (tj. prodani stranome kapitalu). U izvještajima IMF-a i Svjetske banke točno se po datumu određuje što Hrvatska mora uraditi da dobije kredit. A nekada – to znam iz osobnog

razgovora s tadašnjim predsjednikom Svjetske banke Macnamarom, i kasnijom provjerom – Svjetska banka bila je spremna dati zemlji bilo kakav kredit koji zemlja zatraži i bez ikakvih uslova.

Paradoksalno je u svemu tome da međunarodne organizacije često – iako daleko ne uvijek – donose mjere koje su za nas korisne, a domaći su političari nesposobni da sami riješe probleme. Sjetimo se samo kako je zaustavljen apsurdni rat u Bosni i Hercegovini i Hrvatskoj. A kako Hrvatska nema vlastitog ekonomskog planiranja, onda to za nju vrše Svjetska banka i IMF u svojim izvještajima.

Ovo što je rečeno *ne znači* da moramo braniti neki apstraktni suverenitet, da ništa izvana ne smijemo prihvatiti, da sve moramo rješavati sami. Također *ne znači* nezaustavljivo klizanje prema *banana republici* i potpunu nemoguć. Naprotiv. Treba ostvariti najtješnju međunarodnu suradnju i sve što je korisno za Hrvatsku treba prihvatiti. No ocjenu o tome što je korisno za Hrvatsku treba donijeti na osnovu vlastite pameti. I ne samo ocjenu, već i prijedloge novih rješenja. Hrvatska ima dovoljne znanstvene i društvene kapacitete da adekvatno osmisli svoju poziciju u svijetu.

Nerazlikovanje privatne i društvene (nacionalne) rentabilnosti. Poznato je da neka proizvodnja može biti privatno rentabilna, ali da zagađuje okoliš i tako stvara društvene troškove koji mogu biti veći od privatnog profita. Prema tome, privatna rentabilnost može koegzistirati s društvenom nerentabilnošću. U teoriji se tome pokušalo naći tržišno rješenje, ali u praksi sve države pribjegavaju normativnoj regulaciji. Mnogima – i našoj vladi također – nije poznato da privatna rentabilnost nestaje kad kapitalist više ne može pokriti plaće zaposlenih, ali da je odnosna proizvodna djelatnost društveno ipak rentabilna. Naime, u uvjetima nezaposlenosti resursa – radne snage, proizvodnih kapaciteta ili zemlje – dokle god neko poduzeće stvara bar izvjesni društveni proizvod, makar nema profita i ne može pokriti svu amortizaciju i plaće, ono je društveno rentabilno jer povećava nacionalnu proizvodnju. U taj slučaj spadaju one stotine poduzeća za koje je vlada najavila ili sprovela stečajeve i na taj način smanjila proizvodnju, povećala nezaposlenost, uništila formirani ljudski kapital i tako nanijela velike štete narodnoj privredi. U ovom slučaju nije moguće uskladiti privatnu i društvenu rentabilnost normativnom regulacijom, a pogotovo ne tržišnim mehanizmom. Potrebno je nacionalno planiranje. Srodan je slučaj novih industrija koje, po prirodi stvari, imaju veće troškove od međunarodne konkurencije. Tradicionalno se na taj slučaj reagiralo zavodjenjem zaštitnih carina dok se nova proizvodnja sasvim ne uhoda, što može trajati desetak i više godina. Ulaskom u WTO ili neku zonu slobodne trgovine taj je put onemogućen. Stoga je i opet potrebno nacionalno planiranje. Na kraju treba spomenuti i četvrti slučaj koji se odnosi na latentnu nezaposlenost što se kod nas obično tretira kao „tehnološki višak“. Zamje-

ra se bivšem socijalističkom sistemu što su samoupravljači tolerirali taj tehnološki višak. No da je bila moguća puna zaposlenost, konkurencija bi brzo uklonila latentnu nezaposlenost. A time što se ona tolerirala – kod radnika iz etičkih motiva, jer oni nisu željeli izbaciti na ulicu vlastite drugove – „suvišni“ radnici su sticali radne navike, priučavali se proizvodnim aktivnostima i bili rezerva za povećanje buduće proizvodnje, a kod toga su izbjegnute velike osobne traume što ih donosi nezaposlenost. Međunarodna konkurentnost ne mora stradati jer se eventualni veći troškovi zaposlenih mogu smanjiti odgovarajućim valutnim tečajem, kao i solidarnim smanjenjem plaća svih zaposlenih. Danas se u svrhu postizavanja privatne rentabilnosti kod nas zahtijeva otpuštanje „tehnološkog viška“ čime se nepotrebno uništava ljudski kapital, stvaraju se socijalni slučajevi, a na račun povećanja privatne rentabilnosti povećavaju se društveni troškovi za socijalno zbrinjavanje. Pravi put za uklanjanje „tehnološkog viška“ je povećanje proizvodnje čime se otvaraju nova radna mjesta. Da bi se taj proces uspješno odvijao potrebno je, naravno, i opet privredno planiranje. Opći je zaključak da „tržišni fundamentalizam“ nužno stvara jaz između privatne i društvene rentabilnosti i tako usporava privredni razvoj. A u ime tržišnog fundamentalizma, vlastodršci su uništili instituciju planiranja.

Krnja demokracija. Na koncu valja upozoriti i na jednu opću okolnost koja, doduše, nije ekonomska, ali u velikoj mjeri uvjetuje ostala događanja. Radi se o demokraciji. Nije uspostavljena niti se gradi puna demokracija – politička, socijalna i ekonomska – već veoma krnja demokracija. U *političkoj demokraciji* kod nas građani glasuju ali ne biraju. Bira partijska vrhuška. Ukoliko se pojave pokušaji decentralizacije odlučivanja, odmah partijska vrhuška oštro reagira da „ne izgubi kontrolu nad pojavom lokalnih lidera“. Odatle kriterij za popunjavanje političkih mjesta nije znanje i sposobnost već stranačka podobnost. Tako je formirana i vlada pa većina ministara ne zadovoljava zahtjeve svog radnog mjesta. U anketama opća ocjena vlade stalno pada te sada iznosi 2,7. Samo je pitanje vremena kad će opća ocjena postati neprolazna, a onda prijete veoma neprijatne perturbacije. Ukoliko se nešto bitno ne popravi.

Mediji su postali slobodniji, ali ne i demokratski zreliji. Zbog neprestanog otkrivanja novih počinjenih zločina bivše vlasti, štampa vrvi opisivanjem škandala i svodi se na žutu štampu. Ozbiljni i konstruktivni prilozima rijetko se pojavljuju jer „ne predstavljaju vijest“. Od toga možda ima koristi policija, ali ne i građani. Na televiziji se mnogo mjesta daje nogometu ili plagijatorima na nekoj čelnoj političkoj funkciji – igara, kad već nema kruha – ali ne i stručnim ljudima koji imaju rješenja za teške probleme u kojima se zemlja nalazi. Nedavno je bilo održano ekonomsko savjetovanje na kome je prisustvovalo petsto ekonomista i sedam političara. Mediji su odmah izvijestili što su sve

političari rekli – iako se, osim kod dvojice, radilo o običnim naklapanjima na koje nitko od prisutnih nije imao priliku odgovoriti – ali da je bilo ozbiljnih ekonomskih radova usmjerenih na izlazak iz krize, o tome građani nisu bili obaviješteni. Jer to za sadašnje stanje demokracije ne predstavlja „vijest“.

Dok traje sadašnje strančarenje, situacija bi se možda mogla popraviti tako da se formira vlada eksperata. Jedino predsjednik vlade bio bi političar, biran od svih građana kao i predsjednik republike. On bi se brinuo samo za izričito političke probleme kao što su odnosi sa sindikatima, odnosi sa Haagom, vanjska politika i slično i, naravno, koordinirao bi rad vlade. Sva ostala pitanja mogao bi prepustiti visoko stručnim ministrima. Broj ministarstava mogao bi se odmah prepoloviti. Jedan potpredsjednik s iskustvom, vizijom i vrhunskim poznavanjem ekonomije koordinirao bi sve ekonomske resore. Drugi potpredsjednik sličnog profila koordinirao bi ostale resore koji se odnose na društvene službe. Strankama bi trebalo ostaviti Sabor. Ali i tu se struka može uvesti tako što bi odnosni saborski odbor, prije rasprave o novom zakonu ili nekom potezu vlade, imao obavezu da sasluša kompetentne stručnjake i ta saslušanja objavljivanjem učini pristupačnim građanima. Tako bi postepeno stranačku podobnost zamijenila profesionalna etika.

Socijalna demokracija sve se više sužava umjesto da se proširuje. Mnogi ljudi ne mogu zadovoljiti osnovne životne potrebe kao što je, naprimjer, stan. Slobodni su, doduše, stan kupiti, ali nemaju čime. Gradi se upola manje stanova nego prije deset godina u socijalističkoj privredi. U mnogim slučajevima univerzitetsko školovanje više nije besplatno. To znači da oni omladinci, čiji roditelji imaju novaca, mogu do diploma doći i društveno prosperirati na račun siromašnih. Slična je situacija i u zdravstvu koje funkcionira loše i uz pomoć „bijelih koverti“. Oni koji imaju novaca mogu nekako svoj život produžiti, a oni koji nemaju spadaju u zdravstveno „nepodobne“. Svojedobno je bivša vlast, pored ostalog, opljačkala umirovljenike. Ustavni sud je odlučio da se oduzeta mirovina vrati. Ali vlast slabo haje za tu sudsku odluku. Ukratko, došlo je do ekstremne socijalne polarizacije.

Ekonomska demokracija bez ikakve je ceremonije ukinuta od strane bivše vlasti – a to produžava i sadašnja vlast – a stotine hiljada bivših samoupravljača izbačeni su na ulicu. Sindikati nisu čak ni protestirali. Tek od nedavna javljaju se sramežljivi pokušaji uvođenja nekih elementarnih oblika participacije radnika.

Ovakva krnja demokracija stvara permanentno nezadovoljstvo građana koje prijeti socijalnim erupcijama.

10.2. NOVI PUT

Kao što je već istaknuto, obnova kapitalizma ima dalekosežne društvene posljedice. No razradu tih posljedica ostavljam za drugu priliku. Ovdje me prvenstveno zanima privreda. *Novi put* ću skicirati u obliku najnužnijih institucionalnih mjera, kao i mjera ekonomske politike. Kao kratki uvod mogu navesti jedan skorašnji događaj.

U anketi o radu vlade (*Novi list*, 26.VIII.2000), većina se sudionika slaže da vlada i premijer dobivaju ocjenu 3, kao i koji su najbolji i najlošiji ministri. Prema tome, u zemlji postoji prilično slaganje. Nesumnjivo će ta anketa pomoći premijeru u najavljenoj jesenskoj rekonstrukciji vlade. No na tome se ne smije stati. Potrebno je otvoriti raspravu kompetentnih osoba o najvažnijim aktuelnim problemima. Prioritet je prilično jasan: na prvom je mjestu privreda (*ne* gospodarstvo, što u hrvatskom jeziku ima drugo značenje; v. etimološki rječnik Petra Skoka) s nezaposlenošću i bijedom stanovništva. Na drugom je mjestu znanost, koja je potpuno utonula u balkansko blato, pa iz Hrvatske bježe najbolji mozgovi ostavljajući zemlju u kolonijalnom položaju. I tako redom.

Upozorit ću samo na najteže privredne apsurdne. Na nedavno održanom plitvičkom sastanku o socijalnom paktu, bili su prisutni političari, sindikalisti i poslodavci. Samo nije bilo nezavisnih znanstvenih radnika. To nije slučajno i nije se dogodilo samo na Plitvicama. Radi se o kontinuitetu HDZ-ovske politike, kojoj je znanost bila zazorna. A ne odnosi se samo na primitivnu državu, nego i na sindikate i poslodavce.

Poslije plitvičkog sastanka, premijer je izjavio da do kraja mandata vlada predviđa rast društvenog proizvoda od 3 do 5%. Uzmimo 4% kao neki prosjek. To u četiri godine iznosi ukupan porast društvenog proizvoda od 17%. Međutim, znamo da društveni proizvod Hrvatske iznosi samo tri četvrtine onoga iz 1989. godine, a industrijska je proizvodnja gotovo prepolovljena. Prema tome, vlada predviđa da ni nakon 14 godina neće biti ni približno postignuta početna proizvodnja! I to kod ogromne nezaposlenosti ljudi i kapaciteta! To, nadalje, znači da danas nezaposleni građani stariji od 35 godina nikad više u životu ne bi dobili mogućnost stalnog zaposlenja! Sada ispod linije siromaštva živi više od jedne trećine stanovništva (u Sloveniji 2%) i to se stanje uglavnom ne bi promijenilo! Najbolji mozgovi i dalje bi bježali iz zemlje te tako ugrozili našu budućnost! A zaostajanje za europskim tehnološkim razvojem više od 14 godina sasvim bi uništilo hrvatsku konkurentnost na svjetskom tržištu! Sveli bi se na zemlju konobara na moru (čak više ne ni pomoraca) i seljaka u unutrašnjosti, a moderna bi tehnologija otišla u (ne)znanstvenu fantastiku. Smije li se to dopustiti? Smijemo li žrtvovati trideset godišta naših građana? Smijemo li biti neosjetljivi prema ljudskoj bijedi? Ukoliko bi se to

dogodilo, u narednoj anketi vlada i premijer ne bi dobili prolaznu ocjenu. A posljedice bi bile nesagledive.

Skeptici odgovaraju da su želje jedno a mogućnosti drugo, da treba prihvatiti „realnost“ kako su hrvatske perspektive jednostavno tako crne (slično je rezoniranje građana pod Miloševićevom upravom). Pogrešno!

Što jedna zemlja može uraditi, vidi se iz onoga što je već uradila. U toku Drugog svjetskog rata Hrvatska je velikim dijelom bila razorena, neuporedivo više nego tokom prošlog rata. Rat se završio sredinom 1945, a do kraja 1947. već je postignuta predratna proizvodnja. Obnova je protekla brže nego igdje u Europi; zapadnoeuropske zemlje završile su obnovu tek pet godina kasnije i to uz pomoć Marshallovog plana. A nakon obnove slijedio je eksplozivni rast, pa se u naredne četiri decenije Hrvatska privredno razvila više nego u 1100 godina svoje prethodne povijesti.

U svjetlu tih činjenica – a radi se o činjenicama, a ne o nekom subjektivnom mišljenju – što je onda „realnost“? Ako smo nekad u dvije i po godine obnovili zemlju, zašto bi nam sad trebalo više od 14 godina? Je li naša sudbina doista tako crna? Što možemo uraditi?¹¹²

Zdravorazumski je odgovor sasvim jednoznačan. Danas je svaki četvrti radnik nezaposlen. Nezaposleni su čak i bivši borci; tisuću i petsto njih u beznadju i očajanju počinili su samoubojstva. Prema tome bespredmetno je naklapanje štampe i političara o tome da li je predviđeni rast ambiciozan ili ne. Za sve izbačene na ulicu *moraju* se stvoriti radna mjesta i na taj način otvoriti životnu perspektivu. To je čak i ustavna obaveza (51. 54). Ako vlada ne zna ili neće da to uradi, treba da prepusti taj posao onima koji znaju i hoće.

Pretvorba je nesumnjivo najvažniji uzrok hrvatskih nedaća:

- a) Pretvorba je prije svega *protuustavna*, a isto je za Sloveniju zaključio slovenski akademik A. Bajt (1994). U čl. 3 Ustava kao jedna od temeljnih vrijednosti ustavnog poretka navodi se nepovredljivost vlasništva. Čl. 48 kaže izravno: „Jamči se pravo vlasništva“. U čl. 50 kaže se da se vlasništvo može u interesu Republike ograničiti ili oduzeti, ali „uz naknadu tržišne vrijednosti“. Sve ove članove prekršila je sama država. Budući da je država prigrabila tuđe vlasništvo koje su radnici stvarali skoro pola stoljeća, to vlasništvo treba vratiti, a kriminalni čin pravno sankcionirati. Čl. 3 zahtijeva jednakost, a

¹¹² Ovaj tekst, tako mi je rečeno, trebao je izaći u *Novom listu* odmah nakon plitvičkog sastanka. Nikada nije objavljen niti mi je urednik ikada dao razlog. Čitalac razlog može sam prosuditi. Nije to izoliran slučaj niti se odnosi samo na *Novi list*. U tom su pogledu te novine čak bile bolje od drugih. Ovu napomenu dajem zato jer predstavlja konkretno objašnjenje kako se i štampa urotila protiv građana, ne dajući im informacije i ostavljajući ih dezorijentiranima. Svakodnevno opisivanje novih škandala ne ide preko razine žute štampe. Za informiranost građana traži se mnogo više.

čl. 14 propisuje da ne smije biti diskriminacije građana po bilo kojoj osnovi. Dijeljenje dionica samo nekima, vaučeri i druge manipulacije sa društvenom imovinom upravo diskriminiraju jedne građane u odnosu na druge, s obzirom na to da društvena imovina pripada svim građanima jednako. I Ustavni zakon o Ustavnom sudu nalaze obavezno poništavanje podzakonskog propisa ako se njime neki pojedinci ili grupe stavljaju u povoljniji položaj. Ako se ima u vidu da samoupravljanje predstavlja oblik udruživanja „radi... zauzimanja za... gospodarske... ciljeve“, što garantira čl. 43 Ustava, onda je i nasilno ukiđanje samoupravljanja također neustavno. Vidi se da je prekršen cijeli niz ustavnih odredbi pa stoga treba poništiti protuustavne pretvorbene zakone.

- b) Čl. 49/4 Ustava obavezuje državu: „Prava stečena ulaganjem kapitala ne mogu se umanjiti zakonom niti drugim pravnim aktom“. Međutim, samoupravljači su godinama otkidali od svog dohotka i kapital ulagali u razvoj svojih poduzeća čime su sticali prava na radno mjesto i daljnje samoupravljanje. A država je pretvorbenim zakonima prigrabila taj kapital, stotine hiljada samoupravljača izbacila je na cestu i ukinula samoupravljanje! Država je ne samo prigrabila tuđe vlasništvo nego ga i prodaje. A država prodaje daleko ispod cijene – kao svi kriminalci koji prodaju tuđe. I uz sve te bagatelne cijene i popuste, otplaćeno je svega četvrtinu duga onih koji su preuzeli dio društvenog vlasništva (Petričić, 2000, str. 25). Budući da je država pružila primjer, ne treba se čuditi što bi gotovo jedna trećina mladih ljudi bila spremna kupovati ukradeno. A blizu polovine se izjašnjava da se ne isplati biti pošten (Ivanović, 2000, str. 34).
- c) Pretvorba je dovela do ogromnog broja *kršenja zakona*. Novine svakodnevno javljaju o novim hapšenjima. Tako je došlo do masovne kriminalizacije privrede (i društva). Dosljedno tome, jedna četvrtina mladih ljudi odobrava varanje na porezu, a nešto manji procenat odobrava primanje mita (Ivanović, 2000, str. 34).
- d) Pretvorba se pokazala ekonomski krajnje *neefikasnom* što je već spomenuto, a u knjizi je cifarski razrađeno. Neefikasnom se pokazalo i podržavljenje i kasnija privatizacija. Unaprijed je bilo jasno da će se to dogoditi, to je eksplicitno i bilo rečeno (Petričić, 2000, str. 66-67), ali je to naša vrlo štampa prešutila. A tadašnju vladu to nije ni najmanje smetalo. Predsjednik države sumanuto je govorio o „hrvatskom čudu“.

Zbog navedena tri razloga, pretvorbu treba poništiti, strogo vodeći računa o tome da nijedna pravno ispravna osoba ne bude oštećena. A to je i opći zahtjev građana.

Kada država bude vraćala samoupravno vlasništvo, mora vratiti i inokosno vlasništvo koje je bilo nacionalizirano bez odštete, a vlasnik nije bio suđen. Time se postavlja čvrst temelj poštovanju vlasništva i uspostavi pravnih normi.

Najavljena revizija pretvorbe uopće se još ne vrši,¹¹³ ali niti dolazi u obzir i to iz dva razloga:

---

¹¹³ Koliko prijedlog zakona za reviziju pretvorbe i privatizacije ne zadovoljava ni elementarnu logiku, vidi se iz obrazloženja koje je Vlada dala Saboru. Ističe se da za zakon postoji ustavna osnova i citiraju članovi. No Ustav ne može protivurječiti sam sebi, ne može se jamčiti pravo vlasništva u jednom članu i istovremeno ukidati vlasništvo bez kompenzacije na osnovu drugog člana. Nije kriv Ustav, nego njegova arbitrarna interpretacija. Kaže se: „Pretvorba bivšeg društvenog odnosno državnog kapitala u kapital s poznatim nositeljem upravljačkih (vlasničkih) ovlaštenja...“ No društveno nije državno, a nositelj upravljačkih ovlaštenja bio je uvijek poznat. Pored toga, tek poslije pretvorbe događa se da vlasnik – u svrhu prikrivanja – nije poznat. Za *Večernji list* moralo se formirati posebno saborsko povjerenstvo da se utvrdi tko je vlasnik. „Privatizacija se odvijala i podržavljenjem...“ Kako se državno može podržaviti? Ili: kako podržavljenje može predstavljati privatizaciju? „S ekonomskog stanovišta pretvorba i privatizacija nije postigla očekivani... pozitivni utjecaj“. A s kojeg stanovišta je postigla? I kako je ondašnja oporba mogla očekivati neki pozitivan rezultat od akta koji je imao sasvim drugi cilj? Izražava se žaljenje što je nacionalizacijom bez kompenzacije oštećen izvjestan broj građana. I to je točno, oteto treba vratiti. Ali se ne daju nikakvi kvantitativni pokazatelji. Po mom računu to iznosi manje od 5% proizvodnoga kapitala. A u isto vrijeme drugim građanima se otima 95% kapitala i to proglašava ustavnim? Oni koji su prije upravljali poduzećima sada su kao nezaposleni izbačeni na ulicu, ostali su bez egzistencije. A Ustav u čl. 54 jamči pravo na rad!? Ispravno se konstatira da promjena vlasničkih odnosa nije jamstvo uspješnosti, da pretvorba nije prihvaćena od većine građana, da je došlo do etatizacije privrede, to je pogodovalo razvoju mita i korupcije uz razne druge oblike kriminala, da građani pretvorbu nazivaju „pljačkom stoljeća“. To ne vide samo građani, već i strani ambasadori. Na pitanje da li se slaže da je deset godina HDZ-ove vlasti gotovo uništilo Hrvatsku, američki ambasador William Montgomery odgovara: „Potpuno... jasno je da je (HDZ) u gospodarstvu napravio golemu štetu... Način na koji su tisuće poduzeća ustupana prijateljima stranke, ili kako su banke doslovno opljačkane zaista je nezabilježen i stvorio je nevjerojatan problem“ (*Globus*, 22.IX.2000, str. 42). Ali onda ne slijedi logički zaključak da treba poništiti zakone koji stvaraju takve monstruozne rezultate već se takav zaključak proglašava „ekstremnim zaključkom“ i predlaže se neka neodređena revizija koja bi godinama ometala razvoj privrede! Ili, *lupus asinum devorat*, što je, kako piše novinar Denis Kuljiš, „skriveni podtekst zakona o reviziji pretvorbe“ (*Globus*, 8.IX.2000, str. 35). Kao da se pljačka da revidirati, a loš sistem može davati dobre rezultate. I kao da zamjena logičnih zaključaka politikantskim i oportunističkim može donijeti išta dobra. I na koncu, kaže se neistinito: „Za nastale posljedice određeno opravdanje može se naći u velikosrpskoj agresiji i ratu...“ Međutim, usprkos upozorenju da će sama pretvorba razoriti hrvatsku privredu, pretvorba je namjerno provedena baš u jeku rata! O čijim se, dakle, interesima radilo? U konačnom prijedlogu zakona u čl. 1 hipokritski se kaže: „Revizija pretvorbe i privatizacije bivšeg društvenog i državnog kapitala... provodi se radi zaštite Ustavom zaštićenih vrednota, ukupnog pravnog poretka, javnog morala.“ Međutim, a) sasvim se jasno razlikuje društveni od državnog kapitala, b) daljnjim tekstom zakona prihvaća se izvršena državna pljačka društvenog kapitala, c) budući da je država mogla prigrabiti *društveni* kapital samo tako da ga protuustavnim zakonima *podržavi*, a htio se izbjeći taj neugodni termin jer bi podržavljenje državnog očigledno bilo lišeno smisla, izmišljen je termin „pretvorba“ kako bi se prevarili građani, d) sve se to sad predstavlja kao „pravni poredak i javni moral!“ To Ustavni sud opravdava „promjenom idejne koncepcije“, a ne želi se reći da se zapravo obnavlja grabežni kapitalizam

- a) Ne radi se samo o kršenjima donijetih zakona o pretvorbi, već o tome da same *zakone treba poništiti* kao protuustavne.
- b) Ne radi se samo o principijelnim već i o *praktičnim razlozima*. Revizija bi nužno angažirala sudove i sama poduzeća odnosno novopečene vlasnike, parnice bi po prirodi stvari trajale godinama i tako dugoročno teško ometale rad poduzeća kojima je osnovni zadatak proizvodnja. Pretvorba je inicirana jednim aktom države pa tako treba da bude i nježno ukidanje. Ustavnost se može uspostaviti jedino ukidanjem neustav-

Kraljevine Jugoslavije. Uslijed toga privreda i javni moral su razoreni. Sudovi počinju marljivo procesuirati sitne kriminalce – što je dobro. No one koji su donijeli odgovarajuće „zakone“ – poput nekadašnje hitlerovske prakse – kojima je prigrabljena društvena imovina i ukinut njen korelat, samoupravljanje, te omogućen, čak podstican, kriminal – sudovi ne gone. Činjenica da su pretvorbeni zakoni prošli bez javnog protesta i da se svakodnevno Hrvatska bez daljnijega uvrštava u zemlje tranzicije, tj. u nekadašnje etatiističke države iz kojih su ljudi bježali tražeći kod nas spas – pokazuje koliko je napredovao kompleks inferiornosti. Ili strah? Na kraju još nekoliko podataka o tome što misli javnost o pretvorbi. U 1998. godini izvršeno je sociološko istraživanje na reprezentativnom nacionalnom uzorku od hiljadu ljudi. Rezultati su ovi (Stulhofer, 2000, str. 157-165):

Posve nezadovoljni privatizacijom	47%	
Djelomično nezadovoljni	22%	
Ukupno	69%	
Privatizacijom su se najviše okoristili ljudi iz stranke na vlasti	83%	
Privatizacijom su najviše oštećeni radnici privatiziranih poduzeća	73%	
Glavni ciljevi privatizacije trebali su biti:		Nije ostvareno:
– očuvanje radnih mjesta	93%	80%
– blagostanje zaposlenih	92%	83%
– povećanje poslovne efikasnosti	89%	55%
– raspodjela društvene imovine onima koji su je stvarali	89%	81%
Glavni su dobitnici privatizacije članovi HDZ, menadžeri privatiziranih poduzeća, političari istim redoslijedom		89% - 78%
Glavni su gubitnici privatizacije seljaci, radnici privatiziranih poduzeća, stručnjaci istim redoslijedom		73% - 49%
Potrebna je revizija cjelokupne privatizacije	65%	

Prema tome javnost smatra: a) da su proklamirani ciljevi doživjeli fijasko, b) da se radi o pljački i prevari jer c) privatizacijom su se okoristili ljudi vezani uz vlast, a d) najviše štete pretrpjeli su radnici i seljaci. Zbog toga je e) potrebna revizija cjelokupne privatizacije. Od 1968. godine nezadovoljstvo prevarene javnosti samo se pogoršalo i nove desetine hiljada ljudi izgubili su posao i bili izbačeni na ulicu. U isto vrijeme navodno demokratski izabrani vlastodršci ostali su na glas javnosti gluhi i slijepi. Zašto? *Epilog*. Nakon šest godina razmatranja tužbe za neustavnost pretvorbe, Ustavni sud je donio, kako sam piše, „idejno“ – a ne pravno – rješenje. Nema nijednog pravnog argumenta zašto se neustavni zakoni ne bi morali poništiti. Kako je Ustavni sud posljednja pravna instanca, pravne su mogućnosti na Balkanu iscrpljene. Na taj je način slučaj postao zreo za Europski sud. No ja dosad nisam uspio pronaći pravnika koji bi preuzeo da slučaj dobrovoljno pravno pripremi za Europski sud u interesu razvlaštenih i na ulicu izbačenih građana. Možda nisam tražio među pravim ljudima. Ali ako traženi pravnik ipak postoji, bilo bi dobro da se javi.

nosti. A poduzeća moraju biti *odmah* slobodna da bi se mogla baviti svojim poslom. Rješavanje svih problema koje je pretvorba nametnula mora se odvijati van poduzeća, u sudovima i državnim institucijama.

Poništenje pretvorbe znači da su svi oblici vlasništva ravnopravni. Prema tome moguće je – pored ostalih – i samoupravno i dioničarsko vlasništvo; to je moguće i u drugim civiliziranim državama. A država ne smije administrativno određivati kakvo će biti koje, već to treba prepustiti konkurenciji na tržištu. U načelu, samoupravljanje treba ponovno uspostaviti u državnim poduzećima, a participaciju po europskom uzoru u ostalim. I to je pravi smisao privatizacije koja nam je nužna zbog ozdravljenja privrede. Putsmu i dr. (2000, str. 3) navode kako na europskoj razini participaciju smatraju velikim korakom prema poboljšanoj kvaliteti proizvodnje i poboljšanoj kvaliteti radnog života što je istaknuto u izvještaju Europske komisije. Potreba direktne participacije u organizaciji postala je nova konvencionalna mudrost. A u SAD, princetonski profesor Blinder objavio je u jednoj knjizi više ekonometrijskih studija raznih autora o utjecajima različitih faktora na produktivnost. Kao što to obično biva u ekonomskim istraživanjima, razni autori utvrdili su razne faktore. No značajno je da su svi utvrdili jedan kao najznačajniji: povećanje direktnog učestvovanja radnika (Blinder, 1990). To ekonomiste u ovoj zemlji s 40-godišnjim iskustvom samoupravljanja i brzog razvoja neće čuditi. Čudno je, međutim, zašto je taj razvoj napušten.

Iz činjenice da pretvorbu treba poništiti ne slijedi da samoupravno poduzeće ne treba reformirati. Naprotiv, potrebno je pravnim propisima omogućiti da se ono razvije u modernu *društvenu korporaciju* kako je to objašnjeno u poglavlju 9.2.

Planiranje privrednog razvoja je opći zahtjev građana koji to formuliraju kao nužnost *razvojne strategije*. Sve zemlje koje su se brzo razvijale imale su planiranje, bilo demokratskog bilo autokratskog tipa. Prvo se može ilustrirati japanskom praksom, a potomje korejskom. Kod toga su se i Japan i Koreja razvijali najbrže na svijetu. Za nas je posebno interesantna Koreja koja je poslije korejskog rata 1950. godine imala *per capita* dohodak manji od tadašnjih 100 \$. Južna Koreja bila je na razini Kosova. Danas ta zemlja izvozi automobile u Hrvatsku, a glavni grad Seul ima 20 sveučilišta. Od vremena de Gaullea, planiranje ima i Francuska (Commissariat du Plan), a jednako i mnoge druge zemlje. Ako se uključe i dvije najmnogoljudnije zemlje, Kina i Indija, onda plansku privredu ima polovina čovječanstva, od najsiriomašnjih do najbogatijih. No ne treba ići daleko: i mi smo imali planiranje i razvijali se brzo, sad ga nemamo i stagniramo u teškoj krizi.

Da bismo imali uspješno planiranje, moramo imati *zavod za plan*. Budući da ga nemamo, „strategija razvoja“ nikako da se rodi već deset godina.

Ekonomska ministarstva su operativni organi koji donose kratkoročne odluke. Njihovi službenici niti imaju vremena, niti potrebno obrazovanje da se bave razvojnom strategijom. To se lijepo vidi danas kad se s novom vladom promijenio i funkcionerski kadar, a nezналаčki stil rada ostao je isti. Znanstveni instituti bave se dugoročnim problemima. Istraživanja moraju biti temeljita i zato su spora. Osim toga – a to znam iz vlastitog iskustva – rezultati istraživanja često ostaju nerazumljivima za državne činovnike. Stoga je potrebna jedna posrednička institucija, pola istraživačka i pola operativna, koja će posredovati između operativnih organa i znanstvenih rezultata. I nju treba formirati brzo da to bude praktički relevantno. Ta institucija je *zavod za plan*. Sretna je okolnost što imamo nekoliko formiranih ličnosti s potrebnim iskustvom koje bi praktički odmah mogle formirati zavod. Prema tome, njegovo formiranje nije tehnički već isključivo politički problem. Ukoliko se bude i dalje kasnilo s obnavljanjem zavoda, netko će morati za to snositi odgovornost.

Potrebu planiranja posredno priznaje i vlada, ali na svoj uobičajeni oportunistički način ne želi to javno reći. Radi se o trogodišnjem budžetu – do kraja mandata vlade – koji sada izrađuje Ministarstvo financija. Međutim, budžet je po prirodi stvari kratkoročna prognoza obaveza, do jedne godine. Ako želimo obuhvatiti dulji vremenski period, moramo imati razrađeni privredni plan u kom se onda može smjestiti i budžet. No niti je Ministarstvo financija osposobljeno za takav posao niti je trogodišnji budžet potreban. Kad imamo trogodišnji ili petogodišnji plan, budžet se za svaku godinu radi na uobičajeni način. Zbog svega toga trogodišnjim budžetom dobit ćemo nešto polovično i jedva upotrebljivo.

Značajke demokratskog planiranja su ove: 1. Od znanstvenih instituta naruči se istraživanje aktualnih problema privrednog i društvenog razvoja. 2. Zavod za plan, u suradnji s resornim ministarstvima, Komorom i Narodnom bankom, pripremi odgovarajući plan. 3. U parlamentu se plan, nakon rasprave i potrebnih modifikacija, prihvaća. 4. Time plan postaje obavezan za vladu koja o izvršavanju plana podnosi izvještaje parlamentu. 5. Za poduzeća plan daje dragocjene *ex ante* i *ex post* informacije, ali je inače neobavezan. Poduzeće je nezavisno i slobodno (što znači i odgovorno) u svojim odlukama. Slobodna inicijativa privrednih subjekata osnovni je preduvjet racionalno organizirane privrede u kojoj se koriste sve postojeće informacije i mobiliziraju sve potencijalne pokretačke snage. To što vlada *mora* izvršiti plan a poduzeće *ne mora*, zahtijeva stručnost u vođenju ekonomske politike da bi se poželjni – ciljevi privrednog razvoja ostvarili. Uostalom, zato i postoji ekonomska znanost, a jedna njena specijalizirana disciplina – o kojoj su napisane brojne knjige – upravo je planiranje ili ekonomika privrednog razvoja. Osnovni efekat planiranja jest *ex ante* privredna koordinacija čime se znatno smanju-

je inače velika neizvjesnost – a s njom i rizik, i velikim dijelom prevladavaju propusti tržišta.

Suprotno nekim pogrešnim stavovima koji se često čuju u javnosti, plan *mora imati jasno određene prioritete*. Sve privredne grane mogu se podijeliti u autonomne i heteronomne; prve omogućuju razvoj, potonje se prilagođavaju. U prve spadaju grane s dugim aktivizacionim periodom kao što su rudnici, teška industrija, hidroelektrane, ceste, navodnjavanje i uopće infrastrukturni objekti. Njih treba striktno planirati da bi se postigla privredna ravnoteža. Ostale grane, s kratkim aktivizacionim periodom (ispod godine dana), same se prilagođavaju ukoliko se obim i struktura potrošnje dobro predvide, a kreditiranje je normalno. Grane od nacionalnog značenja (za izvoz, sigurnost, ekonomski proboj) moraju se uvrstiti u prioritete i planski stimulirati.

Investicije. U samoupravnoj privredi postojao je problem prevelikog investiranja. Jugoslavija i Japan (koji nije bio samoupravan, ali zato veoma specifičan) bili su svjetski rekorderi u relativnoj veličini investicija. Prema tome, u racionalno organiziranoj privredi investicije nisu problem. No u posljednjih deset godina – a i to je negativni efekat pretvorbe – investicije su bile toliko male da pokrivaju tek tri četvrtine amortizacije (Veselica, 2000, str. 23). Drugim riječima, došlo je do dezinvestiranja. U takvoj situaciji investicije postaju problem. Od interesa je konstatirati da u samoupravnoj privredi nije trebalo nikoga privlačiti, a u okviru restauracije kapitalizma stalno se govori o potrebi „privlačenja investitora“.

Kad dođe do poništenja pretvorbe, do društvenog planiranja i obnove samoupravljanja, može se očekivati da će investicije odmah porasti. To pokazuje historijsko iskustvo. Nadalje, neiskorišteni kapaciteti i nezaposlena radna snaga omogućavaju da se kreditnom ekspanzijom proizvodnja i investicije odmah povećaju. A ekspanzija automatski smanjuje troškove i *povećava* potrošnju (v. pogl. IV). Za to se mora brinuti državna investiciona banka. Ukoliko sredstva budu još uvijek nedostajala, ta marginalna sredstva privremeno se namiruju iz poreza koji se kanalizira u investicionu banku.

Budući da vrijedi identitet investicije = štednja, potrebna štednja pojavljuje se automatski.

Porezi. Kad je Engleska nakon Drugog svjetskog rata bila razrušena pa ju je trebalo obnoviti, laburistička vlada zavela je progresivne poreze kod kojih je najviša marginalna stopa bila 97,5% čime je prekomjerna potrošnja bogatijih smanjena, a sredstva oslobođena za obnovu. I privreda je funkcionirala bez teškoća. Kod nas se raspon između prosječnih najnižih dohodaka i najviših registriranih dohodaka za oporezovanje popeo na 1:100, a najviša marginalna stopa oporezivanja je samo 35%. To je manje nego kod drugih civiliziranih zemalja i očigledno se treba povećati. U tvrđavi kapitalizma, Sjedinenim Američkim Državama, marginalna stopa federalnog poreza izno-

si oko 40%, na što treba dodati i porez odnosne države. Realniji je prijedlog sindikata o marginalnoj stopi od 49% na plaće veće od 21.600 kuna (u Sloveniji je marginalna porezna stopa 50%). U pojedinim europskim zemljama marginalna stopa poreza na dohodak iznosi preko 50%. Maloj poreskoj opterećenosti bogatih (plus efekti pretvorbe) odgovara ekstremna ekonomska polarizacija stanovništva. Od zemlje s relativno ravnomjernom raspodjelom dohotka, za deset godina dospjeli smo do zemlje koja ima najneravnomjerniju raspodjelu u istočnoj Europi: jedna petina najbogatijih troši 4,4 puta više od jedne petine najsiromašnijih (u Sloveniji upola manje – 2,3 puta, *Banka*, 7-8, 2000, str. 7; u Finskoj, Švedskoj i Belgiji 2,8, tek Velika Britanija i SAD, kao posljedica režima Margaret Thatcher i Ronalda Reagana, imaju 4,6 odnosno 6,4; *Gottshalk*, 2000, str. 279). Gini koeficijent se pogoršao od 0,25 na 0,32, a slično je i u drugim zemljama koje obnavljaju kapitalizam (*The World Bank*, str. 32). Za tu neravnomjernost ne mogu se kriviti samo „oni“. Kod nas saborski zastupnici imaju mirovine koje su šest puta veće od mirovina sveučilišnih profesora i dvadesetak puta veće od mirovina običnog smrtnika. Svojevremeno je Tuđman povećao plaće saborskih zastupnika četiri puta. To je isto uradio i Milošević. A uradili su to da korumpiraju poslanike. Takvih raspona nema u civiliziranoj Europi. Zato su u predizbornim obećanjima najavljena smanjenja od 40%. Kad su došli na vlast, saborski zastupnici izglasali su sebi smanjenje od samo 27% ili za jednu trećinu manje!

S druge strane, i mali dohoci opterećeni su stopom od 15%. To zahtijeva ogromnu administraciju jer oko 600.000 ljudi mora pisati poreske prijave. Zatim se javljaju stotine hiljada pogrešaka, pa stotine hiljada žalbi i tako redom. Umjesto proklamiranog smanjenja administracije dolazi do njenog povećanja.

Racionalna organizacija izgledala bi vjerojatno ovako. Do visine prosječnog dohotka – koji objavljuje poreski ured – ne plaća se nikakav porez. Time nestaje najveći dio poreskih prijava. A osim toga *smanjuje se i cijena rada* jer se bruto plaće smanjuju na neto plaće (s uključenim penzijskim i zdravstvenim doprinosom). Iznadprosječni dohoci oporezuju se po strmoj progresiji.

Profiti se oporezuju kao i u drugim zemljama (između 40% i 50%) umjesto sadašnjih 25% (ili čak potpunog oslobođanja). U pojedinim zemljama porezna stopa na dobit kreće se u postocima: Austrija 34, Belgija 40, SAD 40, Italija 41, Japan 42, Kanada 46, Njemačka 52 (*KPMG Corporate Tax Rates Survey*, siječanj 2000). Da neto profiti kapitalista moraju biti veliki, prozirna je demagoška priča za naivne. Dio profita korišten za investicije ne oporezuje se. Time se stimuliraju investicije, a time i otvaranje novih radnih mjesta. Uvodi se porez na razini poduzeća na višak platnog fonda, tj. na plaće iznad prosjeka. Poznato je da je osnovni uzrok inflacije bujanje plaća. Ovim porezom inflacija se uspješno sprečava. Uvodi se i porez na ostvarenu kapitalnu

dobit (što imaju sve europske zemlje), a dividende se uključuju u ukupni dohodak koji podliježe porezu. Upravo je vlada najavila da će uvesti ova dva posljednja poreza.

Poseban je problem porez na imovinu, koji je HDZ-ovska vlast iz očiglednih razloga ukinula, a koji treba vrlo pažljivo skrojiti. U međuvremenu su „tajkuni“, ratni profiteri, šverceri, utajivači poreza, korupcionaši i razni drugi prevaranti stekli velika bogatstva na nelegalan način. Kad bi se ona pojedinačno procjenjivala, pojavile bi se mnoge zloupotrebe i arbitrarnosti. Zato treba napraviti što jednostavniji zakon kako bi se nekako nadoknadio izgubljeni porez na dohodak (i uz to nelegalan dohodak) u desetgodišnjem razdoblju. Novopečeno bogatstvo troši se u velikoj mjeri na razmetljivu potrošnju (luksuzne jahte, bazene, skupe automobile, helikoptere). Ekstravaganantna putovanja, raskošne zabave, novac deponiran u inozemstvu i sl. ne mogu se obuhvatiti. Ali luksuzne nekretnine i pokretnine mogu. Tome služi porez na imovinu. Kod toga treba voditi računa da se ne oporezuju obiteljske kuće, stanovi, pošumljavanje, ekološki zahvati, skromna prevozna sredstva, masovne male vikendice izgrađene u doba „mraka“ i općenito imovina stečena radom, a uklapa se u normalni životni standard.

PDV se ne plaća na kulturna, prosvjetna, zdravstvena i znanstvena dobra i usluge iz očiglednih razloga. To je djelomično već ostvarila nova vlada.

Tečaj. Vode se diskusije o tome da li je valutu dobro devalvirati ili ne. Takve su diskusije bespredmetne. Tečaj nije sam sebi svrhom, već služi za dobro funkcioniranje privrede. Kod ogromnog vanjskotrgovinskog deficita, bujanja uvoza i stagnacije izvoza, tečaj očigledno treba promijeniti da bi se postigla privredna ravnoteža. Kako se to radi da ne bi došlo do inflacije koja bi poništila efekte devalvacije, spada u stručni dio posla u koji ovdje ne mislim ulaziti. Ukoliko to vlada ne zna, neka angažira nekoga koji to zna sprovesti.

Malogranični promet na svim našim granicama cvjeta i tako Hrvatska svake godine gubi milijarde deviza što doprinosi vanjskotrgovinskom deficitu. Kada slavonska domaćica autobusom ode u susjednu Mađarsku, vrati se s punim koferom živežnih namirnica i drugih kućnih potrepština koje su upola jeftinije nego kod kuće. Toliko je otprilike kuna precijenjena. Zato naš turizam nikako da postane konkurentan, niti se ostvaruje veća vanpansionska potrošnja. A isto vrijedi i za poljoprivredu i druge izvozne grane. Situacija postaje utoliko alarmantnija jer se ulaskom u WTO preuzima obaveza smanjivanja odnosno ukidanja carina pa privreda postaje sasvim nezaštićena. Znamo da je po kupovnom paritetu kuna najmanje 35% precijenjena. Tome treba dodati određeni konkurentni dodatak jer je zemlja nerazvijena. Koliko točno devalvirati kunu treba odrediti eksperimentalno dok se u vanjskoj trgovini ne počne ostvarivati višak na tekućem računu.

A kako reagira vlada? Upravo je uvedeno kvantitativno ograničenje uvoza na po 1 kg šećera, ulja, mesa itd. To će doista smanjiti uvoz. Ali će ujedno povećati administriranje i šverc. I ogorčiti mnogobrojne građane koji na taj način krpe svoje šuplje obiteljske budžete. I zakočiti će prolaz kroz naše granice. Dok istovremeno građani u schengenskoj Europi prelaze preko granica bez zadržavanja. Tek što sam napisao ove retke, reagiranje građana je bilo tako žestoko da je vlada morala ukinuti navedena ograničenja. Ali ih nije zamijenila ničim boljim pa će uvoz robe, koja se može proizvoditi kod kuće, i dalje bujati, a privreda stagnirati.

U vezi s mogućom devalvacijom obično se ističe da će njene efekte poništiti devizna klauzula na bankovnim računima. To baš i nije točno jer kunski depoziti iznose samo jednu četvrtinu ukupnih depozita, a samo jedan dio ima deviznu klauzulu. No i taj se mali efekt lako poništi. Ozbiljnija je devizna klauzula kod investicija i poslovnih transakcija. Poništenje može biti ili manje radikalno, tako da se devizna klauzula tumači kako položeni novac ne može izgubiti na vrijednosti za porast cijena. Ili radikalnije, da se devizna klauzula jednostavno propisom ukine. To je suglasno načelu monetarnog suvereniteta. A ozdravljenje financijskog sistema učinit će ionako deviznu klauzulu neinteresantnom za deponente.

Likvidnost. Oko polovine svih registriranih firmi ima blokiran bankovni račun. Time se prisiljavaju na naturalnu razmjenu odnosno na razne malverzacije, a u svakom slučaju trpi proizvodnja, a privredni sistem ne funkcionira. Stoga ima pravo Branimir Lokin iz Komore, koji nelikvidnost smatra najvažnijom preprekom za normalno tržišno poslovanje. Izjave koje dolaze od vlade da su za nelikvidnost krivi sudovi koji ne gone neplatitice – su neozbiljne. Naravno da sudovi moraju štiti kupoprodajne transakcije. Ali to mogu samo onda kad propusti predstavljaju izuzetke. Kad postanu masovni, sudovi su nemoćni i zahtijevaju se sasvim druge mjere.

Glavni krivac za nelikvidnost je država koja nije plaćala svoje velike dugove i koja je vodila lošu ekonomsku politiku. No osim tog moralnog argumenta, mnogo su važniji praktični razlozi. Država i postoji zato da, među ostalim, ekonomiju dovede u red. Koraci su ovi: a) Država kao najveći dužnik treba odmah isplatiti svoje dugove (to vlada već počinje sprovoditi, iako ne brzo kako bi trebalo). b) Preostale dugove treba međusobno prebiti. c) Saldo treba preuzeti država tako da poduzeća, oslobođena tereta, mogu ozdraviti i početi normalno proizvoditi. d) Saldo se ne smije isplatiti u gotovini već u dugoročnim obveznicama, koje će kupovati banke što su visokim kamatama i tako doprinijele nelikvidnosti. e) Novčanu emisiju podesiti tako da uz dani obrt novca pokrije stvarne poslovne transakcije. f) Sudske mjere pooštriti tako da naplate dugova budu sigurne.

Ovdje treba upozoriti na još jedan „kvar“ sistema. Uz opću nelikvidnost u proizvodnom sektoru, banke plivaju u likvidnosti. No banke se nećkaju davati kredite proizvodnim poduzećima poučene tolikim stečajevima, likvidacijama i nenaplativim dugovima. Sigurniji komitenti su stanovništvo i država, a preostali višak sredstava zadržavaju makar im to povećava jedinične troškove (pa tako i kamate). Ili, što je još gore, izvoze taj kapital u inozemstvo, ali za nižu kamatu nego što moraju platiti naša poduzeća koja uvoze taj isti kapital jer „svježeg kapitala nema dovoljno u zemlji“! Kad bismo imali planiranje koje smanjuje neizvjesnost i rizik i kad bi na mjestu „podobnih“ privrednih upravljača bili sposobni, toga ne bi bilo.

U uskoj vezi s poremećajem likvidnosti su stečajevi. Stečaj može biti likvidacioni ili reorganizacioni. Za nas je ovaj potonji neuporedivo važniji. No potrebni zakonski propisi ne postoje. Sadašnja organizacija i stečajni upravitelji sasvim su neupotrebljivi. Traži se temeljito poznavanje ekonomike poduzeća i takvo poslovno iskustvo koje garantira uspjeh. Kad poduzeće postane nelikvidno, a posebno kad postane nesolventno, nešto treba poduzeti. Moglo bi se načelno reći da u prvom slučaju problem rješavaju banke, a u potonjem država. Vidjeli smo da su stečajevi ekonomski destruktivni i stoga nepoželjni, osim u sasvim izuzetnim slučajevima. Ono što treba uraditi jest očuvati materijalni i ljudski kapital. U tu svrhu treba osnovati *agenciju za posrnula poduzeća*. Kao što se pokvarene mašine ne prodaju u staro željezo ili bacaju, već se poziva servis za popravak, isti bi princip trebalo primijeniti i na „pokvarena“ poduzeća. Poduzeće s teškim gubicima može se i samo javiti agenciji, a nesolventno automatski prelazi u nadležnost agencije. Agencija okuplja iskusne upravljačke kadrove koji preuzimaju problematična poduzeća i reorganiziraju ih. Kad ih opet postave na noge, poduzeće nastavlja s normalnim poslovanjem. Agencija, naravno, naplaćuje svoje usluge iz dohotka poduzeća. Agencija može biti državna ustanova ili – što ja preferiram – neprofitna društvena organizacija. Usput da spomenem kako su se meni spontano javile upravljačke ekipe koje bi takav posao obavljale, no nema institucije koja bi ih angažirala pa inicijativa ostaje neiskorištena. A poduzeća odlaze na bubanj. Može se dodati da se pravi poduzetnik želi afirmirati u društvu po tome što je nešto stvorio i što voli kreativan posao, a ne po upadljivoj potrošnji iz (prljava) stečenih profita. Mnogo ovisi o tome kakav standard društvo postavlja, da li će na čelo niza poduzeća doći jedan Gucić koga sada progoni policija, ili će jedan Emerik Blum stvoriti multinacionalni Energoinvest s 32.000 radnika. Kod toga Blum niti je bio „poznati vlasnik“ niti je uopće bio vlasnik.

Kako je u mnogim tranzicijskim zemljama došlo do vala besmislenih stečajeva koji razaraju privredu, i u Svjetskoj banci su odlučili da nešto treba poduzeti. Zamisao je da se formiraju Enterprise Restructuring and Support Centres kao neprofitne korporacije koje će se baviti reorganizacijom ne-

solventnih poduzeća. Vidi se da se radi o organizaciji sličnoj gore opisanoj agenciji. Već je učinjen pokušaj da se formira jedan ERSP u Moldaviji (Stiglitz-Ellerman, 2000, str. 59).

Ekonomska integracija. Raspadom Jugoslavije hrvatsko je tržište smanjeno pet puta tako da naslijeđeni proizvodni kapaciteti ne mogu biti dobro korišteni. Vlada najavljuje stotine stečajeva za poduzeća koja „nemaju tržišta“. No sva su ta poduzeća nekad imala tržište, a vladi ne pada na pamet da se smatra odgovornom za osiguranje novih tržišta. A i da je ostala Jugoslavija, bila bi premala da se uspješno nosi s ekonomskim gigantima na svjetskom tržištu. Pojedini gradovi kao Bombaj, Sao Paolo, Šangaj – a oni nisu najveći – imaju po četiri puta brojnije stanovništvo nego Hrvatska. I jedan grad, Ciudad Mexico, imao je više stanovnika nego cijela Jugoslavija. Prema tome, republike mu dođu kao neke općine. Pojedine transnacionalne kompanije proizvode nekoliko puta više nego cijela Hrvatska. General Motors ima mnogo više dioničara nego Hrvatska stanovnika. Rješenje za ostvarivanje tržišne ravnopravnosti je ekonomska integracija. Vidjeli smo da u Europsku Uniju Hrvatska neće ući još za mnogo godina, a tržište nam treba odmah. Očigledno rješenje je balkanska unija. Paradoksalno je da postoji prethistorija balkanske unije u Maloj Antanti i balkanskom paktu između dva rata i drugom balkanskom paktu poslije Drugog svjetskog rata, te da nas u neku vrstu balkanske unije stalno gura međunarodna zajednica kao što to pokazuju projekti SECI (South East Europe Cooperation Initiative) i Pakt o stabilnosti, a hrvatske vlade se već jednu deceniju nećkaju umjesto da preuzmu inicijativu. Da parafraziram poznatu Cezarovu maksimu: *Bolje u zadnjem galskom selu prvi nego u Rimu drugi* u vladino načelo: *Bolje u Europi zadnji nego na Balkanu prvi*. Cezar je postao imperatorom, a mi uz nastavljanje ovakve politike imamo šanse da postanemo europski bogci. Dok pišem ove retke nešto se ipak pokrenulo, ušli smo u SECI. Ali inicijative još nema.

Balkansko tržište sastoji se od 12 zemalja, a ako se uključe i podunavske zemlje, onda se broj izjednačava s brojem članica EU. Ima 140 milijuna potrošača i tako predstavlja značajnu ekonomsku snagu, a kao organizirana unija, Balkan bi predstavljao i političku snagu. Hrvatska spada u najrazvijenije zemlje regije, što znači da neće imati teškoća u plasiranju svojih proizvoda. Od interesa je napomenuti da je još u XVI. stoljeću slovenski reformator Primož Trubar pisao kako je u tom stoljeću na sultanovu dvoru hrvatski bio diplomatski jezik. A u regiji je bio *lingua franca*. To sam provjerio na nekoliko svojih putovanja na kojima sam se od slovenskih Alpa pa do maloazijske obale Egeja mogao sporazumjeti na hrvatskom, svi su me razumjeli. A komunikacioni je jezik za poslovne veze veoma važan. Pored toga, Balkan je u mnogočemu samodovoljan, tako da će se međusobna trgovina brzo razvijati. Dokaz je tome iskustvo Europske Unije i ubrzana međusobna trgovina

njenih članova. Balkanske zemlje razlikuju se mnogo manje u stupnju ekonomskog razvoja od zemalja EU, pa i ta veća homogenost pogoduje razvoju. U EU Danska, kao najbogatija (daleko najbogatiji je Luxemburg; no budući da je to grad, a ne normalna država, ne uzimam ga u obzir), razlikuje se od Grčke, kao najsiromašnije, za 11.200 dolara *per capita*. Na Balkanu ta je razlika između najrazvijenije, Hrvatske (zapravo je najrazvijenija Slovenija, no ona se, čini se, želi odvojiti) i najzaostaliye, Moldavije, gotovo tri puta manja te iznosi 4800 dolara *per capita* (HDE, 2000, str. 408). Konkurentnost poduzeća unutar cijele regije bez daljnje je moguća, a vanjska konkurentnost – na svjetskom tržištu – uspostavlja se deviznim tečajem, carinama i izvoznim subvencijama.

Ponekad se kaže da je Hrvatska toliko mala da će spretnim političkim manevriranjem moći sebe ugurati u EU pa da ona to i ne osjeti. Zato hrvatski političari toliko inzistiraju na „individualnom pristupu“: to je opasna iluzija. Ekonomski siromašna Hrvatska bila bi nepotrební teret za ionako napregnute financije EU. A politički je svaki razlog prestao prije deset godina. Pored toga, u EU ne trebaju remetilački faktor kakvim Hrvatsku smatraju nakon što je, uz pomoć Miloševića, razbila Jugoslaviju koja je uživala nepodijeljeni ugled u svijetu. S druge strane, ni Hrvatsku s „individualnim pristupom“ ne bi čekala baš sjajna perspektiva. Naprimjer, Njemačka je 80 puta ekonomski moćnija od Hrvatske (20 puta više stanovništva i 4 puta veći *per capita* dohodak). Neozbiljno je očekivati da bi takva zemlja imala u EU samo jedan glas kao i mala Hrvatska. Prema tome, suverenitet, samostalnost i nezavisnost – što su nacionalisti toliko isticali svih ovih godina – a također i jezik i posebna hrvatska kultura otišli bi u prošlost. U balkanskoj uniji perspektive su sasvim drugačije i osim toga bila bi vrlo dobro prihvaćena od međunarodne zajednice. Opasnost od navale imigranata mnogo je manja. Kad bi Hrvatska i ušla u Europsku Uniju, razvijala bi se mnogo sporije nego što je to moguće u balkanskoj uniji, jer se i EU sporo razvija (po 2,5% godišnje), a ima 9-10% nezaposlenih. Slabije razvijene južноеuropske zemlje – Grčka, Portugal, Španija – u Europskoj Uniji zaostaju makar dobivaju subvencije u visini od 2,3% do 4% svog društvenog proizvoda (Paliginis, 2000, str. 84-85). Veliko tržište omogućuje i izgradnju velikih kapaciteta koji su rentabilniji zbog ekonomije obima (v. pogl. IV. 1.2.). Omogućuje i pokretanje kompliciranih novih industrija. Sve je to toliko različito od sadašnje situacije „konobara i seljaka“. Na Balkanu milioni ljudi žive van svojih matičnih zemalja, što je i najčešći uzrok ratova. Naprimjer, Albanaca u susjednim zemljama ima toliko koliko i u samoj Albaniji. „Svi Srbi u jednoj državi“ bila je lozinka srpskog nacionalističkog ekspanzionizma. Nakon izgubljenih ratova, milioni Mađara žive u Rumunjskoj, Slovačkoj, Srbiji i Hrvatskoj, a slično je i u svim ostalim balkanskim zemljama. Romi su raseljeni po svim balkanskim zemljama. Sve ovakve nacional-

ne manjine praktički nestaju kad se formira balkanska unija bez granica koje odjeljuju države, pa puna nacionalna kulturna integracija postaje moguća. I na kraju, do sada toliko česti balkanski ratovi otići će u povijesni zaborav, a oslobođena sredstva koristit će se za razvoj.

Važno je uočiti da i Europska Unija ima velikog interesa u pokretanju balkanske unije. Za EU je vrlo korisno imati na svojim granicama veliko tržište koje brzo ekspandira, a sličan je bio i nekadašnji interes SAD u finansiranju Marshallovog plana. Sada uvoz sa Balkana (bez Slovenije, Grčke i Turske) iznosi 1,6% uvoza u EU, a do polovine cjelokupnog izvoza tih zemalja odlazi u EU (The World Bank, str. 33, 57). To znači da će se i uvoz brzo povećavati pa će EU moći plasirati povećane količine svojih izvoznih proizvoda i to uz male troškove transporta i komunikacija. Izvozne mogućnosti za EU su utoliko veće što je Balkan znatno manje razvijen od Zapadne Europe. Velike poljoprivrede manje razvijenih balkanskih zemalja bile bi nepodnosiv teret za budget EU koji se već sada troši s 50% na poljoprivredne subvencije. Invazija slabije plaćenih radnika sa Balkana sasvim je neprihvatljiva konkurencija za domaće radnike koji ionako trpe od nezaposlenosti. I sa sadašnjim brojem od 15 zemalja, EU ima svoje administrativne i političke poteškoće tako da joj predstoji dugotrajna reorganizacija. Stoga je apsorpiranje mnogo novih ekonomski i kulturno heterogenih članica jednostavno nemoguće. A s balkanskom unijom nestaje i posljednje neuralgično područje u Europi.

Formiranje balkanske unije ne znači odustajanje od konačnog cilja, ekonomski i kulturno ujedinjene Europe. Ako se BU bude razvijala brže od EU, prije će je dostići i tako prevladati teško povijesno zaostajanje, čime će se cilj jedinstvene Europe prije moći ostvariti. A u međuvremenu treba najtješnje surađivati i koristiti iskustva EU, što predstavlja besplatan doprinos bržem razvoju. Postupno usvajanje *acquis communautaire* iz EU očigledan je primjer. A u Vijeće Europe i Europski sud mogu se odmah uključiti sve europske zemlje i time praktički počinje ujedinjenje Europe.

Prethodno razmatranje može se sasvim kratko rezimirati. U suvremenoj privredi izoliranost ne dolazi u obzir. Što se dogodilo kad su Milošević i, djelomično, Tuđman izolirali Srbiju odnosno Hrvatsku, poznato je. Postoje tri mogućnosti da se izađe iz izoliranosti. Uključivanje u neku organizaciju slobodnog tržišta kao što su EFTA ili CEFTA. Iskustvo je pokazalo da takva organizacija ne ubrzava privredni rast. Štoviše, pojedine su zemlje štetovale. Druga je mogućnost individualnog prijema u Europsku Uniju. U tom bi slučaju Hrvatska morala godinama čekati. Turska je, kako je već istaknuto, podnijela zahtjev za prijem prije 20 godina i još nije primljena niti ima bilo kakvih naznaka da će se to dogoditi uskoro. Treća je mogućnost formiranje balkanske unije slično historijskom obrascu EU. Kao što smo vidjeli, jedino

u tom slučaju dolazi do brzog razvoja, a osim toga očigledna je podrška međunarodne zajednice.

A naša vlada o svemu tome nema nikakav razrađeni stav. U velikoj vladinoj knjižurini, koja nosi pretenciozan naslov *Action Plan for European Integration* (1999), nema nikakve kvantifikacije, nema razrade pozitivnih i negativnih efekata ulaska u EU, koje su šanse ulaska, balkansko tržište se uopće ne spominje, malobrojni kritični stavovi nekolicine znanstvenika izbačeni su, knjiga nije prošla nikakvu javnu znanstvenu diskusiju, jedva tko za nju i zna u zemlji, a sadrži netočnosti, iskrivljavanja, pa i laži. Radi se o neukom potphvatu jednog kolonijalnog režima pa tome i odgovaraju mogući rezultati. Kad vlada to ne zna uraditi, onda to za Balkan moraju raditi međunarodne organizacije (The World Bank, 2000).

Od neposrednih aktivnosti, spomenut ću samo dvije. Jedan pogled na zemljopisnu kartu pokazuje da Hrvatska i Bosna i Hercegovina predstavljaju jedinstveno ekonomsko područje. Zato treba prići formiranju carinske unije s BiH, što, usput rečeno, znači ukidanje carinskih troškova na zajedničkoj granici. Uostalom, s BiH smo u zajedničkim državama živjeli više od jednog stoljeća i imamo isti jezik. Hrvatskoj trebaju komunikacije s jugom zemlje, elektroenergija i sirovine. Bosni i Hercegovini trebaju more, veći asortiman proizvoda i razvijeniji partner koji može u mnogo čemu biti od pomoći. Obje zemlje imaju koristi od podvostručenja unutrašnjeg tržišta. Pored toga, BiH je pod protektoratom, Narodna banka je pod režimom valutnog odbora i tako je zapravo pretvorena u mjenjačnicu, a kao valuta se koristi njemačka marka. Sve se to može brzo promijeniti. Bosni i Hercegovini će dokinuti protektorat, Narodna banka postat će institucija dostojna tog imena, time će se ostvariti monetarna suverenost i mogućnost vlastite monetarne politike, a zemlja će se početi brzo razvijati. Carinska unija tek je početak integracionih procesa koji se normalno razvijaju do ekonomske unije. To je početak i u tom smislu što BiH nije jedina nego tek prva od balkanskih zemalja u procesu integracije. Poput EU, treba razraditi kratka i jasna načela koja treba ispuniti svaka zemlja koja želi biti primljena u uniju. Upravo je učinjen prvi korak: od prvog siječnja iduće godine ukidaju se hrvatske carine za bosansku robu, dok će bosanske carine za hrvatsku robu biti postepeno ukinute kroz naredne tri godine. Tako se dobiva zona slobodne trgovine. Idući je korak – carinska unija.

Druga akcija odnosi se na osnivanje OECD-a za Balkan sa sjedištem u Zagrebu. Originalni OECD (Organization for Economic Cooperation and Development) nalazi se u Parizu, mi smo nekada bili članovi kao i gotovo sve europske zemlje (van istočnog bloka) i neke vaneuropske. Posljednjih godina primljene su Češka, Poljska i Mađarska, ali ne i Hrvatska. Sada s tom institucijom nemamo nikakve veze. Korisno je uočiti da se sjedište SECI-a nalazi u Beču, a ne na Balkanu. Također, jedini institut koji priprema opsežnu

statističku dokumentaciju o balkanskim zemljama nalazi se u Beču. Dobro je što te institucije postoje; nije prirodna njihova lokacija. Ako se analizira jezik koji upotrebljavaju zapadni funkcionari, vidi se da oni pretpostavljaju da nedorasli Balkan mora imati tutora (što dosad i nije bilo sasvim krivo). OECD Bi tu situaciju promijenio, služio bi za iniciranje balkanske integracije, mogao bi formalizirati svoje odnose s pariškim OECD-om i tako pripremiti opću ekonomsku integraciju. OECDDB priprema godišnje ekonomske izvještaje za cijelu regiju i monografske studije o pojedinim zemljama. Angažira se i na fundamentalnim istraživanjima kao što su ekonomska historija Balkana s odgovarajućim statističkim serijama i regionalna međusektorska tablica za Balkan.

Produktivnost državne administracije. Ušlo je u običaj ministrima vlade da dijele lekcije poduzećima i građanima kako se moraju ponašati da bi povećali produktivnost. A ne vode računa o tome – ako su uopće svjesni problema – da je *najneproduktivniji* sektor zemlje upravo državna administracija. Možda se to može donekle objasniti time (ako je taj podatak točan), što je u deceniji svoje vladavine HDZ počistio 94% državnih službenika, među njima vjerojatno i sve one koji su nešto valjali (*Feral*, 14.IV.2001, str. 18). Nova je vlada otkrila različite malverzacije i kršenja zakona u svojim uredima pa to pokušava popraviti. To je dobro. Također, vlada pokušava reducirati nabujalu birokraciju. I to je dobro, samo što to neće poboljšati administraciju. No dok dijele lekcije o prestrukturiranju poduzećima, ministri nisu svjesni da najradikalnije „prestrukturiranje“ treba provesti u vlastitim uredima čije ponašanje šteti razvoju zemlje. Ne mislim samo na broj ministarstava koji je obrnuto proporcionalan veličini zemlje pa je tako veći nego, naprimjer, u SAD, niti na peterostruko povećanje broj a općina a bez ikakve stvarne samouprave, nego na organizaciju općenito.

Evo nekoliko primjera što se meni kao građaninu događa, jer to neposredno poznajem pa ne može biti nikakve zabune. Ali ista iskustva imaju, naravno, i ostali građani kao i poduzetnici koji se krajnje nerado upuštaju u poslove s državnom administracijom.

Naše javne službe organizirane su na principu vlasti koja naređuje građaninu, a ne na modernom principu servisa građanima. Oдавde je samo jedan korak do stava da je u načelu vlast u pravu a građanin je kriv dok ne dokaže suprotno – što je dijametralno oprečno pravnom principu da se ne dokazuje nevinost već krivnja.

Ako dobijete pogrešno poresko rješenje koje se ne drži zakona, žalite se višem organu i žalba će vjerojatno biti uvažena, ali službenik koji je pogriješio ostaje nekažnjen. A budući da ostaje nekažnjen, na godinu će opet napisati pogrešno rješenje, neće se držati zakona, neće odgovarati na pisma upozorenja itd. No to nije sve. Na žalbu morate platiti državnu pristojbu. Iako je

žalba opravdana, pristojbu ne vraćaju, čak ne dozvoljavaju da je odbijete od poreza. Na godinu ponovo. Proizlazi da država griješi, a pogreške mora platiti građanin koji je ispravan! Ukoliko na sudu zametnu neku vašu uplatnicu, neće vam to priznati makar imate priznanicu od pošte. Umjesto da se na prvom ročištu sudac ispriča i prizna naplatu, a unutrašnja sudska kontrola onda utvrdi kud je nestala uplata, od vas se traži da napišete *molbu* za povrat tom istom sudu koji je pogriješio i istovremeno izvršite novu uplatu jer inače nema nastavka suđenja!

Nakon što ste prikupili sve mnogobrojne dokumente, za izdavanje građevinske dozvole potrebno je objektivno manje od mjesec dana. Ja sam čekao preko godinu dana pa za to vrijeme, naravno, nisam mogao početi graditi, uhvatila me inflacija koja je dobrano smanjila vrijednost mojih kredita. Razlog: odgovorna službenica je „imala drugog posla“. Kad je kuća gotova, treba prije useljenja tražiti uporabnu dozvolu. Ta je dozvola obavezna za državni organ jer sprečava nesreće uslijed nesolidne gradnje ili narušavanja urbanističkih uvjeta. No događa se da se, i nakon što su odmah ispunjeni svi uvjeti tehničke komisije, uporabna dozvola ne izdaje ni nakon 20 godina. Zar se onda treba čuditi bespravnoj izgradnji? Ili tome što se potencijalni investitori vraćaju iz zemlje jer nisu mogli izići na kraj s beskonačnom administracijom i njenim zavrzlamama.

U vezi s potonjim relevantno je jedno skorašnje slovensko istraživanje. Nađeno je da ulaz stranih investicija ne koče monetarne mjere, porezi i carine, već – birokratizam. Ako taj zaključak malo pojačamo, dobit ćemo hrvatsku situaciju.

Kad se općina nije držala zakona, ja sam se naravno žalio višem organu, tj. Gradskom uredu. Odgovorni službenik je svakog mjeseca, kroz 10 mjeseci, uredno slao opomene općini. Općina nije odgovarala, niti je bilo što uradila. I nikom ništa. U to se promijenio režim i sve je centralizirano pa je nadležno tijelo postalo ministarstvo, kome upućujem žalbu. Ministarstvo donese negativno rješenje (iz razloga koji se može pretpostaviti). Ja uputim tužbu Upravnom sudu, koji donese rješenje u moju korist. Ministarstvo se ogлуši. Ja zamolim Upravni sud da prisili Ministarstvo da izvrši sudske rješenje. Dobijem pisani odgovor da Upravni sud nema nikakvih mogućnosti da natjera Ministarstvo na izvršenje sudske rješenja. Pravna država? A čemu onda uopće imamo Upravni sud? Mogu dodati da se isto dešava i u drugim zaostalim zemljama kao što su Egipat, Peru ili Filipini gdje legalizacija sličnih urbanističkih problema traje 5–14 godina (De Soto, 2000, str. 20). Kako se vidi, kod nas traje još duže pa smo prema tome još više vraćeni unazad.

Ovakva situacija je izrazito pogodna za korupciju i ne treba imati iluzije da ćemo se korupcije riješiti dok takva situacija traje. Liječničke bijele koverte postale su legendarne. Ali isto tako i fakultetsko mito: zna se točno ko-

liko stoji pojedini ispit ili cijela svjedodžba. Mito je ušlo u državne urede, pa čak i u sud. Kako nisam mogao izaći na kraj s općinom, angažiram odvjetnika. Jednog dana odvjetnik me obavijesti da mu se javio čovjek koji mu je rekao da zna u čemu je problem i da će ga brzo riješiti – uz malu naknadu! Budući da ja nisam bio spreman da se upuštam u mito, problem nije riješen ni do danas!

Pred više od jednog stoljeća, Austro-Ugarska je na podsljemenskom području glavnoga grada Hrvatske, Zagreba, izvršila geodetska mjerenja. Napravljenom kartom još se i danas služi Geodetski zavod (a kako li to tek izgleda u drugim gradovima koji nisu glavni gradovi?). No slijevanje bujica sa Sljemena u tom je dugom razdoblju poremetilo originalni krajolik. Naprimjer, ucrtani šumski put ne postoji, a Zavod ga vodi. Tridesetak metara dalje postoji šumski put kojim se svi služe, ali u staroj karti – pa prema tome i u onoj s kojom se služi Zavod – taj put ne postoji. Urbanistička karta, koja uzima u obzir postojeće stanje, ne slaže se s geodetskom. Međe su pomaknute do pet metara u odnosu na staru kartu. Upravo iz tih razloga zakon propisuje periodičnu reambulaciju kako bi se uskladilo stanje na karti s onim u naravi. Tražio sam da to Zavod napravi. Zavod je priznao da propisi postoje, ali da ipak neće napraviti reambulaciju jer – nema novaca! Što bi se desilo da zakon propiše neka davanja državi, a građanin ne plati jer nema novaca! Rezultat je da su točna geodetska mjerenja postala nemoguća. Od onih koja se vrše, svako je drugačije. Nastala je velika pravna nesigurnost, sporovi i komisije su beskonačni pa se tako gomilaju troškovi i državnih organa i građana. Ali odgovorni se ne kažnjavaju i stanje se perpetuira. Kvintesencija svega je da je praktički *nemoguće ispravno* raditi! De Soto nakon studijske posjete pet zaostalih zemalja konstatira: „...u svakoj zemlji koju smo ispitivali, našli smo da je skoro isto tako teško *ostati* legalnim kao što je i *postati* legalnim“ (str. 21). Odatle do korupcije samo je jedan korak i to nikakvi antikorupcijski uredi ne mogu spriječiti.

Nakon 65 godina života, MUP traži produženje vozačke dozvole s liječničkim pregledom nakon svake tri godine. Toga naprimjer u Americi nema. Možda su hrvatski građani gluplji i luđi od američkih, pa je taj propis opravdan. No nisam vidio nikakvu studiju koja to dokazuje, niti znam na osnovu kakvih je kriterija MUP propisao svoje tri godine. Ipak, kao poslušan građanin idem na pregled. Osim toga, to može biti korisno jer može nadomjestiti povremeni sistematski pregled iz zdravstvenih razloga. Kad bi nakon pregleda ujedno udarili žig na vozačku dozvolu, ne bi bilo prigovora. Ali da! Oni samo izdaju uvjerenje, koje ne šalju saobraćajnom MUP-u, nego vi to morate sami odnijeti. Tako MUP, a slično i Hrvatske ceste, Gradsko zelenilo i brojne druge državne ustanove – koje građani plaćaju porezom da obavljaju administraciju – *služe se građanima kao svojim kuririma*. Na MUP-u u Petrinjskoj

čeka vas gužva. Najprije morate u repu čekati u prizemlju na formular i kupiti biljege, a zatim na prvom katu da udare potpis i žig. No ako brzo ne dođete u Petrinjsku, službenica MUP-a neće udariti žig, nego će vas poslati na ponovni pregled! Očigledno, ne postoji MUP zbog građana, već građani postoje zbog MUP-a. Zakon propisuje *trogodišnji* rok za koji važi medicinsko uvjerenje. No MUP propisuje *tromjesečni* rok da udari žig na osnovu tog uvjerenja, bez obzira na zakonsku normu. Osim toga, zakon propisuje liječnički pregled, a ne hodočašće u Petrinjsku. Službenici sam objasnio da imam mnogo ozbiljnijeg posla nego da se maltretiram njihovom administracijom i da ću o toj genijalnoj organizaciji rada obavijestiti javnost, što sada i činim.

Nakon nekog vremena utvrdio sam da mi treba prosječno tri posjeta nekom uredu da riješim neku situaciju. U Americi mi je trebao samo jedan. Štoviše, u Americi su stvari rješavali za nekoliko minuta, a ovdje se često mora čekati u repu što se može otegnuti i na dva sata. U Engleskoj sam našao da na šalterima sjede njihovi najbolji ljudi koji mogu problem riješiti nezavisno i odmah – kod nas sjede polupismeni ljudi koji zahtjev samo zaprime i onda prosljede šefu koga nikad ne vidite. Naravno da rješavanje traje dugo i nije izvjesno da će zakon biti poštovan. Posebnu priču predstavlja stalno mijenjanje nepromišljenih propisa što zbunjuje službenike pa oni često daju pogrešna obavještenja; naravno da onda i opet rješavanje problema traje dugo. U američkim sam bankama posao obavljao gotovo trenutačno, u našim službenica mora ispunjavati formulare u četiri primjerka. To brdo papira, i još kojekakva druga brda, čine da su kod nas kamate najviše u Europi, a poduzeća koja ih moraju plaćati odlaze pod stečaj. Brda papira nisu, naravno, spriječila da se milijarde kuna neznano odliju u inozemstvo. Kad sam predavao u Švedskoj, jednog dana dobijem poštom vladinu knjižicu u kojoj je objašnjeno koja su moja prava od rođenja do smrti i kako ih trebam koristiti. Naravno, to se zapravo nije odnosilo na mene jer nisam švedski državljanin, ali bilo je simptomatično da su mi tu knjižicu uopće poslali. Kod nas se građanin mora dovijati na različite načine da pronađe koja su njegova prava, a kad ih pronađe, mora se žestoko boriti da ih ostvari – bar djelomično. Otkupljena pšenica ne isplaćuje se na vrijeme već tek nakon masovnih prosvjeda. Čak i mirovina stiže s tri ili četiri tjedna zakašnjenja. Učinio sam pokus da vidim da li će država platiti zatezne kamate na svoj dug kao što inače propisuje građanima. A sama mirovina četiri je puta manja – zanimljivo, isto je toliko puta manja koliko su si sabornici povećali plaće – od mojih vlastitih kapitaliziranih uplata tokom godina zaposlenja. Kod toga se naveliko raspravlja o „tri mirovinska stupa“, a država nije u stanju da provede ni jedan jedini. Osigurana se štednja ne isplaćuje već dvije godine (konačno je isplaćena u veljači 2001). Rješenje Ustavnog suda o povratku mirovine, koju je država opljačkala umirovljenicima, jednostavno se ne poštuje. Sudovi, koje je HDZ također

devastirao, s njihovih dva milijuna neriješenih predmeta i puštanjem zločinaca na slobodu jer u dvije godine od hapšenja nije počelo suđenje, posebna su priča. Da li je moguće da parnica o jednom jednostavnom neizvršenom ugovoru, gdje je akontacija neosporno primljena, traje 19 godina? A u međuvremenu i krivac i odvjetnik umru? Pa i država se već raspala, a sud još petlja? Objektivno se slučaj mogao riješiti za mjesec-dva, sve činjenice su nesporne, a parnica će uskoro slaviti dvadesetogodišnji jubilej. Sasvim je sve to moguće, jer se to meni upravo događa. Napravio sam eksperiment da ničim ne interveniram već da ostavim sudu da po volji umnožava ročišta i produžuje parnicu, da vidim dokle će to trajati. Još sam u dobroj zdravstvenoj kondiciji pa ću to valjda dočekati. Dobio sam tako zadovoljavajuće objašnjenje zašto ima toliko mnogo neriješenih predmeta. Prema jednoj anketi, 62% građana ima o sudovima negativno mišljenje (*Globus*, 23.11.2001, str. 9). Do svoje pedesete godine nisam imao posla sa sudovima koje sam smatrao institucijama koje postoje zbog kriminalaca. U posljednjih deset godina sve sam češće na sudu, pa mi se dešava da imam i po dva ročišta na tjedan. Odvjetnike više ne angažiram jer sam naučio zakone napamet. A u gradu primjećujem odvjetničke urede koji bujaju kao gljive poslije kiše. Sudski su postupci ispod pravne i upravne razine, uz rijetke izuzetke. Ali o sudovima i pravnoj državi podrobno drugom prilikom. I ovo što je rečeno dovoljno je da oslika produktivnost administracije. Za rješavanje takvih i sličnih problema u Skandinaviji su našli korisnim na imenuju pučke pravobranitelje za sudove, kaznionice, vojsku, administraciju i, općenito, tamo gdje stvari ne idu glatko. Kod nas je stvoren raj za mafijaše i pakao za građane i poduzetnike. Mnoštvo pravnika – odvjetnika i sudaca, kojih ima relativno najviše u Europi – odraz su krajnje konfliktnog i dezorganiziranog društva formiranog u posljednjih deset godina. To ima svoje ne samo moralne nego i razvojne posljedice. U jednom empirijskom istraživanju provedenom na 52 zemlje za razdoblje 1960–1980. utvrđeno je da je porast pravnika u radnoj snazi koreliran (na razini signifikantnosti od 5%) sa smanjenjem stope privrednog razvoja. Daleko najmanji broj pravnika imaju Taiwan, Koreja i Japan, a to su ujedno zemlje s najvišom stopom rasta (Datta, Nugent, 1986, str. 1458). Naravno, međuzavisnost je obostrana. Individualni suci mogu samo smanjiti individualne konflikte (pa ni to većina od njih kod nas ne radi kako to pokazuju moji elementarni sudski sporovi koji se razvlače na mnogo godina). No ni najbolji pravnici ne mogu smanjiti opću razinu konfliktnosti koja je, uz dane objektivne okolnosti, produkt društveno-ekonomskog sistema.

Proizlazi da je zaista urgentno da država osavremeni svoju administraciju i bitno poboljša njenu produktivnost. Kako se to radi, ministri će naći u stručnoj literaturi. Problemi su u „podobnim“ kadrovima, primitivnoj organizaciji, rezultirajućoj korupciji, provincijskom mentalitetu, nedovoljnoj struč-

nosti, konfužnim zakonima i forsiranju grabežnog kapitalizma. To se ne može riješiti preko noći. Ali dok se to ne počne rješavati, nema Novog puta.

Racionalno organizirana privreda. Do sada smo raspravljali o konkretnim hrvatskim institucijama, što je i bio glavni cilj ovog rada. No bilo bi korisno izdvojiti osnovna načelna rješenja koja vrijede za svaku privredu. Ima ih svega nekoliko. Na osnovu načelnih rješenja lakše je procjenjivati konkretne prijedloge koji se odnose na Hrvatsku:

1. *Brži rast i razvoj.* Porast proizvodnje po stanovniku očigledno je osnovni ekonomski cilj. No općenito nisu poznati mehanizmi koji djeluju u brzom rastu. Objašnjenja su u knjizi.

- a) Verdoomov zakon. Što je brži rast, to je brži tehnološki progres. Naravno, vrijedi i obrnuto, stagnacija vodi tehnološkom zaostajanju.
- b) Efekat zamjene. Što je brži rast, potrebna je manja zamjena istrošenih kapaciteta pa prema tome i manje kapitala po jedinici proizvodnje. Protivno popularnoj tvrdnji da „nema besplatnog ručka“, on postoji. Dobiva se efekat bez utroška, iako tehnologija ostaje ista.
- c) Brži rast znači povećavanje proizvodnih kapaciteta, a time dolazi i do rastućih prinosa.
- d) Kod korištenja punog kapaciteta ne samo da se ubrzava rast, nego se i smanjuju fiksni troškovi po jedinici kapaciteta, a time se smanjuju i cijene.

Iz ta četiri razloga, brži je rast od vitalnog ekonomskog, a time i društvenog interesa za svaku zemlju. I obrnuto, zaostajanje u rastu ima teške posljedice.

2. Osnovna je ekonomska institucija *tržište* koje se zasniva na samostalnim privrednim subjektima. Tržište funkcionira konkurencijom uz uklanjanje države iz privrede (pozitivna privatizacija).

3. Da bi se postigao brži rast, treba uskladiti proizvodne i investicione proporcije. Najveći dio posla vrši tržište, ali je ono nedovoljno. Kako bi se prevladali ekonomistima dobro poznati propusti tržišta, potrebno je *planiranje*. Planiranje daje nužne informacije privrednim subjektima i time automatski *ex ante* koordinira njihove aktivnosti. Prema tome, planiranje znatno smanjuje neizvjesnost i, s njom povezane, pogreške u poslovanju. Tržište to radi samo *ex post* uz razne deformacije (neizvjesnost, teorem paučine, teorem uravnoteženog budžeta, razna kašnjenja s cikličnim efektima, Keynesov paradoks štednje i dr.). Plan je obavezan za vladu i neobavezan za poduzeće.

4. *Decentralizacija:* i privredna i politička. Da bi se u potpunosti mobilizirali ljudski resursi, potrebno je koristiti sve informacije koje u društvu postoje. A zato je potrebna decentralizacija odlučivanja. Odlučivanje se diže na višu razinu tek onda kad počinje dolaziti do sukobljavanja privrednih subjekte-

kata. Decentralizacija znači privrednu i političku samoupravu. Ona osim toga omogućava inicijativu što predstavlja trajan podsticaj.

5. Za modernu privredu izuzetno je važna *veličina tržišta*. U naše vrijeme tržište se povećava ekonomskom integracijom. Veliko tržište omogućava slobodni protok robe, ljudi i kapitala. Omogućava korištenje ekonomije obima. Ono predstavlja ekonomsku i političku snagu. Na taj način omogućava kontrolu negativnih efekata globalizacije. Zahtijeva manje devizne i druge rezerve. Koristi svu emisiju dobit. Kod zajedničke valute ili fiksnih tečajeva predstavlja veliko valutno područje koje uspješno amortizira udare koji dolaze izvana (Mundell, 1999, str. 300).

6. *Pravna država* je neophodna za efikasno funkcioniranje tržišta i planiranja. Pored toga važna je za eliminiranje korupcije. Treba uskladiti naslijeđena pravna rješenja s modernom ekonomskom praksom razdvojenog vlasništva kapitala i vlasništva poduzeća.

7. *Puna demokracija* omogućava korištenje svih ideja i inicijativa koje se u društvu javljaju. Znatno reducira mogućnost dominacije pojedinih grupa koje nameću vlastite interese na račun društvenih interesa. Rezultira velikim smanjenjem štrajkova, čime se radno vrijeme i kapaciteti potpunije koriste. Omogućava ravnomjerniju raspodjelu dohotka i pravednije društvo.

Društvena mobilizacija. Striktno govoreći, ovaj problem ne spada u ekonomiju, već u socijalnu psihologiju. No on je nezaobilazan u trasiranju Novog puta. Radi se prosto o tome da se u običnoga građanina usade neki konstruktivni ideali kojima će svi težiti.

Ako u Japanu, pobijeđenoj imperijalnoj sili, pitate običnog Japanca što je nacionalni cilj, on će vam reći: biti prvi na svijetu u proizvodnji (što vodi ekonomskom imperijalizmu koji zamjenjuje nekadašnji vojni imperijalizam). Ako isto pitanje postavite Korejcu – a Koreja je nekada bila japanska kolonija – on će odgovoriti: stići i preći Japan. U vrijeme velike ekspanzije Sovjetskog Saveza, cilj je bio stići i preći kapitalističke zemlje. Poslije pobjedonosne partizanske borbe prosječan naš čovjek odgovorio bi: ostvariti pravednije društvo u kom neće biti siromašnih i eksploatiranih. Svi ovi duboko proživljavani ciljevi mobilizirali su društvo i doveli do brzog ekonomskog – i svakog drugog – razvoja.

Što je danas hrvatski cilj? U uslovima osiromašenja, apatije, čuvstva nemoci, kompleksa inferiornosti, besperspektivnosti i kriminalizacije društva, 72% mladih ljudi želi napustiti zemlju, što znači da nema nikakvog nacionalnog cilja. Prema tome neće biti niti ekonomskog efekta ako se cilj ne pronađe. A kakav bi nam mogao biti cilj?

Vidjeli smo da režim vodi lošu ekonomsku politiku, pa se privreda i društvo i dalje raspadaju. Međutim, režim je uveo – a stanovništvo prihvatilo, uz neke profašističke ispade pogođenih grupa – i neke nove vrijednosne ori-

jentacije. Mislim na opću demokratizaciju i (relativnu) slobodu medija. Posebno su značajna nastojanja da se kažnjavaju kriminalci, korigira pravni sistem i ostvari pravna država. I demokratizacija i ostvarivanje pravne države od takvog su kapitalnog značenja da se ne mogu previsoko ocijeniti. Budući da su sve ove vrijednosti široko prihvaćene i budući da vrijednosti socijalne revolucije – kao što je društvena pravda – nisu sasvim zaboravljene, na tome bi trebalo graditi.

Između dva rata, čitava istočna, južna i srednja Europa – s izuzetkom Čehoslovačke i Švicarske – stenjale su pod diktaturama. Dakle, najveći dio Europe imao je nedemokratske ili direktno fašističke režime. Toga više nema. Nakon Tuđmanove smrti ostao je još samo jedan diktator, a i on se mora pokrivati „slobodnim“ izborima. Dakle, međunarodno je okruženje povoljno, politička demokracija postala je opće prihvaćenom vrijednosti, a to se odrazilo i u Hrvatskoj.

Pod utjecajem socijaldemokratskih partija, u Europi je u ovom stoljeću uglavnom ostvarena država blagostanja. Siromašni se liječe, obrazuju i zbrinjavaju, pa više ne spavaju po ulicama ili parkovima kao u bogatoj Americi, da o siromašnoj Indiji i ne govorim. Na taj je način politička demokracija dopunjena socijalnom. To u dobroj mjeri vrijedi i za Hrvatsku kao rezultat socijalne revolucije, iako ekonomsko nazadovanje u posljednjoj deceniji vodi do retrogradnih tendencija.

Nakon Drugog svjetskog rata dolazi do novih institucionalnih rješenja koja polako ulaze u *acquis communautaire* Europske Unije. Radi se o participaciji radnika u upravljanju. Čovjek kao građanin slobodan je u javnom životu. No kao radnik – a na radnom mjestu provodi najveći dio svog aktivnog života – podložan je autoritarnom režimu vlasnika ili onog koji vlasnika predstavlja. To očigledno protivurječe između političke slobode i radne neslobode počinje se razrješavati. Participacija radnika u Europi je opće prihvaćena. Najviši oblik participacije je samoupravljanje. Osim nekih džepova u Europi – kao što su baskijski Mondragon, poduzeća koja su humani vlasnici u Engleskoj poklonili radnicima, ili posrnula kapitalistička poduzeća čiju su upravu preuzeli radnici u Italiji – jedina zemlja u Europi u kojoj je bilo uvedeno samoupravljanje na nacionalnoj razini bila je jugoslavenska federacija. Saveznim zakonom od 1950. godine poduzeća su predana radnicima na upravljanje. No mjesecima prije toga, još 1949, samoupravljanje se spontano razvilo baš u Hrvatskoj, u Dalmaciji. I to je pretvorbom uništeno. Ne bi li trebalo početi od toga u čemu imamo iskustvenu prednost pred svim zemljama u Europi?

U razvoju samoupravljanja učinjene su mnoge pogreške – što se, uostalom, događa uvijek kad se razvija sasvim nova institucija – a ja sam u javnosti bio dovoljno žestok kritičar tih pogrešaka da sam zaradio titulu „zaslužnog

neprijatelja Jugoslavije“. Ali nije riječ o pogreškama u praksi, već o potencijalima institucije. A budući da se radi o svjetskom trendu, potencijali su enormni. Danas ekonomska demokracija predstavlja naredni korak prema humanijem društvu. Politička, socijalna i ekonomska demokracija sačinjavaju punu demokraciju. Ne bi li ostvarenje pune demokracije moglo postati nacionalni cilj i smisao Novog puta?

Kad se uzme u obzir sve ono što je kritički rečeno u ovom ogledu, ovakav zaključak mogao bi se činiti utopijskim. No, kada smo se nekada, jedini u Europi, oduprli sukcesivno trima diktatorima, to je izgledalo još mnogo više utopijski. Pa ipak smo pobijedili. Ovaj narod ima neke čudne potencijale koji se aktiviraju tek kad jako zagusti. A čini se da smo opet u takvoj jednoj situaciji. Znači, mogućnost postoji. I to je jedan od rijetkih slučajeva kad malenost zemlje predstavlja prednost. A prednjačenjem u punoj demokraciji i socijalnoj pravdi, Hrvatska bi mogla povesti balkanske zemlje u balkansku uniju.

U antičko vrijeme sa Balkana došli su u Europu filozofija, razumijevanje demokracije i civilizacija općenito. Da li je to bila samo neponovljiva historijska slučajnost?

I na kraju da završim s ekonomijom. Neiskorišteni ljudski i proizvodni resursi omogućavaju brzo prevladavanje krize i brz daljnji razvoj. Na osnovu svog dugogodišnjeg iskustva u pogledu privrednog razvoja, mogu kategorički tvrditi da postoje objektivne mogućnosti rasta po stopi od 10% godišnje. Bar tako dugo dok se zaposlenost ne smanji ispod 5% ili pet puta manje od današnje. Navedena stopa rasta znači podvostručenje životnog standarda u narednih sedam godina. U velikoj bijedi koja danas vlada, to su takve promjene na bolje da ih mora snažno osjetiti svaki građanin. A kad ih osjeti, vratit će se samosvijest, perspektiva i podsticaj. Na taj način ostvarivanje ekonomskog blagostanja može postati traženi fitilj koji će pokrenuti društvene energije koje su gore opisane. Time se dobiva sinergetski opći rezultat jer će institucionalne i materijalne promjene pozitivno utjecati jedne na druge. Sve to zajedno predstavlja *Novi put*.

Literatura:

1. Ariyoshi A., Habermeier K., Laurens B., Ötger-Robe I., Canales-KriIjenko J. I., Kirilenko A. (2000), *Capital Controls: Country Experiences with Their Use and Liberalization*, Washington D.C.: International Monetary Fond.
2. Bajt A. (1994), *Protiustavnost ozakonjenog sistema lastninjenja*, Ljubljana: Slovenska akademija znanosti i umetnosti. Blinder A., ur. (1990), *Paying for Productivity*, Washington: Brookings Institution.
3. Crnić J. (1999), *Ustavna tužba*, doktorska disertacija na Pravnom fakultetu u Zagrebu.
4. Datta S., Nugent J. B. (1986), *Adversary Activities and Per Capita Income Growth*, World Development, sv. 14, br. 12, 1457-1461.
5. De Soto F. (2000), *The Mystery of Capital*, New York: Basic Books.

6. Franičević V., Sisek B. (2000), *Contested Terrain of Croatian Privatization and Stakeholders Involvement*, Trento: 10th Conference of IAFEP, umnoženi rad.
7. Gottschalk P., Smeeding T. M. (2000), *Empirical Evidence on Income Inequality in Industrial Countries*, u: Atkinson A. B., Bourguignon T. (ur.), *Handbook of Income Distribution*, sv. 1, Amsterdam: Elsevier, 261-308.
8. Government of the Republic of Croatia (1999), *Action Plan for European Integration*, Zagreb.
9. Horvat B. (2000), *Ekonomika brzog razvoja*, Sarajevo, 2001.
10. Hrvatsko društvo ekonomista (2000), *Gospodarska politika Hrvatske*, Zagreb: Inženjerski Biro.
11. Ivanović R. (2000), *Nova generacija x ili 'Tuđmanova djeca'*, Globus, br. 508, 1.IX.2000, 32-36.
12. Korać M. (1998), *Život i zbivanja*, Valjevo: Kolubara.
13. Kregar J. (1999), *Nastanak predatorskog kapitalizma i korupcija*, Zagreb: RIFIN.
14. List F. (1996), *Outlines of American Political Economy*, Wiesbaden: Böttinger.
15. Major I. (1999), *Privatization and Economic Performance on Central and Eastern Europe*, Cheltenham: E. Elgar.
16. Mencinger J. (2000), *Deset let pozneje: Tranzicija - uspeh, polom ali nekaj vmes*, *Gospodarska gibanja*, br. 317, juni, 25-42.
17. Mundell R. A. (1999), *Monetary and Financial Reform in Transition Economies: The Special Case of China*, 265-308, u: M. I. Blejer,
18. M. Škreb (ur.), *Financial Sector Transformation*, Cambridge: University Press.
19. Paliginis E. (2000), *Institutions and Development in the EU Periphery*, *Zagreb International Review of Economics and Business*, 81-92.
20. Petričić D. (2000), *Kriminal u hrvatskoj pretvorbi*, Zagreb: Abakus.
21. Putsmä E., Hendrickx J., Huijgen F. (2000), *High Participation in Europe*, Trento: 10th Conference of IAFEP, umnoženi rad.
22. Seton F. (1985), *Cost, Use & Value*, Oxford: University Press.
23. Soros G. (2000), *Kriza globalnoga kapitalizma*, Split: Feral Tribune.
24. Stiglitz J., Ellerman D. (2000), *New Bridges Across the Chasm: Macro- and Micro-Strategies for Russia and Other Transitional Economies*, *Zagreb International Review of Economics & Business*, 41-72.
25. Stulhofer A. (2000), *Nevidljiva ruka tranzicije*, Zagreb: Hrvatsko sociološko društvo.
26. *Ustav Republike Hrvatske* (1992), Zagreb: Informator.
27. Veselica V. (2000), *Fenomenologija nelikvidnosti u hrvatskom gospodarstvu*, *Ekonomist*, 5-6, prilog.
28. The World Bank (2000), *The Road to Stability and Prosperity in South Eastern Europe*, Washington.

POGOVOR: ZNANSTVENA EKONOMIJA I TRŽIŠNI FUNDAMENTALIZAM

1. Da bismo mogli izvršiti ispravnu analizu privredne situacije i ekonomske analize, moramo najprije definirati dva osnovna aktualna pojma: *znanstvenu ekonomiju i tržišni fundamentalizam*. Budući da je tekst namijenjen i profesionalnim ekonomistima, neću ulaziti u opširna razmatranja već ću dati samo naznake. Kao što samo ime pokazuje, ekonomizirati znači s danim resursima postići maksimalni rezultat. Motivacija znanstvene ekonomije je ostvarivanje društvenog blagostanja i to u smislu da se životni standard *svakog građanina* brzo povećava. Termin *tržišni fundamentalizam*, koji tvrdi da tržište bez ikakve kontrole najbolje djeluje, lansirao je prije nekoliko godina George Soros i odonda on sve više ulazi u upotrebu. Termin označuje da se radi o ideološkom stavu, dakle o unaprijed prihvaćenoj vjeri, a ne o znanstvenom stavu koji traži dokaze. Motivacija je da se vladajuća manjina oslobodi obveza prema sugrađanima, a u svrhu vlastitog bogaćenja i društvene moći. I to bez obzira na društvene posljedice. Vidjet ćemo da je to upravo ono što se u Hrvatskoj događa.¹¹⁴

2. *Sadašnja situacija*. Zbog nacionalističkog raspadanja Jugoslavije, poslije 1985. došlo je najprije do stagnacije, a poslije 1990. do drastičnog pada. Zbog toga ukupna proizvodnja iznosi svega oko četiri petine – a industrijska proizvodnja dvije trećine – od razine od prije šesnaest godina. U desetljeću od 1990. do 2000. svjetska industrijska proizvodnja povećala se za oko 30%, a hrvatska se manjila za oko 35%, tako da za svijetom zaostajemo za 65%, u svega jednom desetljeću. Investicije nisu dostizale ni do amortizacije tako da je došlo do dezinvestiranja. Zbog toga tehnološko zaostajanje je golemo. Kako proizvodnost rada ipak raste, svaki četvrti radno sposoban građanin ostao je bez posla. Najspremniji mladi ljudi bježe u inozemstvo. Samo u razdoblju 1990–1997. izgubljeno je 5,7 godišnjih društvenih proizvoda, a odonda se i dalje gubi (Horvat, 2002,1, str. 296). Izvoz dostiže jedva polovinu uvoza i nikad nije dostigao opseg iz ratne 1995. godine. Zbog toga, vanjska

---

¹¹⁴ Preuzeto iz *Kakvu državu imamo, a kakvu trebamo?*, Zagreb, Prometej, str. 87-100. (tekst je Horvat dovršio 30. ožujka 2002. – op.ur.).

zaduženost porasla je četiri puta. Otplate dugova iznose više od prirasta društvenog proizvoda pa se zato zaduženost povećava, a životni se standard smanjuje. Više od 500.000 hektara poljoprivrednog zemljišta ostaje neobrađeno, a hranu moramo uvoziti. Tisuće izbjeglica ni nakon deset godina nema svojih domova, a gradi se 2-3 puta manje stanova nego prije 1990.

Ovakvo katastrofalno privredno stanje ima, naravno, utjecaja i na društvenu organizaciju. Broj bolnica je smanjen, a liječnici ostaju nezaposleni. Životni vijek građana je smanjen. Socijalna prava se smanjuju. Korupcija buja – na 49. mjestu smo u svijetu od 91. ispitanih – i nemoguće ju je držati pod kontrolom u ovakvoj situaciji. Na dnevnom redu su samoubojstva, droga i kriminal. Isto tako i bankarski skandali, pretvorena poduzeća i namješteni stečajevi. Apatija i besperspektivnost caruju. Opća je konstatacija da je društveni moral razoren. Društvena polarizacija je već ekstremna i još raste. Raspon u raspodjeli dohotka od nekadašnjih 1:10 proširio se na 1:100. Na ulicama gradova množe se prosjaci, a broj javnih kuhinja povećava se. Znanost i Sveučilište su degenerirali i od nekadašnjih apsolutno prvih na Balkanu dospjeli smo među posljednje. Hrvatske sveučilišne diplome ne priznaju se u Europi. Prije četrdeset godina u bivšoj državi profesori i studenti s Istoka i Zapada dolazili su na posebnu poslijediplomsku školu kod nas koja je bila među vodećima u Europi. Jedini međunarodni, nezavisni i ocijenjeni kao daleko najbolji ekonomski časopis u Jugoslaviji, koji sam uređivao 26 godina, ugušio je tadašnji ministar znanosti i donedavni rektor Sveučilišta. Od nekadašnjeg svjetskog renomea i vodstva 130 nesvrstanih zemalja, dospjeli smo do toga da nas međunarodna statistika često i ne spominje...

Znanstveni pristup zahtijevao bi ozbiljnu analizu zašto je došlo do ovih degenerativnih kretanja. Ideološki se pristup na to ne obazire već nastavlja putem koji je zacrtan 1990-ih, ne obazire se na prouzročene ljudske patnje i provodi sve razornije „reformе“. A proklamira svijetlu budućnost!

3. Sveopću krađu i otimačinu inicirala je državna *pretvorba*. Da će se to dogoditi, znalo se i upozorilo već u to vrijeme, ali bez ikakva uspjeha. Na zatvorenom sastanku u povodu pretvorbenog zakona, o pretvorbi pitao sam predsjedavajućeg, tadašnjeg predsjednika vlade Gregurića, je li svjestan toga da će ovakav zakon uništiti hrvatsku privredu? To ga uopće nije impresioniralo; on je imao naredbu da provede pretvorbu i to ga je jedino zanimalo. Pitao sam autora zakona, profesora prava Jakšu Barbića, zašto je pripremio zakon koji će uništiti hrvatsku privredu? Odgovorio mi je da su to od njega tražili. I to je dosta česti stav hrvatskih intelektualaca.

Pretvorba je okrenula tumbe hrvatsku privredu, provedena je kad je Hrvatska bila u ratu i zahtijevala je najveće napore i zato je tražila temeljitu analitičku pripremu. Ali ništa od toga! Nikada država nije pokušala reći zašto je

potrebna i što s pretvorbom dobivamo (u stvari gubimo). Kao što su nekada meni kao studentu profesori tumačili kako se socijalizam mjeri po tome koliko je privrede podržavljeno (zahvaljujući napadu Staljina i Informbiroa ta je glupost nakon nekoliko godina prevladana; ljudi su počeli misliti svojom glavom), tako se sada građanima tumači da će sve biti puno bolje kad sve bude „privatizirano“. Samo ta glupost nije prevladana ni nakon jednog desetljeća. Čini se da je imitatorska psihologija duboko ukorijenjena u ovom društvu.

Iako nije dana nikakva analiza potrebe i efekata pretvorbe, sporadične političke izjave su davane pa da vidimo njihovu ideološku pozadinu i znanstvenu neutemeljenost.

(a) *Šok-terapija* iliti *ponor se ne može preskočiti u dva skoka*, što je vjerojatno najpoznatija izjava koja potječe od harvardskog profesora Jeffreyja Sachsa (iako ni on nije originalni autor izreke). Njega je plaćala Svjetska banka da po Europi iz ideoloških razloga („da se ne bi vratio komunizam“) propovijeda brzu privatizaciju. Bio je tako i u Beogradu i u Ljubljani (gdje tadašnji (*op. ur*) potpredsjednik vlade, dr. Jože Mencinger, srećom nije prihvatio njegove destruktivne savjete). Ja sam u to vrijeme imao dobre veze sa Svjetskom bankom i Međunarodnim monetarnim fondom i u tadašnjoj tekućoj korespondenciji obavijestio sam ih da s takvim ekonomskim nonsensom ne želim imati nikakve veze. Problem je sasvim jednostavan: ekonomija je sustav i ako joj dajete šok, poremetit ćete cijeli sustav. Budući da je šok-terapija bila uvjet za dobivanje kredita, prihvatile su je sve istočnoeuropske države u nevolji. Sasvim kao što seoski lihvar djeluje među nepismenim seljacima. Rezultati su bili katastrofalni. Privreda cijele istočne Europe nije se oporavila ni nakon jednog desetljeća (a hrvatska privreda ni danas). Banka i Fond više ne stoje na pozicijama šok-terapije i smatraju je velikom pogreškom. A Sachs pokušava oprati obraz time što okrivljuje Fond da nije dao dosta novaca.

(b) *Privatna privreda je efikasnija od državne*. U načelu da, ali to ne vrijedi za sve slučajeve. Napr. *Renault* je državna tvrtka ali je to i najuspješnije francusko automobilsko poduzeće. No to je irelevantno za Hrvatsku koja je imala najprivatniju privredu u Europi: nije bilo nijednog državnog poduzeća. Zbog toga je „privatizacija“ pretvorbom provedena tako da je *najprije sve bilo podržavljeno*. Da je prije toga bilo državno, ne bi se trebalo ni moglo podržaviti. Prema tome, ne radi se o privatizaciji, već o ideološkom stavu *kapitalističke privatizacije*. Ona se i danas provodi rasprodajom narodne imovine strancima (HEP, INA, Croatia osiguranje i ostalo). A što se tiče efikasnosti, treba reći da smo imali najbrži porast globalne produktivnosti u svijetu. Sada će nam trebati još koja godina da stignemo tamo gdje smo bili prije šesnaest godina.

(c) *Protuustavnost*. Ustav garantira vlasništvo, ali to nije spriječilo državu da silom prigrabi tuđe (društveno) vlasništvo i da ga, kao obični krad-

ljivac, rasprodaje. Tako su, među ostalim, stvoreni notorni tajkuni. Nadalje, čl. 43 Ustava građanima jamči „slobodno udruživanje radi zaštite njihovih probitaka ili zauzimanja za gospodarska prava“. No to nije spriječilo državu da jednostavno dekretom ukine samoupravno udruživanje u poduzećima i da stotine tisuća samoupravljača baci na ulicu. Čl. 49 proklamira da se prava stečena ulaganjem kapitala ne mogu umanjiti nekim pravnim aktom. Godine 1950. tvornice su zakonom dane na upravljanje radnicima (u Dalmaciji samoinicijativno još godinu dana prije). U idućih 40 godina, zaposleni svojim radom i svojim sredstvima povećali dobiveni kapital 12 puta – i to im je silom oduzeto. Osim toga, pravno je pravilo da se stečena prava ne mogu derogirati (bez kompenzacije). Da ne idem dalje: radi se o pravom staljinskom ustavu, fasada je bajna, ali stvarnost je tužna. Zbog neustavnosti pretvorbe, podigao sam tužbu kod Ustavnog suda protiv Tuđmanove države. Sud je razmišljao šest godina – dok hrvatska privreda nije bila dobrobrano uništena. A zatim je donio Rješenje u jednoj rečenici gdje nije odgovorno ni na jedan pravni prigovor, nije naveden nijedan pravni argument, rečeno je samo: Promijenila se idejna koncepcija! Dakle, Ustavni sud ne sudi po pravu nego po „idejnoj koncepciji“. Kad vlada promijeni ideologiju, onda može učiniti što joj odgovara. Osim toga, poistovjećenje društvenog i državnog je standardna definicija ideologije totalitarizma. No ustavni suci nisu bili jedini totalitarno orijentirani. Bio je to cijeli režim. Da citiram poznatog pravnika, Vladimira Primorca, koji opisuje kako je jedan ministar Tuđmanu objašnjavao da su neka njegova gledišta suprotna Ustavu. „Znam – odgovorio je vrhovnik – ali mi smo na vlasti!“ (*Kolo*, 2/2001, str. 133).

(d) Često navođeni argument, uključivo i od Ustavnog suda, da *u Ustavu nema društvenog vlasništva* – bespredmetan je. U Ustavu nema ni državnog, ni zadružnog, niti bilo kojeg drugog od devet tipova vlasništva. Štiti se vlasništvo kao takvo i ništa se ne oduzima. Međutim, u *zakonu* se izričito *ne* dopušta osnivanje samoupravnih poduzeća. Tako nešto ne postoji u zakonima drugih europskih država, čak ni u SAD-u, i još jednom pokazuje kako se prakticira neustavnost: zakonom se derogira Ustav!

(e) *Proklamirano je slobodno tržište*. To znači da konkurencijom na tržištu samostalna poduzeća odlučuju kako će se organizirati, koga će zaposliti, kako će poslovati itd. Međutim, umjesto tržišta, država je zavela najgrublju administrativnu intervenciju pretvorbenim zakonima propisujući poduzećima kako se imaju organizirati i ponašati. I postavljajući svoje ljubimce za gazde ispunjujući tako Tuđmanov plan o 200 obitelji koje će vladati Hrvatskom. Dodat ću da umjesto normalnog tržišta danas imamo za jednu trećinu više državnih intervencija nego u bivšoj pet puta većoj državi.

(f) Mora se uspostaviti *titular* vlasništva, koga navodno u društvenom vlasništvu nema. Tu tezu često postavljaju pravnici i ona je ušla u pretvorbene

zakone. No to je obična besmislica. Poduzeće ne može početi poslovati dok se ne registrira kod nadležnog suda. A kad to uradi, onda je *ipso facto* određen i titular. Za sve poslovne odluke odgovara poduzeće, a ne država ili netko drugi. Utvrdio sam da, nažalost, naši pravnici ne znaju modernu teoriju vlasništva. Od 1932. poznato je u znanosti da se vlasništvo ne odnosi na pojedinca, kao u rimskom pravu – iako i tamo postoji *ager publicum* – ne radi se o inokosnom vlasniku koji je ujedno i proizvođač, već je vlasništvo podijeljeno na vlasništvo poduzeća (oni koji njime upravljaju) i vlasništvo kapitala (bilo tko koji se pojavljuje kao puki rentijer). U socijalističkom društvu vlasništvo poduzeća pripada samoupravnom kolektivu, a vlasništvo kapitala društvu (Horvat, 2002, II, gl. 6). Kako profesionalni pravnici nisu razradili tu pravnu teoriju, morao sam je razraditi sam polazeći od društvenog vlasništva. U isto vrijeme, ili nešto kasnije, do iste teorije došli su i na Zapadu polazeći od privatnog vlasništva (Hansmann, 1996). Fascinantno je kako ista pravna teorija odgovara dvama različitim društvenim sustavima zbog toga što je determinirana istom modernom privredom.

Budući da je pretvorba dovela do rusvaja u privredi i osim toga je neustavna, treba je poništiti a ne revidirati. Revizija bi značila nove administrativne udare na privredu. Poništenje se vrši vrlo jednostavno tako da se poduzeća vraćaju na upravljanje radnicima od kojih su oduzeta, a funkciju skupog i neproduktivnog Nadzornog odbora preuzima izabrani Radnički savjet. Malverzacije i imovinske sukobe preuzimaju sudovi. Sva dugovanja kao i isplate potraživanja kojima je prošao rok preuzima država (koja je sve to i zakuhala). A poduzeća, oslobođena svih tereta i administrativnih pritisaka, posvećuju se isključivo proizvodnji. Ukoliko vlada bude vodila ispravnu ekonomsku politiku, objektivno je moguće za šest do osam godina eliminirati nezaposlenost. Tada će ustavno pravo na rad biti realizirano.

4. *Tranzicija* je latinska riječ koja znači prijelaz. Kao znanstveni termin znači prijelaz na novi društveni sustav. Obrnuti prijelaz unatrag, vraćanje starog sustava, zove se od postrevolucionarnih vremena skršene Francuske revolucije restauracijom. Mi smo tranziciju izvršili poslije 1950. Bio je to prijelaz od kopiranog centralno-administrativnog sustava na vlastiti samoupravni tržišni sustav. Bio je to vrlo efikasan prijelaz jer je u sljedeća tri i pol desetljeća ostvaren najbrži rast u Europi. Usprkos tome, nigdje u voluminoznoj domaćoj i stranoj literaturi o tranziciji nisam o tome našao ni spomena, a kamoli analize uspješnosti. Iako je literatura na hrvatskom i različitim stranim jezicima bila široko pristupačna, čak ju je i Svjetska banka širila. Ideološka amnezija?

5. *Tržište*. Argument je veoma jednostavan jer je tržište najbolji instrument privređivanja. To zbog toga što omogućuje samostalnost poduzeća, a

inicijativu i odgovornost onih koji njime upravljaju, čuva izvorne informacije i potpomaže političku demokraciju. Najvažnija mjera tržišta su cijene koje omogućuju (ili onemogućuju) racionalnu alokaciju resursa. U 1970-im, oksfordski don Francis Seton proveo je sa svojim timom komparativnu analizu da utvrdi koliko pojedini tržišni sustavi odstupaju od idealne alokacije. Ustanovio je da je naš sustav relativno efikasan i nalazi se u grupi sa švedskim, njemačkim i japanskim (Seton, 1985, str. 116). Kao što se zna, to su tržišne privrede. A ipak vlastodršci stalno govore kako moramo razviti tržište? Naravno, oni misle na sasvim određeno ideološko determinirano (grabežno) *kapitalističko* tržište.

No to tržište, i kad nije kapitalističko, ima svoje teške nedostatke. Kad svaki proizvodi samostalno i izolirano, onda ne zna kakve su namjere ostalih. A u investicijama postoje efekti kašnjenja sve do nekoliko godina pa je potrebna sinkronizacija (osim u stacionarnoj privredi gdje se ponavljaju poznate strukture). Ako se privrednici udruže, onda imamo karte i monopole, što je štetno i stoga zabranjeno. Ako se ne udruže, onda imamo vrlo ozbiljne propuste tržišta (*market failures*) koji smanjuju stopu rasta. U posebnom poglavlju knjige (Horvat, 2002, II, gl. 4) pokazao sam strukturu tih tržišnih propusta. Lijek je privredno planiranje, što je hrvatska država ukinula i to, kao obično, bez objašnjenja.

Za vrijeme Drugog svjetskog rata, sve su države planirale. Na osnovi tog pozitivnog iskustva poslije rata više od stotinu država nastavilo je s planiranjem. Da navedem neka osobna iskustva. Moj doktorski mentor u Engleskoj bio je bivši glavni engleski planer u vrijeme rata. Direktor nizozemskog zavoda za planiranje bio je prvi nobelovac Jan Tinbergen. U poljskom i indijskom zavodu za planiranje radili su kao direktori čuveni ekonomisti Kalecki i Mahalanobis. U jednoj od zemalja s najbržim razvojem na svijetu, Južnoj Koreji, našao sam zavod za planiranje s 200 doktora znanosti. Svjetska banka izdala je komparativnu studiju o planiranju čiji je autor, kasnije profesor i moj kolega na Američkom sveučilištu, Albert Waterston. Na koncu, i ja sam neko vrijeme bio glavni metodolog planiranja, a privredni rast bio je najbrži na svijetu. Itd. S vremenom, planiranje se počelo zanemarivati (zbog ukopanih interesa) i postala je popularna deregulacija (koja je upravo dovela do bankrota nekih američkih zračnih kompanija). Zatim je postala popularna teorija racionalnih očekivanja, koja je vrsta tržišnog fundamentalizma. U knjizi sam pokazao kako usporedo s napuštanjem reguliranja opada i stopa rasta. A upravo je tu teoriju prihvatila hrvatska država. I opet bez ikakva obrazloženja. Da bude sasvim ažurna, a domaće eksperte nije cijnila, unajmila je anonimne strane savjetnike. Uz njihovu ideološku pomoć, ušli smo u katastrofu u kojoj se danas nalazimo. Mogu dodati da oni koji u svijetu najviše propagiraju deregulaciju i slobodno tržište, Sjedinjene Američke Države, državno su sanirale *hedge* fondove i upravo su pre-

kršile međunarodnu konvenciju uvođenjem visokih carina na čelik da zaštite vlastite kapitaliste koji već godinama zaostaju.

Vlada predviđa stope rasta od oko 3,5-4% godišnje i tu se negdje nalazimo. Slika od 1995, kad je prestao rat, je ovakva:

Stope rasta društvenog proizvoda	1996.	1997.	1998.	1999.	2000.	2001*.	2002.*	Prosjeck
	5,9	6,8	2,5	-0,9	3,7	3,2 ^a	2,0 ^b	3,3

* Prema konačnim podacima ostvarena je 2001. godine stopa rasta od 3,8%, a 2002. 1,7%. Prosjeck je u tom slučaju 3,4 (opaska urednika).

a Procjena *Economic Intelligence Unit*, veljača 2002.

b Procjena HUP-a

Izvor: Državni zavod za statistiku.

Uz tržišni fundamentalizam, veće stope i *nisu* moguće (i u tom smislu Ministarstvo financija realno predviđa). Premijerova izjava od 7% predstavlja neodgovornu fantaziju – osim ako se ne promijeni cijela ekonomska politika, o čemu nema nikakve naznake. No to znači da nezaposlenost neće biti prevladana i nezaposleni stariji od 35 godina neće nikada imati stalno zaposlenje. A kakve su psihičke i materijalne posljedice nezaposlenosti, poznato je. Stoga nam treba 2-3 puta veća stopa rasta, a to je i objektivno moguće. Uz 25% nezaposlenih radnika i neiskorištene kapacitete, u sljedećih 7 i više godina, to možemo bez daljnjega postići. No onda trebamo neideološku, stručnu i odgovornu vladu. Kao ilustracija može se navesti da milijardu i dvjesto pedeset milijuna Kineza – što je 278 puta više od Hrvatske – postiže kroz dvadesetak godina stopu rasta od blizu 10%. Provincija Shandong, koja ima 60 milijuna stanovnika, postigla je 13%. Provincija Bejing 12%. Dok mi smanjujemo proizvodnju u odnosu na prije postignuto, golema Kina je svoju proizvodnju *ušesterostručila*. A to nije jedina zemlja.

6. *MMF i Svjetska banka*. Poznato je da predstavnici MMF-a svakih nekoliko mjeseci posjećuju Hrvatsku i provjeravaju kako se izvršava standby aranžman. Među ostalim, traže smanjivanje plaća (radi konkurentnosti) i smanjenje broja javnih službenika (radi smanjivanja budžetskog deficita). Kod toga ih ne brine što će biti s nezaposlenima i životnim standardom. I s Bankom imamo problema. Budući da je najveći dioničar SAD, kritičari kažu da nam se politika nameće, a vlada od toga pravi izgovor za svoje neuspjehe. Pogrešno! Bivša Jugoslavija nije imala standby aranžmane, a uživala je visoki međunarodni rejting. To je trajalo sve dok nije umro Tito, a onda je 1981. potpisan prvi standby aranžman. I nakon toga je sve pošlo nizbrdo. U jednom osobnom razgovoru iz naših uspješnih godina, tadašnji predsjednik Banke, Amerikanac Macnamara, rekao mi je da možemo dobiti kredita koliko tražimo,

ali da ni sve dobivene ne iskorištavamo. Provjerio sam navode i ustanovio da su točni. Ni sadašnja Slovenija nema standby aranžmane, a međunarodni rejting joj je veći od hrvatskoga, znatno se brže razvija i to je najuspješnija zemlja Istočne Europe. Ukratko, standby je pokazatelj neuspješnosti neke vlade. Da to ukratko razmotrimo.

Međunarodne organizacije su velike birokratske organizacije, sastavljene od činovnika a ne od znanstvenika. Zato one trebaju jednostavna pravila kao što su stabilne cijene, mali budžetski deficit i slično. Naravno da SAD vrši veliki utjecaj, ali to nije presudno. Ukoliko neka vlada ne zna planirati, onda joj MMF sastavlja programe koje periodički provjerava. Prilikom posljednjeg posjeta, predložili su da se eliminira autoput Zagreb-Split kao teško nerentabilan projekt u uvjetima ogromne nezaposlenosti. I ja se s tom ocjenom slažem, kolikogod bih rado imao taj autoput. Ali isti se efekt može postići i s mnogo manjim troškovima, a uz to sagraditi stanove i zaposliti građane. No kad je premijer insistirao na autoputu (iz političkih razloga), predstavnik MMF-a se složio. I onako će posljedice snositi Hrvatska, pa kad uvide da autoput nisu u stanju izgraditi, i sami će doći do razumnog rješenja. Drugim riječima, kad neka zemlja ima svoj program, makar i ekonomski pogrešan, MMF to prihvaća. Zato ne stoji prigovor za neuspjehe. Kad je loša privredna situacija, nije kriv MMF nego neodgovorna vlada.

7. *Strani kapital* kao uvjet privrednog razvoja. Strašno pogrešna teza i to iz tri razloga. U Kraljevini Jugoslaviji strani kapital posjedovao je pola industrije, a zemlja je bila po razvijenosti na repu Europe s niskom stopom rasta i niskom stopom produktivnosti. Strani kapital slijedi, naravno, svoj interes a ne naš. Na taj način osuđeni smo na privredna i društvena kretanja (i eksploataciju) kao periferija zemalja odakle kapital dolazi. Drugi je razlog često navodno poistovjećivanje kućanstva s narodnom privredom. Da biste kupili automobil, morate najprije imati odgovarajuću sumu novca. Narodna privreda to ne treba, jer ona taj kapital upravo stvara. Njezin pravi potrebn kapital je ljudski (nezaposlenost) i materijalni (neiskorišteni kapaciteti). A oboje imamo dovoljno. Treći je razlog više stručnoga karaktera, a istakao ga je još davno Kalecki. Za investicije nije potrebna štednja već obrnuto. Tu bih mogao dodati i Keynesov paradoks štednje: što više štedite, to je kućanstvo bogatije; prevelika nacionalna štednja smanjuje društveni proizvod. Bogatiji pojedinci mogu značiti siromašniji narod.

Sve što je rečeno ne znači da strani kapital nije dobrodošao. Uz ekonomske uvjete, jest. Prije svega u formi licenca i zajedničkih ulaganja i, u određenom obujmu, kredita. Zatim u podizanju novih poduzeća. Ali nikako u *kućovini poduzeća koja smo sami izgradili*. A najgore je da se dobivena sredstva od prodaje domaćih poduzeća koriste za državnu administraciju u održava-

nju vlasti. Upravo ta najgora varijanta korištena je kod nas u posljednjih dvanaest godina rasprodajom nacionalnog bogatstva.

Privlačenje stranoga kapitala jest parola dana političara, ne samo kod nas nego i u susjednim državama. Jedna od najuspješnijih zemalja u tom pogledu je Kina. U njezinih tridesetak razvojnih zona, svaka na relativno maloj površini uglavnom na obali, izgrađeno je od 1995. tisuće stranih poduzeća. Ona izvoze u prosjeku 70% svoje proizvodnje, a u ukupnom izvozu Kine sudjeluju s 48%. Kina je pošteđena od svjetskih recesija (za razliku od kriza u niz istočnoazijskih zemalja koje su nekritički uvozile strani kapital i onda nastradale). Proces sam studirao na licu mjesta, u gradu Dalianu na mandžurijskoj obali. Tu postoji razvojna zona s 1500 stranih poduzeća. Taj se broj u idućih nekoliko godina kani povećati na 5000 ili daleko više nego što ima ukupno većih poduzeća u Hrvatskoj. Hrvatsko privlačenje stranoga kapitala – rasprodajom domaćeg – ekonomski je sasvim pogrešno i osim toga daje vrlo slabe rezultate. Što i kako treba uraditi, objasniti ću potanko kad budem pitan. Međutim, svjestan sam da me nitko nadležan ništa neće pitati jer je najbolja obrana loše politike koja se ne želi promijeniti – ignoriranje kritike. I opet se radi o ideološkim a ne o ekonomskim razlozima.

8. *Javna administracija*, u koju ubrajam i sudstvo, ključni su za funkcioniranje tržišne privrede. Bez pravne države i normalnog funkcioniranja javne uprave nema ni normalnog tržišta. A privredna produktivnost je niska. Državni aparat neprestano drži prodike poduzetnicima i ostalima o tome kako se privreda mora produktivno ponašati. A nisu svjesni – ili to ne žele priznati – da su veća produktivnost, uključivo i privlačenje stranoga kapitala, nemogući dok nam je državna uprava i sudstvo u jadnom stanju. A to je, naravno, oblast države. Kako sam o tom pitanju objavio posebne studije, upućujem na njih (Horvat, 2001, 2002).

9. *Ekonomska integracija*. Ukazao sam na neophodnost privrednog planiranja. No ni to neće mnogo pomoći ako se nema što planirati. Ukupno hrvatsko stanovništvo je manje nego stanovništvo mnogih svjetskih gradova. U europskom stanovništvu sudjeluje s manje od 1%. A ukupna hrvatska privreda je više puta manja od proizvodnje pojedinih transnacionalnih kompanija. Prema tome, radi se o nečemu što je ekonomski *quantité negligeable*.

Ima doduše u svijetu nekoliko malih privreda koje dobro funkcioniraju. Npr., Norveška, Irska i Švicarska. Ali one su zauzele specifične ekonomske niše. Dodatne takve niše ne postoje. Država nam nije ponudila nikakvu alternativu, ako je vlada uopće svjesna problema. Budući da u Europsku uniju ne možemo ući – Turska, koja je trinaest puta veća, čeka već četiri desetljeća – moramo se okrenuti susjedima. Oni su na sličnoj ili čak nižoj razini razvoja, pa stoga možemo ostvariti slobodnu trgovinu u kojoj ćemo plasirati svoje

proizvode. Slobodna trgovina s mnogo razvijenijim zemljama, što radi naša Vlada, predstavlja ekonomsko podjarmljivanje. To je već prije jednog stoljeća znao njemački ekonomist Friedrich List. Ali ako carinskom unijom zaštitimo svoje proizvode, a udruživanjem povećamo svoje tržište na nekih 150 milijuna stanovnika, onda povećavamo svoju ekonomsku i političku moć i stvaramo uvjete za brži privredni razvoj. Sretna je okolnost što Hrvatska ima objektivne mogućnosti da bude predvodnik u takvom procesu: nije velika, pa nikoga ne ugrožava; dobro je smještena i relativno je kulturna. To je i smisao Balkanske unije, o kojoj sam pisao na drugom mjestu (Horvat, 2002, II). No objektivna mogućnost i subjektivna orijentiranost na akciju, dvije su sasvim različite stvari. Za to trebamo drukčiju vladu, a ne ovakvu koja u trenutku pisanja ovih redaka priređuje sajam taštine političkih čelnika umjesto da rješava nagomilane probleme zemlje.

10. *Zaključak* je prilično jasan. Umjesto prodavanja magle, partitokracije, kafkijanskog sudstva, servilnosti prema onima koji su moćniji i ideologije koja zamjenjuje stručnost, treba nam prilično drukčija političko-privredna organizacija. Pojednostavljeno, umjesto tržišnog fundamentalizma treba nam znanstveno utemeljenje. Zato sam umjesto kondicionala objavio u indikativu u posljednjih dvanaest godina četiri knjige s oko 1700 stranica gdje je sve to znanstveno obrađeno i na kojima se temelji ovaj tekst. Budući da se u Tuđmanovu režimu ništa ozbiljno u Hrvatskoj nije moglo objavljivati, objavio sam prve dvije knjige u Engleskoj i Americi, a druge dvije u Sarajevu i Beogradu, uz jedan prijevod u Skoplju. U prve dvije knjige obrađena je – ne prepisana! – suvremena ekonomska teorija. U sljedeće dvije dan je na osnovi te teorije program za brži razvoj. Činjenica da su sve četiri knjige objavljene izvan Hrvatske, simptomatična je sama po sebi. Sumnjam da teorijske knjige sadašnji državni aparat i njegovi strani pomagači mogu s razumijevanjem i pročitati, a kamoli primijeniti. U svakom slučaju, do sada nije bilo nikakve reakcije. Također do sada na televiziji kao najutjecajnijem mediju nije bilo nijedne rasprave ekonomskih znanstvenika. Europska unija, SAD kao i bivša Jugoslavija i mnoge druge države imaju samostalne ekonomske savjete sastavljene od vrsnih ekonomista koji ocjenjuju ekonomsku politiku – ali ne i Hrvatska. Ne vjerujem na osnovi tog iskustva da sadašnje političke strukture mogu potrebne promjene izvesti. Stoga sam pesimističan u pogledu hrvatske budućnosti. Po svemu sudeći, radi se o maloj zaostaloj provincijskoj zemlji koju će svi ozbiljniji pojedinci napuštati. A moglo je biti sasvim drukčije.

Literatura:

1. Hansmann A (1996), *The Ownership of Enterprise*, Cambridge, Mass: Harvard University Press.
2. Horvat B. (1995), *The Theory of Value, Capital and Interest*, Aldershot: E Elgar. Prevedeno na makedonski u Skoplju 1998.
3. *** (1999), *The Theory of International Trade*, London: Macmillan.
4. *** (2001), *Ogledi iz teorije privrednog planiranja*, Beograd: Savezni sekretarijat za nauku i razvoj.
5. *** (2002), *Ekonomika brzog razvoja*, sv. I i II, Sarajevo: Forum Bosna.
6. *** (2002), „Kakvo sudstvo imamo“, *Ekonomist*, str. 23-27.
7. Seton F. (1985), *Cost, Use and Value*, Oxford: Clarendon Press.